
TÜRK KÜLTÜRÜ
İNCELEMELERİ
D e r g i s i

The Journal of Turkish Cultural Studies

30

Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi

Kültür Ocağı Vakfı (KOCAV) kuruluşu olan
KOCAV Yayıncılık Tanıtım, Araştırma, Eğitim Hizmetleri Ltd. Şti. yayımıdır.

Yayın Türü

İlmî ve Edebî

Dizgi-Mizanpaj

Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi Dizgi Servisi

Baskı-Cilt

Bayrak Yayıncılık Matbaa San. ve Tic. Ltd. Şti.
Davutpaşa Cad. No: 14/2
Topkapı/İstanbul
Tel: 0212 493 11 06

Kapak Tasarım

Minyatür Ajans

ISSN 1302-4787

Yönetim Yeri/Address for Correspondence

Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi
Ayşekadın Hamamı Sokak, Nr. 26
0089894 Süleymaniye/İstanbul-TÜRKİYE

Tel: (0212) 519 99 70-1

Belgegeçer: (0212) 519 99 72

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Prof. Dr. Nihat ÖZTOPRAK

Teknik Sorumlu

Yard. Doç. Dr. Recep AHISHALI

ahishali@marmara.edu.tr

Tanıtım Sorumlusu

Prof. Dr. Muzaffer DOĞAN

mdogan@marmara.edu.tr

Abone İşleri/Subscription

Nursel UYANIKER

© *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*
Dergimizdeki yazılar kaynak gösterilerek iktibas edilebilir.
Yazıların her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.

Sayı/Issue: 30 • 2014 BAHAR/SPRING

TÜRK KÜLTÜRÜ
İNCELEMELERİ
— D e r g i s i —

The Journal of Turkish Cultural Studies

30

HAKEMLİ VE ULUSLAR ARASI DERGİ

Bu dergi

MLA International Bibliography,

Turkologischer Anzeiger

isimli uluslar arası indeksler

ve

ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı

tarafından taranmaktadır

KOCAV
İstanbul 2014

KOCAV Adına sahibi

Dr. Ali ÜREY
aliurey@kocav.org.tr

EDİTÖRLER/EDITORS

Genel/Editor-in-chief

Prof. Dr. Nihat ÖZTOPRAK
noztoprak@marmara.edu.tr

Tarih/History

Prof. Dr. Ali AKYILDIZ
akyildiz63@yahoo.com

Edebiyat/Literature

Doç.Dr. Üzeyir ASLAN
uaslan@marmara.edu.tr

SEKRETERLER/SEKRETARIES

Tarih/History

Doç. Dr. Yüksel ÇELİK
yuksekelik@hotmail.com

Edebiyat/Literature

Nusret GEDİK
nusretgedik@hotmail.com

DANIŞMA KURULU/ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Ali AKYILDIZ (*Marmara Üniversitesi*)
Prof. Dr. Feridun M. EMECEN (*İstanbul Üniversitesi*)
Prof. Dr. Günay KUT (*Boğaziçi Üniversitesi*)
Prof. Dr. İlber ORTAYLI (*Galatasaray Üniversitesi*)
Prof. Dr. İsmail ÜNVER (*Ankara Üniversitesi*)
Prof. Dr. Kemal BEYDİLLİ (*Yeditepe Üniversitesi*)
Prof. Dr. Orhan BİLGİN (*Marmara Üniversitesi*)
Prof. Dr. Süleyman Hayri BOLAY (*Gazi Üniversitesi*)
Prof. Dr. Yahya AKYÜZ (*Ankara Üniversitesi*)

YAYIN KURULU/EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Zekeriya KURŞUN
Prof. Dr. Mustafa S. KAÇALIN
Prof. Dr. Sebahat DENİZ
Prof. Dr. Orhan SÖYLEMEZ
Prof. Dr. Muzaffer DOĞAN
Doç. Dr. Muhammet GÜR
Doç. Dr. Hakan TAŞ
Yard. Doç. Dr. Ali KARACA
Yard. Doç. Dr. Recep AHISHALI

Prof. Dr. Cemal YILDIZ
Prof. Dr. Emel KEFELİ
Prof. Dr. Ahmet KANLIDERE
Prof. Dr. A. Haluk DURSUN
Prof. Dr. Mustafa KÜÇÜKAŞÇI
Prof. Dr. Erhan AFYONCU
Yard. Doç. Dr. M. Hanefi BOSTAN
Yard. Doç. Dr. Mehmet TAŞTEMİR

İNGİLİZCE SORUMLULARI

Prof. Dr. Ahmet KANLIDERE
Prof. Dr. Orhan SÖYLEMEZ

ANA DİLİ SORUMLULARI

Nusret GEDİK
Bünyamin AYÇİÇEĞİ

YURT DIŞI TEMSİLCİLERİ/CORRESPONDENTS ABROAD

A B D / U S A

Walter G. ANDREWS
2908 131st Pl. NE
Bellevue, WA 98005 USA

İ S K O Ç Y A / S C O T L A N D

Dr. Christopher FERRARD
8 Dublin Street EH 1 3 PP
Edinburgh/SCOTLAND
e-mail: ferrard@aol.com

J A P O N Y A / J A P A N

Dr. Nobuo MISAWA
TOYO University Department of Socio-Culture System
2-11-10, Oka, Asaka-shi
SAITAMA 35-0007 JAPAN
e-mail: misawa@toyonet.toyo.ac.jp

K İ B R İ S / C Y P R U S

Dr. Kadir ATLANSOY
Doğu Akdeniz Üniv. Fen-Edebiyat Fak.
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Gazimağusa/KKTC Mersin 10 TR
e-mail: atlansoy@emu.edu.tr

K İ R G İ Z İ S T A N / K Y R G Y Z S T A N

Döölötbek SAPARALİYEV
Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
Kırgızistan Bişkek
Tinçtik köçüsü, 56
720000 KIRGIZİSTAN

K U V E Y T / K U W A I T

Dr. Faisal ALKANDARI

Kuwait University

History Dept.

KUWAIT

e-mail: falkandari@yahoo.com

M A C A R I S T A N / H U N G A R Y

Prof. Dr. Géza DÁVID

ELTE Török Filológiai Tanszék

Budapest

Muzeum krt, 4/D

H-1088 HUNGARY

e-mail: davidgeza@hotmail.com

S U U D Í A R A B I S T A N / S A U D I A R A B I A

Dr. Mohammad M. AL-QURAINI

P.O. Box. 5074 Pin Code 31982

Al-Hassa/S. ARABIA

Y U N A N I S T A N / G R E E C E

Prof. Dr. Evangelia BALTA

Fondation Nationale de la Recherche Scientifique

48 av. Vass. Constantinou

11635 Athènes-GREECE

e-mail: evabalta@eie.gr

İÇİNDEKİLER

Tarih

Leyla COŞAN

Sultan III. Mehmet'in Doğum (Yıldız) Haritası / The Horoscope of
Sultan Mehmet III 1-18

Ömerül Faruk BÖLÜKBAŞI

İstanbul Sarrafları (1691-1835)/ Istanbul's Moneychangers 19-96

Süheyla YENİDÜNYA

III. Selim Devri'nde Merkezî Yapının ve Rumeli'nin Yeniden
Organizasyonuna Dair Bir Layiha / A Memorandum on Re-
Organization of Central Structure and Rumelia During The Reign of
Selim III 97-140

Mustafa GÖLEÇ

Siyaset, İdeoloji ve Müzecilik: II. Meşrutiyet'te Evkaf-ı İslâmiyye
Müzesi / Politics, Ideology and Museology: Awqaf-ı İslâmî Museum
in the Second Constitutional Era 141-160

Edebiyat

M. Fatih KÖKSAL

Yunus Emre Divânı'nın Yeni Bir Nüshası ve Yunus'un Yayınlanmamış
Şiirleri / A New Copy of the Diwan of Yunus Emre and Unpublished
Poems of Yunus 161-192

Asuman AKAY AHMED

Firdevsi-i Rûmî'nin Süleymânâme'sinde İkilemeler / Hendiadyces in
Suleymanname's Firdevsi-i Rumi 193-216

Zuhal KÜLTÜRAL- Aylin KOÇ

Ruhsal Hastalıklara Dair Bir Risâle: Sevdâ-yı Merâkiyye / A Treatise on
Mental Diseases: Sevdâ-yı Merâkiyye 217-244

Murat ELMALI

Göstergebilim Açısından Eski Uygurca Kuanşi İm Puser / Kuanşi Im
Puser in Old Uighur Turkish on the Point of Semiology 245-268

Kitabiyat

Üzeyir ASLAN

Bir Sergüzeştname Yazısının Sergüzeştname 269-286

SULTAN III. MEHMET'İN DOĞUM (YILDIZ) HARİTASI

*Leyla COŞAN**

ÖZET

Avrupa genelinde çok eski bir geleneğe sahip olan astrolojinin, 15. ve 16. yüzyılda değeri gün geçtikçe artmaktaydı. Astroloji bu dönemde öylesine önem kazanmaktadır ki, Papalar bile astrolojiye başvurmaktan geri kalmazlar. Bazı ülkelerde ise astrolojinin bilim dalı olarak parladığı ve ders olarak okutulduğu görülmekteydi. Bu dönemde Batılıların, Osmanlı savaşlarını konu olarak incelediği çok sayıda yıldız haritası bulunmaktadır. Söz konusu haritaların genelinde gezegenler veya bunlara ilişkin karmaşık hesaplamalar yer almaktadır. Batı dünyası bu haritalar sayesinde, bir yandan Osmanlıların yakın zamanda tehdit oluşturup oluşturmayacaklarını, diğer yandan ise geçmiş dönemlere ait askeri yenilgileri anlamaya çalışırlardı. Bu çalışmada, 1597 yılında Almanya'da yayınlanan, Sultan III. Mehmet'in doğum haritası (horoskop) incelenecektir. Söz konusu doğum haritası, herhangi bir Osmanlı hükümdarına ilişkin oluşturulmuş az sayıdaki örnekten biridir. Harita, düşmanın nasıl değerlendirilmesi veya onunla savaşırken nelere dikkat edilmesi gerektiği hakkında bilgiler içermektedir. Ayrıca bir yandan Osmanlı hükümdarının zaaflarını ortaya koyarak, dokunulmaz ve yenilmezlik özelliklerinin sorgulanmasına, diğer yandan korkunun devamına neden olabilecek açıklamalara yer verilmektedir. Bu çalışmada haritanın sunduğu bilgilerin yanı sıra bu tür açıklamaların nedenleri de incelenecek konular arasında yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler

Astroloji, Avrupa, Almanya, Türklerle ilgili astrolojik haritalar, 16. yüzyıl, III. Mehmet, doğum haritası.

Hristiyanların astrolojiye dinî anlamlar yüklemeye çalışması öncelikle Hz. İsa'nın doğumu ve ölümü ile ilişkilendirilmekteydi. Hz. İsa'nın doğumunu haber veren ve Beytüllayim'e işaret eden yıldızın yanı sıra, ölümünde güneş tutulmasının gerçekleştiğinin söylenmesi veya Noel akşamının ışık ve yıldızlarla anılması, bu yöndeki inancı pekiştirmekteydi. Erken dönemde münecimliği savunan Hristiyanlar, buna dayanarak astrolojinin dindeki yerine işaret etmekteydiler. Elbette yıldızlar, Tanrı'ya karşı gelinmesini

* Doç. Dr., Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü. leylacosan@marmara.edu.tr

hatta insanların günah işlemesini teşvik etmemektedirler; onlar etki etmemekte, sadece işaret etmektedirler. Ancak Antik Çağ'dan bu yana yıldızların tehlike ya da iyiliklerin habercisi olduğu inancı, erken Hristiyanlık dönemi ve sonrasında da devam etmektedir. Böylece Hristiyanlığın ilk dönemlerinde astrolojiye karşı yürüttüğü savaş, görünüşte başarılı iken, esasen gizliden gizliye yaşamaya devam etmiştir.¹

15. ve 16. yüzyılda astrolojiye biçilen değer ise gün geçtikçe artmaktaydı. Papa II. Julius'un (1443-1513) Papalık tahtına oturacağı günü, Papa III. Paul'un (1468-1549) ise kardinaller meclisi için en uygun toplantı saatini astrologlarına hesaplattığı söylenmektedir.² Bu dönemde Avrupa'da astrolojiyle ilgili yazılar ve faaliyetler hızla artmış, Papa II. Julius (1443-1513) ve özellikle Papa X. Leo'nun (1475-1521) etkisiyle, bilimsel anlamda iyiden iyiyeye kabul görmüştür. Astrolojinin bu dönemde özellikle İtalya ve Fransa'daki bazı üniversitelerde (Padua, Bologna, Paris gibi) bilim dalı olarak parladığı ve ders olarak okutulduğu ortaya çıkmaktadır. Örneğin Papa X. Leo, Roma'da bulunan ve Papalığa bağlı olan Sapienza Üniversitesi'nde astroloji bölümünün kurulmasını sağlar.³

Astroloji özellikle Ortaçağ döneminde kilise tarafından çoğunlukla reddedilmesine rağmen, nasıl yayılabildiği? Rönesans döneminin öncülerinden olan İngiliz Roger Bacon (1214-1294) Hristiyanlığın ortaya çıkışını Jüpiter ve Merkür gezegenlerinin bir araya gelmesiyle açıklar ve bunun sonucunda mahkûm olur. İtalyan şair, doktor, astronom ve astrolog Cecco d'Ascoli, Hz. İsa'nın doğum gününden yola çıkarak yıldız haritasını çıkarır ve bu nedenle 1327 yılında Floransa'da yakılarak ölür. Doktor, filozof, matematikçi ve astrolog olan Pietro d'Abano (tahm.1250-1316), 1270-1290 yılları arasında Konstantinopol'de bulunur, Yunan ve Arap dillerini öğrenir ve İbn Rüşd'ün öğretileriyle tanışır. 1307-1307 yılları arasında Padua Üniversitesi'nde tıp, felsefe ve astroloji dersleri verir. O da Cecco d'Ascoli'ninkine benzer bir nedenle engizisyon mahkemesi tarafından yakı-

¹ Astroloji-Hristiyanlık ilişkisi için bkz. Ernst Zinner, *Sternglaube und Sternforschung*. München; Freiburg im Breisgau: Alber, 1953, s. 96-105.

² Franz Böll, Carl Betzold, Wilhelm Gundel, *Sternglaube und Sterndeutung. Die Geschichte und das Wesen der Astrologie*. Fünfte, durchgesehene Auflage mit einem bibliographischen Anhang von Hans Georg Gundel. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1966, s. 36.

³ *aynı eser*, s. 36.

larak öldürülmeye mahkûm edilir, ama karar uygulanmadan zindanda ölür. Peuckert'e göre ise Pietro d'Abano Papa tarafından kurtarılır. Hz. İsa'nın yıldız haritasını hazırlayan diğer isimler ise Kardinal Peter von Ailly (1350-1425), piskopos Gauricius ve 16. yüzyılda fizikçi olan Cardanus'dur.⁴ Teolog ve filozof olan İtalyan Thomas von Aquin (1225-1274) ya da İtalyan şair ve filozof Dante Alighieri (1265-1321) gibi isimler bile astroloji karşıtları arasında yer almalarına karşın yıldızların etkisini tamamıyla reddetmemişlerdir. Dünyaca ünlü şair İngiliz William Shakespeare'in (1564-1616) *Julius Cäsar* (Sezar) adlı dramında Cassius figürü Brütüs'e der ki: "Yıldızların suçu dolayısıyla değil, sevgili Brütüs, sadece kendi suçumuzdan dolayı güçsüzdür". 1638 yılında "La vida es sueno"⁵ adlı yapıtı ile müneccimliğin tragedyasını yazmış olan ünlü Katolik İspanyol şair Pedro Calderon de la Barca (1600-1681), düşmanca yıldızların her zaman iradeye etki ettiklerini ama iradeyi zorlamadıklarından bahseder. Buna rağmen yapıtında konuyla ilgili olarak yıldızların öfkesinin yenilmez olduğu sonucuna varır.

Ortaçağ'a ait dini resimler de bu konuda önemli ipuçları vermektedir. Satürn ve Venüs'ün bir araya gelmesi, Hz. Meryem'in taçlandırılmasına dayanılarak resmedilmiştir. Elinde başak olan bir resimde ise, onun burçta başağı temsil ettiği gösterilmektedir. Hümanizm de astrolojik düşünce biçimini güçlendiren bir akım olarak kabul edilmektedir. Astrologları ciddiye almadığını ifade eden İtalyan şair Francesco Petrarca'nın (1304-1374) bile bu muazzam etki karşısında çok dirençli olduğu söylenemez. Astrolojinin en büyük düşmanlarından İtalyan hümanist ve filozof Giovanni Pico dello Mirandola (1463-1494) astrolojiye karşı sürdürdüğü mücadelesini *Disputationes adversus astrologiam divinatricem* 12 kitap halinde yayınlar ve durmaksızın devam eden mücadelesi ile konuya dikkat çeker. Ancak astrologların onun ölümüne ilişkin kehanetleri, yılı hatta saatine varıncaya kadar doğru çıkınca erken ölümü ile birlikte etkisi de azalır.

Luther astrolojik yorumlara pek itibar göstermese ve bilim dalı olarak kabul etmese de, tehlikeli birçok gezegenin balık burcunda bir araya gelmesini "Tanrı'nın uyarı işareti" olarak yorumlamakta, bu da konuya çok uzak kalmadığını göstermektedir. O astrolojiye karşı olduğunu ve bu tür yorum-

⁴ Peuckert çalışmasında Peter von Ailly'nın yıldız haritasına yer vermekte ve kilisenin tutumuna yönelik açıklamalar yapmaktadır (Will-Erich Peuckert, *Astrologie* (Geschichte der Geheimwissenschaften Bd. 1). Stuttgart, Kohlhammer, 1960, s. 143-145).

⁵ Türkçe, "Düşte yaşamak"; Almanca, "Das Leben im Traum".

ların Tanrı'nın işine karışmak olduğunu dile getirirse de astrolojinin hızla etkin hale gelmesini engelleyemez. Luther'in bu söylemleri astrolojinin, teolojiyle ters düşmeyecek şekilde yeniden yorumlanmasına neden olur. Bu bakış açısına göre Tanrı yıldızlardan faydalanarak insanları uyarır, günahlarını hatırlatır ve tövbeye çağırır. Bu yüzyılda astrolojiye duyulan merak Protestanlarda olduğu kadar Katoliklerde de kendini göstermektedir.⁶ Astrolojinin ve kehanetlerin bu denli yaygın hale gelmesinin en önemli sebeplerinden birisi de Luther'in 16.yüzyılın sonunda mahşer günün geleceği ya da çok yakında olduğu ile ilgili söylemleridir. Bu yüzyılın sonlarına doğru "ay ve güneş tutulmalarının, kuyruklu yıldızlarını, Türk tehdidi, veba ve açlığın artması" konulu astrolojik yazılarının da hızla çoğalmasına neden olmuştur.⁷

Ortaçağ'ın sonlarında önemli matematikçi, astronom ve yayıncısı olan Alman Regiomontan (1436-1476),⁸ Avrupa'nın en önemli astronomları arasında yer alan Alman Nicolaus Kopernikus (1473-1543), Danimarkalı astronom Tycho Brahe (1546-1601) bilim dünyasında keşifleri ile çığır açan İtalyan matematikçi, fizikçi ve astronom Galileo Galilei (1564-1642) ve Alman teolog, matematikçi, astronom ve astrolog Friedrich Johannes Kepler (1571-1630) gibi isimler de astrolojiye farklı yönlerden etki etmiş, bilim tarihinin önemli kişileri arasında yer almaktadırlar. Örneğin Kepler'in astrolojiye bakışı, sanıldığı kadar açık değildir. O astrolojiyi, astronominin deli (tuhaf) kızı olarak değerlendirirse de, yıldızların dünya üzerindeki varlıklara etkisini inkâr etmez.⁹ Münecimliği pratikte uygulamasının esas

⁶ Dietrich Kurze, "Astrologie und Prophetie im spätmittelalterlichen Geschichtsdenken", Anita Mächler, Eberhard Grünert, Helmut Kraemer, Klaus Seidel-Rudolf, *Historische Studien zu Politik, Verfassung und Gesellschaft. Festschrift für Richard Dietrich zum 65. Geburtstag*. Frankfurt/M. und München, Peter Lang, 1976, s. 165; Böll; Betzold; Gundel, s. 41.

⁷ Heribert Smolinsky, *Deutungen der Zeit im Streit der Konfessionen: Kontroverstheologie, Apokalyptik und Astrologie im 16. Jahrhundert*. Vorgetragen am 21. Juli 2000, Heidelberg, Universitätsverlag C. Winter, 2000, s. 11.

⁸ Camillus Johann(es) Müller aus Königsberg, kısaca Hans Müller olarak da geçmektedir. Adının Latinceleştirilmiş hali Johannes Molitor(is)'dir. Sonrasında ise Regiomontanus (*Königsberger*) adını kullanmıştır.

⁹ Savaş gibi kriz dönemlerinde astroloji taraftarları ve karşıtlarında büyük artışın olduğu göz önünde bulundurulursa, astrolojik kehanetlerin belirli ölçüde ticari manipulasyon aracı olduğu ve belirli kesimlerin bunlardan maddi kâr sağladığı dikkate alınmalıdır. Johannes Kepler de böyle bir dönemde astrolojiyi tekrar değerlendirmiş, ve bilimsel

sebebi ise maddi sıkıntılar olduğu tahmin edilmektedir.¹⁰ Ancak Kepler de nihayetinde astrolojiden dönerek kendisini tamamıyla astronomiye adanmıştır. Galile'nin dürbünü astronomiye kazandırmasıyla elde edilen yeni bulgular, eskilere duyulan güveni sarsılmıştır. Birkaç örnekle açıklamak gerekirse, gökyüzü araştırmalarının sonucunda elde edilen yenilikler şöyledir: Başta Sümerlilerde ve Asurlularda yedi yıldız (Siebengestirn) olarak adlandırılan, mitolojiye konu olan ve gözle görülebilen yıldız takımında, yeni keşifler sonucunda yedi değil de muazzam sayıda yıldızın bulunması ya da yedi gezegene ek olarak Uranüs, Neptün ve sayıları yaklaşık 40.000 kadar olan asteroitlerin (gök cisimleri, küçük gezegenler) tespit edilmesi, astrolojinin inandırıcılığını, itibarını ve geleceğini tehlikeye sokar. Bir de Giordano Bruno (1548-1600) dünyanın sonsuzluğu öğretisini ortaya atınca evrenin sınırları da ortadan kalkmış olur.

Doğum Yıldız Haritaları (Horoskop)

Yıldız yorumlarının arasında doğum horoskopların (yıldız haritalarının) oluşturulması ve değerlendirilmesi önemli metotlar arasında yer almaktadır. Oldukça kapsamlı hesaplamalarla doğum yeri, saati gibi bilgiler doğrultusunda insanların karakteristik özellikleri, güç, zenginlik, felaketler, savaşlar, hastalıkların insan hayatındaki yeri ve önemi ortaya konmaya çalışılmaktadır. Horoskoplar, tarih içerisinde çok sayıda hükümdar ve sanatçı, hatta Hz. İsa için bile oluşturulmuştur. Kaldelilerdeki uygulama konuya eski çağlardan bu yana gösterilen öneme işaret etmektedir. Buna göre, doğum saatinde yıldızların pozisyonunu tam olarak tespit edebilmek

olarak kanıtlanabilecek gökyüzü olaylarını ve etkilerini incelemiştir. Kepler 1610 yılında yayınlanan *Warnung an die Gegner der Astrologie* (Astroloji Karşısı Olanlara Uyarı) adlı çalışmasında “modern” fizik kurallarını esas alan astrolojiyi savunmaktadır. Bunu yeni (bilimsel bulgularla) ve eski (astrolojiye dair geleneksel bakış) arasında bir köprü kurmaya çalışarak yapmaktadır. Geleneksel astrolojiyi temelde benimsemeyen Kepler, bu nedenle astrolojinin bilinmeyenleri önceden ortaya koyabileceği, kehanetleri ve doğum haritalarının insanların hayatını yönlendirebileceğini görüşünü reddeder. Ancak gezegenlerin aynı konuda teşvik edici olabileceklerini ileri sürmektedir. Sonuç olarak Kepler, doğa olaylarını etkileyen gökyüzündeki hareketliliklerin, temel fizik kurallarıyla açıklanmasını gerektiğini savunur (Johannes Kepler, *Warnung an die Gegner der Astrologie. Tertius Interueniens. Mit Einführung, Erläuterungen und Glossar* hrsg. von Fritz Krafft, München, Kindler, 1971).

¹⁰ Boll; Betzold; Gundel, s. 42.

için, bir astrologun doğum yapan kadının yanında bulunduğu, bir diğer astroloğun ise dışarıda haber beklediği söylenmektedir.¹¹ Doğum haberi gelir gelmez yıldızların konumu tespit edilir, zengin ya da soylu ailenin çocuğunun geleceği yorumlanmaya başlanır.¹² Bir söylentiye göre XIV. Ludwig'in doğumu sırasında Morin adlı astrolog bu amaçla odada saklı tutulur.¹³ Alman Edebiyatının en önemli isimlerinden olan Johann Wolfgang von Goethe (1749-1832) için hazırlanan yıldız haritası ise günümüzde en fazla bilinenler arasında yer almaktadır.

Batıların, Osmanlı savaşlarını konu olarak incelediği çok sayıda yıldız haritası bulunmaktadır. Söz konusu haritaların genelinde gezegenler veya bunlara ilişkin karmaşık hesaplamalar yer almaktadır. Batı dünyası bu haritalar sayesinde bir yandan Osmanlıların yakın zamanda tehdit oluşturup oluşturmayacaklarını, diğer yandan ise geçmiş dönemlere ait askeri yenilgileri anlamaya çalışırlardı.

Sultan III. Mehmet'in doğum (yıldız) haritası, herhangi bir Osmanlı hükümdarına ilişkin oluşturulmuş az sayıdaki örneklerden biri¹⁴ olması dolayısıyla, büyük bir önem taşımaktadır. Diğer haritalarda genel itibariyle yapılan ya da yapılması muhtemel bir savaşın genel durumuna ilişkin incelemeler yapılmış, kapsamlı hesaplamalar ve şekillerle yıldızlarını konumu resmedilmiş ve bazen de Türk hükümdarlarına yer verilmiş. Ancak bunlar genel itibariyle yıldız haritası görünümünde resmedilmiş ve kişiye özel horoskop niteliği taşımamaktadırlar. İncelenecek metnin önemi ise bu ayrıcalığından kaynaklanmaktadır. Çünkü söz konusu olan, yıldız haritaları arasında en fazla ilgi gören ve bu nedenle de en yaygın olan, doğum horoskopu olarak da adlandırılan doğum (yıldız) haritasıdır.

¹¹ Resim 1.

¹² Heinz Artur Strauss, *Der astrologische Gedanke in der deutschen Vergangenheit: mit 93 Abbildungen aus der deutschen Vergangenheit aus der altdeutschen Buchillustration*, München, Berlin, Oldenbourg, 1926, s. 57; Boll; Betzold; Gundel, s. 62.

¹³ Boll; Betzold; Gundel, s. 62.

¹⁴ Özlem Kumrular, *İslam Korkusu* adlı çalışmasında (İstanbul 2012, s. 124), Cardano adlı meşhur bir astroloğun Kanuni'nin doğum haritası üzerinde çalıştığını belirtir ve Cardano'nun yorumlarına geniş yer verir.

Sultan III. Mehmet'in doğum horoskopu (1597)

1597 yılında yayınlanan bu yıldız haritası, Almanya'da artan endişenin boyutlarını ortaya koymaktadır. Düşmanın 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Avrupalılar tarafından engellenemeyen ve gün geçtikçe daha da yaklaşan bir tehdit olarak algılanması, Almanları da endişelendirmekte ve bu da onların yazınsal ürünlerine yansımaktadır. Bunların arasında o dönemin en önemli iletişim aracı olan, toplumu "düşman" ve onun yaptıkları veya yapacakları hakkında bilgilendiren gazeteler de Türklere ilişkin astrolojik yorumlara yer vermektedir. Bu, incelenecek örnekten de anlaşıldığı üzere o dönemde yayınlanan çok sayıda farklı metin türleri için de geçerliydi. Osmanlı hükümdarlarına ilişkin doğum yıldız haritalarına ise öncesinde belirtildiği üzere rastlanılmamıştır. Bu nedenle III. Mehmet için hazırlanan yıldız haritası, astrolojik yorumlar kapsamında düşmanın nasıl değerlendirildiği hakkında ilginç bilgiler sunmaktadır.

1595 ile 1603 yılları arasında hüküm süren Sultan III. Mehmet 26 Mayıs 1566 yılında Manisa'da doğmuş, 22 Aralık 1603 tarihinde ölmüştür. III. Mehmet oldukça kısa süre saltanat sürmesine rağmen, 19 kardeşini öldürten son Osmanlı olarak Batı Dünyasında üne kavuşmuştur. Aynı zamanda I. Sultan Süleyman'dan sonra ordusunun başında savaşa giden ilk hükümdar olarak da anılmıştır. Avusturyalılar ile sürdürdüğü savaşlar nedeniyle Avrupa ve özellikle Almanya'da korkuya neden olmuştur. 1593-1606 yılları arasında süren ve 3. Avusturya-Türk savaşı olarak adlandırılan bu savaşlarda Osmanlılar Avusturya'ya karşı, Raab (1594), Eğri (1596) ve Kanije (1600) kalelerini fethederek, yeni galibiyetler elde etmiştir.

16 sayfadan oluşan¹⁵ ve *Genesis Natalitia, oder Nativitet deß jetzigen Türkischen Keisers Mahomet/ auff sein Geburtstag*.¹⁶ (Doğum tarihi, ya da şimdiki Türk Kayzeri Mehmet'in doğum gününde yıldızların konumu) adlı söz konusu kitapta Sultan III. Mehmet'in doğum tarihine ilişkin bilgiler yer almaktadır. Buna göre Sultan 17 Ağustos sabah 04:57'de 1564 yılında İstanbul'da¹⁷ güneş doğmadan dünyaya gelmiştir. Yorumların ve tahminlerin doğru çıkabilmesi için kimi zaman doğum tarihi ve saati gibi bilgilerle

¹⁵ Sayfalar numaralandırılmıştır.

¹⁶ Resim 1.

¹⁷ Metinde Konstantinopol olarak geçmektedir.

oynanması ise o dönemde sıkça görülmektedir. İncelenecek olan yıldız haritasında da doğuma tarihine ilişkin bilgiler değiştirilerek, oluşturulmak istenen harita meydana getirilmiştir. Yazar bundan sonra doğum saatinde gezegenlerin bulunduğu konuma, derecelere, burç ve evlere işaret eder¹⁸ ve bunları kısaca anlatır. Buna göre III. Mehmet'in doğum anında gezegenlerin durumu çok iyi durumdadır; bu ise hükümdarlığa, daimi olmayan güç ve şansa, zenginliğe ve kaleler başta olmak üzere vereceği zararlara işaret eder.

Yazar bundan sonra gezegenlerin durumuna dayanarak kişiliği hakkında genel yorum yapmak yerine Sultanın savaş esnasında nasıl davranacağını ve yaşamı boyunca onu ne gibi talih ve talihsizliklerin beklediğini astrolojik verilerle ortaya koymaya ve yorumlamaya çalışacağını belirtir. Yazar böylelikle sözde astrolojik verilere dayanarak, kendince birtakım savaş taktikleri vermeyi hedeflemektedir.

Sultanın gezegeninin Venüs olduğu, ancak Venüs'ün şanslı bir konumda bulunmamasından dolayı, yanına yardımcı gezegen tayin edilmesi gerektiği dile getirilir. Yazara göre bunun için Satürn, Merkür ve Jüpiter gibi gezegenler düşünülebilir. Hepsi de birinci evde bulunan gezegenler ise Sultan Mehmet'in davranışlarını belirleyecek olan gezegenlerdir. Sultanın olağanüstü saldırılarda bulunacağı vurgulanır ve Merkür'ün etkisinden dolayı her zaman hilelere ve kurnazlıklara başvurarak çıkar elde etmeye çalışılacağı söylenir. Fesatlık ve hile ile çoğunlukla istediklerini elde edeceği belirtilir. Güneş, diğer kardeşlerinin yerine, ona hükümdarlığı vermiş olsa da, hükümdar olmasını istemeyen Satürn'ün etkisiyle çok başarılı olmayacaktır. Onun hükümdar olmasını tercih eden ise Venüs gezegenidir. Bu ise onun entrikayla başa geçmesinden anlaşılmaktadır.¹⁹ Bu söylemlerden de anlaşıldığı üzere aslında belirli bir mesafeden bakılan ve çekinilen bir Osmanlı hükümdarının, esasında son derece basit yöntemlere başvurduğu, entrikacı olduğu ve çeşitli kurnazlıklarla gücü elinde tuttuğu anlatılmaya çalışılmaktadır. Böylelikle dokunulmaz bir hükümdar portresi

¹⁸ III. Mehmet'in doğum saatinde, krallığın simgesi olan ve 9. derecede bulunan aslan, 10. derecede Merkür, 22. derecede de Jüpiter yaşam evinde yer almaktadır. Gezegenlerin durumunun çok iyi olduğu belirtilir ve bu nedenle iyi şeylerin ve şansın bol olduğu söylenilir.

¹⁹ Metinde kadın gibi hilelere başvurmak anlamına gelen ve esasında güçsüzlüğe bağlı entrikaları kast eden "Weiberlist" sözcüğü geçmektedir.

yerine, zaafı ve kurnazlıklarıyla güç sahibi olan ve bu şekilde ayakta kalmayı başaran bir insan resmi çizilir ve Türklerin yenilmez olduğu düşüncesi ortadan kaldırılmaya çalışılmaktadır.

Savaşlarda büyük başarıları imza atamayacağını vurgulayan yazar, bunu Satürn'ün onun yanında yer almamasıyla açıklamaktadır. Yazar aynı zamanda çok sayıda hastalığın ve epideminin ona mani olacağı ve halkını yiyip bitireceğinin ümit edilebileceğini dile getirir. Özellikle 16. yüzyılda hastalık ve salgınlar genel itibarıyla Tanrı'nın kullarını cezalandırmak ve yola getirmek için kullandığı araçlardan biri olarak kabul edilmekteydi. Hastalıkların Türklerde görülmesi ise, Tanrı'nın Hristiyanlara bu şekilde yardımcı olduğu sonucunu ortaya çıkmaktadır. Ancak Mars gezegeni, Sultanın kaleleri elde etme konusunda çok başarılı olacağına işaret ettiğinden, yazar uyarılarda bulunma ihtiyacı duyar ve kendi kalelerinin iyi korunması gerektiğini vurgular. Ona göre düşman hile ve hıza başvuracağından, ona karşı koymanın en iyi yolu tabyalara önem vermek olacaktır. Yazar çalışmasının bu ilk kısmını düşmanı küçümsemek gerektiğini, çünkü onun birçok yola başvuracağı ve bunun için unvan sahibi kurnaz insanlardan faydalanacağı uyarısıyla bitirir. Çeşitli hastalıklar hükümdarın rahatsızlanmasına sebep olsa dahi bu, onun yine de Batı dünyası için büyük bir tehdit teşkil etmeyeceği anlamına gelmemektedir.

Haritanın 1597 yılında yayınlandığı göz önünde bulundurulursa, yazarın neden özellikle kale ve tabyalara dikkat çekmek istediği anlaşılmaktadır. Sonuç itibarıyla Raab (1594) ve Eğri (1596) kalelerinin kısa bir süre önce fethedilmesi, Batılar açısından sarsıcı neticeler olarak kabul edilmekte ve yazar da bu tür galibiyetlerin devam edebileceği endişesini taşımakta ki bu konuya dikkat çekmek istemektedir. Bu ise özellikle de Avusturya ve Almanya'da artan endişenin boyutlarını ortaya koymaktadır.

Yazar çalışmasının ikinci kısmına başlamadan önce bazı açıklamalarda bulunur. Hedeflenen Sultanın doğumu esnasında yıldızların durumuna dayanarak onun savaşlarını, saldırılarını ve dolayısıyla neyle karşı karşıya kalacağını ortaya koymakta ve yorumlamaktadır.²⁰ Ancak bunun yapılabilmesi için ondan önce savaşan diğer hükümdarların durumu da incelenmelidir. Buna göre, şimdi hükümdar olan Türk Kayzerinin Hristiyanlığa, İsa'ya ve ona inananlara karşı duyduğu şeytani nefret, Hristiyanlığı ve Al-

²⁰ Resim 2, 3 ve 4.

manya'yı tümüyle yok etmeyi ve boyunduruğu altına almayı hedefleyen babası Sultan Murat'dan daha az değildir. Zulmün kökeni olarak ise Kanuni Sultan Süleyman'ı görür. Sultan III. Mehmet'in ne zaman zalim ve insanlıktan uzak olan babasının yerine geçtiğini azimle araştırdığını iddia eden yazar, devamında bunu örneklerle anlatır.

Yazar yıldız haritalarında, Ekim 1558 ve Temmuz 1552 gibi, iki farklı tarihe yer verir. Her iki tarih de Kanuni Sultan Süleyman'ın hüküm sürdüğü tarihlerdir. Bu tarihlerden 1552 yılında Kanuni'nin birçok zafere imza attığı bilinmektedir. Temmuz ayı içerisinde kuşatılan Temeşvar'ın ayın sonlarına doğru (26 Temmuz) fethedilmesi ise Batı dünyasını sarsan önemli olaylar arasında yer almaktadır. 1558 yılında ise Mayorka seferi gerçekleştirilir. Sefere ilişkin o zamanki başkent Ciutadella'nin fethedildiği, büyük zarar gördüğü ve 3.000'i aşkın savaş esirinin Osmanlı İmparatorluğuna götürüldüğü söylenir. Ancak bu olay Temmuz'da gerçekleşir, Ekim'de değil.

Yazar bundan sonra nasıl bir düşmanla karşı karşıya kalındığının bilinmesi gerektiği üzerinde durur ve düşmanın sıradan olmadığını, aksine muhakkak korkulması gereken bir düşman olduğunu vurgular. Öyle ki onu yenmek için salt silah ve savunma yeterli olmayacak, mutlaka dua da edilmesi gerekecektir. Haritanın bu kısmında yazarın, Luther'den bu yana bilinen Türk imgesine başvurduğu ve Türkleri bu söylemleri ile Deccal ile özleştirildiği görülmektedir. Bu nedenle düşmanın şeytani bir güce sahip olduğu ve salt savaşla değil, aynı zamanda dua ile yenilebileceğini vurguladığı ortaya çıkmaktadır. Yazar konuya yönelik açıklamalarında onun gücünden ve aynı zamanda Tanrı'nın sopası oluşundan bahseder ve bunun Mars gezegeninin konumundan da anlaşıldığını belirtilir. Hristiyanların ise Sultanla ilgili olarak bilmeleri gereken, onun zulmünün ve kanlı saldırılarının ne kadar süreceğini bilmektir, çünkü o "bir ayağını Avrupa'ya atmaya niyet etmiş"²¹ ve kartalın kanadını elde etmeyi hedeflemiştir.²² Avru-

²¹ Paul Brachfeldts, *Genesis Natalitia, Oder Nativitet deß jetzigen regierenden Türkischen Keyzers/ Sultan Machomet genandt. Darin beschrieben: Wie der Himmel und das Gestirn auff sein Geburts Tag gestanden/ Und was für ein Bedeutung darauß zu schöpfen. Sonderlich Was sein Glück und Unglück sein werde/ wider das Römische Reich/ und Vornemlich die rechte/ reine und wahre Christliche Kirchen.* Gedruckt in vorlegung Paul Brachfeldts/ Anno XCVII.

²² Kartal, İncil'de en fazla geçen kuş isimlerinden birisidir ve birden fazla sembolik anlama sahiptir. Sembolik anlamlardan en fazla bilineni ise güçlü ve gösterişli bir kuş

pa'ya göz koyan düşmana vurgu yapılması ise ayrı bir önem taşımaktadır. Türkler, Avrupa'nın geneli için bir tehdit oluşturmaktadır. Bu tehdit tek ya da birkaç ülke ile sınırlı değildir. Türk tehdidine uzak ya da kayıtsız kalan toplumlara doğrudan bir çağrı niteliği taşıyan bu sözler, birlik ve beraberliğin meydana gelmesi gerektiği yönünde bir çağrıdır aynı zamanda.

Yazar “kana susamış” ve “insanlık dışı” olarak tanımladığı III. Mehmet'in, babası kadar zalim olduğundan, her ikisinin de (Hristiyan-Alman) kanı dökmekten zevk aldığını ve Almanya'yı yok etmek istediğinden bahseder. Sultanın merhametsizliğini ortaya koymak için ayrıca bir de soru yönelir okuyucusuna: “Hükümdar olabilmek için 19 kardeşini ipe götüren ve annesini denize atarak öldüren biri, bize karşı nasıl merhametli olsun ki?”²³ Ardından Sultanın zulmünü sürdürmek ve İmparatorluğunun sınırlarını genişletmek için durmaksızın savaşmaya devam edeceğini, ancak şansının her zaman yaver gitmeyeceğini, bu nedenle de Roma İmparatorluğu ve prenslerine ya zarar vereceğini az ya da hiç zarar veremeyeceğini dile getirir.

Yazara göre İsviçre ve Bohemya, ayrıca büyük bir olasılıkla Hırvatistan, Kernten (Avusturya), Ren nehri ve Romanya dürüst olmayan yollarla III. Mehmet'e kalacaktır. Buna karşın Mısırlıları, Yunanlıları, Arapları, Tatarları baskı altında tutarken zorlanacaktır. Yazar ayrıca Luther'in Ezekeyel Peygambere dayanarak söylediklerine yer verir, ancak bu düşmanın Yecuç-Meçuç olamayacağını düşündüğünü de ifade eder. Çünkü Yecuç (Gog), İtalya üzerinden gelmelidir. Düşmanın Roma'ya gelmesini görmek istemediğini belirten yazar, Danyal Peygamber'in sözlerinden yola çıkarak düşmanın yapacaklarından, Tanrı'nın bu yolla Papa'yı cezalandıracağından bahseder. Bu hükümdarın ise Roma'ya kadar geleceğine ihtimal vermeyen yazar, gelseler bile Peygamberlerin söylediği kadar zarar vereceklerine inanmaz. Çok uzun süre hüküm süremeyeceğini ve dolayısıyla zarar veremeyeceğini de belirten yazar, bunun Mars ile ilişkili olduğunu söyler.

olarak bilinen kartalın yavrularına karşı gösterdiği koruyucu tutumuyla ilgilidir. Buna göre kartal nasıl yavrularını uçmaya teşvik etmek için yuvasından atmasına rağmen, aynı zamanda onları kolluyorsa, Tanrı da kullarını aynı şekilde himayesi altına alıp koruyordur. Bir diğer sembolik anlamı ise kartalın güçlü bir hükümdarı temsil ediyor olmasıyla ilgilidir.

Kartal, dinî sembollerin dışında aynı zamanda Ortaçağ'dan itibaren Roma geleneğinin devamı olarak İmparatorluğun gücünü de temsil etmekteydi.

²³ Bkz. Brachfeldts.

Horoskop'a dayanarak kısa bir sürenin ardından "bu Mehmet", Kutsal Roma İmparatoru ya da başka güçlü hükümdarlar tarafından ya savaşta öldürülecek ya da hayatı başka türlü, zavallı bir şekilde, son bulacaktır. Ancak Tanrı, Hristiyanları cezalandırmaya devam etmek isterse, bu süre uzayabilir. Böyle bir durumda ise gökyüzü ve doğa etkisiz kalır. Yazar bu söylediklerinin doğruluğunu ortaya koymak için, okurlarından şekillere bakmasını istemekte ve şekillere ilişkin açıklamalarda bulunmaktadır. Bu açıklamalarda Türklere karşı zafer elde edecek olan iki güçlü hükümdardan bahsetmekte, ancak bu iki hükümdarın adlarını bilinçli olarak vermediğini ifade etmektedir. Mehmet'e ilişkin şekil ise Avrupa'daki bu güçlü iki hükümdara karşı direnemeyeceğini ve onlardan bir şey koparıp alamayacağını ortaya koymaktadır. Yazar, astrolojik yorumlarının ardından şu sonuca varır: Mehmet'in zulmü, gururu ve kibri uzun süre devam etmeyecek ve yakında son bulacaktır. Ancak bunun tam tersi olacak olursa, şansı yaver gider ve zaferler elde ederse, bu durumda da, bunun Tanrı'nın isteği olduğu unutulmamalıdır. Tanrı'nın insanların günahlarından dolayı böylesi bir ceza verdiği bilinmelidir. Tanrı, neticede er ya da geç, Roma İmparatoru'na "korkunç", "kana susamış köpek" ve "haç düşmanı" Sultan Mehmet'e karşı talih ve zafer bahşedecektir.

Yazara göre 97 yılında Türk, büyük bir ordu gücü ile harekete geçecek, yağmalayarak, öldürerek ve yakıp yıkarak saldırarak ve büyük direniş ile karşılaşmadığı yerlerde, korkunç şeyler yapacaktır. O, bu yıla dair endişelerini dile getirmekte ve Mehmet'in kendilerine huzur vermeyeceğini ifade etmektedir. Ayrıca astrolojik şekillere dayanarak bu yılın kış ayının sakin geçeceğine yer verdikten sonra, ilkbahar mevsimine dikkat çekmektedir. İlkbaharda, Mars gezegeni, savaş, kan dökme, isyan, kavga, yağma, yangın ve birçok başka felaketlere neden olacaktır. Bu ise yazara göre özellikle Kernten, Hırvatistan, Bohemya, Moskova, Tataristan, Romanya gibi doğuya yakın veya doğuda bulunan ülkeleri etkileyecektir. Burada dikkat çeken diğer bir nokta ise, yazarın geçmişteki seferleri göz önünde bulundurarak, seferlere ilişkin edinmiş olduğu genel bilgileri, yıldız haritası üzerinden bunu okuyucusuyla ile paylaşmasıdır. Bu nedenle metnin birçok yerinde yazar, ilkbahar mevsimine dikkat çekmekte ve tehlikenin bu aylarda beklenmesi gerektiğini ifade etmektedir.

Yazar, aynı zamanda Satürn ve Mars gezegenlerinin bir araya gelmesi sonucu geçmişte yaz mevsiminde özellikle Avrupa'da gerçekleşmiş olaylara

da yer vermekte, ve böylece bu iki gezegenin neden olduğu felaketlere işaret etmektedir. Yaz mevsimine, özellikle de Mayıs ayına da dikkat çeken yazar, bu mevsimin dışında kendilerini sakin bir dönemin beklediğini ileri sürmektedir. Bunun nedeni ise Almanya, Polonya ve Perslerde barışın sağlanmasına yönelik bir takım girişimlerin olması ve ittifakların yapılmasıdır. Yaz ayında, Mars, ilkbahara göre daha huzursuz olacağından, öncesinde görülmemiş biçimde Macaristan²⁴ ve Almanya'da korkuya neden olacaktır. Çünkü Mars bu dönemde o kadar güç toplamış olmakta ki, kendisi dışında başka bir gezegenin etkin olmasına izin vermemekte ve yazın tek hükümdarı olmak istemektedir. Ayrıca başka kötü işaretler de belirlemektedir. Bu nedenle yazara göre yaz ayında hiçbir savaşın olmaması aslında en iyisi olurdu.

Yazar ayrıca 18 Ağustos'a dikkat çekmekte ve gezegenlerin bu ayda bir araya gelmesinin son derece tehlikeli olacağını ifade etmektedir. Bu nedenle bütün Ağustos ayı boyunca insanların tövbe etmeleri gerektiği tavsiyesinde bulunmaktadır. Bu ayda Tanrı Almanya'daki insanları cezalandırmak için büyük talihsizlikleri öngörmüştür. Bunlar savaş, kavga, kan dökme olabileceği gibi veba, toplumun büyük ümit bağladığı güçlü bir hükümdarın ölümü ya da isyanlar olabilmektedir. Yazar konuya yönelik uyarılarını sürdürür ve bu dönemde insanların tövbe etmemesi halinde, tıpkı Macaristan ve Hırvatistan'da olduğu gibi insanların günahları dolayısıyla, Türkün hükümdarlığı altında ölüme mahkûm olacaklarını belirtir.

Yazar bundan sonraki kısımda kimseyi korkutmaya çalışmadığını, geçmişte gezegenlerin aynı konumda buldukları zamanlarda nelerin olduğuna işaret ederek, örneklerle kanıtlamaya çalışmaktadır. Tarihten örnekler verdikten sonra,²⁵ Tanrı'nın kendilerini aynı felaketlerden korumasını ister ki, savaş ve isyanlar dolayısıyla Almanlar kendi elleriyle ülkelerini harap ve yok etmek isteyen Türklerin önünü açmasınlar, onlara geçit imkânı vermesinler. Metindeki bu bölümün sonunda ise, Tanrı'nın kendilerine İsa adına birlik ve barış vermesi istenir ve bu dilek "Amin" sözcüğüyle tıpkı dua gibi bitirilir.

24 Ağustos'ta gerçekleşecek olan diğer kötü bir birleşme (ikiz burcunun güneş ile bir araya gelmesi) sonucunda, savaşların devam edeceği anla-

²⁴ Metinde Pannonia olarak geçmektedir.

²⁵ Örnekler Türklerle ilgili olmadığından çalışmada bunlara yer verilmemiştir.

şılmaktadır. Tarihteki örneklerden de anlaşıldığı üzere bu birleşme, iyi şeylerin olacağına işaret etmemektedir. Yazar bu birleşmenin Aşağı Silezya hükümdarına şansızlık getirebileceği, Fransa ve Hollanda'da isyana neden olabileceği, ya da Türk savaşlarının Kernten, Macaristan, Dalmaçya, Hırvatistan ve batıda devam edebileceğini ve bu nedenle kuzeyde büyük hükümdarların bir araya gelebileceğini işaret etmektedir. Bu yaz ayrıca güneş ile başka bir burcun²⁶ büyük birleşmesi sonucunda bir araya gelinmemesi ve anlaşılmaması halinde, Türk savaşları dolayısıyla Hırvatistan, Macaristan, Dalmaçya, Kernten, Aşağı Silezya, Fransa ve Hollanda'da huzursuzluğun olabileceği, ya da büyük hükümdarların yok olacağı, öleceği ileri sürülmektedir.

Sonbaharın daha önceki dönemlere göre daha sakin geçeceğini belirten yazar Venüs'ün, Ay'ın huzursuz ve savaşçı burcu olan Mars'ı tahtından indirdiğini ve onun hükümdarlığına son vereceğini ifade ediyor. Bu nedenle Venüs de Jüpiter²⁷ ile birlikte barışın gelmesini sağlayacaktır. Ancak yazar buna rağmen Satürn'ün²⁸ göz ardı edilmemesini ve onun etkisinden korkulması gerektiğini dile getirmektedir. Çünkü Türklerin koruyucusu olan Satürn bir süre engele ve kurnazlıklara neden olabilmektedir.

Yazar yıldız haritasına ilişkin açıklamalarının sonunda Tanrı'dan Hristiyanları ve Hristiyan kiliselerini korumasını isteyerek ve "Amin" diyerek metni dua ile sonlandırır. Yıldız haritası, içeriğinden de anlaşıldığı üzere, 16. yüzyılda bilinen olumsuz Türk imgesini işlemektedir. Yazar, III. Mehmet'in haritasından hareketle, onun ve ondan önce hüküm sürmüş olan Kanuni Sultan Süleyman ve Sultan III. Murat gibi hükümdarların, Avrupa ve özellikle Almanlar için oluşturmuş olduğu tehdide işaret etmekte, bu bağlamda Avrupa'ya ayak atan düşmana karşı uyarmakta ve savaş stratejileri konusunda çeşitli tavsiyelerde bulunmaktadır. Bir yandan Avrupa'da Osmanlı hükümdarlarına karşı duyulan korku, onun zaafı ortaya konarak aşılmaya, diğer yandan bilinen korkunun ve dolayısıyla alınması gereken önlemlerin devamı için gerekli tenkitler verilmeye çalışılmaktadır. Düşmanı tüm zaafına rağmen küçümsemek ve daima tetikte kalmak gerektiği konusuna yazar özellikle değinmektedir. Avrupa'ya ayak atan

²⁶ Metinde burca işaret eden sembolün görüntüsü net değildir.

²⁷ Astroloji'de Jüpiter genişleme, talih, din ve felsefeyi temsil etmektedir.

²⁸ Satürn genelde talihsizlik, keder, melankoli, hastalık ve ağır işler anlamına gelmektedir. Satürn ayrıca düzeni de temsil etmektedir.

düşman imgesinden faydalanan yazar, ortak bir bilince vurgu yapmak amacıyla “Avrupa” sözcüğüne metninde sıkça yer vermekte ve böylelikle “Avrupa”ya karşı hareket eden düşman portresini çizmektedir. Haritanın piyasaya sürüldüğü tarihe bakıldığında ise, yazarın yakın tarihi göz önünde bulundurduğu ve tavsiyelerini bu yönde şekillendirdiği ortaya çıkmaktadır.

RESİM 1

Abb. 51. Geburtsstube mit Astrolog.
Aus einem Planetenbuch von 1596.

Kaynak: Heinz Artur Strauss, *Der astrologische Gedanke in der deutschen Vergangenheit: mit 93 Abbildungen aus der deutschen Vergangenheit aus der altdeutschen Buchillustration*, München, Berlin, Oldenbourg, 1926, s. 57.

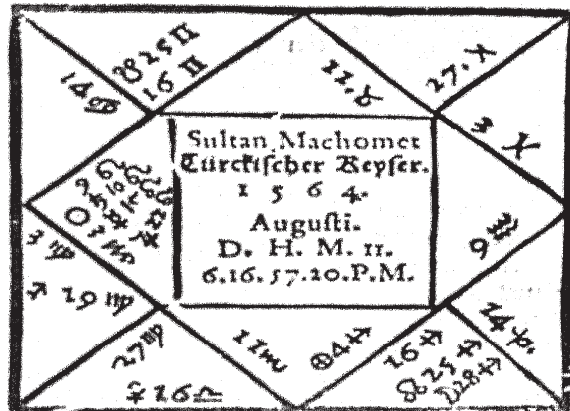
RESIM 2

Genesis Natalitia,
 Oder
Natiuitet deß jetzigen
 regierenden Türckischen Keyfers/
 Sultan Machomet genandt.

Darin beschriben: Wie der Himmel vnd das Ge-
 stirn auff sein Geburts Tag gestanden / Vnd was für ein
 Bedeutung darauff zuschöpffen.

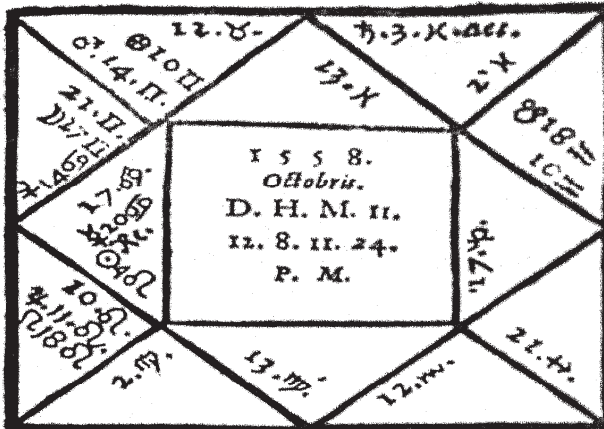
Sonderlich

Was sein Glück vnd Unglück sein werde / wider das Römi-
 sche Reich / vnd Vornehmlich die rechte / reine vnd wah-
 re Christliche Kirchen.

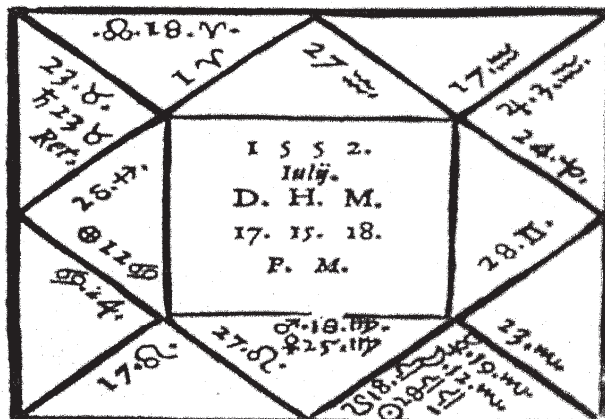

Gedruckt in vorlegung Paul Brachfeldts/
 Anno XCVII.

RESİM 3

dan Amurathes
 hart befriget /
 vñ Deutschland
 sampt der ganz
 werthen Christ
 tenheit in grund
 gedencke zuver
 tilgen / vñ vnter
 sein Tyrannisch
 Joch zubringe /
 hab ich mit fleiß
 erkundiget die
 zeit / wann die
 schöne frucht vñ
 Tyrannische art
 Eustan Macho
 met / auß der
 Vor Hell seines
 Engels Saqui
 els anna Liecht
 kofien / vñnd an
 stat seines Vat
 ters des Tyrans
 nischen vnmen
 schen inn die Res
 gierung angetre
 ten. Darauff
 den positū Cœ
 li confirmirt
 auß etlichen mir
 bewusten sullen

mit dem Tyrannen emendire / vñnd zu mehrer erklerung dies
 ses Capitels von Krieg / neben zweyen andern Schematibus
 Cœli,

Kaynak: Paul Brachfeldts, *Genesis Natalitia, Oder Nativitet des jetzigen regierenden Türkischen Keysers/ Sultan Machomet genandt.* Darin beschrieben: Wie der Himmel und das Gestirn auff sein Geburts Tag gestanden/ Und was für ein Bedeutung darauß zu schöpfen. Sonderlich Was sein Glück und Unglück sein werde/ wider das Römische Reich/ und Vornemlich die rechte/ reine und wahre Christliche Kirchen. Gedruckt in vorlegung Paul Brachfeldts/ Anno XCVII.(UB Mannheim).

“THE HOROSCOPE OF SULTAN MEHMET III”

Abstract

Although practiced all over Europe as an old tradition, astrology became increasingly popular in the 15. and 16. century. It gained so much of a popularity in that period that even the Pope himself consulted astrologers on occasion. Astrology was even considered in some countries as a natural science field of study. The Westerners then had many star maps, with the help of which they conducted astrological readings on wars against the Ottomans. The maps were mostly intended for the complex calculations of the planets. Using these maps, the Westerners tried to make out whether the Ottomans posed any threat in the near future. This study seeks to investigate the horoscope of Sultan Mehmet III, which was published in 1597 in Germany. There being very few horoscopes related to any one of the Ottoman Sultans in history, the one in question is of rare quality. The horoscope includes information on how to treat an enemy and what to take into consideration when engaged in battle. While, on one hand, it exposes the weaknesses of the Ottoman Sultan to question his quality of being invincible and untouchable, it also gives place to statements that may cause fear among people. Along with any piece of information the map reveals, the reasons for why such statements were provided in the map are also to be studied in this article.

Keywords

Astrology, Europe, Germany, Astrological Maps about the Turks, 16. century, Mehmet III, horoscope.

İSTANBUL SARRAFLARI (1691-1835)

Ömerül Faruk BÖLÜKBAŞI*

ÖZET

Osmanlı iktisadi sisteminin vazgeçilmez aktörlerinden olan sarraflar zümresi içinde İstanbul sarraflarının hususi bir yeri vardı. Faaliyetleri para ve finans sistemini doğrudan etkilediği için kontrol altında tutulmaları gerekiyordu. Bu nedenle XVII. yüzyıl sonlarında gedik verilerek düzenli bir teşkilat altında toplanmışlardı. Başlangıçta on iki olan sayıları zaman içinde artış göstermişti. Gedik alan kişiler arasında Müslüman neredeyse hiç yokken, gayrimüslim Ermeniler büyük bir ağırlığa sahipti. Sarraflar faaliyetlerini İstanbul'un ana ticaret bölgesi olan Kapalıçarşı ve civarındaki hanlarda sürdürüyorlardı. Bu makalede İstanbul sarraflarının teşkilatı, devletle ilişkileri, etnik ve dini yapıları ile İstanbul içindeki yerleşimleri ele alınacak, konuyla ilgili yapılacak değerlendirmeleri destekleyecek mahiyette bazı belgeler makalenin eklerinde okuyucuların istifadesine sunulacaktır. Bu belgelerin en önemlileri, sarraf teşkilatına 1691-1835 yılları arasında yapılan ve toplam sayısı on dördü bulan müdahaleler sonucunda hazırlanmış listelerdir. Söz konusu listeler sayesinde yaklaşık bir buçuk asırlık devrede İstanbul sarraflarının kimlikleri, faaliyet bölgeleri, sayıları ve pek çok husus ortaya çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Sarraf gediği, kaçak sarraf, nizam verme, Darbhâne-i Âmire, Ermeni, Kapalıçarşı.

Osmanlı toplumunda sarrafların yeri hakkındaki bilgilerimiz XV. yüzyıla kadar gider. Para bozmak, nakil ve muhafaza etmek, kredi vermek gibi işler yapan sarrafların faaliyetlerine madenlerde, darphanelerde, gümrüklerde, üst düzey devlet adamlarının hizmetinde ve pek çok malî sahada rastlanmaktaydı. Sarrafların devletle ilişkileri açısından en önemli alan ise iltizam ve malikâne sektörüydü. İltizam ve malikâne ihalelerinde sarrafların kefaleti ve finansman temini büyük öneme sahipti.¹

* Yrd. Doç. Dr.; Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. faruk.bolukbasi@bilecik.edu.tr

¹ BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), HAT (Hatt-ı Hümayun), 181/8233; BOA, D.BŞM.d (Bâb-1 Defteri Başmuhasebe Kalemî Defterleri), nr. 8687; BOA, MAD.d (Maliyeden Müdevver Defterler), nr. 9868, s. 17; 3 Ekim 1734 (5 Cemaziyellevvel 1147), BOA, D.BŞM.DRB (Bâb-1 Defteri Başmuhasebe Darbhâne-i Âmire), 8/90; 9 Ekim 1742 (9 Şaban 1155), BOA, C.DRB (Cevdet Darphane), 22/1072; 30 Aralık 1758 (29 Rebiülahir 1172), 25/1219; 30 Nisan 1812 (17 Rebiülahir 1227), 36/1758; 30 Eylül

İmparatorluk sınırları içinde faaliyet gösteren geniş sarraflar zümresi içinde İstanbul sarraflarının hususî bir yeri vardı. İstanbul sarrafları ilk defa XVII. yüzyılın sonlarında gedik verilerek düzenli bir teşkilat² altında toplanmıştı. Aynı dönemde yaşanan bazı gelişmeler bu tarihin tesadüfi olmadığını düşündürmektedir. Aşağı yukarı aynı tarihlerde Darbhane-i Âmire ve para sisteminde reform yapılmış, malikâne sistemi tesis edilmiş, cizye ıslahatı gerçekleştirilmiş, esnaf teşkilâtında bazı düzenlemelere gidilmiştir.³

İstanbul sarraflarının faaliyetleri para sistemini ve finans sektörünü doğrudan etkilediği için devlet sarrafları kontrol altında tutmayı bir zorunluluk olarak görmüş ve kontrolü dışında sarraflık yapılmasının önüne geçmek istemiştir. Ancak sarraflığın önemli bir gelir getirmesi,⁴ piyasada gediksiz sarraflık yapmak isteyen pek çok kişinin ortaya çıkmasına yol açmış-

1734 (2 Cemaziyelevvel 1147), 63/3134; 18 Nisan 1798 (2 Zilkade 1212), 68/3379; BOA, C.SM (Cevdet Saray), 104/5250; BOA, C.ML (Cevdet Maliye), 259/10648; *TSM.A.D* (Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri), nr. 7974; Halil İncalcık, Robert Anhegger, *Kânünnâme-i Sulţânî ber-Müceb-i 'Örf-i 'Osmâni*, Ankara 1956; Halil, Sahillioğlu, “Bir Mültezim Zimem Defterine Göre XV. Yüzyıl Sonunda Osmanlı Darphane Mukataaları”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 23/1-2 (1962-63), s. 145-218; Ali Akylıdız, “Sarraflık” *TDVİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi)*, İstanbul 2009, XXXVI, 163-165; Yavuz Cezar, “18. ve 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Sarraflar”, *Gülen Kazgan’a Armağan*, İstanbul 2004, s. 179-207.

² Bazı esnaf kolları için daha erken dönemlerde kullanılmasına rağmen İstanbul sarraf teşkilatı için lonca kavramının kullanılması XVIII. yüzyıl sonlarından itibaren başlamaktadır. Bu nedenle makalede İstanbul sarraf loncası tabiri yerine İstanbul sarrafları veya İstanbul sarraf teşkilatı tabiri kullanılacaktır [*HH.d* (Hazine-i Hassa Defterleri), nr. 21910; Ahmet Kala, “Lonca” *TDVİA*, Ankara 2003, XXVII, 211-212].

³ Mehmet Genç, “Mâlikâne”, *TDVİA*, Ankara, 2003, XVII, s. 516–518; Halil İncalcık, Mehmet Erkal, “Cizye”, *TDVİA*, İstanbul, 1993, VIII, 42-48; Ahmet Tabakoğlu, *Gerieme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul 1985, s. 136-149. Darphane ve para sisteminde yapılan reform için bkz. Halil Sahillioğlu, “Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi, 1640-1740”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, Basılmamış Doçentlik Tezi, İstanbul 1965; Halil Sahillioğlu, *Studies on Ottoman Economic and Social History*, İstanbul 1999; Halil Sahillioğlu, “Darphane” *TDVİA*, İstanbul 1993, VIII, 501-505; Ömerül Faruk Bölükbaşı, *XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Darbhâne-i Âmire*, İstanbul 2013.

⁴ Sadece para bozmak bile ciddi bir gelir kaynağıydı. Sarraflar para bozarken sarrafiye adı verilen bir komisyon alırlardı. 1728 yılına ait kayda göre, kuruş ve volotadan bir akçe, altından ise bir pâre sarrafiye almaktaydılar (7 Mart 1728/25 Receb 1140, BOA, *D.DRB.d* (Darphane Defterleri), nr. 164).

tır. Gediksiz sarrafların sebep olduğu istikrarsızlığı engellemek isteyen devlet, sarraflara sık sık müdahale etmek zorunda kalıyordu. Bu durum bir belgede “Darbhâne-i Âmire’ye tâbî sarrafân ve gümüşcüyân⁵ esnafının aralık aralık usûlü taharrî ve tedkik ve şurût ve nizâmları tesviyye olunmak usûlü-i kadîmeden” olduğu şeklinde ifade edilmektedir.⁶

Devletin sarraf teşkilâtına yaptığı bu müdahaleler *nizam verme* olarak adlandırılıyordu. *Nizam verme* işlemi sırasında sarraflar denetleniyor, usulsüzlüğe bulaşanların gediği iptal ediliyor, gediksiz sarraflık yapanların dükkânları kapatılıyor ve gedik verilecekler belirleniyordu. Gedik alan sarrafların her birine ayrı ayrı senet verildiği gibi, isimleri, dükkânlarının yeri, varsa ortakları; bazen de bunlara ek olarak odalarının yeri ve kefilleri maliye defterlerine kaydediliyordu.⁷

Nizam verme işlemi sırasında yapılan kayıtların oluşturduğu 1691-1835 yılları arasına ait listeler bu makalenin ana malzemesini oluşturmaktadır. Sarrafların devletle ilişkileri, teşkilatları, gedik tasarrufları, İstanbul içindeki yerleşimleri, etnik ve dinî aidiyetleri bu listeler ve çok sayıda arşiv belgesi üzerinden ele alınacaktır. Makalenin ekinde ise büyük bir kısım daha önce yayınlanmamış olan on beş adet sarraf listesi verilecektir.

İstanbul Sarraflarının Görevleri ve Devlete Karşı Mükellefiyetleri

Sarraf gediği alan kişiler devlete karşı bazı konularda peşinen taahhüde girmiş sayılıyordu. Böylelikle para ve finans sisteminde ortaya çıkabilecek muhtemel sorunlara karşı en başta tedbir alınmış oluyordu. Gedik alan sarraflar her şeyden evvel devlete karşı taahhütlerine sadık kalacakları ve kaçak çalışan sarrafları ihbar edecekleri hususunda söz vermiş kabul ediliyorlardı. Bunu tâkiben malikâneci, mültezim ve cizyedarların finansman ihtiyacını karşılama konusunda üzerlerine düşen rolü oynayacaklarını taahhüt etmiş oluyorlardı. Bankaların mevcut olmadığı bir ekonomik sistem-

⁵ Piyasadan altın ve gümüş toplayıp darphaneye getiren, sarraflarla bağlantılı çalışan bir esnaf grubuydu (23 Nisan 1742/17 Safer 1155, BOA, C.DRB, 10/459).

⁶ 30 Haziran 1824 (3 Zilkade 1239), BOA, *HH.d*, nr. 5924, vr. 155. Bu konuda yapılan ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. Bölükbaşı, *a.g.e.*, s. 73-105.

⁷ 17 Kasım 1820 (10 Safer 1236), BOA, *HH.d*, nr. 21910; BOA, *D.DRB.d*, nr. 164.

de, piyasadan çeşitli yollarla para toplayan ve bunu işleten sarraflar, ellerindeki nakitle büyük bir kredi kaynağına dönüşüyorlardı. Sarrafların kredi sağlaması malî sistemin işleyişini sürdürebilmesi için hayatî derecede önemliydi. Eğer sarrafların sağladığı finansman olmazsa malikâne ve iltizam sektöründe faaliyet gösteren yönetici sınıfa mensup kişiler gerekli sermayeyi temin edemezdi.⁸

Sarrafların taahhüt etmiş sayıldıkları bir diğer husus da para bozarken (*akçe tebdili*) herhangi bir suistimal yapmayacaklarıydı. Sarrafların para bozması çarşı ve pazarlarda alışverişlerin aksamaması için büyük önem taşıyordu. Ancak para bozmak kötü niyetli biri için oldukça kazançlı bir suistimal kapısına dönüşebilirdi. Piyasada standartlara uygun olmayan, nakıs vezinli,⁹ kenarları kesilmiş çok miktarda sikke tedavül ediyordu. Suistimallerle para kazanmayı alışkanlık haline getirmiş kimi sarraflar, para bozarken sağ olarak anılan standartlara uygun sikkeleri alıp, nakıs ve kesik olanları veriyorlardı. Darphanenin isteği ise sarrafların nakıs ve kesik paraları piyasaya sürmeyip, darphaneye teslim etmeleriydi. Bu nedenle devlet sarraflardan para sisteminin istikrarına zarar verebilecek hareketlerden ve suistimallerden uzak duracakları yönünde taahhüt istiyordu.

Sarraflar gayrikanunî yollarla iş yapan kişilere (kalpazan, kaçak kalcı, koltuk simkeşi) altın ve gümüş vermeyeceklerini de kabul etmiş sayılıyorlardı. Topladıkları altın ve gümüşü bedeli karşılığında darphaneye satmaları gerekiyordu. Aksine davranmaları darphanenin emisyon hacmini düşürüyordu.¹⁰ Sarraflar topladıkları ve ayda iki sefer bedeli karşılığında darphaneye teslim ettikleri atik meskûkât için sarrafiye adıyla bir bedel alıyorlardı. Sarrafiye 1774 yılına kadar kese¹¹ başına 2 kuruş iken bu tarihten

⁸ 9 Şubat 1782 (25 Safer 1196) BOA, C.DRB, 29/1432; 26 Aralık 1764 (2 Receb 1178), BOA, D.BŞM.DRB, 13/26; 28 Ocak 1792 (3 Cemaziyelahir 1206), 18/73; 19 Kasım 1786 (27 Muharrem 1201), BOA, D.BŞM (Bab-ı Defteri Başmuhasebe), 6856/17.

⁹ Bu tabirle bazı hilekârlar tarafından kenarları kesilerek ağırlığı azaltılmış sikkeler kastedilmektedir. Para üzerinde yapılan spekülasyonlarla ilgili bkz. Bölükbaşı, *a.g.e.*, s. 96-104.

¹⁰ *aymı yer.*

¹¹ Kesenin pek çok çeşidi olmasına rağmen, burada kastedilen 500 kuruşluk bir meblağdır.

sonra nakıs sikkelerin de mübayaat¹² kapsamına alınmasıyla kese başına 3 kuruşa çıkarılmıştır.¹³ Bu konuda da sarrafların taahhütlerine daima sadık kaldıklarını söylemek zordur.

Devletin sarraflara yüklediği sorumluluklardan biri de *iştirâ simi* adı verilen gümüşü düzenli olarak darphaneye teslim etmeleri idi.¹⁴ Daha sonra nakdî bir bedele dönüşene kadar sarraflar yaklaşık yarım asır darphaneye gümüş vermeye devam ettiler. Bu süre boyunca darphaneye verdikleri gümüşün miktarı sürekli değişmiştir. Bunun temel sebebi darphanenin verdiği bedelin piyasa fiyatının bir miktar altında olmasıydı. Bu yüzden gümüş temininde güçlük çektiklerini ileri süren sarraflar sürekli, darphaneye verilmesi gereken gümüşün miktarının azaltılmasını, birim fiyatın ise artırılmasını talep ediyorlardı.¹⁵

Sarrafların darphaneye ödemeleri gereken gümüşün miktarı 1699 yılına kadar 40.000 dirhemdi. Sarraflara getirdikleri gümüşün dirhemi için 17 akçe ödeniyordu. Bu tarihten sonra gümüş 50.000 dirheme, gümüşün bir dirheminin bedeli ise 18 akçeye çıkarıldı. 1704 yılındaysa sarrafların şikâyetleri üzerine gümüş miktarı 35.000 dirheme indirildi. Birim fiyatı değişmedi. Şikâyetlerin sürmesi üzerine 1718’de 31.400 dirheme düşürüldü. On yedi yıl sabit kalan bu rakam 1735 yılında 30.000 dirhem olarak yeniden belirlendi. Birim fiyatı 20 akçeye yükseltildi.¹⁶

Sarrafların şikâyetlerinin sürmesi üzerine 1740 yılı başlarında gümüş nakdî bir bedele çevrildi. Yetkili makamların çeşitli müzakereler sonucu tespit ettiği bedel 750 kuruştur. Bu meblağ aynı olarak verilen gümüşün para olarak basılmasından elde edilen gelire karşılık geliyordu. Böylelikle “be-

¹² Burada mübayaat ile kastedilen darphanenin piyasada tedavül eden eski ve yabancı paraları toplamasıdır. Bilindiği üzere darphanenin asıl hammadde kaynağı maden ocakları değil, piyasaydı (Bölükbaşı, *a.g.e.*, s. 113-120).

¹³ 7 Eylül 1774 (1 Receb 1188), BOA, D.DRB.THR (Darbhâne-i Âmirî Evrakı-Tahrirât), 1/33.

¹⁴ 19 Kasım 1786 (27 Muharrem 1201), BOA, D.BŞM, 6856/17; 4 Şubat 1790 (19 Cemaziyevvel 1204), 7216/96; 14 Şubat 1773 (22 Zilkade 1186), BOA, *MAD.d.*, nr. 10005, s. 313; 31 Ocak 1775 (29 Zilkade 1188), nr. 10007, s. 625; 15 Kasım 1773 (29 Şaban 1187), nr. 10008, s. 195, 197, 199.

¹⁵ 3 Mart 1736 (19 Şevval 1148), BOA, *D.DRB.d.*, nr. 164.

¹⁶ Bölükbaşı, *a.g.e.*, s. 87-92.

del-i iştirâ” denilen nakdî ödeme ortaya çıkmış oldu.¹⁷ Sarraflar “bedel-i iştirâ”yı kendi aralarında eşit bir şekilde bölüşerek ödüyorlardı.¹⁸ Savaş dönemlerinde ödemelerde güçlük çekiliyordu.¹⁹ Özellikle 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı’nın piyasalarda doğurduğu kargaşa sarrafları çok olumsuz etkilemiş, “bedel-i iştirâ”yı uzun süre ödeyememişlerdi. Durumu değerlendiren darphane idarecileri sarrafların taleplerini de dikkate alarak “bedel-i iştirâ”yı yarıya düşürmüştü,²⁰ kırk yıla yakın bir süre 375 kuruş olarak ödenen “bedel-i iştirâ” 1821 yılında tekrar 750 kuruşa çıkarılmıştır.²¹ Uzun süre bu miktarda sabit kalmıştır. Nitekim 17 Şubat 1840 tarihli bir kayıttan sarrafların *bedel-i iştirâ* olarak 750 kuruş ödemeye devam ettikleri anlaşılmaktadır.²²

İstanbul Sarraf Teşkilâtınının Tarihçesi

İstanbul sarraf teşkilâtı tespit edebildiğimiz kadarıyla ilk defa 1691 yılında gedik verilerek teşkilatlandırılmıştı.²³ Sarraflarla ilgili düzenleme yapılmadan önce para sistemindeki kargaşa ve piyasada yaşanan spekülasyonların nasıl sona erdirilebileceği konusunda devlet adamları arasında bir görüşme yapılmıştı. Bu görüşmede Darbhâne-i Âmire sahibiyarı Mustafa Ağa, İstanbul, Üsküdar, Eyüp ve Galata’da çok sayıda sarrafın kontrolsüz bir şekilde faaliyet gösterdiğini, bunların para sisteminde yaşanan sorunların başlıca müsebbibi olduğunu belirtmiştir. Ona göre sarrafların yol açtığı kargaşa altın ve gümüşün fiyatını devamlı arttırıyor, darphanenin kıymetli maden teminini güçleştiriyordu. Para sistemindeki kargaşa ve istikrarsızlı-

¹⁷ 1 Ocak 1740 (1 Şevval 1152), BOA, *D.DRB.d.*, nr. 126.

¹⁸ 10 Temmuz 1739 (3 Rebiülahir 1152), BOA, D.BŞM.DRB, 9/5; 28 Ekim 1781 (10 Zilkade 1195), 15/74.

¹⁹ 14 Şubat 1773 (22 Zilkade 1186), BOA, *MAD.d.*, nr. 10005, s. 313.

²⁰ 28 Ekim 1781/10 Zilkade 1195, BOA, D.BŞM.DRB, 15/74.

²¹ 30 Haziran 1824 (3 Zilkade 1239), BOA, *D.DRB.d.*, nr. 164; BOA, *HH.d.*, nr. 16649.

²² 17 Şubat 1840 (13 Zilhicce 1255), BOA, C.BLD (Cevdet Belediye), nr. 108/5398.

²³ Konuyla ilgili önemli bir araştırma yapmış olan Araks Şahiner, sarraf loncasına dair ilk ciddi düzenlemenin 1694 tarihinde yapıldığını ifade eder. Ancak bu doğru değildir (“The Sarrafs of İstanbul: Financiers of the Empire”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1995, s. 68-69). Şahiner’in kullandığı belgede mevcut duruma atıf vardır. On iki sarraf ve on iki yamak olduğundan bahsedilir (BOA, *MAD.d.*, nr. 3861, s. 23). Ama bu sayının tesbiti daha önce, 1691 yılında yapılmıştır. Söz konusu liste için bkz. BOA, *MAD.d.*, nr. 1941, s. 88.

ğın sona erdirilebilmesi için sarraflara müdahale edilmesi gerekiyordu. Bu görüşü diğer kişiler de benimsemiş olmalı ki sarraflara müdahale edilmesi ve sayılarının sınırlandırılması kararı alınmıştır. Sarraf sayısı 12 olarak belirlenmiş, her birinin yanına bir de yamak verilmişti. Bunların dışında herhangi bir kimsenin sarraflık yapması ise kesinlikle yasaklanmıştı.²⁴

İlk düzenlemenin yapıldığı 1691 yılından 1835 yılına kadar geçen süreçte devlet tarafından sarraflara toplam 14 defa nizam verilmiştir. Bu sürecin ilk aşaması olan 1691-1733 yılları arasındaki dönem oldukça istikrarsızdır. Bu dönemde devletin izni olmadan sarraflık yapan pek çok kişi ortaya çıkmış, istikrarsızlığın önü bir türlü alınamamıştır. Devlet sarraf gediği sayısını belirli bir sınırın altında tutmak istemişse de güçlü bir dirençle karşılaşmıştır. Sarraf sayısının aşırı derecede artışı ve çok sayıda kişinin gediksiz olarak sarraflık yapması üzerine 1691 düzenlemesini takip eden ilk müdahale 1696 yılında yapılmıştır. Bu müdahalede gedik sayısı 30'a çıkarılarak piyasadan gelen baskının azaltılması hedeflenmiştir.²⁵

Gedik sayısının arttırılması beklentilerin aksine kaçak olarak sarraflık yapılmasının önüne geçememişti. İstikrarsızlığın sürmesi üzerine 1710 yılında sarraflara bir defa daha müdahale edilmiş; 60 kişiye gedik verilmiş ve diğerlerinin sarraflık yapması yasaklanmıştı.²⁶ Kısa bir süre sonra 1714 yılında gediksiz çalışan sarraf sayısının tekrar artması üzerine yeni bir müdahalede bulunulmuş, fakat bu sefer gedik sayısı azaltılarak 40'a düşürülmüştü.²⁷

Piyasadan gelen yoğun talep ve baskı sebebiyle devlet 1718 yılında sarraf gediği sayısını tekrar arttırarak 82'ye çıkarmıştı.²⁸ Sarraf sayısının bu kadar arttırılması bile gediksiz olarak sarraflık yapılmasına engel olmamış, kontrol dışı sarraflık yapanların faaliyetlerini sürdürmeleri ve sarraf sayısının 150'yi aşması üzerine devlet 1731 yılında radikal bir karar alarak, gedikli sarraf sayısını 12'ye indirmiştir. Çavuşbaşı Ahmed Ağa ve Darphane Nazırı Mustafa Ağa'nın birlikte yaptıkları çalışma sonucu gedik verilecek

²⁴ 8 Ocak 1691 (7 Rebiülahir 1102), BOA, *MAD.d*, nr. 1941, s. 89.

²⁵ Haziran 1696 (Zilkade 1107), BOA, *MAD.d*, nr. 1941, s. 90.

²⁶ 14 Haziran 1710 (16 Rebiülahir 1122), BOA, *D.DRB.d*, nr. 164.

²⁷ BOA, *MAD.d*, nr. 1673, s. 186-188; Şahiner, *a.g.t.*, İstanbul 1995, s. 121-124.

²⁸ 9 Kasım 1718 (15 Zilhicce 1130), BOA, *D.DRB.d*, nr. 164.

sarrafların isimleri belirlenmiş, yapılan düzenleme kamuoyuna 1691'deki nizamın ihyası olarak sunulmuştur.²⁹ Ancak bir süre sonra daha sert bir tedbir alınarak bütün gedikler iptal edilmiş, 12 sarraf dükkânı da kapatılmıştı. Ortaya çıkan boşluğun doldurulması için eski Arpa Emini Abdurrahman Efendi ve eski sarraflar yiğitbaşı İstefan görevlendirilerek, darphane içinde uygun bir mahalde para bozma hizmetini yerine getirmeleri talimatı verilmiştir.³⁰

Devletin cebren gerçekleştirdiği bu radikal düzenleme, piyasanın gerçekleriyle örtüşmediği için uzun ömürlü olamamış, piyasadan gelen taleplere uzun süre kayıtsız kalınamamıştır. Kısa bir süre sonra İstanbul kadısı ve darphane nazırının yaptığı görüşmeler sonucunda sermaye sahibi, zengin 72 kişiye gedik verilmiştir. Gedik verilen sarraflar kuralları ihlal etmeyip, usulsüzlüklere bulaşmayacakları ve devlete karşı yükümlülüklerini yerine getirecekleri hususunda söz vermiş ve birbirlerine kefil olmuşlardır.³¹

1733 yılında yapılan bu düzenleme önemli bir dönüm noktası teşkil etmiş, bu tarihten 1835 yılına kadar devam eden yaklaşık bir asırlık dönem nisbî bir istikrar çağı olmuştur. Bu dönemde istikrarın sürmesini sağlayan devletin yaptığı müdahalelerdi. Kaçak sarraf sayısı arttığında devlet müdahale ederek sayıyı mâkul seviyeye çekmişti. Verilen her nizamda sarrafların ellerindeki gedik sahibi olduklarını gösteren senetleri kontrol edilerek yenilenmiş, gediği olmayan ve kaçak çalışanların dükkânları kapatılmıştır. Bu nisbî istikrar dönemindeki ilk müdahale, 1733 yılından 21 yıl sonra 1754 yılında yapılmış, kaçak sarraflık yapanların dükkânları kapatılarak, gedik sayısı 72 olarak korunmuştur. Daha sonraki 1764 ve 1782 nizamlarında ise sarraf gediği sayısı 73 olmuştur. 1764 yılında gerçekleşen nizamda 20 adet de gümüşçü gediği verilmiştir.³²

İstikrar döneminde birkaç yıl süren ve sarraf sayısının aşırı seviyede arttığı iki kısa ara dönem vardır. Bunlardan ilki 1761-1763 arasındaki iki yıllık devredir. Bu iki yıllık devrede gedikli sarraf sayısı 72 olarak korunur-

²⁹ 24 Temmuz 1731 (19 Muharrem 1144), BOA, *D.DRB.d*, nr. 164.

³⁰ 26 Haziran 1735 (4 Safer 1148), BOA, C.BLD, 89/4422.

³¹ 11 Temmuz 1733 (28 Muharrem 1146), BOA, *D.DRB.d*, nr. 164.

³² 5 Şubat 1754 (11 Rebiülahir 1167), BOA, *D.DRB.d*, nr. 164; 9 Şubat 1782 (25 Safer 1196), nr. 164; 5 Haziran 1764 (5 Zilhicce 1177), BOA, C.DRB, 4/193; Şahiner, *a.g.t*, s. 125-130.

ken, güvenilir ve esnaf ihtiyarlarının kefil olduğu 3 kişiye daha sarraflık yapma izni verilmiş, gümüşçü sayısı ise 62'ye çıkarılmıştı.³³ 1820-1824 yılları arasında ise sarraf sayısı 180'e kadar yükselmişti. Gedikli sarraf sayısı 73, gümüşçü sayısı 20 iken, ayrıca 86 kişiye daha sarraflık yapma izni verilmişti. Bunların sarraflık yapmasına güvenilir oldukları ve esnaf idareciyle ihtiyarlarının kefaletini temin ettikleri için müsaade edilmişti.³⁴ Sarraf sayısı üç yıl kadar bu yüksek seviyede kaldıktan sonra 1824 yılında tekrar azaltılmıştı. Sarraflar kâhyası ve esnaf ihtiyarlarıyla görüşüldükten sonra sarraf gediği sayısı 75 olarak belirlenmişti.³⁵

Sarraf teşkilâtındaki asıl önemli değişiklik ise 1835 yılında yapılan müdahaleyle gerçekleşmiştir. Sarraflar iki kısma ayrılmış; 55 tanesi birinci sınıf sarraf olarak hazineye taahhütleri cari, kalan 45 tanesi ise ikinci sınıf olarak kabul edilmiştir. Bu iki sınıf arasındaki temel fark birinci sınıf sarrafların daha büyük bir ekonomik güce ve itibara sahip olmalarıydı. Bunlar mültezim ve malikâncilere kefil olabilecek yeterlilikte kabul ediliyorlardı. İkinci sınıftan bir sarrafın söz konusu kefaleti üstlenebilmesi ise birinci sınıftan bir kişinin kendisine kefil olmasıyla mümkün olabiliyordu. Eğer ikinci sınıf sarraflardan biri, sermayesi artar ve daha itibarlı hale gelirse birinci sınıfa yükselebilirdi. Bu iki grup arasında yapılan ayırım XIX. yüzyılda sık sık gündeme gelecek olan hazine sarrafı/kuyruklu sarraf ve köşe sarrafı ayırımını hatırlatmaktadır.³⁶

³³ Bu dönemde piyasada nakıs para tedavülünün artması ve bunları toplama görevinin sarraflarla gümüşçülere verilmesi nedeniyle böyle bir uygulamaya gidilmiştir (23 Temmuz-1 Ağustos/Evahir-i Zilhicce 1174, BOA, C.DRB, 54/2661; BOA, *D.DRB.d*, nr. 164; BOA, *A.DVN.SMHM.d* [Bâb-ı Âsafı Divan-ı Hümâyun Mühimme Kalemi Defterleri], nr. 162, s. 212-213; Ahmet Refik, *Onikinci Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı (1689-1785)*, İstanbul 1988, s. 193-194).

³⁴ 17 Kasım 1820 (10 Safer 1236), BOA, *HH.d*, nr. 21910; BOA, *D.DRB.d*, nr. 164.

³⁵ 7 Haziran 1824 (9 Şevval 1239), BOA, *HH.d*, nr. 5924, vr. 151-155; nr. 16649; BOA, *D.DRB.d*, nr. 164.

³⁶ 14 Ekim 1835 (21 Cemaziyelahir 1251), BOA, *HH.d*, nr. 5924, vr. 160b-167a; BOA, *D.DRB.d*, nr. 140, s. 1-6; BOA, *MAD.d*, nr. 8151, s. 14-17; nr. 8287, s. 48-50; Halil Köse, "140 Numaralı Darphane Defterine Göre (H. 1251-1260/1836-1845) Osmanlı Devleti'nde Sarraflar", İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Ş. K. Akar, İstanbul 2010, s. 19-25. Daha çok para bozma işiyle uğraşan sarraflara köşe sarrafı, asıl meşgalesi kredi işleri olan sarraflara ise kuyruklu sarraf denilirdi (BOA, *HH.d*, nr. 5924; BOA, *D.HMH* [Bab-ı Defteri Harameyn Muhasebesi], 6/137).

1835 yılındaki düzenlemeden bir süre sonra ilan edilen Tanzimat Fermanı her alanda olduğu gibi sarraflar açısından da önemli değişikliklere yol açmıştır. Halk arasında sarraflığın tamamen kaldırıldığı şeklinde ortaya çıkan şayialar bir yana, Anadolu ve Rumeli Kumpanyaları'nın kuruluşu gibi oldukça önemli değişiklikler olmuştur. Ancak bu hususlar konumuzun sınırları dışındadır.³⁷

1691-1835 yılları arasındaki sürecin belirleyici olan özelliği devletin aksi yöndeki müdahalelerine rağmen piyasada gediksiz sarraflığın sürmesidir. Sarraflığın cazibesi, ağır cezalara çarptırılma ihtimali söz konusu olmasına rağmen gediksiz çalışan sarrafların her zaman var olmasına sebep olmuştur. Elimizde bulunan 1751 yılına ait bir kayıтта gediksiz çalışan sarrafların listesi verilmektedir. Liste incelendiğinde görüleceği üzere bunların sayısı neredeyse gedikli çalışanlara yakındır.³⁸ Devlet, faaliyetlerine her zaman engel olamasa da gediksiz çalışan sarrafları ısrarla takip etmeyi sürdürmüştür. Gediksiz çalışan sarrafların önemli bir kısmı, başka iş kollarında faaliyet gösteren ancak sarraflığın getirdiği kârın cazibesine kapılmış esnaftı. Asıl işleri ekmekçilik, attarlık, fincancılık vs. olan bazı kişiler aynı zamanda sarraflık da yapıyor, para bozuyordu.³⁹

Sarraflara Gedik Verilmesi

Osmanlı esnaf teşkilâtının kendi bünyesinden doğup gelişen gedik, XVII. yüzyılın ortalarından itibaren özellikle İstanbul esnafı arasında hâkim hale gelmişti. Gedığın tarifi, işlevi ve dönüşümü konusunda literatürde oldukça zengin bir tartışma mevcuttur.⁴⁰ Tarifi konusunda genel ka-

³⁷ 17 Şubat 1840 (13 Zilhicce 1255), BOA, C.BLD, nr. 108/5398; BOA, *HH.d*, nr. 5924, vr. 171. Anadolu ve Rumeli kumpanyası için bkz. Şahiner, *a.g.t.*, s. 47-55.

³⁸ 21 Mayıs 1751(25 Cemaziyelahir 1164), BOA, *D.DRB.d*, nr. 164.

³⁹ 9 Temmuz 1734 (7 Safer 1147), BOA, *D.DRB.d*, nr. 164; 2 Ağustos 1821(3 Zilkade 1236), nr. 164.

⁴⁰ Söz konusu tartışmada yapılan değerlendirmeler, gedığın esnaf teşkilatlarına devlet müdahalesinin aracısı olduğu veya tam aksine esnafın devlet karşısında muhtariyetini sağladığı; esnafın içine kapanmasına sebep olup iktisadî gelişmeyi durduğu, esnafı bağımsız girişimcilerin rekabetinden koruduğu, belli kesimlerin çeşitli sektörlerde tekel kurmasına yol açtığı, Osmanlı esnaf sisteminin tekâmülünün doğal bir aşaması olarak görülmesi gerektiği gibi kimi zaman birbiriyle çelişen maddeler etrafında toplanabilir (Sıdkı, *Gedikler*, İstanbul 1325; Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Beledîyye*, İstanbul 1995, II, 635-648; Mübahat S. Kütükoğlu, "Osmanlı İktisadî Yapısı" *Osmanlı Devleti*

bul belirli bir mesleği icra edebilme hakkı ve bir mesleğin icrası için gerekli alet edevat şeklindedir.⁴¹ İstanbul sarrafları söz konusu olduğunda da bu tanımlama geçerlidir. Sarrafları kontrol etmek isteyen devlet gediği bir vasıta olarak kullanmış, sarrafların mesleklerini icra edebilmeleri için gedik sahibi olmalarını mecburi hale getirmiştir. Bazı istisnai durumlar ve dönemler dışında bu bir önkoşul olarak daima korunmuştur.⁴² Gedik sayesinde devlet kimin sarraflık yapabileceği hususuna doğrudan müdahil olabilmiş, sarraflara birtakım mükellefiyetler yükleyerek, faaliyetlerini sınırlandırabilmişti.⁴³

Devlet adına sarrafların kontrolünü, para ve finans piyasasının başrol oyuncusu olan Darbhâne-i Âmire üstlenmiştir. Nitekim belgelerde sarraflar “darphane hizmetine tayin olunan”⁴⁴ veya “Darbhâne-i Âmire’ye merbut”⁴⁵

ve Medeniyeti Tarihi, ed. E İhsanoğlu, İstanbul 1994, I, 610-613; Engin Deniz Akarlı, “Gedik: A Bundle of Rights and Obligations for Istanbul Artisans and Traders, 1750-1840”, *Law, Anthropology and the Constitution of the Social, Making Persons and Things*, yayınlayanlar: A. Pottage ve M. Mundy, Cambridge Univ. Press, 2004, s. 166-200; Ahmet Akgündüz, “Gedik”, *TDVİA*, İstanbul 1996, XIII, 541-543; Ahmet Kal’a, “Esnaf” *TDVİA*, İstanbul 1995, XI, 423-430; Ahmet Kal’a, “Osmanlı Esnafı ve Sanayisi Üzerine Yapılan Çalışmalarla İlgili Genel Bir Değerlendirme” *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, cilt 1, sayı 1, 2003, s. 245-266; Miyase Koyuncu, “18. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Esnafı (İstanbul ve Bursa Örnekleri)”, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Danışman: Ahmet Güneş, Ankara 2008, s. 259-285; Onur Yıldırım, “On Sekizinci Yüzyılda Kurumsal Yenilik Olarak Gedik: İstanbul’daki İbrişim Bükücü Esnafı Örneği”, *Osmanlı’nın Peşinde Bir Yaşam, Suraiya Faroqi’ye Armağan*, İstanbul 2008, s. 373-399).

⁴¹ *İstanbul Galata Mahkemesi Şerhiye Sicilli Defterleri*, nr. 544, vr. 17b; 11 Haziran 1814 (22 Cemaziyelahir 1229), BOA, C.BLD, 65/3226; Ergin, *a.g.e.*, II, 635-648.

⁴² Sarraf teşkilatı idarecilerinin kefaletini sağlamış, bazı güvenilir kişilerin kısa süre gediksiz çalışmasına izin verilmiştir. 1761 ve 1820 yıllarında yapılan nizamlarda gediksiz sarraflar varsa da, bunların faaliyetleri çok kısa sürmüştür (23 Temmuz-1 Ağustos/Evahir-i Zilhicce 1174, BOA, C.DRB, 54/2661; BOA, *D.DRB.d.*, nr. 164; BOA, *A.DVN.SMHM.d* [Bâb-ı Âsafı Divan-ı Hümâyün Mühimme Kalemi Defterleri], nr. 162, s. 212-213; Ahmet Refik, *Onikinci Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı (1689-1785)*, İstanbul 1988, s. 193-194; 17 Kasım 1820/10 Safer 1236), BOA, *HH.d.*, nr. 21910; BOA, *D.DRB.d.*, nr. 164).

⁴³ Nitekim bu konuları nedeniyle olsa gerek sarraflar askerî sınıfına dâhil kabul edilirdi (Halil Sahillioğlu, “Askerî”, *TDVİA*, İstanbul 1991, III, 488-489; Akyıldız, *a.g.mad.*, XXXVII, 164).

⁴⁴ 6 Aralık 714 (29 Zilkade 1126), BOA, *D.DRB.d.*, nr. 164.

⁴⁵ 19 Ekim 1788 (18 Muharrem 1203), BOA, C.DRB, nr. 34/1674.

şeklinde zikredilirler. Ancak bu noktada altı çizilmesi gereken husus, literatürde karıştırılmasına rağmen İstanbul sarraflarıyla darphanede görevli sarrafların ayrı kimseler olduğudur.⁴⁶

Esnaf idarecilerinin de söz hakkına sahip olduğu gedik tevcih ve devir işlemlerinde, neticeyi darphane nazırı ile defterdarın kararı tayin ediyordu. Ancak onların iradesi de bazı gelenek ve teamüllerin önüne geçemiyordu. Mesela mahlûl bir gedğin tevcihinde eski sahibinin oğluna öncelik tanınırdı.⁴⁷ Eklerdeki sarraf listeleri incelendiğinde bu durum anlaşılmaktadır. Sarrafların baba adlarının zikredildiği listeler, bir önceki nizama ait listeye kıyaslandığında babasının gedğini tevarüs eden pek çok kişi olduğu görülmektedir. Mesela 1782, 1820, 1824 yıllarına ait listeler karşılaştırıldığında bu durum daha iyi anlaşılmaktadır.

Gedik tevcih edilen sarrafın belli miktarda muaccele vermesi gerekiyordu. Bunun ne zaman bir zorunluluk haline geldiğini ve başlangıçta miktarının ne kadar olduğunu bilmiyoruz. Bu konuda sadece 1835 yılına ait bir kayıt bilgi sağlamaktadır. Buna göre muaccele miktarı birinci sınıf bir sarraf gedği için dışarıdan veya ikinci sınıf sarraflardan biri talip olursa 7.500 kuruş, ölen gedik sahibinin oğluna intikal ederse 5.000 kuruştur. İkinci sınıf sarraflık gedğinin muacceleleri ise dışarıdan biri talip olursa 1.500 kuruş, ölen gedik sahibinin oğluna intikalinde ise 1.000 kuruştur. Muaccele olarak verilen para darphaneye teslim edilirdi.⁴⁸

Gedik verilecek kişinin taşıması gereken çeşitli şartlar vardı. Gedik alacak kişinin itimada şayan, malî kudreti yerinde, kefil ve belirli bir yerde dükkânı olan biri olmasına dikkat edilirdi. Gedik verildikten sonra durum Başmuhasebeye kaydedilir; kayıta genellikle sarrafın kefil, dükkânı ve odasının yeri açıkça belirtilir ve sarrafa gedik sahibi olduğunu gösterir bir

⁴⁶ Bölükbaşı, *a.g.e.*, s. 61-62.

⁴⁷ 12 Ocak 1765 (19 Receb 1178), BOA, *MAD.d*, 9994, s. 107, 108, 176-177, 189, 284; 15 Mayıs 1710 (16 Rebiülevvel 1122), BOA, *D.DRB.d*, nr. 164; 30 Haziran 1824 (3 Zilkade 1239), BOA, *HH.d*, nr. 5924, vr. 155; 30 Temmuz 1739 (23 Rebiülahir 1152), BOA, *D.BŞM.DRB*, 9/5; 4 Şubat 1790 (19 Cemaziyelevvel 1204), 17/91; Şahiner, *a.g.t.*, s. 75; Kütükoğlu, *a.g.e.*, I, 611.

⁴⁸ 17 Şubat 1840 (13 Zilhicce 1255), BOA, *C.BLD*, 108/5398; 22 Mayıs 1835 (24 Muharrem 1251), BOA, *HH.d*, nr. 5924, vr. 167.

senet verilirdi.⁴⁹ Sarraflardan herhangi biri yükümlülüklerini yerine getirmez veya diğer sarraflarla esnaf idarecileri onun hakkında şikâyetle bulunursa gediği iptal edilebilirdi.⁵⁰ Ancak gediği iptal edilen kişiler bir süre sonra affedilebiliyorlardı.⁵¹

Sarrafların devletle ilişkilerinde esnaf ileri gelenleri ve idarecileri önemli rol oynuyordu. Sarraf esnafının idarecisi olarak kethüda/kâhya denilen kişilerle yiğitbaşlar ve esnaf ihtiyarları ön plandaydı. İdarecilerin belirlenmesinde esnafın kendi aralarında uzlaşmaları ve önerdikleri isimlerin darphane nazırınca üst makamlara arz edilmesi etkili oluyordu.⁵² İdarecilerin zaman içinde daha iyi organize olduğu anlaşılıyor. Nitekim 1835 yılında sarraf esnafının idaresi ve işlerinin takibi için 11 kişilik bir kurul oluşturulmuştu. Papasoğlu Canik kâhya olarak tayin edilmiş, seçkin ve kudretli on sarraf ise ona yardım etmekle görevlendirilmişti.⁵³

Dinî ve Etnik Aidiyetleri

Osmanlı esnaf teşkilâtının bazı kollarında etnik ve dinî çeşitlilik varken, bazı kollarında ise tek bir grubun hâkimiyeti söz konusuydu.⁵⁴ İstanbul sarrafları arasında durumun ne olduğu konusunda sarraf listeleri önemli bilgiler sağlamaktadır. Ancak bu bilgiler bazı nedenlerle ciddi kafa karışıklıklarına da yol açmaktadır. Listeleri kaydeden kâtiplerin isimleri bazen aslından bir hayli farklılaştırarak yazmaları, aynı dinî gelenekten gelen milletlerin ortak kullandıkları isimler arasındaki nüansları ayırt edememe-

⁴⁹ 5 Şubat 1754 (11 Rebiülahir 1167), BOA, *D.DRB.d.*, nr. 164; 19 Eylül 1740 (27 Cemaziyelahir 1153), BOA, *AE.SMHD.I.*, nr. 7688; 16 Mart 1743 (20 Muharrem 1156), nr. 7697; 5 Şubat 1775 (4 Zilhicce 1188), BOA, *C.DRB.*, nr. 41/2035; 16 Kasım 1767 (23 Cemaziyelahir 1181), nr. 6/255; 8 Ekim 1778 (16 Ramazan 1192), BOA, *MAD.d.*, nr. 1018, s. 32; nr. 9994, s. 107-108; 176-177; 189, 284.

⁵⁰ 29 Temmuz 1833 (11 Rebiülevvel 1249), BOA, *C.BLD.*, 10/486; BOA, *HH.d.*, 5924, vr. 156.

⁵¹ 15 Haziran 1833 (26 Muharrem 1249), BOA, *HH.d.*, nr. 5924, vr. 156.

⁵² 7 Şubat 1742 (1 Zilhicce 1154), BOA, *D.BŞM.DRB.*, 9/73; 22 Mayıs 1835 (24 Muharrem 1251), BOA, *HH.d.*, nr. 5924, vr. 167; BOA, *C.DRB.*, 89/4422; 13 Mart 1734 (7 Şevval 1146), BOA, *AE.SABH.I.*, nr. 7571.

⁵³ 20 Mayıs 1835 (22 Muharrem 1251), BOA, *Milli Emlaktan Devralınan Defterler*, nr. 3, s. 54.

⁵⁴ Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 606-613.

leri; Osmanlı Türkçesinin farklı dillerin hususiyetlerini ifade etme konusundaki yetersizliği bu hususlardan bazılarıdır.

Ek I'de yer alan sarraf listeleri günümüz alfabesine çevrilirken sarrafların dinî ve etnik aidiyeti konusunda herhangi bir tahminde bulunulmamıştır. Bazı isimlerin hangi millete ait olduğu kolaylıkla ayırt edilebilecek durumdayken, bir kısmının ise aidiyetini tayin etmek oldukça zordur. Bazen iki isimli bir sarrafın bir adı çok mâruf bir Ermeni ismiyken, diğer ismi meşhur bir Rum ismi olabilmektedir. Kimi zaman da listede geçen isim birkaç etnik grupta birden kullanılabilir. Kâtipler bazı isimleri o kadar çok değiştirmişlerdir ki bunlar ne Ermeni ne Rum ne de Museviler tarafından kullanılmaktadır.⁵⁵ Listelerin yol açtığı bu problemlerin aksine, pek çok listede yer alan “Yahudi” ve “zimmî” ifadesi sarrafların kimliğini tespit ederken işimizi kolaylaştırır. Bu ifadelerden ilki doğal olarak Musevîleri gösterirken, ikincisi Hristiyan sarrafları niteler.

Mevcut problemler çok can sıkıcı olmakla birlikte, listeler sarrafların etnik ve dinî aidiyetleri konusunda genel bir fikir vermekten uzak değildir. Listeler tartışma götürmeyecek ölçüde iki sonuca ulaşılmasını sağlamaktadır. Bunlardan ilki İstanbul sarrafları arasında neredeyse Müslüman yoktur. 1691, 1696 ve 1710 yıllarındaki nizamlarda gedik verilen birkaç kişi sayılmazsa Müslüman sarrafa rastlanmaz.⁵⁶

Ulaşılan sonuçlardan ikincisi ise İstanbul sarrafları arasında Ermenilerin ezici bir çoğunluğa sahip olduğudur. Listeler incelendiğinde gediklerin pek çoğunu Ermenilerin tasarruf ettiği, Ermenilerin arasında Musevî ve Rumların da bulunduğunu görülür. Bu bilgi XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Darbhâne-i Âmire'de ve Osmanlı finans sisteminde Ermenilerin büyük bir ağırlık kazandığı bilgisiyle birleştirildiğinde, Ermenilerin

⁵⁵ Elimizdeki listelerin hazırlanması sürecinde Silva Malhasyan, Lorans Tanatar Baruh ve Araks Şahiner'in yardımına başvurulmuştur. Listelerde yer alan isimlerin dinî ve etnik kimlikleri konusunda yapılan değerlendirmeler yalnızca bir kısmıyla ilgili kesin sonuca ulaşılabilmesine imkân vermiştir.

⁵⁶ Müslümanlar İstanbul sarrafları arasında yer bulamamışlarsa da malî ve iktisadî sistemin pek çok sektöründe Müslüman sarraflar vardı (BOA, HAT, 181/8233; 18 Nisan 1798/2 Zilkade 1212, BOA, C.BLD, 68/3379; 6/287; 16 Nisan 1763/2 Şevval 1176, BOA, C.ML, 243/10107; 6 Kasım 1801/29 Cemaziyelahir 1216, 259/10648).

ezici bir üstünlüğe sahip olduğu kesin olarak söylenilebilir.⁵⁷ Literatürde Ermenilerin Rum isyanından sonra sarraflar arasında öne çıktığı, öncesinde ise Rumların ön planda olduğunu çağrıştıracak ifadeler vardır.⁵⁸ Ancak eklerdeki sarraf listeleri incelendiğinde Ermenilerin Rum isyanı öncesinde de ezici bir üstünlüğe sahip olduğu söylenilebilir.

İstanbul İçinde Yerleşimleri

Sarrafların İstanbul içindeki dağılımları hususunda sarraf listeleri çok önemli bilgiler vermektedir. Buna göre sarraflar büyük oranda sur içinin ana ticaret ve finans merkezi olan Simkeşhane-i Âmire, Cağaloğlu ve Bahçekapı arasında kalan Kapalıçarşı merkezli bölgede yer alan hanlarda faaliyet göstermekteydiler.

Elimizdeki listelerden ilk ikisi hariç tamamında sarrafların yerleri açıkça kaydedilmektedir. Bu kayıtlara bakıldığında sur dışında faaliyet gösteren sarraf sayısının çok az olduğu görülür. Sadece 1710 yılına ait listede 3, 1714/1715 tarihli listede 2, 1718'de 4 ve 1820'de 7 sarraf sur dışında, genellikle Galata'da faaliyet göstermektedir. Söz konusu listelerdeki sarrafların çoğunluğu ve diğer listelerdekilerin tamamı ise suriçinde faaliyet göstermektedirler. Bu durum literatürde tekrar edilen ve sarrafların XVIII. yüzyılında ikinci yarısından itibaren Galata bölgesine taşındıkları yönündeki iddiaların doğru olmadığını da ispatlamaktadır. Sarraflar XIX. yüzyıl başlarında bile suriçinde faaliyet göstermeyi, İstanbul'un ana ticari merkezinde kalmayı sürdürmüşlerdir.⁵⁹ Listeler incelendiğinde görülen dikkat çekici bir husus da sarrafların başlangıçta belli yerlerde temerküz ederken, zaman-

⁵⁷ Darbhane-i Âmire'de ifrazcıbaşılık olarak anılan ve büyük önem taşıyan görevi Museviler üstlenmişken, 1762 yılında yerlerini Ermeniler almıştır (Bölükbaşı, *a.g.e.*, s. 52-57).

⁵⁸ Cezar, *a.g.m.*, s. 179-181.

⁵⁹ Listelerde ismi kaydedilen hanların yerlerinin tespiti konusunda şu eserlerden istifade edilmiştir: Ceyhan Güran, *Türk Hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanları Mimarisi*, İstanbul 1976; Mehmet Sadettin Fidan, *Geçmişten Günümüzde İstanbul Hanları*, İstanbul 2009; Melih Artel, *İstanbul Hanları Adres Kitabı*, İstanbul 1954; *Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, yay: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, İstanbul 1993-1995, VIII cilt; Bünyamin Demir, "XIX. Yüzyılda Tarihi Yarımada Hanlarının Ekonomik Yönü", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2010.

la daha dağınık çalışmaya başladığı, ardından dönemin sonlarında yine belli hanlarda toplandıklarıdır. Bu amaçla 1714, 1824 ve 1835 yıllarına ait listeler incelendiğinde bu husus açıkça görülür.

S o n u ç

Modern öncesi zamanlarda devletin siyasi, toplumsal ve ekonomik yaşama ne kadar müdahil olduğu, elinin nerelere kadar uzanabildiği öteden beri tartışılan bir konudur. Ulaşım ve haberleşme vasıtalarının kısıtlı, maliyetlerinin yüksek olduğu bir çağda, Osmanlı Devleti gibi büyük bir imparatorlukta merkezi otoritenin her yere nüfuz etmesi oldukça güçlü. Bu durumun bilincinde olan devlet idarecileri şartların gerektirdiği esneklikte bir sistem inşa etmişlerdi. Ancak belirli alanlarda, özellikle devlet idaresi için stratejik önemdeki bazı sektörlerde, katı bir hâkimiyet tesis etmeye de gayret göstermişlerdi. Özellikle ordu ve hazineyle ilgili hususlarda daha merkezîyetçi ve müdahaleci bir tavır söz konusuydu. Devletin varlığını ve gücünü sürdürebilmesi için bu tavır mecburi olsa da muhatapları tarafından her zaman suhûletle kabul edildiği söylenemez. Daha açık ifade edilirse, devlet müdahaleciliği genellikle muhalefetle karşılaşmıştır.

Osmanlı iktisadi sisteminin önemli aktörlerinden olan İstanbul sarrafları da bu genel çerçeve içinde değerlendirilebilir. Öncelikle faaliyetleri para ve finans sistemini doğrudan etkiliyordu. Sarraflarla ilgili istenmeyen bir durumun ortaya çıkması para sisteminde, iltizam ve malikâne sektöründe, ticari muamelelerde büyük sorunlara yol açıyordu. Üstelik faaliyet gösterdikleri yer devlet otoritesinin en güçlü hissedildiği payitaht İstanbul'du. Bütün bu nedenlerle İstanbul sarrafları devlet tarafından kontrol altında tutuluyordu. Sarraflar üzerindeki kontrol gedik sistemi vasıtasıyla sağlanıyordu. Gedik verilirken kimin sarraflık yapacağı belirlendiği gibi, bunların devlete karşı çeşitli yükümlülükler altına girmeleri de peşinen temin edilmiş oluyordu.

Sarraflar üzerindeki kontrolü devamlı kılabilmek için sık sık müdahale ediliyordu. Sarraflara 1691-1835 yılları arasındaki 144 yıllık sürede 14 defa nizam verilmiş olması, ortalama on yılda bir müdahale edildiğini göstermektedir. Ancak müdahalenin sıklığı aynı zamanda sarrafların ciddi bir direniş sergilediğini, devletin kontrolü dışında sarraflık yapmak isteyen çok sayıda kişinin de var olduğunu ispatlamaktadır. Bu durum devletin

piyasa üzerindeki müdahaleciliğinin sert bir muhalefetle yüzleşmek zorunda kaldığını ortaya koyar.

İstanbul sarraflarının neredeyse tamamı gayrimüslimdi. Başlangıçta aralarında az sayıda Müslüman bulunuyorsa da ilerleyen yıllarda hiç kalmamıştır. İçlerinde Rum ve Musevilerin de bulunduğu gayrimüslim sarrafların çoğunluğunu Ermeniler oluşturuyordu. Sarraflar suriçi İstanbul'unda Kapalıçarşı merkezli ticaret bölgesinde yer alan hanlarda faaliyet gösteriyorlardı. Makalenin eklerinde bulunan sarraf listelerinin tüm bu hususların bizzat okuyucu tarafından değerlendirilebilmesine ve sarraflarla ilgili yapılacak yeni araştırmaların zenginleşmesine katkı sağlayacağını umuyoruz. Söz konusu listeler sarraflara yapılan müdahalelerin hemen akabinde kaleme alındığı için büyük önem taşımaktadır.

EK: I

1696 TARİHLİ LİSTE⁶⁰

<i>Adı</i>	<i>Adı</i>
1 Hacı Beşir	16 Meşto
2 Yasef Gabay	17 Şabcioğlu
3 Arslan	18 Karakaşoğlu
4 ----	19 Bedros
5 Markar	20 Meştooğlu
6 Seteray	21 Erzel
7 Kamburoğlu	22 Musa
8 Haçok ⁶¹	23 Dinaroğlu
9 Avs	24 Ahdoğlu
10 Mardiros	25 Komiraro
11 Anton ⁶²	26 Bogos ⁶³
12 ----	27 Abraham Çelebi
13 Kantaroğlu	28 David
14 Sofcuoğlu	29 Kanurta
15 Erzen	30 Aleksan

Sarrafların bir kısmının Darbhâne-i Âmire içinde, bir kısmının ise Vezir Hanı, Valide Hanı gibi hanlarda faaliyet gösterdiği, bunların genellikle Ermeni ve Musevi olduğu kaydedilmektedir.

⁶⁰ Haziran 1696 (Zilkade 1107), BOA, MAD.d, nr. 1941, s. 90.

⁶¹ Ermenice orijinali Haçık olabilir.

⁶² Ermenice orijinali Andon olabilir.

⁶³ Ermenice orijinali Boğos olabilir.

1710 TARİHLİ LİSTE⁶⁴

<i>Adı</i>	<i>Ortağının Adı</i>	<i>Dükkânının Yeri</i>
1 Çıplakoğlu Margos veled-i Manos		Valide Sultan Hanı yakınında
2 Markar veled-i Evanos		Valide Sultan Hanı yakınında
3 Bağdadi Kirkor veled-i Altun	Mihael veled-i Kirkor	Valide Sultan Hanı yakınında
4 Ziron veled-i Margoz ⁶⁵		Valide Sultan Hanı yakınında
5 Yani veled-i Nortel		Valide Sultan Hanı yakınında
6 Divrikli Mardiros veled-i Manos	Kirkor veled-i Simavon ⁶⁶	Valide Sultan Hanı yakınında
7 Abraham veled-i İsak Yahudi		Valide Sultan Hanı yakınında
8 Ferahşad veled-i Efrad	Sahak veled-i Karuh	Tavukpazarı yakınında
9 Malkos veled-i Sebed		Tavukpazarı yakınında
10 Evakim ⁶⁷ veled-i Filiç		Tavukpazarı yakınında
11 Köseh Gazar veled-i Bogos		Cedid Vezir ve Sofcular Hanı yakınında
12 Şişman Mardiros veled-i Uyvın		Cedid Vezir ve Sofcular Hanı yakınında
13 Zizon Dakir	Sukiyas veled-i Minas	Acıçeşme yakınında
14 Mardiros veled-i Nazar		Mahmudpaşa yakınında
15 Hayum veled-i Mercan	Gazar veled-i Karagöz	Sultan Odaları yakınında
16 Aznağur ⁶⁸ veled-i Evanos	Ferhad veled-i Murad	Sultan Bayezid Hamamı yakınında
17 Gedik Bağdasar veled-i Sukiyas	Yusuf veled-i Malkas ⁶⁹	Cedid Simkeş Hanı yakınında
18 Kantaroğlu Abraham veled-i Evadik ⁷⁰		Cedid Simkeş Hanı yakınında
19 Murad veled-i Sirab	Abram veled-i Marik	Cedid Simkeş Hanı yakınında

⁶⁴ 14 Haziran 1710 (16 Rebiülahir 1122), BOA, *D.DRB.d, nr. 164*.

⁶⁵ Ermenice orijinali Margos olabilir.

⁶⁶ Ermenice orijinali Şimavon olabilir.

⁶⁷ Ermenice ise orijinali Ovagim, Rumca ise orijinali Yohakim olabilir.

⁶⁸ Ermenice orijinali Aznavur olabilir.

⁶⁹ Ermenice orijinali Malhas olabilir.

⁷⁰ Ermenice orijinali Avedik olabilir.

20	Çardak veled-i Demro	Evanos veled-i Asvadur	Koska yakınında
21	Garabet veled-i Şehos	Bağdasar veled-i Diyenos	Aksaray yakınında
22	Kanber veled-i Garabet	Toros veled-i Sergiz ⁷¹ ve Sergiz veled-i Ohan	Saraçhane yakınında
23	Gazar veled-i Mikael	Asvadur veled-i Foti ve Toros veled-i Karman	Bodrum Hanı yakınında
24	Mardiros veled-i Sirab	Gugas veled-i Sergiz	Tacirler yakınında
25	Emreze veled-i Garabet	Cano veled-i Bedros	Ali Paşa Hanı yakınında
26	Manos veled-i Toros	Sergiz veled-i Aznavur	Kebeciler Hanı yakınında
27	Evanos veled-i Bağdasar	Haçadur veled-i Agob	Kilit Hanı yakınında
28	Kapriyel veled-i Aleksan	Hatun veled-i Haçok	Kuşakçılar Hanı yakınında
29	Hanet veled-i Haçok	Bedros veled-i Kirkor	Yukarı Sulu Han yakınında
30	Ebraz veled-i Garabet	Garabet	Aşağı Sulu Han yakınında
31	Ermir veled-i Kanber	İştâş veled-i Angeli	Rüstem Paşa yakınında
32	İgnadus veled-i Melkon veled-i İsrayil		Tahtakale yakınında
33	Yemanidi veled-i Fehrad	Murad veled-i Mercan	Tahtakale yakınında Haffaflar içinde
34	Meştayil veled-i Sehret		Hasırcılar içinde
35	Margos veled-i Nakum	Nazar veled-i Ohan	Zeytinciler içinde
36	Mezadur ⁷² veled-i Mikael		Eski Tahmis yakınında
37	Nihayet veled-i Fehrad		Eski Tahmis yakınında
38	Samavon veled-i Saravas		Eski Tahmis yakınında
39	Yusuf bin Abdullah	Manuk veled-i Abram	Uzunçarşı'da
40	Margos veled-i Kanber		Zindankapısı dışında
41	Küçük Şirin veled-i Şirvan		Zindankapısı dışında
42	İsrael veled-i Yarus		Zindankapısı dışında
43	Kapriyel veled-i Arakil		Zindankapısı dışında
44	Mehmed beşe ibni Abdullah	Nikola veled-i Orhan	Zindankapısı dışında

⁷¹ Ermenice orijinali Serkis olabilir.

⁷² Ermenice orijinali Medzadur olabilir.

45	Ariton ⁷³ veled-i Murad	Simon veled-i Mardos	Ayazmakapısı yakınında Ali Paşa Hanı'nda
46	Haçok veled-i Zenenos	Andon veled-i Zenenos	Balkapanı yakınında
47	Topal Bağdasar veled-i Murad	Mardos veled-i Margos	Odunkapısı yakınında
48	Bıyıklı Bağdasar veled-i Anton		Odunkapısı yakınında
49	Melkon veled-i Fehrad		Odunkapısı yakınında
50	Aleksan veled-i Agob	Mardiros veled-i Sergiz	Vezneciler içinde
51	Simavon veled-i Hayum ⁷⁴	Boğos veled-i Arakil	Büyük Gümrük yakınında
52	Giragos veled-i Nikegos ⁷⁵	Agrazad veled-i Giragos	Unkapanı yakınında
53	Agnazar veled-i Sukiyaz ⁷⁶	Nikasar veled-i Haçok ve Gazar veled-i Yagon	Mahmudpaşa Çarşısı'nda Şekerciler içinde
54	Anton veled-i Manos	Manos veled-i Gazar	Hocapaşa'da
55	Gazar veled-i Garabet	Çengioğlu Manyos veled-i Margos	Büyük Ayasofya yakınında
56	Canfun Margoz veled-i Mardiros		Büyük Ayasofya yakınında
57	Toma veled-i Asvadur		Büyük Ayasofya yakınında
58	Simon veled-i Eremya	Ohan veled-i Evanos	Galata'da
59	Katyoç Agob veled-i Sergiz	Toros veled-i Gazar	Galata'da
60	Nikegos veled-i Onan	Nikos veled-i Aleksan	Tophane'de

⁷³ Ermenice orijinali Hariton veya Harutyun olabilir.

⁷⁴ Musevi dilinde orijinali Hayim olabilir.

⁷⁵ Ermenice orijinali Nigoğos olabilir.

⁷⁶ Ermenice orijinali Sukiyas olabilir.

1714–1715 TARİHLİ LİSTE⁷⁷

	<i>Adı</i>	<i>Dükkânının Yeri</i>
1	Artin veled-i Murad	Keresteciler yakınında
2	Sergiz	Sultan Odaları'nda
3	Filibos	Mahmudpaşa'da
4	Bağdadlı Kirkor	Valide Hanı dışında
5	Kürdoğlu Musayyır	Hasırcılar yakınındaki Tahmis yakınında
6	Şirin	Kitapçılar yakınında
7	Mezadur	Eski Tahmis'te
8	Küçük Nihayet Kürdoğlu	Tahmis'te
9	Garabet	Sulu Han'daki mahzende
10	Bağdasar veled-i Avs	Sulu Han'da
11	Haçadur	Balkapanı'nda
12	İgnadus	Rüstem Paşa yakınında
13	Bali	Valide Hanı'nda
14	Papasoğlu	Valide Hanı dışında
15	Kuleli Diyenos	Valide Hanı yakınındaki Küçük Han'da
16	Mardiros	Acıçeşme'de
17	Margos	Zindankapısı'nda
18	Nikola	Zindankapısı'nda
19	Küçük Simavon	Eski Tahmis'te
20	Yemanidi Murad	Haffaflar'da
21	Margos	Kebeciler Hanı'nda
22	Evanos	Kilit Hanı'nda
23	Dimitri Nihayet	Uzunçarşı Hanı'nda
24	Garabet	Ayasofya yakınında
25	Murad	Okçular'da

⁷⁷ BOA, *MAD.d*, nr. 1673, s. 186–188; Şahiner, *agt*, s. 121–124.

	<i>Adı</i>	<i>Dükkânının Yeri</i>
26	Köse Gazar	Cedit Bedesten yakınında
27	Mardiros	Mahmudpaşa Hanı'nda
28	Giragos	Unkapanı'nda
29	Ohan	Vezir Hanı dışında
30	Sukiyas	Kılıççılar Çarşısı'nda
31	Boğos	Bahçekapı'da
32	Ferahşad	Tavukpazarı'nda
33	Kör Asfadur	Sulu Han'da
34	Sekbos ⁷⁸	Tophane'de
35	Evakin	Üsküdar'da
36	Simavon	Büyük Gümrük'te
37	İsmi belirtilmemiş, sadece yeri kaydedilmiş	Simkeşhâne etrafında
38	İsmi belirtilmemiş, sadece yeri kaydedilmiş	Simkeşhâne etrafında
39	İsmi belirtilmemiş, sadece yeri kaydedilmiş	Simkeşhâne etrafında
40	İsmi belirtilmemiş, sadece yeri kaydedilmiş	Simkeşhâne etrafında

⁷⁸ Ermenice orijinali Seğpos olabilir.

1718 TARİHLİ LİSTE⁷⁹

	<i>Adı</i>	<i>Dükkânının Yeri</i>
1	Ariton (<i>Sarraflar Kethüdası</i>)	Valide Hanı'nda
2	Moses (<i>Yiğitbaşı</i>)	Hocapaşa'da
3	Evanes	Kilit Hanı'nda
4	Ustur	Fincancılar'da bedesten kapısında
5	Simavon	Büyük Gümrük başında
6	Melkon	Mahmudpaşa'da
7	Meştayıl	Hasırcılar'da
8	Şahin	Çardak yakınında
9	Nihayet	Uzunçarşı'da
10	Samuyel	Tahtakale'de
11	Margos	Kebeciler Hanı'nda
12	Ustur	Takiyeciler'de bedesten kapısında
13	Ariton	Keresteciler'de
14	Parinak ⁸⁰	Ayazmakapısı'nda
15	Bağdasar	Sulu Han'da
16	Maknuy	Küçük Ayasofya Çarşısı'nda
17	Garabet	Sulu Han'da
18	Ohan	Bahçekapı içinde
19	Sergis	Rüstem Paşa başında
20	Evanes	Alaca Hamam yakınında
21	Nihayet	Eski Tahmis'te
22	Minas	Kahve Gümrüğü'nde
23	Şirin	Mısır Çarşısı'nda
24	Abraham	Tavukpazarı'nda
25	Ustur	Ayasofya Türbesi karşısında

⁷⁹ 9 Kasım 1718 (15 Zilhicce 1130), BOA, *D.DRB.d.*, nr. 164.

⁸⁰ Ermenice orijinali Parunak olabilir.

	<i>Adı</i>	<i>Dükkânının Yeri</i>
26	Mardoruy	Cebehâne yakınında
27	Sergis	Sultan Odaları'nda
28	Agob	Gazzaz'da
29	Küçük Simavon	Eski Tahmis'te
30	Murad	Balkapanı'nda
31	Sahak	Eski Tahmis'te
32	Sergis	Saka Çeşmesi'nde
33	Bagram	Balkapanı kapısında
34	Muksez	Silahdar Hanı kapısında
35	Miran	Balkapanı yakınında
36	Elmas	Eski Tahmis'te
37	Murad	Tahtakale'de Serarasta'da
38	Panyoy	Ayazmakapısı'nda
39	Mardiros	Acıçeşme'de
40	Pamur	Tavukpazarı kapısında
41	Mekremiç	Körükçüler Hanı kapısında
42	Kirkor	Bedestende Takiyeciler kapısında
43	Murad	Sultan Bayezid kapısında
44	Bagdasar	Sulu Han karşısında
45	Gazar	Valide Hanı dışında
46	Bedros	Haffaflar köşesinde
47	Sahak	Tavukpazarı'nda
48	Sergis	Sofcular Hanı kapısında
49	Ohan	Vezir Hanı kapısında
50	Telyos	Acıçeşme'de
51	Diyenos	Yayalı Çarşısı'nda
52	Sergis	Bodrum Hanı kapısında
53	Evanes	Yeni Sulu Han dışında
54	Samiyel	Ayazma Hanı kapısında
55	Kirkor	Valide Hanı'nda

	<i>Adı</i>	<i>Dükkânının Yeri</i>
56	Murad	Çeşme yakınında
57	Sergis	Ahi Çelebi Mahkemesi yakınında
58	Sahak	Eski Darphane'de
59	Sekbos	Mahmudpaşa merdiveninde
60	İsade	Terziler Karhânesi yakınında Demirkapı'da
61	Mangar	Mahmudpaşa'da Şekerciler yakınında
62	Mezra	Burmacılar Çarşısı'nda
63	Giragos	Unkapanı içinde ki kapıda
64	Ohan	Sultan Bayezid yakınında
65	Bağdadlı Kirkor	Valide Hanı yakınında
66	Telyos	Astarcılar Hanı kapısında
67	Evanes	Sandalcılar Bedesteni kapısı yakınında
68	Aznavur	Tacirler Hanı kapısında
69	Yani	Sandal Bedesteni yakınında
70	Gugas	Küçük Karaman'da
71	Küçük Şirin	Zindankapısı dışında
72	Markar	Odunkapısı'nda
73	Nikola	Zindankapısı dışında
74	Gazar	Sarıkcılar'da
75	Margos	Zindankapısı dışında
76	Bedros	Valide Hanı'nda
77	Bağdasar	Valide Hanı yakınındaki Küçük Han'da
78	Evanes	Ebniyeciler'de
79	Ustur	Tophane'de
80	Telyos	Galata'da
81	Sahak	Üsküdar köprübaşında
82	Evanes	Üsküdar İskelesi'nde

1731 TARİHLİ LİSTE⁸¹

<i>Adı</i>	<i>Ortağının Adı</i>	<i>Dükkanının Yeri</i>	<i>Odasının Yeri</i>
1	Bağdasar	Büyük Ayasofya'da dört yol ağzında	Sulu Han'da
2	Sağbos	Mahmudpaşa'da Körukçüler içinde	Valide Hanı'nda
3	Diradur	Bostan köşesinde	Valide Hanı karşısında Küçük Han'da
4	Evanos	Fincancılar kapısında	Kilit Hanı'nda
5	Nihayet	Gümrük önünde	Uzunçarşı'da Silahdar Ali Paşa Hanı'nda
6	Kuteli Diyenos	Sipahilar Çarşısı'nda	Valide Hanı üst yanında Küçük Han'da
7	Kurgaz	Sarıkcılar başında	Körükçüler Hanı'nda
8	Simavin	Tahmis yerinde	Hacı Ahmet Hanı'nda
9	Sergiz	Sandal Bedesteni yakınında	Sultan Odaları'nda
10	Çobanoğlu Artin	Bedesten yakınında	Büyük Vezir Hanı'nda
11	Evanos	Odunkapısı içinde	Balkapanı'nda
12	Muradoğlu Artin	Acıçeşme yakınında Ebnıyeciler içinde	Keresteciler içindeki handa

⁸¹ 24 Temmuz 1731 (19 Muharrem 1144), BOA, D.DRB.d. nr. 164.

1733 TARİHLİ LİSTE⁸²

<i>Adı</i>	<i>Ortağının Adı</i>	<i>Dükânının Yeri</i>
1 Arutin		Keresteciler'de (ayrıca Çukacılar Hanında Odası var)
2 Kaspar		Sandal Bedesteni yakınında
3 Evanes		Kilit Hanı'nda
4 Nihayet		Odunkapısı içinde
5 Diradur		Valide Hanı karşısında
6 Sergiz		Sultan Odaları'nda
7 Sergiz		Odunkapısı içinde
8 Gugaz ⁸³		Sofcular köşesinde
9 Markar	Margos	Kilit Hanı içinde
10 Sergiz	Gaspar	Astarcılar Hanı'nda
11 Yemanidi	İnşitaş	Çardak yakınında
12 Mantayos		Mahmudpaşa'da
13 Sergiz		Sarmısakçılar'da
14 Vasil		Gümrük köşesinde
15 Sergiz		Bodrum Hanı kapısında
16 Moses		Silahdar Hanı kapısında
17 Evanes		Acıçeşme'de
18 Agob	Evanes	Sipah Çarşısı'nda
19 Simavon		Eski Tahmis yakınında
20 İmreze		Bozmacılar içinde
21 Evanes		Balkapanı'nda
22 Sergiz		Acıçeşme'de
23 Bagdasar		Ayasofya'da
24 Mikayel		Balkapanı'nda
25 Mardiros		Yayalı Kolluğu yanında

⁸² 11 Temmuz 1733 (28 Muharrem 1146), BOA, *D.DRB.d.*, nr. 164.

⁸³ Ermenice orijinali Gugas olabilir.

26	Karuşan	Tavukpazarı'nda
27	Margos	Kuşakçı Hanı'nda
28	Mikayel	Valide Hanı'nda
29	Yadvagan	Hasırcılar'da
30	Garabet	Balmumcular'da
31	Margos	Zindankapısı'nda
32	David	Elçi Hanı yakınında
33	Nikola	Zindankapısı içerisinde
34	Elmas	Eski Tahmis'te
35	Parunak	Ayazmakapısı dışında
36	İnşitaş	Ayazma'da köprübaşında
37	Mardiros Ağyazar	Simkeşhâne yakınında
38	Sirak	Aksaray yakınında
39	Sirab	Tahtakale'de
40	Kalos ⁸⁴	Balat'ta
41	Nikegos	Rüstem Paşa yakınında
42	Bedros	Nalburlar'da
43	Mardiros	Kapamacılar'da
44	Temur	Tavukpazarı'nda
45	Mıgırdıç	Körükçüler Hanı karşısında
46	Melkon	Şekercilerbaşı'nda
47	Evanes	Kahve Gümrüğü'nde
48	Bedros	Bahçekapı'da
49	Ohan	Parmakkapı'da
50	Parunak	Kaliçeciler başında
51	Sergiz	Ayazmakapısı'nda
52	Kuzer	Kantarcılar'da
53	Markar	Odunkapı'da
54	Kirkor	Zeytinciler'de

⁸⁴ Ermenice orijinali Kalust olabilir.

55	Apastol ⁸⁵		Kitapçılar'da
56	Mardiros		Cebchane yakınında
57	Ohan		Vezir Hanı yakınında
58	Temur		Sofcular Hanı yakınında
59	Murad		Tahtakale'de
60	Matyos		Bedesten yakınında
61	Kirkor veled-i Andol		Alacacılar yakınında
62	Aznavor		Tacirler'de
63	Avedik		Sorguçcular'da
64	Evanes		Sulu Han karşısında
65	Agob		Valide Hanı karşısında
66	Evanes		Fincancılar kapısında
67	Polis		Terlikçiler'de
68	Garabet	İsador	Çukacılar Hanı'nda
69	Bagram		Tavukpazarı'nda
70	Ladif		Süleyman Paşa Hanı yakınında
71	Gülbenk		Tavukpazarı'nda
72	Petro		Cağaloğlu'nda

⁸⁵ Ermenice orijinali Apostol olabilir.

1754 TARİHLİ LİSTE⁸⁶

	<i>Adı</i>	<i>Dükkânının Yeri</i>
1	Artin	Keresteciler'de
2	Evanes	Sandal Bedesteni'nde
3	Evanes	Kilit Hanı'nda
4	Arakil	Uzunçarşı'da
5	Diradur	Valide Hanı'nda
6	Minasgan	Sultan Odaları'nda
7	Sergiz	Odunkapısı içinde
8	Kirkor veled-i Şahin	Sarıkcılar köşesinde
9	Margos	Kebeciler Hanı'nda
10	Agob	Astarcılar Hanı kapısında
11	Yemanidi	Çardak yakınında
12	Matyos	Mahmudpaşa'da
13	Mıgırdıç	Sarımsakçılar'da
14	Vasil	Gümrük köşesinde
15	Dakes	Bodrum Hanı kapısında
16	Nikola	Silahdar Hanı kapısında
17	Evanes	Acıçeşme'de
18	Evanes	Sipah Çarşısı'nda
19	Simavon	Eski Tahmis yakınında
20	Emirze	Bozmacılar içinde
21	Evanes	Balkapanı'nda
22	Sergiz	Acıçeşme'de
23	Bağdasar	Ayasofya'da
24	Mikayel	Balkapanı'nda
25	Mardiros	Yayalı Kolluğu yanında
26	Karuşan	Tavukpazarı'nda

⁸⁶ 5 Şubat 1754 (11 Rebiülahir 1167), BOA, *D.DRB.d.*, nr. 164.

	<i>Adı</i>	<i>Dükkânının Yeri</i>
27	Kevork	Kuşakçı Hanı'nda
28	Nazar	Valide Hanı'nda
29	Yadvagan	Hasırcılar'da
30	Garabet	Balmumcular'da
31	Margos	Zindankapısı'nda
32	Sergiz	Elçi Hanı yakınında
33	Panayot	Zindankapısı'nda
34	Sirab	Eski Tahmis'te
35	Parunak	Ayazmakapısı dışında
36	İnşitaş	Ayazma köprübaşında
37	Mihael	Simkeşhâne yakınında
38	Sergiz	Aksaray yakınında
39	Melkon	Tahtakale'de
40	Kalos	Balat'ta
41	Nikegos	Rüstem Paşa önünde
42	Boğos	Nalburlar'da
43	Mardiros	Kapamacılar'da
44	Temur	Tavukpazarı'nda
45	Bedros	Körükçüler Hanı karşısında
46	Mihan	Şekercilerbaşı'nda
47	Evanes	Kahve Gümrüğü'nde
48	Minas	Bahçekapısı'nda
49	Ohan	Parmakkapı'da
50	Ariton	Kalpakçılarbaşı'nda
51	Bedros	Ayazma içerisinde
52	Koron	Kantarcılar'da
53	İsani	Odunkapısı'nda
54	Abram	Zeytinciler'de
55	Apastol	Kitapçılar'da
56	Mardiros	Cebehane yakınında

	<i>Adı</i>	<i>Dükkânının Yeri</i>
57	Apastol	Vezir Hanı karşısında
58	Temur	Sofcular Hanı yakınında
59	Apastol	Tahtakale'de
60	Matyos	Bedesten yakınında
61	Kirkor veled-i Andol	Alacacılar'da
62	Evanes	Tacirler'de
63	Avedik	Sorguççular'da
64	Evanes	Sulu Han karşısında
65	Ariton veled-i Markas	Valide Hanı karşısında
66	Evanes	Fincancılar kapısında
67	Aleksan	Terlikçiler'de
68	Sergiz	Çukacılar'da
69	Bağram	Tavukpazarı'nda
70	Ladif	Süleyman Paşa Hanı yakınında
71	Gazar	Tavuk Hanı'nda
72	Letif	Cağaloğlu yakınında

1761 TARİHLİ LİSTE⁸⁷

Gedikli sarrafların listesi

	<i>Adı</i>	<i>Dükkânının Yeri</i>
1	Ariton	Keresteciler'de
2	Evanes	Sandal Bedesteni'nde
3	Kirhor	Kilit Hanı yakınında
4	Arakil	Uzunçarşı'da
5	Diradur	Valide Hanı karşısında
6	Agob	Sultan Odaları'nda
7	Mıgırdıç	Odunkapısı içinde
8	Kirhor	Sarıkcılar köşesinde
9	Makos	Kebeciler Hanı'nda
10	Agob	Astarcılar Hanı kapısında
11	Yemanidi	Çardak yakınında
12	Matos ⁸⁸	Mahmudpaşa'da
13	Toma	Sarımsakçılar'da
14	Yorgaki	Gümrük köşesinde
15	Evanes	Bodrum Hanı kapısında
16	Nikola	Silahdar Hanı kapısında
17	Evanes	Sipah Çarşısı'nda
18	Hazine	Tahmis-i Atik'te
19	Markar	Bozmacılar'da
20	Evanes	Balkapanı'nda
21	Gazar	Acıçeşme'de
22	Bağdasar	Ayasofya'da
23	Mikael	Balkapanı'nda

⁸⁷ 23 Temmuz-1 Ağustos (Evahir-i Zilhicce 1174), BOA, C.DRB, 54/2661; *D.DRB.d.*, nr. 164; BOA, *A.DVN.SMHM.d.*, nr. 162, s. 212–213; Ahmet Refik, *Onikinci Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı (1689-1785)*, İstanbul 1988, s. 193–194.

⁸⁸ Ermenice orijinali Matyos olabilir.

24	Agob	Yayalı Kolluğu yakınında
25	Ferahşad	Tavukpazarı'nda
26	Mardiros	Kuşakçı Hanı'nda
27	Nazeri	Valide Hanı yakınında
28	İstavraki	Hasırcılar'da
29	Moses	Balmumcular'da
30	Margos	Zindankapısı'nda
31	Simavon	Elçi Hanı yakınında
32	Panayot	Zindankapısı içinde
33	Sirab	Eski Tahmis'te
34	Meratoğulları	Ayazmakapısı dışında
35	İnşitaş	Ayazma köprübaşında
36	Apastol	Tahtakale'de
37	Sergiz	Aksaray'da
38	Melkon	Tahtakale'de
39	Matos	Balat'ta
40	Ohan	Rüstem Paşa'da
41	Evanes	Nalburlar köşesinde
42	Arakil	Kapamacılar köşesinde
43	Bogos	Tavukpazarı'nda
44	Bedros	Körükçüler Hanı karşısında
45	Mihan	Şekercilerbaşı'nda
46	Evanes	Kahve Gümrüğü'nde
47	Minas	Bahçekapısı'nda
48	Evanes	Parmakkapı'da
49	Ariton	Kalpakçılarbaşı'nda
50	Nikegos	Çukacılarbaşı'nda
51	Koreve	Kantarcılar'da
52	Mardiros	Odunkapısı'nda
53	Haçadur	Zeytinciler'de
54	Apostol	Kitapçılar'da

55	Kirhor	Cebahane yakınında
56	Yanaki	Vezir Hanı karşısında
57	Simavon	Sofcular Hanı yakınında
58	Apostol	Tahtakale'de
59	Asfador	Bedesten yakınında
60	Kirhor	Alacacılar köşesinde
61	Evanes	Tacirler'de
62	Avedik	Sorguççular'da
63	Evanes	Sulu Han karşısında
64	Ariton	Valide Hanı karşısında
65	Sergiz	Fincancılar'da
66	Bedros	Terlikçiler köşesinde
67	Evanes	Çukacılar Hanı yakınında
68	Bagram	Tavukpazarı'nda
69	Ohan	Süleyman Paşa Hanı yakınında
70	Gazar	Tavuk Hanı yakınında
71	Latif	Cağaloğlu'nda
72	Sergiz	Karaman'da

Sarraflar kethüdası ve ustaları marifetiyle mutemed olan gediksiz üç adet sarrafın listesi

1	Ayvaz
2	Mardiros
3	Ariton

Gedikli Gümüşçülerin listesi

1	Toros	Bozmacılar'da
2	Boğos	Ayasofya'da
3	Agob	Saraçhane'de
4	Arekel	Kuyumcular'da
5	Agob	Vezir Hanı'nda
6	Hermez	Çadırcı Hanı'nda

7	Rast	Valide Hanı'nda
8	Kevork	Valide Hanı'nda
9	İstefan	Valide Hanı'nda
10	Mışık Oğulları	Valide Hanı'nda
11	Nazari	Ahi Mahkemesi yakınında
12	Dimitri	Papasoğlu Hanı'nda
13	Evanes	Alaca Hamam'da
14	Oseb	Göncüler kapısında
15	Evakim	Hocapaşa'da
16	Gomidas	Valide Hanı'nda
17	Sergiz	Çukacılar Hanı'nda
18	Çobanoğlu Ariton	Vezir Hanı'nda
19	Markar	Vezir Hanı'nda
20	Kevork	Vezir Hanı'nda
21	Bogos	Vezir Hanı'nda
22	Simavon	Vezir Hanı'nda
23	Agob	Vezir Hanı'nda
24	Ariton	Yağlıkçı Hanı'nda
25	Kuleli Oğulları	Çukacılar Hanı'nda
26	Gugos ⁸⁹	Çukacılar Hanı'nda
27	Mikael	Çukacılar Hanı'nda
28	Mıgırdıç	Kalcı Hanı'nda
29	Mardiros	Kalcı Hanı'nda
30	İstefan	Kalcı Hanı'nda
31	Gazar	Kalcı Hanı'nda
32	Vasil	Varakçılar'da
33	Garabed	Kızlarağası Hanı'nda
34	Boğos	Evliya Hanı'nda
35	Gazar	Baltacı Hanı'nda

⁸⁹ Ermenice orijinali Gugas olabilir.

36	Gazar	Emir Hanı'nda
37	Nikegos	Valide Hanı'nda
38	Boğos	Valide Hanı'nda
39	Makos	Valide Hanı'nda
40	Aleksan	Valide Hanı'nda
41	Sergiz	Valide Hanı'nda
42	Sahpos ⁹⁰	Valide Hanı'nda
43	Mihael	Valide Hanı'nda
44	Aleksan	Valide Hanı'nda
45	Kirhor	Hasan Paşa Hanı'nda
46	Haçadur	İbrikdar Hanı'nda
47	Mikail	Sulu Han'da
48	Margos	Sulu Han'da
49	Matos	Sorguççu Hanı'nda
50	Aznavur	Sabuncu Hanı'nda
51	İnşıtaş	Süleyman Paşa Hanı'nda
52	Arekil	Bahçekapısı Hanı'nda
53	Margos	Körükçüler Hanı'nda
54	Boğos	Yorgancı'larda
55	Mirak	Aksaray'da
56	Rafael Yahudi	Yeni Han içinde
57	İsak Yahudi	Körükçü Hanı'nda
58	Nazar Yahudi	Körükçüler Hanı'nda
59	Feto Yahudi	Körükçüler Hanı'nda
60	Yako Yahudi	Yağcı Hanı'nda
61	Musa Yahudi	Varakçı Hanı'nda
62	Karakaş Yahudi	Kalcı Hanı'nda

⁹⁰ Ermenice orijinali Seğpos olabilir.

1764 TARİHLİ LİSTE⁹¹

Gedikli sarrafların listesi

<i>Adı</i>	<i>Dükkanının Yeri</i>	<i>Odasının Yeri</i>	<i>Kefili</i>
Gedikli sarrafların mutemed olanları			
1	Cebhane yakınında	Süleyman Paşa Hanı'nda Yorgi	Ayasofya'da Çengiöglu Bogos
2	Ayasofya'da	Vezir Hanı'nda Evanes	Cebhane kapısında Kirkor
3	Vezir Hanı kapısında	Süleyman Paşa Hanı'nda Anastas	Sandal Bedesteni yakınında Evanes
4	Tavuk Hanı'nda	Yolgeçen Hanı'nda	Tavukpazarı'nda Nikola
5	Cağaloğlu'nda	Kürkçü Hanı'nda	Mahmutpaşa yakınında Kalıçeci köşesinde Matos
6	Terlikçiler içinde	Unkapani'nda mahpustur	
7	Tavukpazarı'nda kapıbaşında	Yorgancılar içinde Halil Ağa Hanı'nda Kirkor	Arakil
8	Sofcu Hanı karşısında	Vezir Hanı'nda	Bahçekapısı dışında Sergiz
9	Tavukpazarı'nda	Vezir Hanı'nda Simeyon (Nikola)'ya intikal olacaktır	Tavuk Hanı'nda Gazar
10	Mahmutpaşa'da Kalıçeciler köşesinde	Valide Hanı'nda Mihayil	Merdisi Ladif
11	Şekerciler köşesinde	Küçük Hanı'da	Babaali yakınında Agob

⁹¹ 5 Haziran 1764 (5 Zilhicce 1177), BOA, C.DRB, 4/193; Şahiner, *agt.*, s. 125-130.

<i>Adı</i>	<i>Dükânının Yeri</i>	<i>Odasının Yeri</i>	<i>Kefili</i>
12	Bahçekapısı içinde	Çukacılar Hanı'nda Gabriel ilhaktır	Tavukpazarı'nda Yani
13	Büyük Gümrük köşesinde	Bahçekapısı'nda Taş Han'da Arakil ilhaktır	Kahve Gümrüğü içinde Mıgırdıç
14	Balmumcular içinde	Laz Hanı'nda Mıgırdıç ilhaktır	Merdisi Mihayil
15	Sarmsakçılar içinde	Valide Hanı'nda Merdisi Sergiz ilhaktır	Kilit Hanı'nda Bedros
16	Keresteciler içinde	Çukacılar Hanı'nda	Ayazmakapısı'nda Murad
17	Ayazmakapısı'nda	Küçük Han'da	Çukacılar Hanı'nda Bağdasar
18	Zeytunciler içinde	Valide Hanı'nda	Horasancıoğlu Boğos
19	Sandal Bedesten'i'nin köşesinde	Vezir Hanı'nda Uzun Filibos	Kebeciler Hanı'nda Bogos
20	Odunkapısı'nda	Kalcılar Hanı'nda Gazar ilhaktır	Tavukpazarı'nda kapıbaşında Boğos
21	Zindankapısı içinde	Valide Hanı'nda Noredik ilhaktır	Kendi oğlu Yanaki ve Çardak önünde Ohan
22	Nalburcular içinde	Valide Hanı'nda Nikeğos ilhaktır	Abcakalı Haçadur
23	Yeşildirek'te	Laz Hanı'nda Yorgi ilhaktır	Merdisi Sirab
24	Tahmisin ardında	Laz Hanı'nda Vasil ilhaktır	Merdisi Gazar
25	Üçler'de	Çukur Hanı'nda Harabet ilhaktır	Parmakkapısı'nda Evanes
26	Ketenciler kapısında	Ketenciler kapısındaki Küçük Han'da	Çarşıda sakin Arakil
27	Balkapanı'nda	Papasoğlu Hanı'nda Nazer ilhaktır	Balmumcular'da Moses

<i>Adı</i>	<i>Dükkanının Yeri</i>	<i>Odasının Yeri</i>	<i>Kefili</i>
28	Balkapanı'nda	Kızlarağası Hanı'nda Sergiz	Hasırcılar'da Apostol
29	Uzunçarşı'da	Çiçekçibaşı Hanı'nda Evakim ilhaktır	Yeşildirek'te Anton
30	Silahdarpaşa Hanı'nın kapısında	Sulu Han'da Margos ilhaktır	Çardak önünde Suluyek
31	Yukarı Sulu Han'da	Nalburlar Hanı'nda Evanes ilhaktır	Bozmacılar içinde Minas
32	Uzunçarşı başında	Valide Hanı'nda Kevork ilhaktır	Köprübaşı'nda Arakil
33	Kilit Hanı'nda	Kilit Hanı'nda	Rüstempaşa'da İgnadus
34	Babaali'de	Valide Hanı'nda kapı bezirgâni Sergiz ilhaktır	Küçük Merdisi Mirican
35	Kuşakçı Hanı içinde	Dükkanı dışarısında	Valide Hanı karşısında Melkist
36	Zincir Han kapısı karşısında	Hasan Paşa Hanı'nda Kirkor ilhaktır	Acıçesme'de Merdisi Evanes
37	Takiyeciler kapısında	Perdahçı Hanı'nda	Körükçü Han'da Mardiros
38	Filcancılar kapısında	Vezir Hanı'nda	Kilit Hanı'nda Evanes
39	Sipah Çarşısı'nda	Valide Hanı'nda Sirab ilhaktır	Odunkapısı'nda Migirdiç
40	Kapamacılar köşesinde	Valide Hanı'nda Gazar ilhaktır	Sipah Çarşısı'nda Evanes
41	Kalpakçılar köşesinde	Sepetçiler Hanı'nda	Odunkapısı'nda Mardiros
42	Parmakkapısı'nda	Kalcılar Hanı'nda	Tavukpazarı'nda Gazar
43	Sandal Bedesteni'nin karşısında	Çukacılar Hanı'nda Garabed ilhaktır	Vezir Hanı kapısında Yanaki
44	Odunkapısı dışında	Evliya Hanı'nda Boğos ilhaktır	Bodrum Hanı'nda Gazar

<i>Adı</i>	<i>Dükânının Yeri</i>	<i>Odasının Yeri</i>	<i>Kefili</i>
45	Sergiz	Bahçekapısı dışında	Vezir Hanı'nda
46	Merdisi Evanes	Acıçesme yakınında	Zincirli Hanı'nda
Gedikli sarrafların mağdur olanları			
47	Kirkor (Evanes'e kasriyed olacaktı)	Sarıncılar köşesinde	Çukacılar Hanı'nda
48	Çalık Matos	Balatkapısı içinde	Emir Hanı'nda Gazar ilhaktır
49	Sergiz	Aksaray'da	Şeriki Agob ve esnaftan Artin
50	Minas	Bozmacılar içinde	Diyar-ı âherde
			Sarmısakçılar'da Tomas
Gedikli sarraflardan gediği kasriyed veya intikal oluncaklar			
51	Simeyon (oğlu Kirkora kasriyed)	Elçi Hanı kapısında	Vezir Hanı'nda
52	Bağram (Yani'ye intikal)	Tavukpazarı'nda	Çukacılar Hanı'nda Carakoğlu Gugas ilhaktır
53	Bedros (oğlu Martiros'a intikal)	Kürükçüler Hanı karşısında	Körükçüler Hanı'nda
54	Mıgırdiç (Evanes ve diğer Mıgırdiç'a intikal)	Kahve Gümrüğü köşesinde	Sabuncu Hanı'nda Aznur
55	Yemandı (Nikol oğlu Suluyek'e kasriyed)	Çardak karşısında	Valide Hanı'nda Nazari'ye ilhaktır
			Sofçu Hanı kapısında Simon
			Bahçekapısı içinde Minas
			Galata'da sakin Asvador
			Büyük Gümrük'te Yorgi
			Silahdar Hanı'nda Nikol

	<i>Adı</i>	<i>Dükânının Yeri</i>	<i>Odasının Yeri</i>	<i>Kefili</i>
56	İstavrakı (Apostol'a kasrıyed)	Hasırcılar içinde	Valide Hamı'nda Mukus'a ilhaktır	Balkapanı'nda Evanes
57	Agob (Bogos'a kasrıyed)	Astarıcı Hamı kapısında	Kaşıkçılar Hamı'nda Garabete ilhaktır	Sorguççu Hamı kapısında Asvador
58	Kırkor (Merdisi Agob'a kasrıyed)	Alacacıklar köşesinde	Vezir Hamı'nda	Sandal Bedesteni köşesinde Evanes
59	Avadık (oğlu Asvador'a intikal)	Sorguççu Hamı kapısında	Çukacılar Hamı'nda Mihayil ilhaktır	Astarıcı Hamı kapısında Boğos
60	Dakes (Gazar'a kasrıyed)	Bodrum Hamı kapısında	Bodrum Hamı'nda	Kalpakçılarda Artin
61	Markos (Andreyas'a kasrıyed)	Zindankapısı'nda	Ağa Hamı'nda	Tahtakale'de Yanaki
Gedikli sarrafların mağdur olanlarından gediği kasrıyed veya intikal olunacaklar				
62	Ohan (Horasancı oğlu Bogos'a kasrıyed)	Sakalar Karhânesi yakınında	Süleyman Paşa Hamı'nda	Bozmacılar içinde Minas
63	Nikeğos (kardeşi Evanes'e kasrıyed)	Nurosmaniyye köşesinde	Sorguççu Hamı'nda Matos kethüda ilhaktır	
64	Nazer (Andreyas'a kasrıyed)	Şişe Hamı köşesinde	Ağa Hamı'nda	Gümrük öntünde Yorgaki
65	İnşitaş (Arakil'e kasrıyed)	Ayazmada köprübaşında	İbrikdar Hamı'nda Haçadur	Merdisi Apostol

	<i>Adı</i>	<i>Dükânının Yeri</i>	<i>Odasının Yeri</i>	<i>Kefili</i>
66	Gazar (oğlu Evanes'e kasrıyed)	Kantarcılar içinde	Varakçı Hani'nda Markos ilhaktır	Sarıkcılar başında Evanes
67	Ohan (İgnadius'a kasrıyed)	Rüstem Paşa'da	Kalıcılar Hani'nda Markar'a ilhaktır	Fincancılar kapısında Sergiz
68	Melkon (Evakim oğlu Yanaki'ye kasrıyed)	Tahtakale köşesinde	Laz Hani'nda	Zindankapısı'nda Andreyas
69	Agob (Melkisi'te kasrıyed)	Valide Hani karşısmda	Valide Hani'nda Boğos	Kuşakçı Hani'nda Mardiros
70	Artin	Valide Hani karşısmda	Valide Hani'nda Toyunoğlu Aleksan	Balatkapısı içinde Matos
71	Mokosab (Çobanoğlu Bogos'a kasrıyed)	Kebeci Hani'nda	Vezir Hani'nda Boğos	Alacacılar köşesinde Kırkor
72	Aleksan (Mihayil'e kasrıyed)	Tacirler içinde	Sulu Han'da Mihayil	Acıçeşme'de Merdisi Evanes
73	Agob	Sultan Odaları'nda	Çukacılar Hani'nda	Sulu Han'da Mihayil
Gedikli Gümüşçülerin listesi				
1	Gazaroğlu Arakel	Sandal Bedesteni yakınında		Vezir Hani'nda Evanes
2	Rastoğulları	Valide Hani'nda	Kapalıdır	
3	Kework	Valide Hani'nda	Kendisi sürgün olmakla odası kapalıdır	
4	İstefan	Valide Hani'nda		Gomidas
5	Nazari	Ahi Çelebi yakınında	Mülazımdır	

<i>Adı</i>	<i>Dükkanının Yeri</i>	<i>Odasının Yeri</i>	<i>Kefili</i>
6	Dimitri	Papasöglü Hani'nda	Mülazımdır
7	Nikola	Alaca Hamam yakınında	Mülazımdır
8	Murad	Göncüler kapısında	Papasöglü Hani'nda Dimitri
9	Evakim	Hocapaşa'da	Vezir Hani'nda Mihayil
10	Gomidas	Valide Hani'nda	Valide Hani'nda Dakes
11	Garabet	Irgatpazarı'nda	İstefan
12	Agob veled-i Artin	Valide Hani'nda	Sirmakeşhane'de Bogos
13	Mihayil	Vezir Hani'nda	Göncüler kapısında Murad
14	Garar	Sultan Bayezid'da Çörekçi kapısında	
15	Bogos	Sirmakeş Hani kapısında	Irgatpazarı'nda Garabet
16	Evanes	Vezir Hani'nda	Gazaröglü
17	Dakes	Valide Hani'nda	Hocapaşa'da Evakim
18	Abraham	Çukacılar Hani'nda	
19	İstefan (darphanede gümüştü mülazımı)	Boncukçu Hani'nda	Darphane'de Bedros
20	Bedros (darphanede gümüştü mülazımı)	Süleyman Paşa Hani karşısında	Valide Hani'nda Darphane'de İstefan

1782 TARİHLİ LİSTE⁹²

<i>Adı</i>	<i>Dükânının Yeri</i>	<i>Odasının Yeri</i>	<i>Kefili</i>
1	Çukacılar Hanı'nda	Çukacılar Hanı'nda	Varakçılar'da Gugas zimmî
2	Varakçılar Hanı kapısında	Çukacılar Hanı'nda	Çukacılar Hanı'nda Aleksan zimmî
3	Paşakapısı'nda	Hoca Paşa Hanı'nda	Hoca Paşa Hanı'nda İnşitaş zimmî
4	Silahdar Paşa Hanı kapısında	Silahdar Paşa Hanı'nda	Çardak önünde Suluyek zimmî
5	Çadırcılar'da	Hazinedar Hanı'nda	Zincirli Han'da Margos zimmî
6	Zincirli Han kapısında	Zincirli Han'da	Çadırcılar'da Kırkor zimmî
7	Sandal Bedesteni kapısında	Vezir Hanı'nda	Kalıçeciler köşesinde Vasil zimmî
8	Zindankapısı içinde		Odukapısı dışında Mardiros zimmî
9	Çardak önünde	Laz Hanı'nda	Silahdar Paşa Hanı kapısında Arekil zimmî
10	Odukapısı dışında	Ali Paşa Hanı'nda	Zindankapısı içinde Yanaki zimmî
11	Astarçılar Hanı'nda	Valide Hanı'nda	Alaacılar köşesinde Minas zimmî
12	Ayazmakapısı dışında	Ayazmakapısı'nda Küçük Han'da	Keresteciler'de Agob zimmî
13	Tavukpazarı'nda	Vezir Hanı'nda	Cebehane karşısında Kırkor zimmî
14	Balatkapısı dışında		Ebniyeciler köşesinde Mikael zimmî
15	Şerbetçiler köşesinde	Silahdar Paşa Hanı'nda	Zindankapısı dışında Vasil zimmî
16	Cebehane karşısında	Süleyman Paşa Hanı'nda	Tavukpazarı'nda Sahak zimmî

⁹² 9 Şubat 1782 (25 Safer 1196), BOA, *D.DRB.d.*, nr. 164.

⁹³ Ermenice orijinali Parunak olabilir.

<i>Adı</i>	<i>Dükkânının Yeri</i>	<i>Odasının Yeri</i>	<i>Kefili</i>
17	Sava zimmî	Yeni Han'da	Şișehane'de Apostol zimmî
18	Vasil zimmî	Kalıçeciler köşesinde	Bedesten kapısında Dimitri zimmî
19	Mihael zimmî	Ebniyeciler köşesinde	Balatkapısı dışında Garabet zimmî
20	Agob zimmî	Keresteciler içinde	Ayazmakapısı'nda Pamak zimmî
21	Apostol zimmî	Şișehane'de	Çağaloğlu'nda Sava zimmî
22	Arakil zimmî	Kapamaçılar köşesinde	Sipahpazarı'nda Boğos zimmî
23	Evanes zimmî	Sultan Selim'de	Bahçekapısı içinde Sahak zimmî
24	Sirak zimmî	Aksaray'da	Acıçeşme'de Agob zimmî
25	Boğos zimmî	Sipahpazarı'nda	Kapamaçılar köşesinde Arakil zimmî
26	Agob zimmî	Acıçeşme'de	Aksaray'da Sirak zimmî
27	Mihael zimmî	Sofcular Hanı karşısında	Şekerciler köşesinde Abrem zimmî
28	Çengioğlu Bogos zimmî	Ayasofya'da	Cebehane kapısında Kirkor
29	Garabet zimmî	Sarmısakçılar içinde	Kilit Hanı'nda Bedros zimmî
30	İnşıtaş zimmî	Hocapaşa Hanı kapısında	Paşakapısı'nda Sulupek zimmî
31	Evanes zimmî	Nurosmaniye köşesinde	Körtükçüler Hanı karşısında İstefan zimmî
32	Evanes zimmî	Nalburular içinde odası	Bozdoğan Kemeri'nde Agob zimmî
33	Yani zimmî	Hasırcılar'da	Kitapçılarbaşı'nda Simeyon zimmî
34	Simeyon zimmî	Kitapçılarbaşı'nda	Hasırcılar içinde Yani zimmî
35	Agob zimmî	Bozdoğan Kemeri'nde	Nalburular içinde Evanes zimmî

<i>Adı</i>	<i>Dükânının Yeri</i>	<i>Odasının Yeri</i>	<i>Kefili</i>
36	Vasil zimmî Tavukpazarı'nda	Vezir Hanı'nda	Vezir Hanı kapısında Yanaki zimmî
37	İstefan zimmî Körükçüler Hanı'nda	Körükçüler Hanı'nda	Nurosmaniye'de Evanes zimmî
38	Yanaki zimmî Vezir Hanı kapısında	Stüleyman Paşa Hanı'nda	Tavukpazarı'nda Vasil zimmî
39	Agob zimmî Balkapanı kapısında	Balkapanı'nda	Balkapanı'nda Sahak zimmî
40	Nikola zimmî Uzunçarşı'da	Çiçekçibaşı Hanı'nda	Tahmiste Filibos zimmî
41	Artin zimmî Kalpakçılar köşesinde	Valide Hanı'nda	Bahçekapısı dışında Mardiros zimmî
42	Filibos zimmî Tahmis üzerinde	Laz Hanı'nda	Uzunçarşı'da Nikola zimmî
43	Mardiros zimmî Bahçekapısı dışında	Valide Hanı'nda	Kalpapakçılar köşesinde Artin zimmî
44	Agob zimmî Divanyolu'nda Bamyacı köşesinde	Hasan Paşa Hanı'nda	Evcilerde Hazine zimmî
45	Sahak zimmî Balkapanı'nda	Balkapanı'nda	Balkapanı karşısında Agob zimmî
46	Kaspar zimmî Valide Hanı karşısında	Yeni Han'da	Sultan Odaları'nda İstefan zimmî
47	Sergiz zimmî Fincancılar kapısında	Vezir Hanı'nda	Halcılar Hanı'nda Anderya zimmî
48	İstefan zimmî Sultan Odaları'nda	Sofcular Hanı'nda	Valide Hanı karşısında Kaspar zimmî
49	Agob zimmî Hasan Paşa Hanı yakınında	Hasan Paşa Hanı'nda	Kuşakçı Hanı'nda Mardiros zimmî
50	Vasil zimmî Zindankapısı dışında	Balkapanı'nda	Şerbetçiler Köşesinde Nikola zimmî
51	Mihael zimmî Dua meydamında	Bahçekapısı içinde	Kahve Gümrüğü köşesinde Evanes zimmî
52	Sahak zimmî Bahçekapısı içinde	Bahçekapısı dışında Taş Han'da	Sultan Selim'de Evanes zimmî
53	Artin zimmî Sulu Han karşısında		Bedesten köşesinde Garabet zimmî
54	Anderya zimmî Halcılar kapısı içinde	Halcılar kapısında	Fincancılar kapısında Sergiz zimmî
55	Gazar zimmî Bodrum Hanı'nda	Bodrum Hanı'nda	Terlikçiler içinde Mıgırdıç zimmî

<i>Adı</i>	<i>Dükânının Yeri</i>	<i>Odasının Yeri</i>	<i>Kefili</i>
56	Mıgırdiç zimmî	Terlikçiler içinde	Bodrum Hanı'nda Gazar zimmî
57	Margos zimmî	Kuşakçı Hanı'nda	Hasan Paşa Hanı'nda Agob zimmî
58	Minas zimmî	Alacacılar köşesinde	Astarcılar Hanı'nda Kevork zimmî
59	Garabet zimmî	Sandal Bedesteni köşesinde	Sulu Han karşısında Artin zimmî
60	Abram zimmî	Şekerciler köşesinde	Sofcular Hanı'nda Mihael zimmî
61	Gazar zimmî	Evcilerde	Divanyolu'nda Agob zimmî
62	Evanes zimmî	Kahve Gümrüğü köşesinde	Dua meydanında Mihael zimmî
63	Mihael zimmî	Tacirler içinde	Kantarcılar içinde Aleksan zimmî
64	Mercan zimmî	Balmumcular içinde	Yeşildirekli Andon zimmî
65	Arakil zimmî	Sim Sakalar Karhânesi yakınında	Ayasofya'da Çengioğlu Bogos zimmî
66	Vasil zimmî	Büyük Gümrük köşesinde	Yeni Han'da Ohan zimmî
67	Aleksan zimmî	Kantarcılar içinde	Tacirler içinde Mihael zimmî
68	Andon zimmî	Yeşildirek'te	Balmumcularda Fafu zimmî
69	Todori zimmî		Takyeciler kapısında
70	Çobanoğlu Bogos zimmî	Tavukpazarı'nda kapıbaşıda	Tavuk Hanı karşısında Sergiz zimmî
71	Sergiz zimmî	Tavuk Hanı karşısında	Kapıbaşıda Çobanoğlu Bogos zimmî
72	Kirkor zimmî	Elçi Hanı kapısında	Sofcu Hanı kapısında Simeyon zimmî
73	Evanes zimmî	Takiyyeciler kapısında	Körtükçü Hanı'nda Mardiros zimmî

1820 TARİHLİ LİSTE⁹⁴

<i>Adı</i>	<i>Ortağının Adı</i>	<i>Dükânının Yeri</i>	<i>Odasının Yeri</i>	<i>Kefili</i>
Gedikli Sarrafların Listesi				
1	Manol veled-i Yorgi zimmî	Ayasofya'da	Vezir Hamî'nin sol tarafında	Vezir Hamî'nda Vasil zimmî
2	Acı Nurig veled-i Bedros zimmî	Bedesten civarında	Zenneciler kapısında	Karakâhya Abraham zimmî
3	Evakim veled-i İnşitaş zimmî	Hasırcılar'da	Balkapanı'nda	Kitapçılar kapısında Sarraf İnşitaş zimmî
4	Evanes veled-i Bağdasar zimmî	Balkapanı kapısının alt yanında	Balkapanı Hamî'nda	Asmaaltı'nda Sarraf Aleksan zimmî
5	Artin veled-i Nihayet zimmî	Mahmudpaşa yakınında Şekerciler köşesinde	Yanyalı Hamî'nin alt katında	Vezir Hamî'nda Sarraf Şişmanoğlu Ohan zimmî
6	Goncagüloğlu Acı Bağdasar zimmî	Balatkapısı'nın dışında	Balatkapısı'nın içindeki Han'da	Kardeşi Acı Toros zimmî
7	İnşitaş zimmî	Kitapçılarbaşı'nda	Yeni Han'da orta katta	Hasırcılar içinde Sarraf Evakim zimmî
8	Sahak veled-i Nigoğos zimmî	Kahve Gümrüğü köşesinde	Bahçekapısı dışında Taş Han'da	Sarmısakçılar içinde sarraf Sekaş zimmî
9	Abraham veled-i Ohan zimmî	Hasan Paşa Hami kapısında	Hasan Paşa Hamî'nda	Hasan Paşa Hamî'nda Sarraf Gelgelöglü Acı Boğos zimmî
10	Sahak veled-i Gazar (Agobcan zimmiden kasryed)	Bedesten civarında Alatacılar köşesinde	Hasan Paşa Hamî'nda	Karakâhya Acı Abraham zimmî
11	İstefân veled-i Abraham zimmî (Sahak zimmiden kasryed)	Mutaflar köşesinde	Baltacı Hamî'nda	Hasan Paşa Hamî'nda Karakâhya Acı Abraham zimmî

⁹⁴ 17 Kasım 1820 (10 Safer 1236), BOA, *HH.d.*, nr. 21910; BOA, *D.DRB.d.*, nr. 164.

12	Yani veled-i Yordan zimmî (Nikola veled-i Yuvan zimmiden kasrıyed)		Büyük Yeni Han kapisında	Sümbüllü Han'da	Çukur Han bitişiğinde Sarraf Nikola zimmî
13	Evanes veled-i Manuk zimmî (Gazar veled-i İstefan zimmiden kasrıyed)		Mercan Kolluğu karşısında Terlikçiler Sokağı'nda	Hasan Paşa Hanı'nda üst katta	Zenneciler kapisında sarraf Acı Nurig zimmî
14	Uzun Artin Torunu Artin zimmî (Evanes'ten kasrıyed)		Kalpakçılar köşesinde	Valide Hanı'nda	Valide Hanı'nda kardeşi Kevorik zimmî
15	Nigoş veled-i Ohan zimmî (Mardiros zimmiden kasrıyed)		Acıçeşme'de	Kaşıkçılar Hanı'nda	Büyük Yeni Han bitişiğinde Sarraf Markar oğlu Boğos zimmî
16	Barnabi veled-i Kerîç zimmî		Sandal Bedestemî'nin Zincirciler kapisı sirasında Parmakkapı bitişğinde	Çukacılar Hanı'nda	Yeni Han'da sarraf Madenlioğlu Evanes zimmî
17	Kirhor veled-i İstefan zimmî		İstanbul'da Tahmis ardında Meydancık'ta	Dükkanının üstünde	Tacirler içinde Perdahçılar Hanı kapisında Sarraf Agobean zimmî
18	Yemani di veled-i Musa zimmî		Büyük Gümrük köşesinde	Yeni Han'da	Kitapçılarbaşı'nda Sarraf İnşitâş zimmî
19	Ohan veled-i Agob zimmî		Çukacılar Hanı'nda	Küçük Yeni Han'da	Çukacılar Hanı'nda Parunak zimmî
20	Barnabi veled-i Mikael zimmî		Çadırcılar içinde	Sarraf Hanı da denilen Boncuğu Hanı diye bilinen handa	Çukacılar Hanı'nda Sarraf Çirak oğlu Serope zimmî
21	Sukiyas veled-i Bedros zimmî		Sarımsakçılar içinde	Bahçekapisı'nda Haraççı Hanı'nda	Kahve Gümrüğü nam dübehtaşında köşede Sarraf Sahak zimmî
22	Agobean veled-i Mihael zimmî		Tacirler içinde	Sulu Han'da üst katta kapı üstünde	Tahmis ardında meydancıkta Sarraf Kirhor zimmî
23	Kirhor veled-i Sergiz zimmî		Astarçılar Hanı kapisı içinde	Saksılı Han'da	Kardeşi Sarraf Ohan zimmî

24	Mardıros veled-i Goncağüloğlu Acı Asvador zimmî		Uzunçarşı'nın yukarı tarafında İneli Hani yakınında köşe başında İpekçi dükkânı karşısında	Saksılı Han içinde	Emmisi Sarraf Acı Toros zimmî
25	Matos veled-i Bedros zimmî		Bahçekapısı dâhilinde	Dükkânı içinde kargir	Mahmutpaşa'da Şekerciler köşesinde Sarraf Artin zimmî
26	Dimitri veled-i Merik zimmî		Şerbetçiler köşesinde	Silahdar Paşa Hanı'nda	Darphanede sarraf Dimitri zimmî
27	Dimitri veled-i İnşitaş zimmî		Çardak önünde	Yeni Han'da	Papasoğlu Vasil zimmî
28	Yorgi zimmî		Tavukpazarı'nda	Vezir Hanı'nda	Cağaloğlu'nda sarraf İnşitaş zimmî
29	Mikayil veled-i Garabet zimmî		Bodrum Hanı karşısında	Bodrum Hanı'nda	Kardeşi Minas zimmî
30	Artin veled-i Agob zimmî		Uzun Çarşı'da Yayalı Kolluk yakınında	Valide Hanı'nda	Kardeşi Sarraflar Kâhyası Agob zimmî
31	İstavri veled-i Ohan zimmî		Şişehane'de	Yeni Han'da	Yeşildirek'te sarraf Acı Sava zimmî
32	Goncağüloğlu Acı Toros zimmî		Mısır Çarşısı yakınında Şerbetçiler içinde	Saksılı Han'da	Balatkapısı'nda karındaşı Acı Bağdasar zimmî
33	Acı Sava veled-i Nikola zimmî		Yeşildirek'te	Yeni Han'da	Yeni Han'da Acı İstavri zimmî
34	Papasoğlu Vasil zimmî (Ye'van veled-i Matos zimmîden kasnyed)		Mahmutpaşa başında Kalıccılar köşesinde	Vezir Hanı'nda	Cağaloğlunda Sarraf İnşitaş veled-i İstefan zimmî
35	Evakim veled-i Paskal zimmî (Abrem veled-i Vasil zimmîden kasnyed)		Vezir Hanı kapısında	Vezir Hanı'nda	Valide Hanı'nda Sarraf Acı Paskal zimmî
36	İnşitaş veled-i Vasil zimmî		Zindankapısı haricinde	Balkapanı'nda	Sümbüllü Han'da Sarraf Yani zimmî
37	Evanes veled-i Parunak zimmî (Bedros zimmîden kasnyed)		Balmumcular içinde	Hasan Paşa Hanı'nda	Valide Hanı'nda Sakaoğlu damadı sarraf Acı Mardıros zimmî

38	İnşitaş veled-i İstefan zimmî (Vasil zimmîden kasriyed)	Çağaloğlu'nda	Vezir Hanı'nda	Tavukpazarı'nda Sarraf Yorgi zimmî
39	Aleksan veled-i Bağdasar zimmî (Nikola zimmîden kasriyed)	Asmaaltı'nda	Laz Hanı'nda	Balkapanı'nda Sarraf Mıgırdıç zimmî
40	Lambek veled-i Karaca zimmî	Paşakapısı'nda	Sümbüllü Han'da	Şişehane'de Sarraf İstavri zimmî
41	Acı Paskal veled-i Yevan zimmî	Alaca Hamam'da dört yol ağzında köşede	Balkapanı'nda	Sümbüllü Han'da Sarraf Lambek veled-i Karaca zimmî
42	Kırhor veled-i Abraham zimmî	Kuşakçılar Hanı yakınında Sirt Hamamı bitişiğinde	Yeni Han'da	Valide Hanı'nda Sarraf Haçadur zimmî
43	Haçadur veled-i Agobean zimmî	Kaşakçılar içinde	Yeni Han'da	Valide Hanı'nda Cerzeli Sarraf Kırhor zimmî
44	Gazar veled-i Haçadur zimmî	Varakçılar Hanı kapısında	Dükkânı içinde	Çukacılar Hanı'nda Sarraf Balıoğlu Artin zimmî
45	İstefan veled-i Bedros zimmî	Zincirli Han karşısında	Zincirli Han'da	Acıçeşme'de Sarraf Sergiz veled-i Ohan zimmî
46	Kırhor veled-i Kevork zimmî	Unkapanı dışında	Valide Hanı'nda	Karakâhya Acı Abraham zimmî
47	Sergiz veled-i Mıgırdıç zimmî	Kilit Hanı içinde sağ tarafta	Kitapçı Hanı'nda altkatta sol tarafta	Mercanda Terlikçiler içinde Sarraf Ohannes zimmî
48	Mardıros veled-i Agob zimmî	Osmaniye Camii kapısı karşısında	Dükkânı üzerinde	Acıçeşme'de Sarraf Sergiz veled-i Ohan zimmî
49	Siragan veled-i Aleksan zimmî	Sipahpazarı'nda	Hazinedar Hanı'nda	Hasan Paşa Hanı'nda Sarraf Gelgelöğlu Artin veled-i Acı Bogos zimmî
50	İstefan veled-i Artin zimmî	Tavukpazarı'nda kapıbaşında	Ayazmakapısı dışında Taş Han'da	Leblebiciler Hanı'nda Sarraf Acı Ladif zimmî
51	Kaspar veled-i Kevork zimmî	Bedestenin Fincancılar kapısında	Valide Hanı'nda	Dakesoğlu Evanes zimmî

52	Kirhor veled-i Minas zimmî (Nikola veled-i Sahak zimmîden kasrıyed)		Evcilerde Değirmen Hanı karşısında Şekerci bitişiğinde	Kanbur Hanı'nda	Vezir Hanı'nda Garabet ortağı Sarraf İstefan veled-i Mıgırdıç zimmî
53	Madenlioğlu Ohannes veled-i Agob zimmî (Bedros veled-i Artin zimmîden kasrıyed)		Sultan Odaları'nda	Sultan Odaları Hanı kapısı içinde hamn yukarısında merdiven başında sol tarafta köşede birinci oda	Yeni Han'da sarraf Aznavuroğlu Aznavur zimmî
54	Filibos veled-i Nigoğos zimmî		Sandal Bedesteni köşesinde	Vezir Hanı'nda	Çarşıda Haflaflarbaşı'nda Sarraf Garabet zimmî
55	Garabet veled-i Kaspar zimmî		Valide Hanı karşısında	Yeni Han'da	Kardeşi Sarraf Aznavuroğlu
56	Acı Mıgırdıç veled-i Garabet zimmî		Balkapanı karşısında	Balkapanı'nda	Leblebiciler Hanı'nda Sarraf Agob zimmî
57	Avrama veled-i Nikola zimmî		Mercan Çarşısı'nda Yıldızlı Han karşısında	Dükkânı bitişiğinde	Ortağı Sarraf Nikola veled-i Avramaki zimmî
58	Aleksan veled-i Boğos zimmî		Sandal bedestenin Çukacılar kapısı karşısında köşesinde	Dükkânı bitişiğinde kargir	Osmaniye kapısının karşısında Sarraf Mardiros zimmî
59	Sahak veled-i Bogos zimmî		Keresteciler karşısında	Dükkânı yakınında Kandilli Han'da	Valide Hanı'nda Sakaoğlu damadı Sarraf Acı Mardiros zimmî
60	Artin veled-i Kapriyel		Dua meydanında	İki bab odası İstanbul Ağası Hanı'nda	Keresteciler karşısında Kandilli Han karşısında Sarraf Sahak veled-i Makos zimmî
61	Sergiz veled-i İgnadiyus zimmî (Mihael zimmîden kasrıyed)		Nalburlar içinde	Değirmen Hanı'nda	Unkapani'nda Sarraf Hamperson ⁹⁵
62	Canik veled-i Simon zimmî		Odunkapısı dâhilinde	Yeni Han'da	Yeni Han'da Sarraf Şarım veled-i Simon

⁹⁵ Ermenice orjinali Hampartsum olabilir.

63	Aleksan veled-i Artin zimmî (Artin veled-i Kirhor zimmîden kasrıyed)		Aksaray'da dört yol ağzında sebil karşısında	Hasan Paşa Hanı'nda	Sarraf Karakâhya Acı Abraham
64	Hamperson veled-i Aslan zimmî (Mikayel zimmîden kasrıyed)		Büyük Karaman'da kapıbaşında dört yol ağzında köşede	Dükkanı üzerinde kargir	Buğdaycılar kapısı'nda sarraf Tamyanos veled-i Filibos zimmî
65	Ohan veled-i Mihael zimmî		Kıtapçılar kapısı karşısında	Hocapaşa Hanı'nda	Vezir Hanı'nda Sarraf Lambek zimmî
66	Hamperson veled-i David zimmî (Agob zimmîden kasrıyed)		Unkapanı dışında	Söz konusu kapı içinde hisar karşısında kahve bitişiğinde bir bab kargir	Sarraf Sergiz veled-i İgnadyus
67	Kirhor veled-i Şirin zimmî (Minas veled-i Kevork zimmîden kasrıyed)		Unkapanı dışında hisar dibinde türbe kapısında	Söz konusu yerde Baklacı Hanı içinde kargir	Unkapanı'nda Sarraf Acı Agob veled-i İstefan zimmî
68	Sergiz veled-i Boğos zimmî		Kapamaçılar köşesinde	Vezir Hanı'nda	Sorguçular Hanı'nda Sarraf Garabet zimmî
69	Yevan veled-i Yorgi zimmî		Silahdar Paşa Hanı kapısında	Yeni Han'da	Alaca Hamamda Sarraf Paskal veled-i Yevan zimmî
70	Abraham veled-i Ohannes zimmî (Yorgaki zimmîden kasrıyed)		Ebniyyeciler köşesinde	Dükkanın üzerinde	Valide Hanı'nda Sarraf Artin veled-i Agob zimmî
71	Manok veled-i Nikefor		Halicılar kapısı içinde	Dükkanı içinde kargir köşesinde Sarraf Aleksan veled-i Boğos zimmî
72	Sergiz veled-i Agob zimmî (Sagem veled-i Simeyon'dan kasrıyed)		Ayazma kapısı dışında	Söz konusu yerde Küçük Taş Han'da	Kapıbaşında Sarraf İstefan veled-i Artin zimmî
73	Simeyon veled-i Todori zimmî		Uzunçarşı'da üç yol ağzı karşısında	Yeni Han'da	Ayasofya'da Sarraf Manok veled-i Yorgi zimmî
Gedikli Gü m ü ş ç ü l e r i n L i s t e s i					
1	Nikola veled-i Dimitri zimmî		Çukur Han yakınında	Değirmen Han'da	Sünbüllü Han'da Sarraf Yani zimmî

2	Agob veled-i Evakım zimmî		Irgatpazarı'nda	Vezir Hanı'nda	Haffaflarbaşı'nda Sarraf Garabet veled-i Gugas zimmî
3	Garabet zimmî (İste'fan veled-i Mıgırdıç zimmîden kasrıyed)		Çarşıda Haffaflar başında	Vezir Hanı'nda	Irgatpazarı'nda Sarraf Agob zimmî
4	Boğos veled-i Markar zimmî		Yeni Han'da sağ tarafa köşede bir bab oda	Aynı yerde büyük bir oda	Kardeşi Sarraf Artin zimmî
5	Arekil veled-i Margos zimmî		Kızıl Maslak'ta	Hasan Paşa Hanı'nda	Hasan Paşa Hanı'nda Sarraf Niçoğos zimmî
6	Ohannes veled-i Dakes zimmî (İste'fan zimmîden kasrıyed)		Esirpazarı kapısında	Yeni Han kapısında	Oğlu Sarraf Sergiz zimmî
7	Acı Tatos ⁹⁶ veled-i Haçadur zimmî (Agob zimmîden kasrıyed)		Ahi Çelebi Mahkemesi yakınında	Silahdar Hanı'nda	Kilit Hanı kapısında Sarraf Sergiz veled-i Mıgırdıç zimmî
8	Ladif veled-i Agob zimmî		Mercanda İmam Ali Hanı'nın kapısı içinde	Leblebiciler Hanı'nda	Leblebiciler Hanı'nda kardeşi Sarraf Ohannes zimmî
9	Mıgırdıç veled-i Gugas zimmî		Simkeşhâne yakınında	Hasan Paşa Hanı'nda	Yeni Han'da Goncağuloğlu Sarraf Mardiros zimmî
10	Mıgırdıç veled-i Boğos zimmî (Arekil zimmîden kasrıyed)		Sandal Bedesteni yakınında	Valide Hanı'nda Mercancılar köşesinde	Valide Hanı'nda Sarraf Haçadur veled-i Mardiros zimmî
11	Mıgırdıç veled-i Filibos zimmî		Çarşıda Haffaflar köşesinde küçük dükkân	Çimili Han'da	Hasan Paşa Hanı'nda Sarraf Evanes zimmî
12	Nikola veled-i Gazar (Mardiros veled-i Matos zimmîden kasrıyed)		Papasoğlu Hanı kapısında	Papasoğlu Hanı'nda	Çukur Han bitişiğinde Sarraf Nikola veled-i Dimitri zimmî
13	Tamyanos veled-i Filibos zimmî (Mardiros veled-i Hamperson zimmîden kasrıyed)		Sultan Bayezid'da Buğdaycılar kapısı karşısında	Dükkânı üzerinde	Karaman'da kapı başında Sarraf Hamperson veled-i Aslan zimmî

⁹⁶ Ermenice orjinali Tateos olabilir.

14	Giragos veled-i Hazar zimmî (Bağdasar veled-i Agob zimmîden kasrıyed)	Sofecular Hami karşısında Yağcı Hami karşısında	Yağcı Hami'nda	Kalcalar Hami karşısında Sarraf Manuk zimmî
15	Evanes veled-i Dakes zimmî	Mercan Han Çarşısı'nda	Valide Hami'nda	Valide Hami'nda Sarraf Kaspar zimmî
16	Sakaoğlu damadı Acı Mardiros zimmî (Acı Matos veled-i Haçadur zimmîden kasrıyed)	Söz konusu gedğin müstakil odası ve dükkânı olmayıp, geçici olarak Valide Hami'nin ipeki kapısı içinde sol tarafa kiralık bir dükkânda çalışmaktadır	Odası kiralık dükkânının karşısında	Çukacılar Hami'nda Madenlioğlu Sarraf Parunak zimmî
17	Paskal zimmî	Uzunçarşı'da	Valide Hami'nda	Kardeşi Sarraf Sonri veled-i Lambek zimmî
18	Agob veled-i İstefan zimmî (Yorgaki veled-i Suluyek zimmîden kasrıyed)	Unkapanı dışında hisar dibinde Yemenici dükkânı bitişiğinde	Baklaoğlu Hami'nda	Unkapanı'nda Sarraf Kirhor veled-i Şirin zimmî
19	Markar veled-i Mardiros zimmî (Barnabi zimmîden kasrıyed)	Sünbüllü Han'da	Sünbüllü Han'da	Valide Hami'nda Sarraf Haçadur veled-i Mardiros zimmî
20	İstefan veled-i Kaspar zimmî	Sultan Bayezid'da Gönçüler kapısı bitişiğinde	Odası dükkâm üzerinde	Sarraf Avedis
Esnaf kâhya ve yığıtbaşısı ve lonca ustaları mağrifetiyle ayrı ayrı kefilleri alınarak sarraf gediklerine mülazım itibar olunan sarraf dükkânları				
1	Acı İğna veled-i Mardiros zimmî	Hafrafhâne karşısında		Büyük Karaman'da kapıbaşında Sarraf Hamperson zimmî
2	Tekfur veled-i Varteres zimmî	Sultan Mahmud'da Çörekçi karşısında		Mürekkepçiler karşısında Sarraf Evanes zimmî
3	Evanes veled-i Acı Barnabi zimmî	Mürekkepçiler karşısında		Sultan Mahmud'da Çörekçi karşısında Sarraf Tekfur veled-i Varteres zimmî

4	Mıgırdıç veled-i Acı Evanes zimmî		Saraçhane'de Sepetçi Hanı kapısında	Mercan'da Gözlemeci karşısında Sarraf Sukiyas veled-i Garabet zimmî
5	Acı Evanes zimmî		Simkeşhâne'de sebil bitişiğinde müsteciri İstefan zimmî	Mikraşçılarbaşı'nda Sarraf Kevork zimmî
6	Kevork veled-i Kaspar zimmî		Mikraşçılarbaşı'nda köşede	Simkeşhâne'de sebil bitişiğinde İstefan zimmî
7	Çinili Han'da Acı Bedros zimmî		Mercan'da gözlemeci karşısında müsteciri Sukiyas veled-i Garabet zimmî	Saraçhane'de Sepetçi hanı kapısında Mıgırdıç veled-i Acı Evanes zimmî
8	Filbos veled-i Andon zimmî		Odunkapısı içinde	Yeni Han kapısında müstecir Dimitri veled-i Yorgi zimmî
9	Ohan veled-i Mardiros zimmî		Bitpazarı'nda	Sultan Bayezid'da Sarraf Vasil veled-i Yorgi zimmî
10	Papasoğlu Vasil zimmî		Sultan Bayezid'da Bakırçılar köşesinde	Bitpazarında Sarraf Ohan veled-i Mardiros zimmî
11	Kapriyel veled-i Gazar zimmî		Sandal Bedesteni'nin Zincirciler kapısında	Valide Hamamı köşesinde Sarraf Gazar veled-i Haçadur zimmî
12	Ohan veled-i Nigoğos zimmî		Duhan Gümrüğü'nde karşı köşede	Yaldızlı Han'da Ohannes veled-i Mardiros zimmî
13	Gazar veled-i Haçadur zimmî		Dikilitaş'ta Valide Hamamı bitişiğinde	Sandal bedesteni kapısında Kapriyel veled-i Gazar zimmî
14	Mardiros zimmî		Acemoğlu meydanında	Sarraf Mıgırdıç zimmî

Piyasanın ihtiyaç duyduğu para bozma işini kolaylaştırmak için Galata ve Tophane'de, sarraflar kâhyası, yığıtbaşı ve lonca ustaları mağrifetiyile yerleri belirlenen ve kefilleri alınan 7 adet dükkânda çalışacak gediksiz sarrafların listesi				
1	Agob veled-i Haçadur	Galata'da Karaköy kapısının dışında şerbetçi bitişiğinde	Tophane'de sebil karşısında müsteciri Bogos veled-i İstefan zimmî	
2	Mıgırdıç veled-i Haçadur zimmî	Galata'da Karaköy kapısı içinde Helvacı bitişiğinde müsteciri Misak veled-i Nigoğos zimmî	Karaköy kapısı içinde boyacı karşısında müsteciri Sarraf Kirhor veled-i Nigoğos zimmî	
3	Bağdasar veled-i Kevork zimmî	Galata'da Balıkpazarı kapısı dışında köşebaşında	Azapkapısı dışında köşebaşında Garabet veled-i Sanrik zimmî	
4	Mıgırdıç veled-i Haçadur zimmî	Galata'da Karaköy kapısı içinde boyacı karşısında müsteciri Kirhor veled-i Nigoğos	Karaköykapısı içinde helvacı bitişiğinde Sarraf Misak veled-i Nigoğos	
5	Agob veled-i Mıgırdıç zimmî	Galata'da Azapkapısı dışında köşebaşında müsteciri Garabet veled-i Sanrik zimmî	Galata'da Balıkpazarı kapısı dışında köşe başında Bağdasar veled-i Kevork zimmî	
6	Sergiz veled-i Artin zimmî	Galata'da Karaköy kapısı dışında kapı bitişiğinde müsteciri Gazar veled-i Ağyaze	Tophane'de Boğos veled-i İstefan zimmî	
7	Melkon veled-i Garabet	Tophane'de sebil karşısında müsteciri Boğos veled-i İstefan zimmî	Karaköykapısı'nın dışında şerbetçi bitişiğinde Agob veled-i Haçadur zimmî	

Önemli devlet adamlarının ve büyük vezirlerin hizmetinde müstahdem olan ve çeşitli hantlarda faaliyet gösteren sarraflardan muteber ve mütemevvil olanlarının listesi			
1	Şabcı Boharaki		Bahçekapısı'nda Taş Han'da
2	Hüdaverdioğlu Matos		Yeni Han'da
3	Dakesoğlu Evanes (gedikli)		Valide Hami'nda
4	Ferezli Kirhor (gedikli)		Valide Hami'nda
5	Hüdaverdioğlu Nazaret		Yeni Han'da
6	Tingiroğlu Agob		Valide Hami'nda
7	Aznavuroğlu Garabet (gedikli)	Kardeşi Aznavur	Yeni Han'da
8	Agob (gedikli)	Oğlu Latif	Leblebiciler Hami'nda
9	Karakahya (gedikli)		Taş Han'da
10	Gelgeioğlu Bogos		Hasan Paşa Hami'nda
11	Papasoğlu Sägem		Yeni Han'da
12	Tingiroğlu Oseb		Yeni Han'da
13	Davidioğlu Anlon	Kardeşi Oseb	Yeni Han'da
14	Bağdadlı Haskel		Yeni Han'da
15	Papasoğlu Canik (gedikli)		Yeni Han'da
16	Sabık Valide Sarrafi Haçadur (gedikli)		Valide Hami'nda
17	Katcroğlu Kirhor	Birkaç kişi	Valide Hami'nda
18	Bedros (gedikli)	Artin	Valide Hami'nda

19	Şimantooğlu Rafael			Yeni Han'da	
20	Lambekoğlu Paskal (gedikli)			Valide Hanı'nda	
21	Tingiroğlu Kırkor	Anton		Valide Hanı'nda	
22	Erzurumlu Agob			Yeni Han'da	
23	Markaroğlu Boğos (gedikli)	Kardeşi Artin		Yeni Han'da	
24	Bişmişoğlu Mihael (gedikli)			Yeni Han'da	
25	Cabbarzade Sarrafi Konstantin			Astarcılar Hanı'nda	
26	Helyonoğlu Kanurta			Çukacı Hanı'nda	
27	Sarı Simon oğlu Oseb			Valide Hanı'nda	
28	Sakaoğlu damadı Mardiros (gedikli)			Valide Hanı'nda	
29	Merhum Hasan Paşa Sarrafi ve hala Sarraflar Kâhyası Agob (gedikli)	Artin		Valide Hanı'nda	
	<i>Bunlardan on üç tanesi gedikli sarraflar kısmında da kayıtlıdır.</i>				
Çeşitli hanlarda faaliyet gösteren ve orta halli olan sarrafların listesi					
1	Goncagüloğlu Toros (gedikli)			Yeni Han'da	
2	Haçadur (gedikli)	Kabriyel ve Acı Bağdasar		Yeni Han'da	
3	İstefanoğlu Mıgırdiç (gedikli)			Valide Hanı'nda	
4	Mübayaacıoğlu Abraham (gedikli)			Valide Hanı'nda	

5	Merhum Valide Kalyası sarrafı Markar			Valide Hami'nda	
6	İstefanoğlu Migirdiç			Yeni Han'da	
7	Davidoğlu Melkon			Yeni Han'da	
8	Kapamacıoğlu Evanes (gedikli)			Yeni Han'da	
9	Lambek (gedikli)	Yani		Sümbüllü Han'da	
10	Selanikli Hatem			Sümbüllü Han'da	
11	Sergiz	Artin		Kaşıkçılar Hami'nda	
12	Madenlioğlu Sarraf Parunak (gedikli)			Çukacı Hami'nda	
13	Çirakoğlu Serope			Çukacı Hami'nda	
14	Yanioğlu Artin			Çukacı Hami'nda	
15	Sergis			Tahta Han'da	
16	Papasoğlu Evanes	Musek		Vezir Hami'nda	
17	Papasoğlu Garabet (gedikli)			Vezir Hami'nda	
18	Şışmanoğlu Ohan (gedikli)			Vezir Hami'nda	
19	Papasoğlu Vasil (gedikli)			Vezir Hami'nda	
20	Mumcuoğulları Nigoğos (gedikli)	Evanes		Hasan Paşa Hami'nda	
21	Acı Yorgi			Yaldızlı Han'da	
22	Güzeloğlu Anlob			Sofcular Hami'nda	
23	Kara Mosesoğlu Kevork			Rubiyye Hami'nda	
24	Viçen	Aleksan		Rubiyye Hami'nda	

25	Aznavur Damadı Garabet	Oseb	Yeni Han'da	Yeni Han'da
26	Nigoğosolu Acı Kirhor		Yeni Han'da	Yeni Han'da
27	Damat Ohan		Yeni Han'da	Yeni Han'da
28	Arzuman		Yeni Han'da	Yeni Han'da
29	Mıgırdıç oğlu Manyel		Yeni Han'da	Yeni Han'da
30	Peykanlı Acı Artin (gedikli)	Evanes	Yeni Han'da	Yeni Han'da
31	Helyonoğlu Avramacı		Yeni Han'da	Yeni Han'da
32	Helyonoğlu İsakico		Yeni Han'da	Yeni Han'da
33	Agobcan (gedikli)		Yeni Han'da	Yeni Han'da
34	Peykanlı Kirkor	Sukiyas	Yeni Han'da	Yeni Han'da
35	Yusuf Paşa Sarrafı Mıgırdıç (gedikli)		Çimili Han'da	Çimili Han'da
36	Kasparoğlu Bağdasar		Çimili Han'da	Çimili Han'da
37	Duhanioğlu Bedros		Çimili Han'da	Çimili Han'da
38	Horasancıoğlu Evanes		Çimili Han'da	Çimili Han'da
39	Çimili Han'da Agob		Çimili Han'da	Çimili Han'da
40	Acı Kirhor		Çimili Han'da	Çimili Han'da
41	Mıgırdıç		Kaşkçılar Hanı'nda	Kaşkçılar Hanı'nda
42	Giragosolu Garabet		Yeni Han'da	Yeni Han'da
43	Bogos	Bedros	Valide Hanı'nda	Valide Hanı'nda
44	Avramakı veled-i Nikola (gedikli)		Yeni Han'da	Yeni Han'da

45	Suluhanhoğlu Kirkor (gedikli)		Çinili Han'da	
<i>Bunlardan on altı tanesi gedikli sarraflar kısmında da kayıtlıdır.</i>				
Çeşitli hanlardaki odalarda gediksiz faaliyet gösteren ayrı ayrı kefilleri alınmış olan sarraflar				
1	Sarrafcı Evanes	Bedros	Valide Hami'nda	Birbirlerine kefiller
2	Sarraflı İstefan		Valide Hami'nda	Valide Hami'nda sarraf Filibos zimmî
3	Sarrafcı Filibos		Valide Hami'nda	Valide Hami'nda sarraf İstefan veled-i Abraham zimmî
4	Sarraflı Melkon		Yeni Han'da	Yeni Han'da Kerope veled-i Rast zimmî
5	Sarraflı Kerope	Sergiz	Yeni Han'da	Yeni Han'da sarraf Melkon veled-i Artin zimmî
6	Sarraflı Boyacıoğlu Sergiz		Yaldızlı Han'da	Yaldızlı Han'da Agob veled-i Ohan zimmî
7	Sarraflı Agob		Yaldızlı Han'da	Yaldızlı Han'da Boyacıoğlu Sergiz veled-i Artin zimmî
8	Sarraflı Tuğlacıoğlu Ohannes	Tuğlacıoğlu Mıgırdiç	Yaldızlı Han'da	Duhan Gümrüğü'nde sarraf Ohannes veled-i Nigoğos zimmî
9	Sarraflı Nigoğos veled-i İgnadyus	Kaspar	Hasan Paşa Hami'nda	Birbirlerine kefiller
10	Sarraflı Kirhor		Rubiyye Hami'nda	Rubiyye Hami'nda Sarraf Agob veled-i Artin zimmî
11	Sarraflı Gönçoğlu Mardiros		Astarçılar Hami'nda	Astarçılar Hami'nda Garabet veled-i Ohannes zimmî
12	Sarraflı Melkon	Pilibos	Saksıtlı Han'da	Birbirlerine kefiller
13	Sarraflı Dakar		Zincirli Han'da	Veziir Hami'nda Sarraf Margos ortağı, Garabet veled-i Agob zimmî

14	Sarraf Evanes	İstefan	Çinili Han'da	Birbirlerine kefiller
15	Sarraf Misakoğlu İstefan	Kardeşi	Vezir Hanı'nda	Vezir Hanında sarraf Agob veled-i Melkon zimmî
16	Sarraf Margos	Garabet	Vezir Hanı'nda	Zincirli Han'da Sarraf Dakar veled-i Kirhor zimmî
17	Sarraf Agob		Vezir Hanı'nda	Vezir Hanı'nda Misak oğlu İstefan zimmî
18	Sarraf Artin		Küçük Yeni Han'da	Çinili Han'da Ohannes zimmî
19	Sarraf Totos		Küçük Yeni Han'da	Küçük Yeni Han'da Artin veled-i Garabet zimmî
20	Sarraf Kirhor veled-i Mardiros		Valide Hanı'nda	Karaman'da Sarraf Hamperson zimmî

Gedikli sarraf ve gümüşçüler

93 kişi

Mülazımlar

14 kişi İstanbul'da 7 kişi Galata'da

21 kişi

Muteber ve mutavassıt sarraflar

29 kişi muteber 45 kişi mutavassıt

74 kişi (29'u gedikliler arasında da sayıldığından aslında 45 kişi)

Eskiden perakende odalarda sakin olup micededen kefilleri alınan sarraflar

21 kişi (defterde aslında 20 kişi kayıtlıdır)

TOPLAM

180 (toplam sayı 180 olarak gösterilse de DEFTERDE ismi kayıtlı olan 179 kişi vardır)

1824 TARİHLİ LİSTE⁹⁷

<i>Adı</i>	<i>Ortağının Adı</i>	<i>Dükkanının Yeri</i>
1 Aznavuroğlu Garabet Bazırgan (Sarraflar kahyası)		Yeni Han'da
2 Şabcı Bohoraki		Taş Han'da
3 Dakesoğlu Evanes zimmî		Valide Hanı'nda
4 Hüdaverdioğlu Nazaret zimmî		Yeni Han'da
5 Abraham zimmî		Yeni Han'da
6 Hüdaverdioğlu Matos damadı Agob zimmî		Yeni Han'da
7 Tıngıroğlu Agob zimmî		Valide Hanı'nda
8 Leblebicihanlı Agob zimmî		Leblebiciler Hanı'nda
9 Tıngıroğlu Oseb zimmî		Valide Hanı'nda
10 Davidoğlu Andon zimmî		Yeni Han'da
11 Şımantooğlu Rafael Yahudi		Yeni Han'da
12 Papasoğlu Canik zimmî		Taş Han'da
13 Markaroğlu Boğos zimmî		Yeni Han'da
14 Tıngıroğlu Kirhor zimmî		Valide Hanı'nda
15 Gelgeloğlu Boğos zimmî		Muhsinoğlu Han'da
16 Kalcıoğlu Kirhor zimmî		Valide Hanı'nda
17 Bışmişoğlu Mikael zimmî		Yeni Han'da
18 Uzun Artinoğlu Artin zimmî	Bedros zimmî	Valide Hanı'nda
19 Nıganlı Artin zimmî	Evanes zimmî	Yeni Han'da
20 Kapudanpaşalı Artin zimmî		Valide Hanı'nda
21 Erzurumlu Agob zimmî		Yeni Han'da
22 Sarı Simeyonoğlu Oseb zimmî		Valide Hanı'nda
23 Sakaoğlu damadı Mardiros zimmî		Valide Hanı'nda
24 Lambekoğlu Paskal zimmî		Valide Hanı'nda
25 Elyazoğlu Mıgırdıç zimmî		Çinili Han'da

⁹⁷ 7 Haziran 1824 (9 Şevval 1239), BOA, *HH.d.*, nr. 5924, vr. 151-155; nr. 16649; BOA, *D.DRB.d.*, nr. 164.

	<i>Adı</i>	<i>Ortağının Adı</i>	<i>Dükkanının Yeri</i>
26	Eski Valide Sarrafi Mahtur zimmî		Valide Hanı'nda
27	Cezayirli Kirhor zimmî		Valide Hanı'nda
28	Cezayirli Mahtur zimmî		Yeni Han'da
29	Aşnanoğlu Mıgırdıç zimmî		Valide Hanı'nda
30	Selanikli İsak Hatem Yahudi zimmî		Valide Hanı'nda
31	Madencioğlu Parunak zimmî		Çukacılar Hanı'nda
32	Tahtahanlı Sergis zimmî		Sultan Odaları'nda
33	Evanes zimmî	Moses zimmî	Vezir Hanı'nda
34	Goncagüloğlu Toros zimmî		Yeni Han'da
35	Mübayaacıoğlu Abraham zimmî		Valide Hanı'nda
36	Markar zimmî		Valide Hanı'nda
37	İstefanoğlu Mıgırdıç zimmî		Yeni Han'da
38	Davidoğlu Melkon zimmî		Yeni Han'da
39	Cezayirlioğlu Sergis zimmî	Artin zimmî	Kaşıkcılar Hanı'nda
40	Kapamacıoğlu Evanes zimmî		Yeni Han'da
41	Helyonoğlu Kanurta Yahudi		Çukacılar Hanı'nda
42	Hiritmosoğlu Kevork zimmî		Sofcular Hanı'nda
43	Papasoğlu Vasil zimmî		Yeni Han'da
44	Arzuman zimmî		Yeni Han'da
45	Ohan zimmî		Yeni Han'da
46	Viçen zimmî	Aleksan zimmî	Rubiyye Hanı'nda
47	Baloğlu Artin zimmî		Yeni Han'da
48	Nigoğosoğlu Kirhor zimmî		Yeni Han'da
49	Şişmanoğlu Ohan zimmî		Kumru Hanı'nda
50	Mumcuoğlu Nigoğos zimmî	Abraham zimmî	Yeni Han'da
51	Kasparoğlu Bagdasar zimmî		Çinili Han'da
52	Tütüncüoğlu Bedros zimmî		Çinili Han'da
53	Horasancıoğlu Evanes zimmî		Çinili Han'da
54	Güzeloğlu Andon zimmî		Sofcular Hanı'nda
55	Çırakoğlu Serope zimmî		Çukacılar Hanı'nda

	<i>Adı</i>	<i>Ortağının Adı</i>	<i>Dükkanının Yeri</i>
56	Melkon zimmî		Yeni Han'da
57	İgnadiusoğlu Nigoğos zimmî		Çukacılar Hanı'nda
58	Misakoğlu İstefan zimmî		Kumru Hanı'nda
59	Cefmeoğlu Maksud zimmî		Yeni Han'da
60	Kirhor zimmî	Sükiyas zimmî	Yeni Han'da
61	Cabbarzade Sarrafi Yordan zimmî		Astarcılar Hanı'nda
62	Erzurumlu Andon zimmî		Yeni Han'da
63	Lambek zimmî	Ohan zimmî	Vezir Hanı'nda
64	Helyonoğlu Oromahi Yahudi		Yeni Han'da
65	Acı Nurig zimmî		Hasan Paşa Hanı'nda
66	İnşıtaşoğlu Evakim zimmî		Balkapanı'nda
67	Nigoğosoğlu Sahak zimmî		Taş Han'da
68	Ohanoğlu Nigoğos zimmî		Kaşıkcılar Hanı'nda
69	Sergisoğlu Kirkor zimmî		Yeni Han'da
70	Ohanoğlu İstavri zimmî		Yeni Han'da
71	İstefanoğlu İnşıtaş zimmî		Vezir Hanı'nda
72	Garabetoğlu Mıgırdıç zimmî		Balkapanı'nda
73	Evakimoğlu Agob zimmî		Vezir Hanı'nda
74	Gugasoğlu Mıgırdıç zimmî		Hasan Paşa Hanı'nda
75	Helyonoğlu İsakho Yahudi		Yeni Han'da

1835 TARİHLİ LİSTE⁹⁸

Hazine-i Âmire'ye taahhüdlere cari olan sarrafların isimleri

	<i>Adı</i>	<i>Ortağının Adı</i>	<i>Dükkânlarının Yeri</i>
1	Papasoğlu Canik (sarraflar kahyası)		Yeni Han'da
2	Hüdaverdioğlu Nazaret zimmî		Yeni Han'da
3	Bişmişoğlu Mikael zimmî		Yeni Han'da
4	Uzun Artinoğlu Artin zimmî		Valide Hanı'nda
5	Davidioğlu Oseb zimmî		Yeni Han'da
6	Papasoğlu Maksud zimmî		Yeni Han'da
7	Tingiroğlu Artin zimmî		Valide Hanı'nda
8	Kasparoğlu Bağdasar zimmî		Valide Hanı'nda
9	Kürkçühanlıoğlu Bedros zimmî		Valide Hanı'nda
10	Kalcıoğlu Kirhor zimmî		Valide Hanı'nda
11	Şimantooğlu Rafael Yahudi		Yeni Han'da
12	Madencioğlu Parunak zimmî		Yeni Han'da
13	Peykanlıoğlu Evanes zimmî		Yeni Han'da
14	Sakaoğlu Damadı Mardiros zimmî		Valide Hanı'nda
15	Markar zimmî		Valide Hanı'nda
16	Aznavuroğlu Garabet		Yeni Han'da
17	Cezayirlioğlu Sergiz ve oğlu Mıgırdıç		Çinili Han'da
18	Horasancioğlu Evanes		Çinili Han'da
19	Moses zimmî	Evanes zimmî	Vezir Hanı'nda
20	Tingiroğlu Evanes zimmî		Yeni Han'da
21	Selanikli İshak Hayim Yahudi		Sünbüllü Han'da

⁹⁸ 14 Ekim 1835 (21 Cemaziyelahir 1251), BOA, *HH.d.*, nr. 5924, vr. 160b-167a; BOA, *D.DRB.d.*, nr. 140, s. 1-6; BOA, *MAD.d.*, nr. 8151, s. 14-17; nr. 8287, s. 48-50; Halil Köse, *140 Numaralı Darphane Defterine Göre (H. 1251- 1260/1836-1845) Osmanlı Devleti'nde Sarraflar*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, dan. Şevket Kamil Akar, İstanbul 2010, s. 19-25.

<i>Adı</i>	<i>Ortağının Adı</i>	<i>Dükkânlarının Yeri</i>
22 İstefanoğlu Mıgırdıç zimmî		Yeni Han'da
23 Damad Ohannes zimmî		Yeni Han'da
24 Arzuman zimmî (Yiğitbaşı)		Yeni Han'da
25 Sarı Simevonoğlu Oseb zimmî		Valide Hanı'nda
26 Güzeloğlu Artin zimmî		Rub'iyye Hanı'nda
27 Margosoğlu Bedros zimmî		Sofcular Hanı'nda
28 Papasoğlu Hazar ⁹⁹ zimmî		Muhsinoğlu Han'da
29 Ohanoğlu İstavri zimmî		Yeni Han'da
30 Ferezli Kirhor zimmî		Valide Hanı'nda
31 Misakoğlu Misak zimmî		Kumru Hanı'nda
32 Nikola zimmî (Yiğitbaşı)		Yeni Han'da
33 Mumcuoğlu Nigoğos zimmî	Abraham Yahudi	Küçük Yeni Han'da
34 Gelgeloğlu Artin zimmî		Muhsinoğlu Han'da
35 Dakesoğlu Mıgırdıç zimmî	Karnik zimmî	Kaşıkçılar Hanı'nda
36 Haçaduroğlu Artin zimmî	Mardiros zimmî	Valide Hanı'nda
37 Aşnanoğlu Boğos zimmî		Valide Hanı'nda
38 Leblecihanlıoğlu Evanes zimmî		Leblebeciler Hanı'nda
39 Abramoğlu Kevork zimmî	Garabet zimmî	Yeni Han'da
40 Esmeroğlu Evanes zimmî	Boğos zimmî	Çinili Han'da
41 Tophaneli Artin zimmî		Yeni Han'da
42 Gölmeoğlu Kazar zimmî		Vezir Hanı'nda
43 İnşitaş yeğeni Simeyon zimmî		Yıldız Hanı'nda
44 Kirhor zimmî	Agob zimmî	Rub'iyye Hanı'nda
45 Dereoğlu Yordan zimmî		Sünbüllü Han'da
46 Antonoğlu Sava zimmî		Yeni Han'da
47 Cabbarzade Sarrafi Yakof zimmî		Astarcılar Hanı'nda
48 Simeyonoğlu Hazar zimmî		Yeni Han'da
49 Yorgi zimmî	Garabet zimmî	Yeni Han'da

⁹⁹ Ermenice orijinali Ğazar olabilir.

	<i>Adı</i>	<i>Ortağının Adı</i>	<i>Dükkânlarının Yeri</i>
50	Martaoğlu Yorgi zimmî	Vasil zimmî	Yıldız Hanı'nda
51	Beğlikçioğlu Agob zimmî		Vezir Hanı'nda
52	Kirhor zimmî	Avedis zimmî	Çinili Han'da
53	Misakoğlu Agobcan zimmî		Yeni Han'da
54	Mübayaacioğlu Bağdasar zimmî		Yeni Han'da
55	Acı İstefanoğlu Oseb zimmî		Yeni Han'da

Hazine-i Âmire'ye taahhüdlere cari olmayan sarrafların isimleri

1	Erzurumlu Agob zimmî		Yeni Han'da
2	Kirhor zimmî	Sukiyas zimmî	Yeni Han'da
3	Helyonoğlu İsakoha zimmî		Yıldız Hanı'nda
4	İgnadusoğlu Nigoğos zimmî		Çukacılar Hanı'nda
5	Acı Nigoğosoğlu Kirhor zimmî		Yeni Han'da
6	Sergizoğlu Kirhor zimmî		Yeni Han'da
7	Papasoğlu Vasil zimmî		Vezir Hanı'nda
8	Acı Norik zimmî		Vezir Hanı'nda
9	Elyazoğlu Kerobe zimmî	Evanes zimmî	Yıldız Hanı'nda
10	Uzamacioğlu Darihon zimmî		Kalcılar Hanı'nda
11	Kapamacioğlu Kirhor zimmî		Yeni Han'da
12	Goncagüloğlu Melkon zimmî	Bağdasar zimmî	Yeni Han'da
13	Paskaloğlu Evakim zimmî		Yeni Han'da
14	Şişmanoğlu Agob zimmî		Vezir Hanı'nda
15	Kapudanpaşalıoğlu Sergiz zimmî	Evanes zimmî	Vezir Hanı'nda
16	Antonoğlu Evanes zimmî		Yeni Han'da
17	İlimeoğlu Matos zimmî		Yeni Han'da
18	Peykanlı Haçadur zimmî		Yeni Han'da
19	Pazencioğlu Evanes zimmî		Valide Hanı'nda
20	Acı İstefanoğlu Evanes zimmî		Yeni Han'da
21	Aznavuroğlu Mikael zimmî		Yeni Han'da
22	Acı Aleksanoğlu Agob zimmî	Artin zimmî	Yeni Han'da

	<i>Adı</i>	<i>Ortağının Adı</i>	<i>Dükkânlarının Yeri</i>
23	Esbak Kahyaoğlu Agob zimmî		Yıldız Hanı'nda
24	Salioğlu Margos zimmî	Garabet zimmî	Vezir Hanı'nda
25	Emirzeoğlu İstefan zimmî		Çukacılar Hanı'nda
26	Agob zimmî	Biraderi Mıgırdıç zimmî	Muhsinlioğlu Han'da
27	Alacacıoğlu Kevork zimmî		Küçük Yeni Han'da
28	Boyacıoğlu Avedis zimmî	Aleksan zimmî	Yıldız Hanı'nda
29	Papasoğlu çırağı Zaharya		Yeni Han'da
30	Papasoğlu Nikola zimmî		Yeni Han'da
31	Dimyooğlu Merker zimmî		Yıldız Hanı'nda
32	Acı Aleksanoğlu İstefan	Melkon zimmî	Yeni Han'da
33	Enmeloğlu Yevan zimmî		Yıldız Hanı'nda
34	Maniloğlu Garabet zimmî	Evanes zimmî	Yeni Han'da
35	Hamamcıoğlu Kaspar zimmî	Garabet zimmî	Yeni Han'da
36	Peykanlı Filibos zimmî	Sergiz zimmî	Yeni Han'da
37	İstefanoğlu Yeğeni Evanes zimmî	Sergiz zimmî	Yıldız Hanı'nda
38	Suluhanlıoğlu Mikael zimmî		Yeni Han'da
39	Hatemoğlu İstefan zimmî		Yeni Han'da
40	Kapudanpaşalioğlu Aleksan zimmî	Oseb zimmî	Yeni Han'da
41	Mirasyedioğlu Sergiz zimmî		Vezir Hanı'nda
42	Bahçivanioğlu Avedis zimmî	Kevork zimmî	Yeni Han'da
43	İstefan zimmî		Çinili Han'da
44	Kirhor zimmî	Arakil zimmî	Yeni Han'da
45	Ankaralı Artin zimmî		Küçük Yeni Han'da

1751 Tarihli Koltuk Sarrafları Listesi¹⁰⁰

<i>Adı</i>	<i>Ortağının Adı</i>	<i>Dükkânının Yeri</i>
1	Temur zimmî	Odunkapısı dışında
2	Sergiz zimmî	Pirinççiler'de
3	Aleksan zimmî	Eminönü'nde
4	Dimitri	Gümrük karşısında
5	Nikon	Paşakapısı yakınında
6	Sebun	Paşakapısı yakınında
7	Bedros	Paşakapısı yakınında
8	Haçadur	Paşakapısı yakınında
9	Evanes	Aydınoğlu Tekkesi yakınında
10	Giragos	Sultan Camii yakınında
11	Papasoğlu	Cağaloğlu yakınında
12	Gazar	Pazarbaşı Çarşısında
13	Haçok	Bitpazarı'nda
14	Fezeros	Mağramcılar'da
15	Senehri	Nişancı'da
16	Garabet	Langa'da
17	Magos	Mahmutpaşa yakınında
18	Alon	Balatkapısı'nda
19	Dakes	Balatkapısı dışında
20	Avedik	Tamgakapısı'nda
21	Boğos	Cündî Meydanı'nda
22	Bedros	Atmeydanı başında
23	Kalos	Zorpilav'da
24	İsmi kaydedilmemiş	Zorpilav'da
25	Kevork	Ayasofya'da
26	Ariton	Ayasofya'da
27	Herit	Samatya'da
28	Andon	Samatya içinde

¹⁰⁰ 21 Mayıs 1751(25 Cemaziyelahir 1164), BOA, *D.DRB.d*, nr. 164.

<i>Adı</i>	<i>Ortağının Adı</i>	<i>Dükkânının Yeri</i>	
29	Ohan	Samatya'da	
30	İsmi kaydedilmemiş	Eyüp'te	
31	İsmi kaydedilmemiş	Eyüp'te	
32	Giragos	Saraçhane'de	
33	Mihael	Laleli Çeşme'de	
34	İsrayel	Aksaray'da	
35	Dimitri	Peykhâne'de	
36	Gazar	Sarıgez'de	
37	Alon	Simkeşhâne'de	
38	Evakim	Kadırga Limanı'nda	
39	Estal	Kumkapı'da	
40	Ariton	Acıhamam yakınında	
41	Bedros	Fener içinde	
42	Mardiros	Balat Fırını yakınında	
43	Sergiz	Sultan Selim'de	
44	Anderya	Karagümrük'te	
45	Nikeğos	Kitapçılarbaşı'nda	
46	Asvador	Terziler Karhânesi'nde	
47	İnşitaş	Şekerciler içinde	
48	Kirkor	Bahçekapısı içinde	
49	Bedros	Bahçekapısı içinde	
50	Haçadur	Buğdaycılar kapısında	
51	Sergiz	Gedikpaşa'da	
52	Yorgi	Çardakönü'nde	
53	Agnazar	Aleksan ve Bedros	Esirpazarı yakınında
54	Nazeri	Evakim	Terlikçilerbaşı'nda
55	ismi kaydedilmemiş		Ayasofya'da
56	İnşitaş		Mahmutpaşa'da

EK II

Haçok zımmîye babasınının mahlûl sarraflık gediğinin tevcîhi¹⁰¹

Berâ-yı tasarruf-kerden gedik-i sarraflık der-mukâbele-i bâb-ı hân-ı Zincirli be-nâm-ı Haçok veled-i Gazar zımmî ki pîş-ezin gedik-i mezbûr der-tasarrufu-ı Gazar zımmî bûd ve mesfûr Gazar mürd ve gedikeş be-veledeş mesfûr Haçok zımmî tevcîh şode fermûde el-vakı' der sene 1178 ber-müceb-i memhûr i'lâm-ı Raif İsmail Efendi Nâzır-ı Darbhâne-i Âmire der-kenar ve bâ-fermân-ı âlî fi 28 Cemâziye'l-âhir sene 1178 ve bâ-fermân-ı şerîf.

be-nâm-ı

Haçok veled-i Gazar zımmî

*Acıçeşme'de Merdisi Evanes zımmî kefilidir
Hasan Paşa Hanı'nda Kırkor ilhâkdir*

Nizâm-ı cedîd'e dâhil olan sarrâfândan Zincirli Hân kapısı karşısında sâkin mesfûr sarraf Gazar mürd olub mutasarrıf olduğu gedüğü mahlûl olmağla kethudâ ve yığıtbaşı ve ihtiyar ustaları ma'rifetleriyle gedik-i merkûm mürd-i mesfûrun mahlûlünden oğlu Haçok nâm zımmîye şurût-ı cedidelerine mürâ'ât eylemek üzre tevcîh ve yedine sûret verilmek bâbında hâlâ Darbhâne-i Âmire Nâzır-ı Raif İsmail Bey Efendi i'lâm itmeğın gedik-i mezbûr mesfûr Gazar zımmînın tasarrufunda olduğu ve el-yevm dükkânlarda ve hânlarda sâkin olan sarrâfân ve gümüşçü ve mülâzımlarının nizâm-ı atıkları mücebince Baş-muhâsebe'de mukayyed olduğu vecih üzre yetmiş iki nefer gedikli sarrafan ve on sekiz nefer gümüşçü ve mülâzımı olub biraz müddetten berü içlerine ecânibden kimesne duhûl itmeleriyle nizâmlarına hâlel gelüb bu defa müceddeden nizâmı fermân-ı âlî buyurulmağla kethudâları ve yığıtbaşları ve ihtiyârları ma'rifetleriyle birbirlerine kefil olmak üzre yetmiş üç nefer esâmi tahrîr ve on sekiz nefer gümüşçü tertîb eyledükleri defterleri mücebince çarşuda ve

¹⁰¹ 26 Aralık 1764 (2 Receb 1178), BOA, MAD.d, nr. 9994, s. 176.

dükkânlarda ve hanlarda odalarında sâkin olub cizyedâr ve mültezimlere ve Devlet-i Aliyye'ye sadâkat ve istikâmet üzre hıdmet ve içlerine ecânibden kimesneyi duhûl itdürmeyüb ve ibâdullâhın havâ'ic-i zarûriyyelerinden olan akçe tebdîli husûsuna bir türlü müzâyaka göstermeyüb ve kalbzen ve kuyumcu ve simkeş koltuklarına ve taşra götürenlere ve ka'ide-i kadîme muhâlif sâ'ir kimesnelere bir dirhem zer u sîm bey' u furûht itmeyüb tedârik eyledükleri zer u sîmi Darbhâne-i Âmire'ye değer-i bahâsıyla getürmek ve envâr-ı nukûdun sağ ve sahîhini alub ve i'tâ ve içlerinde hilâf-ı nizâm hareket iderleri olur ise kendüleri ahz ve Darbhâne-i Âmire nâzırı ma'rifetiyle hükkâma teslim eylemek ve içlerinden birisi mürd olur ise gedüğü mahlûl olanların gedüğü mu'temed ve mütemevvil kimesneye cümle esnâf ittifâkları ile verilmek ve Darbhâne-i Âmire nâzırı nezâret eyleyüb te'dîbi iktiza idenlerini muhkem te'dîb eylemek ve işbu şurût mugâyiri hareketden ictinâb ve şefe'at ve recâ ile mu'temed ve mütemevvil olmayanlara sarraflık ve gümüşçülük gedüğü verilmemek ve fimâ-ba'd hâric-ez-defter dükkânlarda ve hanlarda ve odalarda sâkin olub sarrâfan umûruna müdâhale idenlerin muhkem haklarından gelünmek üzre esnâf-ı merkûm kethudâları ve yiğitbaşları ve ihtiyâr ustaları ma'rifetiyle birbirlerine kefil olarak tertîb eyledükleri defterlerinde mestûr olan esâmilerden viregel-dükleri iştirâ bedellerin mâh be-mâh edâ eylemek şartıyla yetmiş üç nefer gedükli sarrâfan ve yigirmi neferi dahi tedârik eyledükleri zer u sîmi değer-i bahâsıyla Darbhâne-i Âmire'ye teslim eylemek ve ba'de'l-yevm mülâzımlarına i'tibâr olunmamak şartıyla gümüşçü olmak ve hâric-ez defter olanlar sarrâflık ve gümüşçülük umûrlarına müdâhale eylememek şartıyla ber-mûceb-i defter-i cedîd cümlesi Başmuhasebe'ye kayd ve yedlerine bâ-telhîs ve fermân-ı âlî sûret verildiği der-kenâr olundukda i'lâmı mûcebince tevcîh ve yedine sûret vermek bâbında fermân-ı âlî sâdır olmağın mûcebince gedik-i merkûm mürd-i mesfûrun mahlûlünden oğlu mesfur Haçok zimmînin tasarrufiyçün yedine sûret verilmiştir

fi 2 Receb sene 1178

صافان

مصطفى

حاجي شير

عبدالرحمن

ياسفغاي

دقاش اغلي

اواديه

ديار اغلي

يشوه

كورخام

ياقوالقاي

اوشترغو

اوانوبين

سكوي
۱۲
۱۲
۲۴

“İSTANBUL’S MONEYCHANGERS”

Abstract

İstanbul sarrafs had a distinctive place among the coterie of sarrafs who are the indispensable actors of Ottoman economic system. Since their activities had a direct effect on monetary and financial system, they had to be kept under control permanently. Therefore, they were grouped under a systematic organization in late XVII. century by giving gedik. The number of them which was twelve initially increased after a while. There were almost no muslim among them who took gedik, but non-muslim Armenians had a great dominance. Sarrafs were maintaining their commercial activities in Grand Bazaar and in the other khans in that region where was the main trade center of İstanbul. In this paper, I will focus on these sarrafs' organization, relations with the state, ethnical and religious structure and location in the city. Furthermore, I will offer some documents to reader in the supplements of the article supporting my evaluations about the issue. The most important ones among these documents are the lists prepared as a result of 14 interventions made to Sarraf Guild between the years 1691-1835. These sarrafs' identity, their districts of activity and the numbers of them and many other points become clear through these documents.

Keywords

Money-Changer's Licence (Sarraf's gedik), Runaway sarraf, Giving order, The Imperial Mint, Armenian, Grand Bazaar.

III. SELİM DEVRİ'NDE MERKEZİ YAPININ VE RUMELİ'NİN YENİDEN ORGANİZASYONUNA DAİR BİR LAYİHA

*Süheyla YENİDÜNYA**

ÖZET

Sorun odaklı kaleme alındıkları ve kendi içerisinde belli çözümler sunduklarından dolayı dönemin zihniyetini ifşa eden metinler olarak karşımıza çıkan Layihalar, yazılma amaçları doğrultusunda belli sorunları ortaya koyup bunlara yönelik çözümler içerirler. Bu özellikleri ile kaleme alındıkları dönemin doğru bir okumasını yapabilmek adına tarihçiler için önemleri yadsınmaz bir gerçektir. Osmanlı Devleti'nde Sultan III. Selim dönemi bu tür eserlere çok rastladığımız bir süredir. Çalışmaya konu olan layiha da bizzat III. Selim'in devleti zora sokan Dağlı isyanının çözümü hakkında tedbirleri içeren layihalar kaleme alınması isteği üzerine telif edilmiştir. Nizam-ı Cedid'in yaşandığı bu süreçte yazılan layihalar da artık "Kanûn-ı Kadîm"e dönüş bir ideal olmaktan öteye geçmeyen manevi bir itici güç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte III. Selim'e sunulan bazı metinlerde, mevcut sorunların geleneksel bakış açısıyla ele alındığı, güçlüklerle karşılaşıldığında rasyonel değerlendirmeler yerine eski söylemlere ve reçetelere sığınıldığı da vakidir. İnceleyeceğimiz layiha bu son grup layihaların içerisinde yer almaktadır ve "Kanûn-ı Kadîm" anlayışı hemen hemen her cümlesine damgasını vurmuştur. Bu çalışma da gelenekçi zihniyetin bir ürünü olduğu anlaşılan söz konusu layiha incelenerek yazıldığı dönemin sorunlarına ait tespitleri, çözüm önerileri, çelişkileri ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler

Devlet-i Aliyye, Dağlı İsyancıları, Rumeli, Vezaret, Müderris, Hakim, Âyan.

Çalışmamıza konu olan layiha Yücel Özkaya tarafından "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısına Ait Sosyal Yaşantıyı Ortaya Koyan Bir Belge" başlığıyla sadece metin çevirisi olarak yayınlanmıştır.¹ Ancak orijinal metnin Latin harflerine aktarımında anlam değişikliğine sebebiyet veren bir hayli hata bulunmaktadır. Hatta layihanın tam olarak tarihinin tespit edilmesi-

* Yrd. Doç. Dr., Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.
suheylay@hotmail.com

¹ Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısına Ait Sosyal Yaşantıyı Ortaya Koyan Bir Belge", *OTAM*, Ankara 1990, II, 303-334.

ni sağlayacak olan satırlar tamamen atlanmıştır. Bundan da öte layiha gerek merkezde gerekse taşrada devletin yapılanmasını eleştiren bir metin olduğu ve sosyal hayata dair tek bir satıra rastlanılmadığı halde sosyal hayata dair bir metin olarak sunulması, söz konusu çalışmanın en büyük zaafını oluşturmaktadır. 1990 yılında yayınlanmış olan bu çalışmadaki sorunların günümüze kadar tespit edilememesi ve olduğu gibi diğer araştırmacılar tarafından kullanılabilmesi ihtimali ise durumun vahametini arttırmaktadır. Tüm bu veriler ışığında gerek Yücel Özkaya'nın makalesi gerekse söz konusu çalışmayı aynıyla kullanan araştırmacıların eserleri, bu zaafı göz önünde tutularak incelenmelidir.

Yukarıda bahsettiğimiz çalışmanın çevirideki zaafı metni yeniden Latin harflerine aktarmamız ihtiyacını doğurmuştur. Ancak bu çalışmayı yaparken asıl amacımız metin çevirisinden ziyade layihanın içeriğini tahlil etmektir. Layihalar, sorun odaklı kaleme alındıkları ve kendi içerisinde belli çözümler sunduklarından dolayı dönemin zihniyetini ifşa eden metinler olarak karşımıza çıkmaktadır. Geçmiş yorumlamayı bilimsel perspektifinin merkezine koyan tarihçi için layiha türü metinlerin önemi yadsınmaz. Çünkü bu tarz metinler öncelikle yazarın yaşadığı dönemi nasıl gördüğü/algıladığı, daha da önemlisi kendisini ve ait olduğu sınıfı/hizbi nasıl gördüğüyle ilgili olarak tarihçiye ciddi ipuçları vermektedir. Bunun yanında layihalar, yazılma amaçları doğrultusunda belli sorunları ortaya koyup bunlara yönelik çözümler içerdiklerinden en azından ortalama bir Osmanlı aydınınının bir birey olarak yaşadığı çağı algılama biçimini gözler önüne sermektedir. Bunun yanında layihalarda sadece “bugün” ya da “şimdi” yoktur. Özellikle Osmanlı noktasında “Kanûn-ı Kadîm” olarak telaffuz edilen “geçmiş”, bir şekilde bu metinlerde bolca ortaya çıkmaktadır. Böylece modern tarihçi olarak layiha yazarının sadece yaşadığı günü nasıl gördüğünü anlamakla kalmıyor ayrıca onun, bir yerde retrospektif bakışıyla kendi geçmişini nasıl gördüğünü, bunun yanında “yaşadığı dönemi” ve o dönemin sorunlarına karşı “geçmiş”i ne şekilde kullandığını sezmektedir.

Makaleye konu olan layihanın yazarı ve kaleme alındığı tarih tam olarak bilinmemektedir. Layihanın kim tarafından ve hangi tarihte yazıldığı önemli hususlar olmakla birlikte bunları ön plana çıkarıp içeriği tamamen göz ardı etmemek gerektir. Çünkü layihaları canlı birer tarihsel malzemeye dönüştüren, içerdiği canlı yorumlardır ki bunlar bizi onu ka-

leme alan, düşüncelerini belirli bir bütünlükte yazıya döken kişinin zihniyetine götürmektedir. Aradan yüzlerce sene sonra bu metni eline alan tarihçi, layiha yazarının kimliği ve kaleme alındığı dönemi bizzat metnin içerdiği zengin yorumlardan çıkarabilmektedir. Marc Bloch'un "İyi tarihçi masallardaki çocuk yiyen deve benzer. İnsan etinin kokusunu aldığı yerde avının olduğunu bilmektedir"² cümlesiyle de çok güzel ifade ettiği gibi, layihanın söylediklerinden hareketle yazarının kim olduğuna, ve metnin kaleme alındığı döneme dair çıkarımlarda bulunduk. Bunların tespitine dair güçlü kanıtlarımız olmasına rağmen kesin yorumlar yapmaktan kaçındık, geçmişe yönelik cevap vermektan çok soru sormayı önemsedik. Yazara yönelik çıkarımları dönemin "doğru" bir okumasıyla bütünleştirerek genele teşmil etmeğe ve en geniş anlamıyla dönemin zihniyetini yakalamaya çalıştık. Tabii burada hassas bir denge mevcut olup şöyle bir soru da sorulabilir; layiha yazarının fikir ve düşünce dünyası genel olarak dönemin zihniyetinin ne kadarını temsil etmekte ya da biz onu hangi gerekçelere dayanarak genele teşmil etmekteyiz? Şurası açıkça ifade edilebilir ki bu tarz metinler üzerinden dönemi anlama ve zihniyetini ortaya koyma çabaları, bize, tehlikeli virajları içinde barındıran engebeli bir parkuru hatırlatmaktadır. Bariz hatalardan kaçınmak için tarihçinin yapması gereken en doğru şey geçmiş bir "yargıç" edasıyla değerlendirmemek, kesin/keskin yorumlardan kaçınmak olmalıdır.

XVI. yüzyılın son çeyreğinden itibaren, devlet ve toplumun içine düştüğü "kötü" durumun sebeplerinin ve bu halden kurtuluş yollarının sıralandığı eserler kaleme alınmıştır.³ "Nasihât literatürü", "ıslahat risaleleri", "ıslahat metinleri", "ıslahat teklifleri", "layiha" olarak da tanımlanan bu eserler⁴ her ne kadar siyâsetnâmelerde tanımlarını bulan devlet ve toplum anlayışını baz alsalar da örnek olarak gösterdikleri olayların yaşanılan ve yakın geçmişe ait olması nedeniyle nazarî meselelerle uğraşan

² Marc Bloch, *Tarihin Savunusu ya da Tarihçilik Mesleği*, (çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara 1985, s. 17.

³ Klasik dönemde "Kanûn-ı Kadîm" merkezli yazılan ıslahat risaleleri/layihaları için bkz. Mehmet Öz, *Osmanlı'da "Çözülme" ve Gelenekçi Yorumları*, İstanbul 2005, s. 19-108.

⁴ Coşkun Yılmaz, "Osmanlı Siyaset Düşüncesi Kaynakları ile İlgili Yeni Bir Kavram-sallaştırma: Islahatnâmeler", *Literatür Dergisi*, S. 1/2, İstanbul 2003, s. 301.

siyasetnamelerden ayrılırlar.⁵ Klasik dönem ıslahat layihelerindeki öneriler gelenekçidir ve esas olarak “Kanun-ı Kadim”e⁶ riayet edilmesinde durulur.⁷ XVII. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak XVIII. yüzyıldan itibaren kaleme alınan eserlerde ise “Kanun-ı Kadim”e dönme fikri yerini yavaş yavaş düzen değişikliğine bıraktığı gibi Avrupa’daki uygulamalar ve kıyaslamalar telaffuz edilmeye başlanmıştır.⁸ Yüzyılın sonunda “Nizam-ı Cedid”/“Yeni Düzen” fikri belirgin bir şekilde ortaya çıkacak hatta III. Selim’in ıslahat programını ifade eden bir kavram olacaktır. Nizam-ı Cedid için kaleme alınan layihelerde ise artık “Kanun-ı Kadim”e dönüş

⁵ Mehmet Öz, *a.g.e.*, s. 19.

⁶ Geleneksel bir toplum yapısına sahip olan Osmanlılarda selefün üstünlüğü ve mazinin daha iyi olduğu düşüncesine paralel olarak kendileri açısından en yüksek potansiyeli taşıdığına inandıkları Kanuni Sultan Süleyman dönemi müesseseleri ve değerlerine “Kanun-ı Kadim” e dönmeyi amaç edinmişlerdi (Ali Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İstanbul 2006, s. 16). Eski sultanlar devrinde uygulanmış ve faydaları sınanmış kanun ve kâideler bütününe ifade eden “Kanun-ı Kadim” kavramı klasik dönem ıslahat yazarlarına göre en ideal biçimde, Devlet-i Aliyye’nin olgunluk çağını/altın çağını yaşadığı Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman’ın ilk saltanat yıllarında uygulanmıştır. Ancak her iki kavram da, ıslahat yazarları tarafından idealize edilmiştir. Yazarların sıkı sıkıya bağlı kaldıkları bu ideal dünyaya geri dönüş reçeteleri dönemin yöneticileri tarafından kabul edilmemiş daha gerçekçi ve pragmatik bir politika uygulamışlardır. IV. Murad devrinde yapılan tımar reformu ve iltizam sürecinin gelişimi ise bu politikayı gözler önüne sermektedir (Mehmet Öz, *a.g.e.*, s. 116-124).

⁷ Erhan Afyoncu, *Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi*, İstanbul 2009, s. 129.

⁸ Bu türün ilk örneği 1718 tarihli bir ıslahat taktıriridir [Metin için bkz: Es’ad Efendi, *Vak’a-nüvis Es’ad Efendi Tarihi*, haz. Ziya Yılmaz, İstanbul 2000, s. 586-606; Faik Reşit Unat, “Ahmed III Devrine Ait Bir Islahat Taktıriri”, *Tarih Vesikaları*, Sayı:1, İstanbul 1941, s. 107-121]. Osmanlı ve Nasranî iki kişi arasında karşılıklı konuşma şeklinde yazılmış bu taktırirde Osmanlı “Kanun-ı Kadim”e dönmeyi, Nasranî ise Avrupa dünyasındaki gelişen yeniliklerin alınmasını ileri sürer. Yazarı bilinmemekle birlikte taktıriri yazan kişinin 1717 sonunda İstanbul’a gelen Huguenot grubunun lideri olan ve sadaret kaymakamı İbrahim Paşaya Babiâli hizmetinde bir fen kıtası kurulması hakkında tasarı sunan Rochefort’un fikirlerinden etkilendiği iddia edilmektedir (Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, İstanbul 2002, s. 45-49). Osmanlı’daki ıslahat hareketleri için Avrupa’yı işaret eden eserlerin ilk örneklerinden birisi de İbrahim Müteferrika tarafından kaleme alınan *Usûlü’l-Hikem Fi Nizâmü’l-Ümem*’dir. Müteferrika söz konusu eserinde “Nizam-ı Cedid” yani “Yeni Düzen” tabirini kullanarak Osmanlı Devleti’nin de XVIII. yüzyıl Avrupa’sında gelişen yeni askerlik düzenlerini mutlaka alıp uygulamasını ifade eder (Erhan Afyoncu, *a.g.e.*, s. 131).

sadece manevi bir itici güç ve heyecan aşılacak isteyen bir ideal olmaktan fazla bir kıymet taşımayacaktır.⁹ Ancak bu dönemde kaleme alınan ve III. Selim'e sunulan bazı metinlerde, mevcut sorunların geleneksel bakış açısıyla ele alındığı, güçlüklerle karşılaşıldığında rasyonel değerlendirmeler yerine eski söylemlere ve reçetelere sığınıldığı da vakidir.¹⁰ İnceleyeceğimiz layiha bu son grup layihaların içerisinde yer almaktadır ve Kanun-ı Kadim anlayışı hemen hemen her cümlesine damgasını vurmuştur. Bu özelliği ile Nizam-ı Cedid sürecinde yazılan layihalardan tamamen ayrılan bu metnin incelendiği kısımda bütünlüğünün bozulmaması ve layiha yazarının fikirlerinin ön plana çıkması amacıyla mümkün olduğu kadarıyla içerik ön plana çıkartılmış ve yazarın fikirleri verilmiş, içerikle ilgili yorumlar değerlendirme kısmında yapılmıştır.

Telif Tarihi ve Müellifi

Sultan III. Selim'in devleti zora sokan Dağlı isyanının çözümü hakkında tedbirleri içeren layihalar kaleme alınması isteği¹¹ üzerine telif edildiği anlaşılan layiha, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunmaktadır.¹² İsyanın ortaya çıkışı, uzamasının nedenleri ve çözüm önerilerinin iç içe geçmiş olduğu birinci kısım ve bastırılması için gereken tedbirlerin sıralandığı ikinci kısım olmak üzere iki bölümden oluşan layiha, tespit yönü ağır basan, gayet açık, eleştirel bir dille yazılmıştır. Hangi tarihte ve kimin tarafından kaleme alındığına dair kesin bilgi bulunmamaktadır. Tarihlendirme ve yazarın kimliği layihanın satır aralarından elde edebildiğimiz bilgiler ışığında tespit edilmeye çalışılacaktır. Layihanın tarihi yazarın kimliği açısından da önem arz ettiği için ilk önce tarihlendirme çalışması yapılmıştır. Yazarın "eşkıyanın... Devlet-i Aliyye Fransız gâ'ilesini bertaraf eyledi. Şimdi bize bir ihtimâmlı hüçûm idecekler mülâhazası zihinlerini yavaş yavaş tahdiş itmeğe başlayub birer ikişer re'y istemek semtine

⁹ Kemal Beydilli, "İslahat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA)*, İstanbul 1999, XIX, 176.

¹⁰ Yüksel Çelik, "Siyaset Nasihat Literatürümüzde Nadir Bir Tür: Mısır'ın İşgali Üzerine III. Selim'e Sunulan Tesliyet-nâme", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. XXII (Bahar 2010), s. 85-126.

¹¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hatt-ı Hümayân (HAT), 46/2264.

¹² BOA, Cevdet Dahiliye (C.DH), nr. 430.

düşmeğe başlayacakları mahall-i şübhe değildir” şeklindeki satırları, Fransa ile Osmanlı Devleti arasında Mısır Meselesi’nin nihayetlendiği yıl olan 1802 tarihini işaret etmektedir. Yine müellifin “Devlet-i Aliyye’nin bu eşkiya maddesinde derdest olan tedâbir ve tertîbâtı ne vechiledir ve hâlâ Rumili vâlisi olan Hakkı Paşa hazretlerinin eşkiyâyı istimâna talib etmek fikir ve mülâhazası der-kâr olup ona dâ’ir tedâbir ve tertîbe şurû‘ etmiş midir ve etvâr ve harekâtı Devlet-i Aliyye’nin rızâ ve irâdesine mutâbık mıdır. Ve tatbîke sa’y eylediği anlanur mu ve bunu tiz elden bir mikdâr teskîn ve itfâya kadîr midir, ma’lûm-ı çâkerânem olmadığından kullarına bu tertîb hoş görünür ki” şeklindeki ifadesi de bizi 1802 yılına götürmektedir. Mısır Meselesi’nin halledildiği tarih olan 1802’de Hakkı Mehmed Paşa ikinci kez getirildiği Rumeli Valiliği’ni ifa etmektedir. 1215 Zilkade (1801 Nisan) tarihinde atandığı bu görevden, 1216 Zilkadesinde (1802 Mart)’de azledilecektir.¹³

İncelediğimiz layiha üzerinde yaptığımız çalışmalar sonucunda elde ettiğimiz veriler bizi Mehmed Sait Hâlet Efendi’ye götürmektedir. Layiha yazma geleneğinin olduğu bir dönemde yetişen ve kendisinin de layihalar kaleme aldığını bildiğimiz Hâlet Efendi’nin, gençlik yıllarında üstlendiği görevler hem merkez hem de taşranın idarî ve sosyal yapısını gözlemleme fırsatı bulmasını, dönemin birçok olayına vakıf olmasını sağlamıştır.¹⁴ Layihada geçen isimlerin ve verilen örneklerin Hâlet Efendi’nin yanında görev yaptığı isimlerle örtüşmesi, bizi ona götüren önemli ipuçlarıdır. Ayrıca layihanın sonunda Rumeli’de yapılması tasarlanan düzenlemelerle

¹³ Hakkı Mehmed Paşa’nın söz konusu görevi ve hayatı hakkında bkz. İ. Hakkı Uzunçarşılı, “Vezir Hakkı Mehmed Paşa 1747-1811”, *Türkiyat Mecmuası*, VI, İstanbul 1939.

¹⁴ Taşrada Rumeli valisi Sami Ebubekir Paşa, Ohrili Ahmed Paşa ve Boğdan Voyvodası’nın yanında kâtiplik ve kethüdalık hizmetlerini ifa etmesi (William Wilkinson, *An Account of Principalities Of wallahia And Moldavia*, London 1820, s. 219), İstanbul’da ise Reisülküttap Mehmed Raşid Efendi, Zahirî Nazırî Mustafa Efendi, Kasapbaşı Hacı Mehmed Ağa gibi devlet adamlarının mühürdarlık ve kâtipliğini yapması, Tersane-i Amire Tercümanı Kallimaki ile Rikab Kethüdası Mustafa Reşid Efendi arasındaki yazışmaları yönetmesi, Galata Mevlevihanesi Şeyhi Şeyh Galib’e olan intisabı (Davud Fatin, *Tezkire*, İstanbul 1271, s. 54; Ahmed Resmî Efendi, *Sefinetü’r-Rüesâ*, İstanbul 1269, s. 157-160) onun hem tecrübe kazanmasını hem de elitlerle yakın bağlar kurmasını sağlamıştır.

ilgili müzakerelerin Kethüda İbrahim Efendi'nin¹⁵ katılacağı gizli toplantılarda ele alınmasına dair yapılan tavsiye de bu minvalde değerlendirilebilir. Bahsi geçen isim Hâlet Efendi'nin intisap ettiği hatta Paris'e büyükelçi olarak gönderilmesini sağlayan şahıstır ki Paris'ten gönderdiği bir tahriratta bunu açıkça dile getirmiştir.¹⁶

Layihanın Hâlet Efendi'ye ait olduğuna dair en sağlam delil, yine kendisinin 1811 yılında Bağdat Valisi Süleyman Paşa'dan geçmiş yılların muhallefat bedellerini talep etmek üzere Bağdat'a mübaşir olarak gönderildiği¹⁷ esnada kaleme aldığı ve bölge hakkında idarî, demografik, askerî ve sosyal alanlarda birçok bilgi verdiği bir başka layihasının¹⁸ sonunda yer alan ifadeleridir. Hâlet Efendi, burada Fransa'ya elçi olarak gönderilmeden evvel, Rumeli'deki bozuk gidişata dair bir layiha kaleme aldığını ve merkez ile taşra vezirleri arasındaki farklara değindiğini, raporunu sunduğu Sultan III. Selim'in kendisini çok takdir ettiğini ve bunun bir nişanesi olarak Sultan tarafından 10.000 kuruş ile ödüllendirildiğini, ancak layihasını sunduktan hemen sonra Paris'e elçi olarak¹⁹ gönderildiği için sonuçlarını takip edemediğini kaydetmektedir. Hâlet Efendi'nin bizzat verdiği bu bilgiler, ağırlıklı olarak Dağlı isyanlarının Rumeli'de yarattığı kaosu ve merkezî otoritenin taşraya nüfuzunu, Rumeli'nin âyan/eşraf kökenli vezirlerden temizlenip merkez vezirlerinin bölgeye gönderilmesini

¹⁵ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî* (yay. haz. Nuri Akbayar), İstanbul 1996, III, 768.

¹⁶ Hâlet Efendi, hamilerine olan minnet borcunu asla unutmamış Paris'ten gönderdiği bir takririnde "...devletlü veliyyün'ni'am reis Efendimize ve kethüda Efendimize bu kâğıdımı arz ve ifade buyurun. ...beni Efendilerimiz adam nazarıyla bakıp bu hizmete tayin buyurdıklarından şerefi bana kâfidir ve inşaallah cenab-ı kadir için hüsn-i himmetleri berekâtıyla yüzümün akıyla tekmil edüb Âsitâne'ye varmak mukadder eyledikte yine hal-i âcizâneme çespan hizmetler ile kayıracaklarını dahi ümid ederim..." diyerek şükranları sunuyordu (BOA, HAT, nr. 5702).

¹⁷ Hâlet Efendi'nin Bağdat'a mübaşir olarak görevlendirilmesi hakkında bkz. Süheyla Yenidünya, "XIX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nin Bağdat'ta Kölemen Hâkimiyetini Kaldırma Teşebbüsleri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 182, İstanbul 2009.

¹⁸ Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA), E. 7147.

¹⁹ 1803-1806 tarihleri arasında Paris'te ikamet elçisi olarak görev yapan Hâlet Efendi'nin elçiliği hakkında bkz. Süheyla Yenidünya, "Hâlet Efendi'nin Hayatı İdari ve Siyasî Faaliyetleri (1760-1822)", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2008, s. 9-80; Enver Ziya Karal, *Hâlet Efendi'nin Paris Büyükelçiliği (1802-1806)*, İstanbul 1940.

savunan layihanın içeriğiyle örtüşmektedir. Hangi makamda olursa olsun kesinlikle merkezîyetçilikten yana olan Hâlet Efendi, Bağdat Valisi Süleyman Paşa'dan seleflerinin muhalefat bedellerini tahsil etmek üzere Bağdat'a mübaşir olarak gönderildiği dönemde de şehre atanacak yeni valinin Enderun'dan yetişmiş bir vezir olması için teklifte bulunmuş; ancak teklifi kabul görmemişti.²⁰ Hâlet Efendi'nin devlet yönetiminde söz sahibi olduğu 1812-1822 tarihleri arasındaki idarî uygulamalarına baktığımızda döneminin en güçlü âyanı olan Yanya Valisi Tepedelenli Ali Paşa ile mücadelesi²¹ başta olmak üzere, âyanlara karşı uyguladığı tavizsiz politika, gücü merkezde toplamaya çalışması da layihada savunulan fikirlerle örtüşmektedir. Tüm bu verilere rağmen metin üzerinde Hâlet Efendi'ye ait olduğunu ispatlayacak olan bir mühür ve imza bulunmadığı için metin incelemesinde ismini zikretmekten ziyade layiha yazarı vb. tabirler kullanılmıştır.

Layihanın İçeriği

Layiha yazarı giriş babında sayabileceğimiz ilk satırlarında, alınan tüm tedbirlere rağmen Rumeli'deki isyanın bastırılmak bir yana gün geçtikçe alevlenmesinin sebeplerini açıklamaktadır. Ona göre isyanın neden kaynaklandığının doğru tespit edilememesi bastırılmasının önünde en büyük engeli teşkil ediyordu. Diğer bir sebep ise sorunun tespit edilmesine rağmen bazı çekinceler nedeniyle çözüme yönelik gerekli tedbirlerin alınamamış olması ihtimaliydi. Her iki tespit de bize yazarın direkt olarak devletin üst düzey yöneticilerini suçladığını göstermektedir.

Dağlı İsyancılarının Ortaya Çıkışı ve Âyanların Güç Kazanması

Layihanın ilk bölümünde isyanın sebeplerini sıralayan layiha yazarına göre: 1182/1768 ve 1200/1787 Osmanlı-Rus Savaşı esnasında teçhizat yetersizliği ve asker arasında yaşanan çekişmeler nedeniyle yardımlarına

²⁰ BOA, HAT, nr. 20879.

²¹ Hâlet Efendi'nin Tepedelenli Ali Paşa'yla mücadelesi için bkz. Süheyla Yenidünya, *a.g.t.*, s. 206-227.

ihtiyaç duyulan âyanlar,²² devletin taşradaki gücünün simgesi olan vezaret makamının içi boş ve kuru bir unvan haline geldiğini fark etmişlerdi. Sefer esnasında kurdukları yakınlıktan faydalanarak vezirlere intisap eden âyanlar, hem onların mizaçlarını hem de devletin işleyişini çözmüşlerdi. Kurdukları bu yakınlık sayesinde kendilerine karşı durabilecek bir güç olmadığını keşfeden âyanlara söz konusu seferler esnasında vezirlik, mirimiranlık gibi unvanlar verilmesi, sefer sonrasında ise vezaretin adeta bir sürgün ve ceza makamı haline gelmesi, taşrada yönetimin ehliyetsiz kişilerin eline geçmesine neden olmuştu. Yazara göre, âyanlıktan gelen, devlet yönetim geleneğinden ve usulünden bihaber olan bu şahısların uygulamaları, kısa sürede şikâyetlerin artmasına neden olmuş, zamanla bunların baskısından bunalan halk, devlete cephe almaya başlamıştı. Halk, devlet otoritesini göremediği yerde âyanlara müracaat ediyor, kendi güvenliklerini sağlamak amacıyla onların otoritesine sığınıyordu. Bu durumda âyanların itibarı hızla artarken vali, kadı ve naipler de nüfuzlarını kaybediyorlardı. Taşrada görülen bu idarî değişimin bir benzeri de merkezde yaşanıyordu. İstanbul'da işler artık devlet adamlarının değil, onların hizmetlilerinin ve kâtip gibi bürokrasinin en alt basamağında olan şahısların elindeydi. Her şeyden evvel maddi kazançlarını ön planda tutan bu şahısların, taşradaki gelirlerini yönetmek üzere görevlendirdikleri mültezimler, buldukları yerin vali ve hâkiminden daha etkin bir hale geliyorlardı. Onların onayı olmadan bir yere vali veya hâkim olmanın neredeyse imkânsız hale gelmesi, taşrada yaşanan yönetim zafiyetini gözler önüne seren bir diğer örnekti.

²² Asli görevleri vergi tahsilatında ahali ve devlet arasında aracı olmaktan ibaret olan "Âyan"lar Kanuni Sultan Süleyman zamanından beri soy kütükleri nakibüleşraflar tarafından tutulan, padişah ve sadrazam tarafından muhatap kabul edilen ayrıcalıklı bir sınıfı oluşturmuşlardır. Mensup oldukları memleketin zenginleri ve nüfuz sahipleri oldukları, valilere ve mutasarrıflara büyük menfaatler sağladıkları için mütesellimlik ve voyvodalık görevlerine getirilmeye başladılar. Hatta güç ve servet kazanmış olan âyanların vefatlarında kendi ailesinden biri yerine geçerd ve böylelikle âyan aileleri yavaş yavaş hanedana dönmeye başladılar (Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediyye*, İstanbul 1338, I, 1657-1661) Ayrıca âyanların tarihsel süreci hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yuzo Nagata, *Muhsinzade Mehmed Paşa ve Âyanlık Müessesesi*, Tokyo 1982, s. 1-12; Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyanlık*, Ankara 1994.

Buldukları yerleri idari, mali ve hukuki anlamda ele geçiren âyanların, bu güçle yetinmeyerek kapıcıbaşılık, müderrislik gibi önemli unvanları elde etmek istedikleri, layiha yazarının diğer bir iddiasıdır. Bu unvanlar sayesinde toplum içerisindeki prestijlerini arttıracaklardı. Ancak, merkezden önemli bir meselenin halli için taşraya gönderilen mübaşirlere, olağanüstü yetkilerle birlikte kapıcıbaşı unvanının verilmesi, bir yetki karmaşasına sebebiyet veriyordu.

Yönetim ve yetki karmaşasının olduğu merkez ve taşrada işleri halletmenin anahtarı ise rüşvet olduğunu belirten layiha sahibine göre, âyan-mübaşir-devlet adamlarından oluşan rüşvet çarkı mükemmel işliyor; düzene uymayanlar ise hakaret, sürgün, görevden alınma gibi tehditlerle karşı karşıya kaldıklarından ya sessiz sedasız durumu kabulleniyor ya da düşmanlarından daha güçlü olan birisinin himayesine giriyorlardı. Bu durum ise gruplaşmalara ve küçük küçük güç bölgelerinin ortaya çıkmasına neden oluyordu. Yaşanan bu hak ve salahiyet karmaşası, isyanın bastırılmamasının önemli sebeplerinden biriydi. Ayrıca âyanların, üzerinde yaşadıkları toprakların kendilerine dedelerinden miras kaldığı ve devletin hiç bir tasarruf hakkı olmadığı yönündeki iddiaları; yaptıkları hukuk dışı fiillerinden dolayı caydırıcı bir şekilde cezalandırılmamaları; kendi talepleri olmadan affedilmeleri yetmezmiş gibi devlet tarafına çekilmek için rütbelere verilerek âdeta ödüllendirilmelerini yine isyanın uzama sebepleri olarak sıralıyordu. Yazara göre âyanlar; isyanın bitip huzur ortamının sağlanması halinde sahip oldukları güç ve mevkiilerini kaybedecekleri gibi, devletin kendilerini ortadan kaldırmak için harekete geçeceğini, devlet dokunmasa bile yıllardır baskı ve zulüm altında ezdikleri halkın karşılığın dikileceğinin farkındaydılar.

İsyanın bastırılması için eskiden beri uygulanagelen genel af, mansıb siyaseti, tek bir vezir ve âyanın görevlendirilmesi gibi tedbirlerin ve alelacele alınan günübirlik kararların isyanı uzatmaktan başka bir işe yaramadığı da yazarın altını çizdiği hususlardan birisiydi. Yapılması gereken, hiç telaşa kapılmadan her şeyi en ince ayrıntısına kadar planlayarak kalıcı tedbirler alınmasıydı. Vezirler, voyvodalar ve hâkimlerin birbirleriyle olan şahsî sorunlarını bir yana bırakarak ittifak halinde çalışmalarını, buldukları kazanın durumuna vâkıf olarak ahalisine şefkat göstermeleri, kazalarını mümkün olduğu kadar eşkıya saldırılarına karşı güvenli hale getirmeleri gerekiyordu. Böylece bölgede, devlete itaat eden yöneticiler çoğalacak;

dolayısıyla eşkıya da sığınacak bir yer bulamayacağı için hiç mücadele edilmesine gerek kalmadan olaylar bir sene içinde yatışacak ve iki sene içinde tamamen sona erecekti. Yazarın tavsiye ettiği bu tedbir aslında devlet tarafından zaman zaman uygulanan bir yöntemdi. Selanik, şehrin yöneticilerinin ve ileri gelenlerinin yaptığı ittifak neticesinde asilerden temizlenebilmişti.²³

Merkezî Otoritenin Taşrada Tesisî

Layiha yazarı taşradaki düzensizliği sona erdirmek için merkezî otoritenin taşrada yeniden tesisini salık vermektedir. Ona göre bu ancak taşrayı âyanların hâkimiyetinden kurtarmak ile mümkün olabilirdi. Taşrada huzur ortamının sağlanabilmesi için işe ilk önce son 20-30 yıldan beri işlevini kaybetmiş olan idarî kadroların ve bu kadrolara adam yetiştiren birimlerdeki bozulmanın giderilmesiyle başlanmalıydı. Geçmişe bakıldığında iş bitirici güçlü vezirlerin, rikâb-ı hümâyunda yetişen vezir-zâde ve ağalar, uzun süre vezirlerin hizmetinde bulunanlar ile Enderun-ı hümâyunda yetişenler arasından çıktığını ileri süren yazara göre vezaret olur olmaz kişilere değil, belli zümrelerden liyakat sahiplerine verilmeliydi. Bu zümrelerin içerisinde eğitim ve terbiye gören vezirler, devlet yönetim geleneği, sadakat, adalet gibi idarî ve insanî hasletlerle donanıyorlar ve işlerini hakkıyla yapabilecek seviyeye geliyorlardı. Bu üç sınıf dışında kalemiye, askerîye, âyan ve eşraftan iş görebilecek dirayette devlete sadık vezirlerin çıkmasını beklemek boşunaydı.²⁴ Bu usulün uygulanması halin-

²³ Bu politikanın her yerde işe yaramadığı görülmektedir. Selanik'te devletin lehine yapılan ittifak Hasköy'de tersine dönmüş şehrin mütesellimi halkı korkutmak amacıyla dağlılarla işbirliği yapmış ve onları şehre davet etmiştir (BOA, HAT, nr. 56826). Yine âyanların köylerinin ve çiftliklerinin yakılmasını önlemek için asilere eşya ve para verdikleri yaptıkları bu masrafları ise halktan aldıkları vergilerle çıkardıkları da bilinen bir gerçektir (BOA, HAT, nr. 1452).

²⁴ Layiha yazarı bu fikirlerini şu şekilde ifade etmiştir: “Zuhûr-ı Devlet-i Osmâniye'den berû nâmdâr olan vüzerâ bütün tevârîh tetebbu' olursa ta'dâd olunacak üç zümreye münhâsırdır. Derece-i evvelde olanlar rikâb-ı hümâyûnda terbiye olub mehâbet-i mülûk kalbinde müstakırr ve hidemât-ı devletde bulunmağla taşranın ve İstanbul'un oldukça ahvâline vâkıf vezîrzâdeler ve ağavâtdır. Derece-i sâniyede olanlar müddet-i medîd vüzerâyâ mukârenet ve hidmetle terbiye olub silâhdârlık ve ket-hüdâlık hizmetlerinde bulunmuş olan Osmanlılardır. Derece-i sâlisinde Enderûn-ı Hümâyûnda terbiye olanlardır ki bu zikr olunan üç zümreden hâric gerek küttâb ve

de işler yine ehil şahısların eline geçtiği gibi, birkaç sene içinde vezaret sürgün ve ceza makamı olmaktan kurtularak itibarını kazanacak ve eski ihtişamlı günlerine dönecekti. Rumeli'deki ihtilâlin bastırılması için altı çizilen en önemli hususlardan biri de bölgedeki âyan kökenli idarecilerin görevlerine son verilmesi ve yerlerine merkezde yetişmiş olan idarecilerin atanmasıydı. Derbendat dışında olan Çirmen ve Köstendil sancaklarına kadar olan bölgede Belgrad Muhafızı Mustafa Paşa²⁵ ve Gürcü Osman Paşa²⁶ gibi âyanlıktan gelme vezirlerin görevlerine -yeni bir isyana teşne olmayacak şekilde- son verilerek, yerlerine merkezde yetişmiş dolayısıyla devlet yönetim geleneğini bilen, çevresindekilere söz geçirebilecek dirayette, kendisini ve kapı halkını rahatlıkla geçindirebilecek maddi birikime sahip ,örneğin Sadr-ı sabık İzzet Paşa,²⁷ Kaimakam-ı esbâk Derviş Abdullah Paşa²⁸ ve Mustafa Paşa Kethüdâsı Vanlı Mehmed Paşa²⁹ gibi, devlet terbiyesi gören vezirler atanmalıydı. Yazar Rikâb ve Enderun terbiyesi olarak yetişmiş merkez vezirleriyle diğer sınıflar ve özellikle âyan kökenli vezirler arasındaki farkı tam manasıyla ortaya koyabilmek için Köprülü Kazası'nda³⁰ yaşanan bir olayı örnek verilmiştir. Köprülü'ye aynı anda müşterek âyan olarak atanan Emin Ağa ve Kadı Molla arasındaki rekabet nedeniyle çıkan kargaşayı merkez veziri olan Eğribozlu Bekir Paşa³¹ hem kendi hem de devletin itibarını düşünerek âdilâne çözümleme yoluna gitmişti. Taşra veziri Selanikli Hazinedar-zâde Mustafa Paşa³² ise tamamen

gerek yeniçeri ocaklısı ve gerek askerî zümresinden delil ve tüfenkci ve levend ağaları ve taşrada olan a'yân ve eşrâfdan bir tarihte bir işe yarar vezir zuhûr itdiği mesbûk değildir".

²⁵ Şeneklizade Mustafa Paşa hakkında bkz. Mehmet Süreyya, *a.g.e.*, IV,1208.

²⁶ Gürcü Osman Paşa hakkında bkz. Mehmet Süreyya, *a.g.e.*, IV, 1305.

²⁷ İzzet Mehmet Paşa hakkında bkz. Mehmet Süreyya, *a.g.e.*, III, 848.

²⁸ Abdullah Derviş Paşa hakkında bkz. Mehmet Süreyya, *a.g.e.*, I, 59.

²⁹ Vanlı Mehmed Paşa bkz. Mehmet Süreyya, *a.g.e.*, IV, 1035.

³⁰ Layiha'da Köprülü'den, Rumeli Eyaleti'nin merkezi olan Manastır'a yirmi saat mesafede bir kaza olarak bahsedilmektedir. 1867'de Selanik Vilayeti'nin merkezi olan Selanik'e bağlı bir kaza olarak gözüken Köprülü,1877'de ise Kosova Vilayeti'nin Üsküp Sancağı'na bağlanmıştır (Tahir Sezan, *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü* , Ankara 2006, s. 88, 325).

³¹ Layihada Eğribozlu Bekir Paşa olarak kastettiği şahıs, Sami Ebubekir Paşa'dır (Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, V, 1478).

³² Selanikli Hazinedar-zâde (Seyyid) Mustafa Paşa hakkında bkz. Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, IV, 1206.

kendi çıkarlarını ön planda tutarak bir kaç kese fazladan para için işleri içinden çıkılmaz bir hale sokmuş, onun hataları yüzünden şehir harabeye dönmüştü.

Taşradaki yöneticileri bu şekilde kontrol etmeyi teklif eden yazara göre sadece yönetici zümre değil tüm halk kontrol edilmeliydi. Bunun için ise bir an önce mürur tezkiresi usulüne geçilmeli gerek taşradaki şehirlere gerek İstanbul'a giriş çıkışlar kontrol altına alınmalıydı. Şahısların mürur tezkiresi alabilmek için kefil göstermeleri şart olduğundan serseri ve eşkiya takımı kefil bulamayacaklar ve dolayısıyla şehirlere diledikleri gibi girip çıkmaları engellenecekti.

Layiha yazarı taşradaki vezirlerin kontrolü için hâcegân sınıfından bir memurun maiyetlerine divan kâtibi olarak gönderilmesini teklif ediyordu. Vezir ve merkez arasındaki tüm yazışmalar bu şahıs tarafından yapılacağı için devlet sırları açığa çıkmayacaktı. Divan kâtibi vezirin her an yanında bulunacağı ve yazışmalarını yöneteceği için de onu kontrol altında tutacak, devlet aleyhinde bir hareketini sezdiği zaman bunu hemen bildirecekti. Bu yolla taşrada merkezin kontrolü kurulacağı gibi divan kâtipleri de görevde buldukları sürece birçok yeri gezerek taşranın ahvaline vakıf olacaklar ve merkeze döndükten sonra bu bilgilerinden yararlanılacaktı. Ayrıca taşradaki vezirlere gönderilecek olan emirlerdeki ifadeler çok dikkat edilmeliydi. Son zamanlarda sıkça rastlanan, birbirini tekzip eden ya da tamamen manasız ifadeler asla yer verilmemeliydi. Bu tür yazılar taşrayı karıştırdığı gibi dönüp dolaşıp İstanbul'un da huzurunu bozuyordu. Bu yüzden gönderilen yazılarda gayet kararlı, açık ve net ifadeler kullanılmalıydı. Özellikle fermanların içeriğine dikkat edilmeli ve olur olmaz her şey için ferman yazılmamalıydı.

Taşradaki adaletsizliğin giderilmesi için merkezî kontrolü teklif eden yazar, bölgede yapılacak mali düzenlemelerde bölge gelirlerinin merkezdeki devlet adamlarının kontrolünde olmasını öneriyordu. Bunun için Üsküp Nezareti, Edirne Cizyedarlığı ve Filibe Nezareti ile benzeri büyük iltizamlar yerlilere veya Leskovik Arnavutlarına değil İstanbul'da yeri yurdu bilinen ağa denilmeye layık züema, mültezim veya hassa hasekilerinin içinden tecrübeli ve insaflılarına iltizam gelirlerini zarara uğratmamak şartıyla verilmeliydi.

Askerî Tedbirler

Layihada altı çizilen bir diğer husus ise âyanların, her geçen gün savaş teknik ve taktiklerini geliştirmeleri seyyar kuvvetlerini arttırmalarıdır. Düzensiz birliklerin oluşturduğu tehlikenin büyüklüğü ve onlarla mücadele etmenin ne kadar güç olduğunu vurgulayabilmek için Osmanlı Devleti'nin kuruluşundaki askerî gücüne atıf yapılmıştır. Sayıları 3-4 bin kadar olan seyyar askerle baş edebilmek için 20.000 düzenli askere ihtiyaç olduğunu ifade eden yazar, bu kadar askerin sevk, idare ve îşelerinin temininin başlı başına bir sorun teşkil ettiğini, hatta isyanın uzamasının sebeplerinden biri olduğunu ileri sürmektedir. Layiha da dikkat çekilmeye çalışılan bu konu aslında yöneticiler tarafından da bilinen bir gerçektir: Devlet de asilerle başa çıkabilmenin en etkili yolunun onların taktiğini uygulamak hareket kabiliyeti yüksek birliklerle mücadele etmek gerektiğinin farkındaydı.

Layiha yazarına göre: Rumeli'ye gönderilecek vezirlerin maiyetlerinin de yeniden düzenlenmesi gerekiyordu. Maddi birikimi yeterli olmayan vezirler, gittikleri yerde bir müddetten sonra kapı halkının ihtiyaçlarını karşılamak için halkı maddi baskı altında tutuyorlardı.³³ Ya da bu durumla karşı karşıya kalmamak için masrafları daha az olan Arnavutları maiyetlerine alıyorlar ancak bu sefer de onları idare ve kontrol etmekte güçlük çekiyorlardı. Dolayısıyla durum içinden çıkılmaz bir hale geliyordu. Çözüm ise sınır vezirlerinin maiyetleri Bostancı Tüfenkçileri'nden yani eğitilmiş Nizam-ı Cedid askerlerinden oluşturulmasıyla mümkündü. Yazar, görevden alınmasını elzem olarak gördüğü askerî, siyasî, idarî ve malî anlamda Rumeli'nin en güçlü muhafızlarından olan Belgrad Muhafızı Mustafa Paşa'nın yerine atanacak valinin maiyetinin nasıl oluşturulacağını anlatırken, aynı zamanda bu konuda yapılacak yeni düzenlemenin de ana hatlarını çiziyordu. Bu düzenlemeye göre Üsküdar ve Levent çiftliklerindeki Bostancı Tüfenkçileri'nin sağ ve sol kollarından yüzer olmak üzere toplam 200 asker vezirin maiyetine verilmeliydi. 3-4 sene paşanın yanında kalacak olan bu askerlerin ulufeleri İstanbul'dan gönderilecek ve zamanında teslim edilmesine dikkat edilecekti. Vezirler de onlara aylık

³³ Stanford Shaw, *Eski ve Yeni Arasında Sultan III. Selim*, çev. Hür Güldü, İstanbul 2010, s. 227.

beşer veya onar kuruş ulufe ile yeterli miktarda tayinat vereceklerdi. Görev süreleri dolan askerlere, İstanbul'a döndüklerinde yine bir miktar ulufe bağlanarak ocaklarına has kıyafetleri ve teçhizatları taşımalarına müsaade edilecekti. Böylelikle Bostancı Tüfenkçiliği herkesin girmek için yarıştığı bir ocak haline gelecek, devlet de köhneleşmiş olan ocakların ağırlığından yavaş yavaş kurtulmuş olacaktı. Vezirlerin maiyetlerindeki askerler gibi Karakullukçu, Tatar ve Enderun ağası vb. diğer görevlilerinde sayısı da altmışı geçmemeliydi. Ayrıca vezirlerin maiyetine 2-3 top ve topçu ortası da verilerek bölgede caydırıcı güç haline gelmeleri sağlanmalıydı. Yapılan bu düzenleme ile maddi anlamda büyük bir yükten kurtulacak olan vezirler de para için halka baskı yapmayacaklardı.

İlmiye ve Kalemîye

Layiha sahibine göre, aslında bütün sorunlar herhangi bir göreve istihdam edilmeye layık olabilecek kişilerin azlığından kaynaklanıyordu. Ona göre son zamanlarda kişilerin ait oldukları zümreye ve liyakatlerine göre eğitilmesi ve istihdam edilmesi usulünden tamamen vazgeçilmişti. Özellikle ilmiye teşkilatının hali çok kötüydü. “Adet-i kabiha” olarak tanımladığı müsadere usulüne³⁴ eskisine nazaran tam manasıyla uyulmamasına rağmen, bu uygulamanın kötü izleri halkın zihninde hâlâ canlıydı. Mensuplarının mallarına ve canlarına dokunulmaması³⁵ ise İlmiye sınıfını, evlatlarının geleceklerini güvence altına almak isteyen en üst kademedeki en alt kademeye kadar herkesin gözdesi haline getirmişti. Ait oldukları zümreye ve yeteneklerine bakılmadan herkesin ilmiye sınıfına alınması sonucunda; asıl amacı seçkin, alanında söz sahibi yargı mensupları ve mülki amirler yetiştirmek olan teşkilat, sadece satranç öğrenmekle yetinen öğrencilerle dolmuştu. İlmiyede görülen bu bozulma Kalemîye de dâhil olmak üzere devlet adamı yetiştiren bütün teşkilatlarda yaşanıyordu.

³⁴ Tuncay Ögün, “Müsadere”, *TDVİA*, İstanbul 2006, XXXII, 67-68.

³⁵ İlmiye sınıfı mensuplarının malları müsadere edilmediği gibi siyaseten katledilmiyorlardı. Ancak zaman zaman cezalandırılmaları gerekenlerin önce bu sınıfla ilişkisi kesiliyor ve verilen ceza uygulanıyordu. Kabakçı Mustafa İsyanı (Aysel Yıldız, *Vaka-yı Selimiye or The Selimiye Incident: A Study of The May 1807 Rebellion*, Sabancı Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2008) esnasında ilmiye mensubu olan Kapan Naibi Lütfullah Efendi'nin öldürülmesi de bu şekilde gerçekleşmiştir.

Bâbîâli'de Arapça ya da Farsça yazılmış bir yazıyı hakkıyla tercüme edilecek bir görevli kalmaması, durumun vahametini ortaya koyuyordu. Merkezde ise taşradan gelen rüşvetle şaşalı bir yaşantı sürdüren devlet adamları ve bürokratların bu yaşantısı ulemaya da sirayet ediyordu. Yazara göre, şer'i meselelerin halledilmesi için âdeta açık artırma uygulanıyor, niyabet aynen iltizamcılık³⁶ gibi kâr getiren bir mesleğe dönüşüyordu. Mahkeme ve sorgulama usulünü neredeyse terk eden, verdikleri ilam ve hüccetlerin duruma uygun olup olmadığını ayırmaya muktedir olamayan naiplerin sayısının fazlalığı, durumun vahametini açıkça gözler önüne seriyordu. Bu durumdan dolayı taşrada yaklaşık on beş seneden beri adalet tecelli etmiyordu. Tekrar adaletin tesisi için ise yetki bizzat padişah tarafından atanan bir kişinin elinde toplanmalı ve bizzat padişah tarafından birisi görevlendirilmeliydi. Ayrıca mesleğinde söz sahibi on-on beş müderris seçilerek taşraya gönderilmeliydi. Görevlendirildikleri bölgenin naib ve kadılarından sorumlu olacak bu şahısların paraya önem vermemeleleri ve özellikle mukarrebân-ı saltanat ile diğer devlet adamlarının iltimaslarına müsaade etmeyecek dirayette, adil, insafılı olmaları gerekmektedir. Devletin taşradaki adalet sisteminin kontrolünü sağlayacak bu müderrislerin azledilme korkusu olmadan görevlerini ifa edebilmesi için haklarında yapılacak olur olmaz her şikâyete kulak asılmamalı, ancak etraflıca bir tahkikattan sonra gerekiyorsa işlem yapılmalıydı. Osmanlı mülkî idaresinin ve hukukunun taşradaki temsilcileri olan kadı ve naiplerin asli görevleri olan adaleti sağlama çizgisinden çok uzak bir noktada olmaları halkı âyanlara iten bir diğer sebepti.

Layihadaki Çözüm Önerilerinin Uygulanması için İzlenecek Yöntem

İleri sürdüğü teklifleri akla yatkın ve uygulanabilir olduğunu açıkça ifade eden yazar, bir sorun çıkması halinde önceden hazırlıklı olmak için tekliflerinin enine boyuna tartışılıp iyice müzakere edildikten sonra sağlam bir esasa oturtulması gerektiğini düşünüyordu. Ayrıca yapılacak düzenlemeler tam manasıyla kesinlik kazanmadan asla taşraya duyurulmamalıydı. Çünkü bölgedeki iktidar sahiplerinin bundan rahatsızlık duya-

³⁶ Kelime metnin orijinalinde bu şekilde kullanılmıştır.

cakları ve huzursuzluk çıkaracakları meydandaydı. Bu yüzden konu umumi müzakerede değil Hacı İbrahim Efendi,³⁷ Kethüda İbrahim Efendi, ulemadan Münib Efendi'nin³⁸ katılacağı ve sayısı 4-5 kişiyi geçmeyecek bir heyet tarafından müzakere edilmeli ve karara bağlanmalıydı.

Layihanın dikkat çekici ve en önemli noktalarından bir tanesini de yapılacak düzenlemelerin halka kabul ettirilmesi hususu oluşturmaktadır. Daha önce yapılan askerî düzenlemelerde askere geleneksel kıyafetlerin dışında farklı kıyafetler giydirilmişti. Bundan da önemlisi bazı şahısların büyük maddi kayıplara uğramasına neden olan İrad-ı Cedid³⁹ ve zahire nizamı yerleştirildikten sonra teklif ettiği düzenlemeler daha kolay kabul ettirilebilirdi. Halkın doğası gereği çıkartacakları söylentilere ve dedikodulara da kulak asılmamalıydı. Hiç kimseye zararı olmayan aksine birçok faydayı beraberinde getiren Gemi Nizamı, Hendesehane ve Baruthanenin düzenlenmesinde bile halk arasında "Avrupa'yı taklide başladılar, önceden kaleler bu kalyonlarla mı hendeseyle mi alınmıştı" söylentileri çıkmıştı. Yazar, bu tür söylentilerin eskiden beri yapılan her yeni düzenlemede ortaya çıktığını ancak bunlara kulak asılmayarak geri adım atılması gerektiğini vurgulamak için Kanuni Sultan Süleyman'ın düzenlemeleri esnasında yaşananları örnek veriyordu. Nizam-ı Cedid ilk uygulanmaya başlandığında çıkan söylentiler kaale alınmadığı için başarılı olunmuş ve Mısır sorununun üstesinden gelinmişti.

Değerlendirme

İncelediğimiz layiha, Behiç Efendi'nin *Sevanihü'l-Levayih*⁴⁰ ve Ömer Faik Efendi'nin *Nizamü'l-Atik*⁴¹ adlı eserleriyle benzerlik gösterir. İlmiye sınıfı başta olmak üzere diğer sınıflarda görülen bozulma, taşradaki ada-

³⁷ Hacı İbrahim Efendi hakkında bkz. Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, III, 756-757.

³⁸ Münib Efendi hakkında bkz. Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, III, 1214.

³⁹ İrad-ı Cedid Nizamnamesi ve zeyli için bkz. Ahmed Cevad, *Tarih-i Askerî-Osmanî*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, no 4178, II, 14-20.

⁴⁰ Ali Osman Çınar, *Es-Seyyid Mehmed Emin Behiç Efendi ve Değerlendirmesi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1992.

⁴¹ Ahmed Sarıkaya, *Ömer Faik Efendi-Nizam'ül-Atik*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basılmamış Lisans Tezi, İstanbul 1979.

letsizlik, mansıpların ehline verilmemesi, kişilerin mensup oldukları zümreye ve yeteneklerine göre eğitilmemesi ve istihdam edilmemesi, yazışmalardaki anlam karmaşası hemen hepsinin ortak oldukları noktalardır. Ancak layiha hukukî, idarî, malî alanlarda merkezileşmeyi ve taşrada merkezin kontrolünü savunan yönüyle de, devlet işlerinin tek elden ve merkezden yürütülemeyeceği kanaatinde olan Behiç Efendi'den farklılık gösterir.

Daha çok merkezî otoritenin yeniden güçlendirilmesi ve taşraya sirayeti gerekliliğinin savunulduğu layihada doğal olarak merkezî otoritenin en güçlü olduğu “Kanun-ı Kadim” in ihyası fikri ağırlık kazanmıştır. Tıpkı klasik dönemde yazılan ıslahat layihaları gibi⁴² sorunun çözümü için herkes ait olduğu zümreye ve yeteneklerine göre eğitim almalı ve istihdam edilmesi önerilmektedir. Böylelikle yetenekli ve işini layıkıyla yapabilecek şahıslar gün geçtikçe artacaktı. Yazar, vezaretin olur olmaz kişilere değil belirli zümrelerden gelen liyakat sahiplerine verilmesi gerektiği görüşüyle klasik dönemdeki tutucu Osmanlı toplum tasavvuruna göndermede bulunmaktadır. Bu bir toplumsal tasavvurdur çünkü gerçekte böyle bir toplum yapısı bulunmamasına rağmen⁴³ dönemin kalem erbaplarının belli bir geleneğe dayanarak idealize ettiği toplumsal yapıdır. Osmanlı siyaset düşüncesinde ifade edildiği biçimiyle Erkân-ı Erbaa ya da Anâsır-ı Erbaa denilen, ilim ehli, savaş ehli, tüccar-esnaf-zanaatkâr ve çiftçilerden oluşan bu toplumsal yapı, meritokratik (liyakate dayalı) bir özellik gösterir. Sipahi oğlu sipahi - reaya oğlu reaya görüşü ile formüle edilen bu düşünceye göre; bir kişinin liyakatini belirleyen ve belirli bir görevi elde etmesini sağlayan en önemli şey o kişinin geldiği toplumsal sınıftır. Kişinin geldiği sınıftan, elde ettiği görev ya da başka bir nedenden ötürü başka bir sınıfa geçmesi bozulma/gerileme/yozlaşmanın belirtisidir. Dönemin yorumcularına göre; Osmanlı siyasî hayatının ve toplumsal yapısının güvenliği, Erkân-ı Erbaa'yı oluşturan sınıfların karşılıklı yardımlaşması ve bu sınıflar arasındaki oluşan denge ile mümkün olabilir.⁴⁴ Nizam-ı Cedid ıslahat-

⁴² Mehmet Öz, *a.g.e.*, s. 61, 74, 79, 83, 92, 97, 100.

⁴³ Şerif Mardin, “Tabakalaşmanın Tarihsel Belirleyicileri”, *Türkiye’de Toplum ve Siyaset*, der. Mümtazer Türköne-Tuncay Önder, İstanbul 1990. s. 67-100.

⁴⁴ Mehmet Öz, *Osmanlı’da Çözülme ve Gelenekçi Yorumcuları*, İstanbul 2005, s. 188-190.

larının tartışıldığı ve uygulanmaya çalışıldığı bir dönemde yazarın, kendi çağında karşılaştığı sorunlara yönelik çözüm önerilerinin klasik dönem Osmanlı zihniyetinin izlerini taşıması, bunlara örtük bir şekilde de olsa başvurması Osmanlı - Türk modernleşmesinin bu önemli dönemi açısından düşündürücüdür. Bununla birlikte Nizam-ı Kadim'in yeniden tesisinin ancak Nizam-ı Cedid uygulamalarına riayet etmekle olacağına altı çizilmiştir. Birbiriyle çelişkili görünen bu durum, yazarın günün koşullarına göre davranma ve haddini aşmama endişesinden kaynaklanmış olsa gerektir. Ancak bu bahiste çekingen gözükten yazar ileri sürdüğü tedbirlerin işe yararlığı konusunda oldukça kendinden emindir. Hatta tavsiyelerinin uygulanması halinde sorunun kalmayacağına dair kesin zaman dilimleri vermektedir.⁴⁵

Layiha da göze çarpan en büyük sorunlardan bir tanesi yazarın devletin kendi eliyle taşra yönetim sistemine kattığı ve merkezî otoriteyi onların vasıtasıyla sağlamayı amaçladığı âyanları, devletten bağımsız bir güç olarak ele almasıdır. Layiha yazarının âyanlar hakkındaki bu tespitleri, 1768'de başlayan, 1774'te Küçük Kaynarca Anlaşması'yla mütareke dönemine giren ve 1787'de tekrar başlayarak 1791-1792 Zıştovi ve Yaş An-

⁴⁵ "...bu zikr olunan üç zümreden akl-ı mahkeme sâhibi olub idâre-i vezârete ve tedbîr-i mülke kâdir bulunmaz ise dahi oldukça âkil olanları intihâb olunub olvechle vezâret virildiği sûretde hiç bir fâ'idesi olmaz ise bunlardan asla ziyân melhûz olmayub hasbe'l-iktizâ Devlet-i Aliyye tarafından azl ile ve yâhûd vech-i âhâr ile tevbîh olunsalar isyânları gâ'ilesi çekilmez. Ve bundan bir kaç fâ'ide dahi der-kârdır ki vehle-i ûlâda bir ednâ şey gibi görünüb bir kaç seneden sonra anlanur", Bundan sonra bu maddeye ihtimâm olunub belki hâlâ müderris olanlardan beş on kadar isti'dâd-ı tâmmе sâhibi olanlarının tarîkleri tebdil olunub ve fi-mâba'd iki tarîke dahi müceb-i züll olmamak için ağzâdeleri ale'l-husûs yeniçeri ağası ve sâ'ir ocâk ağaları evlâdlarını isti'dâdına göre kapucıbaşı ve yâhûd silahşor ve küttâbzâdeleri hâce iderek gitdikçe istihdâma şâyân devlet ni'metiyle perverde olmuş hademe tezâyüd bulub ve bu makûleler adem-i irtikâb ve insâf ve sadâkatde dahi âhâr nâsa râcih oldukları mücerebdir. Bu vechle iki tarafda dahi sene be sene istihdâma şâyân adam çoğalmağa başlayub tarafeynin izzet ve şânını mucib olur", "...her vezîr ve hükkâm ve voyvoda bi'l-ittifâk bulundukları kazânın hâline dikkat ve ahâlîsine olduğu mertebe şefkat ve kasabasına hendek ve şeranbol ile mehmâ-emken resânet virub eşkiyâ hücum ider ise civarda olanlar cümlesi devlet tarafdârları bulunmak mülâsesiyle birbirlerine i'ânet iderek müdafa' idub asla eşkiyânın üzerlerine varılmaksızın bir sene de kuvvet-i eşkiyâya za'af-ı küllî geleceği âşikâr ve iki seneye kadar külliyen bertaraf olacağı bedidârdır...".

laşmalarıyla sona eren 24 yıl süren büyük Rus Osmanlı Avusturya Savaşları⁴⁶ sırasında belirginleşen “Âyanlar Çağı”⁴⁷ olarak isimlendirebileceğimiz bu sürecin tezahürüdür. Söz konusu 24 yıllık savaş sürecinde âyanların, kadıların, naiblerin ve diğer memurların sefer vergisinin bir kaç katını kendileri için halktan talep etmeleri de zaten sarsılmış olan taşradaki düzenin içinden çıkılmaz bir hal almasına zemin hazırlamıştır.⁴⁸ Devletin yaşadığı bu otorite kaybıyla beraber tımar sisteminin ve onunla alakalı olarak arazi rejiminin zaman içinde uğradığı değişimler âyan sınıfının güçlenmesine buna mukabil taşrada devlet otoritesinin derinden sarsılmasına sebebiyet vermiştir.⁴⁹ Erken dönemlerde memur tahakkümüne karşı halka bir çeşit koruma sağlama amacı taşımış olan âyanların nüfuzu çoğaldıkça ahaliye zulümleri ve hükümet işlerine müdahaleleri de o nispette artmıştır. Devlet zaman zaman nizamnameler neşriyle⁵⁰ âyanları kontrol etmeye çalışmışsa da yeterli sonucu alamamıştır.

⁴⁶ Kemal Beydilli, *a.g.m.*, XIX, 174.

⁴⁷ Feridun Emecen, “Doğu Karedeniz’de Ayanlık: Tirebolulu Kethüdazâde Mehmed Emin Ağa”, *Belleten*, Ankara 2001, LXV/242, 193. Ayrıca bu sürece “Ayan Asrı”, “Ayanlık Düzeni Devri”, “Ayanlık Dönemi” gibi isimlerde verilmiştir (Hüseyin Çınar, 18. Yüzyılda Ayıntab’da Bir Yerel Gücün Yükselişi ve Düşüşü: Battalzadeler (Battaloğulları), *XIV. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 2002, II/I, 432).

⁴⁸ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, Dersaadet 1309, IV, 285.

⁴⁹ Halil İnalçık, “Tanzimat Nedir”, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Ankara 2006, s. 16.

⁵⁰ 1765-1768 ve 1771-1775 tarihlerinde olmak üzere iki defa sadarete gelen Muhsinzâde Mehmed Paşa döneminde çıkartılan ilk nizamnâme ile H. 1198 (1783/1784) tarihinde çıkartılan ikinci nizamnâmede âyanların halkın ittifakıyla seçilip sadrazamın onayıyla atanması hükme bağlanmıştı. Ancak bu usul sadrazam ve eyalet yöneticilerinin âyanların seçimlerinde etkili olmalarına daha da ötesi büyük rüşvetin dönmesine sebebiyet veriyordu. 1198 nizamnamesinde sadrazama yapılan seçimi dikkate almaksızın dışarıdan âyan atama yetkisinin verilmesi ise sadrazamı daha etkin bir konuma getirmiştir. Sultan I. Abdülhamid zamanında 15 Nisan 1786/ Evâsıt-ı Ca 1200 tarihinde çıkartılan bir nizamnâme ile âyanlık kaldırılıp şehir kethüdalığı bırakılmıştır. Şehir kethüdasının seçimi yine halka bırakılmakla birlikte atamasında sadrazam başta olmak üzere taşradaki yöneticilerin de tüm yetkileri kaldırılmıştır. Devlet bu uygulama ile adam kayırma ve rüşvetin önüne geçmeye çalışmıştır. Ancak III. Selim’in cülusunda yayınladığı adaletname ve ıslahat fermanında (9 Temmuz 1789/Evâsıt-ı Şevval 1203) 1200 nizamnâmesi hükümleri tekrarlanmakla beraber en çok rüşvet üzerinde durulması, nizamnâmelerle amaçlanan hedefe ulaşılmadığını göstermektedir (İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarih Kronolojisi*, İstanbul 1971, V, 62, 64; Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, IV, 1064).

Layihâ yazarının şiddetle eleştirdiği “Âyanlar Çağı”nın ortaya çıkmasıyla izlenmeye başlanan “Mansıb Siyaseti” de bu politikanın bir sonucudur. Taşradaki gücü, toplumsal grupların feda edilmesiyle değil bu grupları kendisiyle bütünleştirmesi, meşrulaştırması ya da kendisine bağlamasıyla artan Osmanlı Devleti,⁵¹ âyanlara karşı bu politikayı uygulamış, zaman zaman genel af çıkararak⁵² zaman zaman da asilerin elebaşlarına vezirlik, mirimiranlık ve âyanlık vererek en azından mansıb dağıtmak yoluyla bunları kendine bağlamaya çalışmıştır. Mısır örneğinde görüldüğü gibi Osmanlı’nın titizlikle uygulamaya çalıştığı temel devlet felsefesi merkezî iktidarı tehdit edebilecek güç odaklarını sistem dışında tutmak, eğer bunda başarılı olunamıyorsa nüfuz dengesini İstanbul lehine çevirebilecek yeni güç odaklarını desteklemek şeklinde kendisini göstermiştir. Çok ayrıntılı düşünmeyi ve buna paralel olarak siyasî tecrübeyi gerektiren bu hassas stratejinin, Osmanlı satrancını zarif varyasyonlarla gelişen bir mantık oyununa çevirdiği açıktır.⁵³ XVI. yüzyılın sonlarında Anadolu’lu keskin nişancıları yüzer kişilik sekban ve sarıca birlikleri halinde teşkilatlandırarak “resmî taşra kanunsuzluğu”nu “gayri resmî taşra eşkıyalığı”na dönüştürmesi,⁵⁴ Bağdat’ta Kölemenlerin yönetime ortak edilmesi, Eflak Boğdan’da Fenerli Rum Beylerinin yönetici sınıfını oluşturması, Sırp isyanında asilerle Babıalı arasındaki anlaşma bu siyasetin ürünüdür. Sultan III. Selim sorunun askerî müdahale ile çözülmesini isterken Rumeli ve Anadolu valilerinin af konusundaki ısrarları⁵⁵ da bu konu da güzel bir örneği oluşturmaktadır. Dönemin sadrazamı Yusuf Ziya Paşa da Mısır meselesinin devam ettiği bir dönemde Rumeli’ye askerî müdahale yerine isyancıların liderlerine unvanlar verilerek taltif edilmelerini ve böylelikle devlete bağlılıklarını sağlamayı daha akıllıca bir çözüm olarak görmüştür.⁵⁶ Sultan ve sadrazamı arasında yaşanan bu görüş ayrılığı Yusuf Ziya

⁵¹ Karen Barkey, *Eşkiyalar ve Devlet*, çev. Zeynep Altok, İstanbul 2011, s.1-2.

⁵² BOA, HAT, nr. 57127; nr. 2264.

⁵³ Andree Raymond, *Yeniçerilerin Kahiresi*, İstanbul 1999, s. 8.

⁵⁴ Mehmet Öz, *a.g.e.*, s. 51. Celalilerin devlet sistemine entegre edilme süreci hakkında bkz. William J. Griswold, *Anadolu’da Büyük İsyân 1591-1611*, İstanbul 2000.

⁵⁵ BOA, HAT, nr. 57127.

⁵⁶ BOA, HAT, nr. 2547.

Paşa'nın başarısıyla sonuçlanmış, af kararı çıkarılmıştır.⁵⁷ Yine Rume-
li'nin en büyük asilerinden Pasbandoğlu'nun defalarca af edilmesi ve ve-
zirlik rütbesine sahip olması da devletin bu politikasının yanı sıra sadra-
zama olan yakınlığından kaynaklanıyordu.⁵⁸ Osmanlı Devleti'nin taşrada
merkezî otoriteyi zaman zaman direkt değil de dolaylı yollardan sağlama
yönündeki bu politikaları layiha yazarı tarafından tam anlamıyla kavra-
namaması yukarıda da değinildiği gibi onun âyan-devlet ilişkisini çöze-
memesine sebebiyet vermiştir.

Layiha yazarının çelişkiye düştüğü bir takım noktalar bulunmakta-
dır. Merkezde, gerek ulema gerek devlet adamları arasında rüşvet ve ilti-
masın yaygınlaştığı, işlerin ehil ellerden çıktığı, yönetici zümreleri yetiştiren
ilmiye ve kalemiye sınıflarının özelliğini kaybettiği iddiasında olan ve
bu hususlarda sert eleştirileri bulunan yazarın, taşrada merkezî otoritenin
yeniden tesisi için bölgeye merkez terbiyesinden geçmiş üst düzey görevli-
lerin gönderilmesi istemesi en büyük çelişkisini oluşturmaktadır. Ayrıca
taşraya gönderilmesi gerektiğini düşünen kişiler için direkt adres göster-
mesi yine layihasında ileri sürdüğü tedbirlerin tartışılacağı meclise katıla-
cakların isimlerini açıkça zikretmesi eleştirdiği iltimas ve intisap sistemi-
ne dâhil olduğunu ve dolayısıyla atanacak kişilerin isimlerini verirken
ehliyetleri kadar bu kişilere olan yakınlığını da göz önünde tuttuğunu
göstermektedir.

Yazarın çelişkiye düştüğü bir diğer nokta ise halk/reaya hakkındaki
düşünceleridir. Reayayı tam olarak konumlandıramamıştır. Âyanların
ortadan kaldırılmasını gerektiğini savunurken dayandığı noktalardan bir
tanesi reayanın emniyeti, güvenliği ve devlet tarafından yeniden kazanıl-
masıdır. Bu noktada halkı önemli bir değer olarak kabul etmektedir. An-
cak önerdiği tedbirlerin uygulama aşamasında halkı tamamen bir kenara
itmekte adeta onların görölmezden gelinmesini istemektedir.

19. yüzyılın hemen başında Dağlı isyanlarına yönelik yazılan ve III.
Selim'e sunulan layiha, salt isyanların nedenlerini ve çözüm önerilerini
içermemektedir. Layiha, onu kaleme alan, merkezde yetişmiş bir Osmanlı
bürokratının taşraya ve taşradaki yerli unsurlara bakışını ifşa eden bir

⁵⁷ BOA, HAT, nr. 57127.

⁵⁸ Vasıf, *Tarih-i Vasıf*, Milli Kütüphane Mikrofilm Arşivi No: 608 I, vr. 96a.

karaktere sahiptir. Layiha aynı zamanda sistemdeki sorunları ortaya koyup, sorunlara dair çözüm önerilerini sıralarken yüzyıllar içerisinde gelişmiş, büyük bir geleneği barındıran, Osmanlı elitlerinin üyesi olan tipik bir bürokratin dünyası hakkında bize bilgi vermektedir. Layiha sorun odaklı bir şekilde yazılmış ve sorunların merkezine Osmanlı taşrasındaki âyanlar koyulmuştur. Bu haliyle layiha yazarı, kendi ait olduğu sınıfı, yani merkezdeki klasik anlamıyla “devletlü”leri ön plana çıkartarak âyanları, taşradan temizlenmesi gereken birer unsur haline dönüştürmüştür.

Layihaya göre Dağlı isyanları, Osmanlı taşrasındaki merkezî otoritenin kaybolmasının ve devletin, âyanlar gibi “devletlü” olmayan kişilerle ittifak kurmasının bir sonucudur. Layiha yazarı merkezî otoritenin zayıflamasını, âyanların ortaya çıkışını ya da âyanların devletleşmesini, rüşvetin ve hizipleşmelerin taşrada boy göstermesini, adeta bir zincirin halkaları gibi birbirini takip eden olaylar dizisi olarak değerlendirerek, var olan durumu sistemde gerileme/yozlaşma/bozulma belirtisi olarak sunmaktadır. Bu bozulmaya karşı layiha, taşrada vezir, voyvoda ve hâkimlerin ittifak yapmalarını ve bu ittifaka müderrisler gibi taşradaki diğer devlet görevlilerinin de dâhil olmasını önermektedir.

Layiha yazarı, kendisine ve sistemdeki çürümeye karşı sunduğu çözüm önerilerine çok güvenmekte, önerilerinin yerine getirildiğinde çözümün mutlak olacağını düşünmektedir. Fakat yazarın sisteme yönelik eleştirileri ve bunlara dair çözüm önerileri aslında istisna değil, dönemi itibarıyla tipik özellikler sergilemektedir. Bu açıdan yazarın Osmanlı modernleşmesinde önemli rol oynayan Osmanlı elitlerinin taşıdığı eski ve yeni arasındaki sıkışmışlığı taşıdığı görülmektedir. Osmanlı merkezî ile taşra arasındaki ilişkilerin mahiyetini çok iyi kavrayamayan yazar, özellikle âyanlar bahsinde âyanların sisteme entegre edilmesini eleştirir ve bunu bir yozlaşma alameti olarak nitelendirir. Yazar bu duruma karşı çıkarken dayandığı temel argüman klasik dönem Osmanlı devlet adamlarının da paylaştığı “kanun-ı kadim” anlayışıdır. Bu haliyle layiha yeni bir şey söylememekte, klasik dönemde liyakati ön plana çıkaran ve liyakatle kişinin geldiği sınıf arasında doğrudan ontolojik bir bağ kuran zihniyeti koruduğu net bir şekilde hissedilmektedir.

Yazarın çözüm önerileri, sadece sisteme yönelik değil, kendi içerisinde de ciddi çelişkileri barındırır. Şöyle ki yazar metinde bir taraftan taşradaki sorunların, merkezden atanan nitelikli ve eğitilmiş merkezî unsurların

taşraya gönderilmesiyle çözüleceğini savunurken diğer taraftan merkezdeki başta eğitim kurumları olmak üzere birçok kurumun yozlaşma içerisinde olduğunu hatta herhangi bir göreve istihdam edilmeye layık olabilecek kişilerin azlığından yakınır. Böylece yazar, varolan sorunların asıl kökeninde yer alan, merkezdeki bütünsel yozlaşmayı bir tarafa bırakıp, doğrudan taşraya yönelik sorunları gündemine alarak, kendisine göre “yozlaşmış” bir merkezin “yozlaşmış” unsurlarının taşradaki sorunları çözeceğinin kanaatini taşır. Yazarın çelişkileri bunlarla da bitmez. Kendisi taşradaki hizipleşmelere karşı çıkarken daha önce değindiğimiz üzere aslında bu hizipleşmelerin odağında yer almaktadır. Bir yerde kendisini var eden, belki de bu layihayı kaleme almasını sağlayan hizipsel yapıları ve gerçekte Osmanlı elit içi mücadelenin bir tezahürü olan hizipleri görmeyen ya da göremeyen yazarımız, Osmanlı merkezini, hiziplerden arındırır ve bu yapıları bir yerde “taşralaştırır”.

Her ne kadar layihamız dönemi itibariyle tipik ve bir o kadar da çelişkili özellikler sergilese de özellikle halka dair söyledikleri, Osmanlı siyaset düşüncesinde kamuoyu kavramının yavaş yavaş gelişmekte olduğunu ortaya koymaktadır. Bu da layihayı apayrı bir yere taşımaktadır. Osmanlıda “kamuoyu”nun oluşumu ve mahiyeti üzerine yapılan bir çalışmada “Osmanlı toplumunda kamunun ve kamuoyunun ortaya çıkışını 19. yüzyılın ikinci çeyreğinde siyaseti yeniden tanımlayan bir dizi yeni yönetsel pratik sürecinde oluşturulmuş olduğunu” ileriye sürülmüştür.⁵⁹ Bu tanım birçok açıdan doğru olmakla beraber Osmanlı kamuoyu kavramının oluşumunun biraz daha geriye çekilmesi gerektiğini düşünmekteyiz. En azından elimizdeki layiha bunun böyle olması gerektiğine dair bize önemli ipuçları sunmaktadır. Layihada halk, metni kaleme alan yazar tarafından politik söyleme dâhil edilmiş ve halk politik bir nesne olarak algılanmıştır. Özellikle halkın, Gemi Nizamı, Hendeshane ve Baruthanenin düzenlenmesi gibi değişimi içeren olaylara karşı muhalefet etmesi ve halkın bu durumu Avrupa’yı taklit etme olarak değerlendirmesi, bir yerde layiha yazarının, halkı değişim karşısında bir şeyler söyleyen, yorumda bulunan, en önemlisi de muhalefet eden bir kitle olarak gördüğünün açık bir delilidir. Bunun yanında layiha yazarının halkı politize ettiğini, halkla birlikte

⁵⁹ Cengiz Kırılı, *Sultan ve Kamuoyu (Osmanlı Modernleşme Sürecinde Havadis Fjrnalleri)*, İstanbul 2009, s. 17.

ya da halka karşı reformların gerçekleştirilmesi gerektiğini iddia etmesi bir Osmanlı bürokratinin zihninde, devletin her zaman dikkate alması gereken kamuoyunun ilk nüvelerini ortaya koymaktadır. Halkın hesaba katılması bununla kalmamakla, reformların uygulanacağı sırada sadece yönetici zümrenin kontrol edilmemesi, yönetici zümreyle halkın da dikkate alınması gerektiğini dile getiren yazar, halkı devletin karşısına, dikkat edeceği, en azından eylemlerini ve tavırlarını ona göre koyacağı bir kitleye dönüştürmüştür.

Sonuç olarak yukarıda bahsetmeğe çalıştığımız çelişkilerle birlikte yazarın ait olduğu gelenekçi zihniyetin doğruluğunu savunmak amacıyla Nizam-ı Kadimci yargıları ifade eden layiha, yazıldığı dönemin devlet-taşra ilişkilerini çok boyutlu olarak ortaya koyması, devri idrak eden/etmeye çalışan ve merkez-taşra bağlantılarını iyi gözlemlediği anlaşılabilir bir şahıs tarafından kaleme alınmış olması hasebiyle bu sahada yapılacak çalışmalara ışık tutacak bir metin özelliğini taşımaktadır.

Lâyiha Metni⁶⁰

Bir müddetden beri Rumili'de vâki' olan ihtilâlin def'îcin esbâb-ı adîdeye teşebbüs ve tedabir-i mütenevvi'a ile her hangi türlüsüne sülûk olundu ise bir hüsn-i netîce vermediğinin ve bu ana kadar ihtilâl-i merkûme mündefi' olmak değil belki gün be gün mütezâyid olmakta idüğünün sır ve sebebi menşe'-i ihtilâl ve fesâd ne idüğü mülâhaza olunmadığından ve yahud mülâhaza olunmuş ise dahi icrasında ba'zı mehâzîr-i vâhiye fikr olduğundan îcâb edip bu cihetle yevmen fe-yevmen muhtell olmakta idüğü Rumeli'nin dakâyık-ı ahvâline vâkıf olup kendisi bî-garez ve bî-taraf olanlar indinde vâzih ve âşikârdır.

Bir vakitten beri taşra memâlîkde olan

İşbu ihtilâlin mukaddeme-i cüz'iyyesi İbtidâ seksen iki tarihinde vâki' olan Rusya Seferi'nden başlayıp her ne kadar refte refte muhtell olmakta ise dahi bu def'a bin iki yüz tarihinde vâki' olan sefer-i hümâyûna gelince pek âşikâr olamayıp sefer-i merkumdan avdet olunduktan sonra bu sûreti kesbe tabî'atıyla isti'dâd hâsıl ve sonra ba'zı ashâb-ı agrâzın kendi havâsına tatbîk ederek arz eylediği tedabir ve kelimât hak zan olunarak icrâsına şurû' olundukça bu mertebeye vâsıl olmuştur. Evvelâ seksen iki tarihinde vâki' olan seferden mukaddem kâ'ide-i hükmiyye üzere vaz' olunmuş olan merâtibden rütbe-i vâlâ-yı vezârete tahsîs kılınân şân ve vüzerâ-yı izâma verilen ruhsât-ı lâzımeden bir mikdârı bâkî idi. Vezârette olan mehâbet ve kudretten nâşî cem' i nâsın ale'l-husûs taşra ahâlîsinin kalblerinde vüzerâdan bir ru'b ve hirâs der-kâr olub şekâvete mecbûl olanlar dahi bu havfdan nâşî cibill[iy]etlerinde merkûz olan fesâdı icraya muktedir olamayıp fakat bir huşûnet-i gayr-i sâriye ile kalmış iken seksen ikide vâki' olan seferde binbaşı ve zî kudret nâmıyla ordu-yı hümâyûnda tahaşşüd eden âyân ve derebeyi makuleleri fi'l-asl nâmını lisâna almağa mütecâsir olmadıkları ricâl-i devlete birer takrîb ile intisâba yol bulup olvâkitde dahi hasbe'l-iktizâ vüzerânın giriftâr oldukları tenük-desti sebebiyle adem-i nüfûz ve iktidârları tâ'ife -i merkûmenin rey'ü'l-ayn meşhûdları olarak mehâbet-i vüzerâ nazarlarında sâkit olmağa ve yavaş yavaş ricâl-i saltanata arz-ı hâl tahrîriyle ba'zı emellerini hafice arz ve ifâdeye yol

⁶⁰ BOA, Cevdet Dahiliye, nr. 430.

bulmağa başlayub zamîrlerinde cibillî merkûz olan fesâdın kuvvetden fi'ile gelmesine mehmâ-emken yol öğrenmeğe ve hademe-i devletin mizâclarını dahi anlamağa başladılar. Sâniyen sefer-i merkûmda levâzımât -ı vâcibenin tedârükü husûsunda hasbe'l-vakit vâki' olan kusurdan ve tevâ'if-i askerîyeden her zümrenin beyninde bir nev'i fesâd tahaddüsüyle istihdâmları mümkün olamadığından esâfile müdârâyaya mecbûr olunub askerî tâ'ifesinden delîl ve tüfenkçi ve levend makulesinden farazâ beş on kîse bahşış vermeğe lâyıık ednâ bir yararlık edenlere mîr-i mîrânlık ve ba'zularına defaten rütbe-i vâlâ-yı vezâret verilerek ve sefer-i merkumdan avdet olunduktan sonra vezâreti nefy makamına koyup hademe-i devletden biri memur olduğu hizmetde tekâsül ve yahud haddinden ziyâde ednâ mertebe bir harekete mütecâsir olsa nefy ve te'dîbe bedel tuğ verilerek şân-ı vezâret külliyyen mefkûd olduğundan kat'ü'n-nazar vezâret dahi bu vesîle ile esâfil eline geçmeğe başlayıp zulm ve tam'a gün be gün şöhet bularak iştikâdan Devlet-i Aliyye bizâr ve vedi'ât-ullah olan fukarâyı ra'iiyyet dahi nâ-çâr yavaş yavaş adem-i itâ'ate ve hafî hafî Devlet-i Aliyye tarafına husûmete başlayıp vüzerâ ve hükkâm elinden ber-vech-i sühûlet girîze her biri birer çâre arar iken def'a-i sâniyede vâki' olan seferde âyân ve sergerde makuleleri hâl-i ra'iiyyete kemâliyle vâkîf oldukları mülâbese[lerle] kendülerini bu vesîle ile mahkûmiyetden külliyyen kurtarmağa her biri teşmîr-i sâ'id-i ihtimâm ederek ricâl ve hademe-i devletin mizâclarını gereği gibi öğrenip her biri bir tarafa intisâba ol mertebe yol buldular ki gerek vüzerâ ve gerek hükkâm-ı şer'in indlerinde zerre kadar itibârları kalmayıp umûr-ı bilâd yekser Âsitâne'de müstahdem olan ricâl ve hademe yedine geçip şu mertebeye resîde oldu ki farazâ aklâm hul-fâsından bir kazâda beşyüz akçe bir tûmâra mutâsârrîf olan bir kâtib ol-kazânın umûr-ı şer'iiyye ve örfiyyesine müdâhale edip vâlî ve hâkimin zerre kadar nüfûz ve itibârları kalmayıp belki ol kazada sâkin olup timar-ı mezbûrun mültezimi olan kimesne irade etmedikçe ol kazâda vâlî ve hükkâm olmak mümteni' oldu. Sâlisen Devlet-i Aliyye'de bir münâsebet ve yahud bir takrîb ile bir mahale intisâb peydâ ederek istihdâm olunan ba'zı nâ-keslerin etbâ' ve müte'allikatı bir maslahat zımında ve yahud bir husus [ile] mübâşiriyetle taşra memleketlere vardıkça ahâlînin vücûhundan kendü maslahat-ı fâsidesini tervîc için merkuma bir tulum kürk ya bir bâr-gîr veren her kim ise anı efendisine senâ ederek kulağını doldurub fukarâyı siyânet ve yahud memlekette kîl ü kal tekevvün etmesin mülâha-

zasına mebnî bu makule mübâşirin ve hademeye kararından ziyâde hidmet vermeyip lâyıkindan ziyâde ikrâm etmeyenleri hâin olmak üzere müntesib olduğu efendisine anlatarak biçâreyi tekdîr ve tazyîk ve itibârına hâlel vermediği kendülere iş edindiklerinden çâr ü nâ-çâr ehl-i irz makulesi dahi birer mahâle intisâba mecbûr olup dâr-ı devlette hasmından kavîce bir kapı bulur ise ol dahi sığınıp bulamadığı halde zorba makulesinden bir sâhib-i iktidâra müdârâ ederek tarafdâr geçinip ve hâb ve nehhâb olmağı ol dahi âdet edindiğinden sâkin oldukları memleketin ahâlîsi bu cihetle iki fırka olmağa başlayıp herkes kendü tarafının maslahatını tervîce sa'ý ile iş çıkırından çıkıp terefeyn sekbân tedârüküne muhtâc olmağla Edirne ve ol havâlide olan âyân ve voyvodalar Kırçalı ve Deliorman eşkiyâsına ve Sofya'dan yukarıda olanlar Arnavud tâ'ifesine ulûfe tayinini ve yahud ba'zı ettikleri mezâlim ve ta'addiyatdan ıgmâz ile başlarına biriktirip gün be gün fesâd ziyâde olmağa başladı ve her bir kaza havâlisinde müddet-i medîd geşt ü güzâr eden eşkiyâ be her hâl ol havâlide olan kazâlardan birinin âyânına müstenid olduğu ve müstenid olmadıkça geşt ü güzâr etmek mümkün olmadığı reyü'l-ayn görüp ve ilme'l-yakîn ma'lûm-ı kemterânem olan mevâddandır ki sûal iktizâ eder ise emsâlınden bir kaç ma'lûm-ı bendegânem olan maddeler şifâhen ifade ve takrîr olunur.

Zikr olunan esbâba mebnî âyân ve voyvoda makuleleri İstanbul'da birer il peydâ edip fukarâdan zı'fını almak için bezl-i irtişâdan kaçmayıp bu vesîle ile hademe-i devlet ve etbâ'-ı ricâl-i saltanat elleri yettikçe taşra memleketlerden akçe almağa başladıkça ve derecesinden ziyâde ihtişâm etmeğe alışıp bu keyfiyet zarurî ulemâ tarafına dahi sirâyet ederek anlar dahi gerek kendü ma'îşet ve arpalıklarının ve gerek etbâ' ve müte'allikâtlarının mansıplarının umûr-ı şer'iyelerini oldukça fikh-ı şerîfe müntesib müteşerri' adamlara taklîd etmeği külliye unutup bayağı bey'-i men yezîd derecesine resîde ettiklerine mebnî niyâbet iltizâmcılık gibi bir kâr sûretine girdiğinden Yanya ve Bosna ahâlîsi İstanbul'a dökülüp kapı kethüdaları tarafından her bir kazanın mâhiyyelerini arttırarak alan ve veren asla şerî'ât-ı mutahharanın icrasını mülâhaza ettikleri olmadığın- dan bayağı Selanik ve Yenişehir gibi cesîm mevleviyetler hasbe'l-iktizâ niyâbete verildikçe müdde'î ve müdde'aün-aleyhi istintâka ve de'âvî zımnında verdiği hüccetin sakkı hükm ettiği mes'eleye ve i'lâmı vâki-i hâle mutâbık mıdır temyîze kudreti olmayanları hezâr be hezâr gördüğümüz vardır ki taşradan mevâdd zımnında gelen i'lâmata nazar-ı dikkat

olunsa bu da'vâya delîl-i kâfidir. Sâ'ir kasabât ve nevâhide olanlar ma'âz-Allahü Teâlâ hiç lisana alınmak câ'iz değildir ki içlerinde sevâdhan olmaları pek çoktur. Bu makule hükkâmın beyne'l-ahâlî nüfûz-ı kelâmı olmadığından hasbe'l-iktizâ Devlet-i Aliyye tarafından varan memurünün yedinde olan evâmiri vâlî ve hükkâm tenfiz ve icraya kadîr olmadıklarından maslahat âyân makulelerinin ellerine düşüp bildikleri gibi kesip biçip eğer mübâşirleri erbâb-ı dirâyetden ise bir mikdâr hakk-ı sükût ile ırzâ ve iade ve ashâb-ı dirâyetden değil ise bayağı istihzâ ederek def' eylemeği indlerinde işgüzarlık addedip ve irâdat-ı Devlet-i Aliyye'nin mehâbeti nazarlarından sâkıt olmağa başladı. Ricâl-ı saltanat-ı seniyye dahi vülât ve hükkâmın ahvâline vâkîf oldukları ecilden bir belde de bir cesîm maslahat zuhûr ettikçe ahâlîsinden bir sâhib-i iktidâra havâle etmeğe mecbur olub cem'i husûsâta âyân makuleleri memur olmağa başlayıp maslahat vülât ve hükkâm elinden çıktıkça nüfuzlarına bir kat dahi hâlel gelip fakat bir rütbeleriyle ahâlîye cübbe satmaktan gayri bir işe yaramaz oldular. Gidererek âyânlar bu sûreti dahi çekemeyip kimi kapıcıbaşılık ve kimi müderrislik tahsîli sevdasına düşüp her birileri hadlerinden ziyâde merâtib tahsîline dest-res oldular ki esbâb-ı ihtilâlden bir sebep-i müstâkill dahi budur. Evvelâ bir memleketde bir cesîm maslahat zuhûr edip Devlet-i Aliyye tarafından bir külliyetlü mübâşir tayin olunmak lâzım gelse kapıcıbaşı ağalardan biri memur olmak lâzım gelir ki vezârete mevsûl bir büyük mertebedir. Vardığı memleketin âyânı ona hidmetkâr makamında olmak lâzım iken hâlbuki o dahi kapıcıbaşı olup belki fazla olarak bir de mîr-âhûr pâyesi var. Memur olan zât iki sûretin birini ihtiyara mecbur olup ya müdârâ ve yahud icra-yı lâzıme-i memuriyet kaydına düşmek lâzım gelir. İcra-yı memuriyet kaydına düştüğü sûrette o makule âyânların İstanbul'da hâmilere olan zevâta derhâl tahrîr edip anlar dahi âdet-i müstemirreleri üzere kapı kapı gezip evliyâ-yı umûru tasdîf ve ta'cîz ve ba'zı kelimât-ı bâtılâyı sûret-i hakda bast ve îrâd ederek bir şugule arasında âhirü'l-emr biçâre mübâşiri ya tekdîr ve yahud memuriyetinden azl ettirip memleket âyânına ihâle ettirirler. Müdârâ sûretini ihtiyâr etse maslahat Devlet-i Aliyye'nin marzîsi üzerine görülemeyip yine tekdîr olacağı nümâyândır. Bu takdîrce Devlet-i Aliyye'nin maslahatı gün be gün muhtell olup geri kalacağı delîl ve bürhân istemez. Sâniyen o makule erâzil-i nâs hemen kendi kendine dururken bir mertebeye nâil olmak dahi gücçe olduğundan kurt dumanlı günü sever diyerek herkes kendü semtinde ihtilâl peydâ

olduğunu ez cân ü dil ister ki hem rütbe kapmağa hem akçe kazanmağa indlerinde büyük sermâyedir ve bi'd-def'ât kendü lisânlarından istimâ' ettiğim maddedir ve erbâb-ı vukûfun ma'lûmlarıdır.

Bu Dağlı Eşkiyâsı maddesi dahi bu makule âyânların birbirlerine te galüb sevdasıyla tahrîklerinden neş'et edip bu mertebeye resîde olduktan sonra ba'zılarının zîr-i idâresinden çıkıp kendüleri dahi mütehayyır kalmışlardır. Ancak ba'zı idârenin tarîkini bilenler hâla keyfe mâ-yeşâ' istihdâm ederler. Ancak bu makulenin celbiyle bu nâ'ire-i fesâdın fi'l-cümle intifâsı sûretâ ehven görünüyor ise dahi mümkün olamayacağı erbâb-ı tecrübenin ma'lûmudur. Zîrâ mukaddemlerinde ba'zı vâkîf sûretinde bî-vukûf ve ba'zı vâkîf iken kendü maslahat-ı mahsûsasını tervîc zımında Devlet-i Aliyye'yi ve sâir memurini iğfâl edip re'y verilmek güzel olur sonra vaktiyle haklarından gelinir diyerek bir iki def'a bu sûrete râğbet olunup sergerdeleri birer kazaya oturtulmuştu. Bu sûret ise fesâdın gün be gün tezâyüdünü mücibdir. İbtidâ o makule darb-ı destiyle emelini tahsîl eden hâin makulesi göreceği maslahatı Devlet-i Aliyye'nin rızâsına tatbîk etmeği asla fikr etmez. Zîrâ hiç âsâr-ı gazabdan müte'essir olmamıştır. Sâniyen eşkiyâ tedmîrine memur olsa an-samîmi'l-kalb çalışmayıp bozup bozulması muvâza'atendir. Zîrâ her ne kadar hıyânetden keff-i yed etmiş gibi görünse dahi gayret-i cinsiye der-kâr ve içlerinde kendü akrabâ ve müte'allikâtı bulunmamak emr-i muhâldir. Sâlisen eşkiyâ mündefi' olup Devlet-i Aliyye'nin eli başına değdikçe o makule kerhen ruhsât verilenlerin tedrîcle haklarından gelinmek lâzıme-i maslahat olacağını dâimâ tefekkür eder ve devlet tarafından emin olsa bile âyân ve voyvoda olduğu kazanın ahâlisi kendü hükmi Karakuşî'sinden bî-zâr olup âhirü'l-emr bir belâya uğrayacağını anladığından etrâfında olan fitneyi kendüye hısn-ı hasîn bilir. Râbi'an şekavete mecbûl olan tâife dahi eslâfına bakıp onların hakkından kimesne gelemeyip çâr ü nâ-çâr birer kazaya âyân ettiler. Biz dahi gayret edip "ya bu yolda ölürüz yahud biz de birer kazâ zabt ederiz" diyerek bir taraftan zuhûr etmektedir. O takıma dahi re'y verilse bir takım dahi zuhûr edip ila gayrû'n-nihâye ardı alınmaz ve bu makule bedâvete alışan gürûhun dâimâ efkârı bu tarafa masrûf olduğundan gittikçe kolayını öğrenip ma'âz-Allahü Teâlâ daha dakîk ve amîk fesâdat peydâ etmeleri mülâhazadan ba'id değildir. Zîrâ muhârebede gün be gün tefennün edip ne mertebeye erişdikleri görenlerin ma'lûmudur. Zîrâ öteden beri bedevî asker ile mukâvemet bir emr-i müşkildir ki Devlet-i Aliyye-i

ebediyyü'd-devâmın ibtidâ-yı zuhûru bedâvetle olduğundan kimesne mukâvemet edemeyip ne kadar memâlîk feth ettikleri ma'lûmdur. Eşkiyâyı merkûme dahi beş on seneden beri bedâvete gereği gibi alışıp el-hâletü hâzihi Devlet-i Aliyye'nin mâlik olduğu tevâ'if-i askeriyeden üç cins asker sâirlerine cenk ve muhârebede fâ'ikdir. Bir cinsi Canik ve Trabzon havâlisinde olan Çepni askeri ve bir cinsi dahi Deliorman askeri iken bu cins asker ile üzerlerine varan memurlar dahi tâb-âver olamadıkları tecrübe olundu. Resm-i hiyel-i muhârebeyi bilmekte ve cesaret ve sebatta bu iki cinse dahi fâ'ik olan Arnavud askeridir. Anların dahi istihdâmı bir emr-i müşkil olup sergerde bulunanlara göre istihdâmlarının tarîkini öğrenmek mahsûs tahsîle muhtâc bir fendir. Bundan maadâ Arnavûd tâ'ifesi gâyet rezil ve tama'kâr bir tâ'ife olup indlerinde akçeden elezz bir şey olmadığından akçe kazanmak için envâ'-ı rezâ'ili irtikâb beynlerinde ayıp olmayıp ale'l-husûs seferler vuku'undan beri Osmanlı zümresine inkırâz gelip askere muhtâc olanların cümlesi Arnavûd sekbân istihdâmına mecbûr ve Rumeli âyânlarının dahi her biri kırk ellişer sekbân beslediklerinden tâ'ife -i merkumenin kârları gereği gibi revâc bulup gittikçe dakâyıkını öğrenerek kimesneye yâr olmaz oldular. Arnavûd askeri istihdâm eden iki sergerde birbirleriyle muhârebe edecek olup birbirlerinin üzerine asker çektiklerinde askeri kalîl ve yahud za'îf olan hasmının asker bölükbaşlarını hafiyeten tarafına celb ile tüfenk altılır ise altı aylık altılmaz ise üçer aylık ulûfe vermek şartıyla bayağı bazâr edip kendü hizmet etdikleri nân u ni'metini yedikleri efendilerini bozuverip rüsvây ederler ve bu cünha ile milletleri beyninde medhûl olmayıp belki iftihâr ederler.

Tevâ'if-i askeriyede olan fesâdât-ı mezkûreye mebnî eşkiyâyı merkumenin tedmîrleri için mahsûs sergerde tayini bu ana kadar bî-hûde it'âb-ı nüfûs ve etrâf ü eknâfda olan zâhireyi telef ve fukarâyı ra'iiyeti ızrâr ve iz'âcdan gayri bir netîce verdiği yoktur ve bundan böyle dahi her kim tayin olursa bir fâide olamayacağından kat'ü'n-nazar belki zararı olacağı âşikârdır. Zîrâ eşkiyâyı merkûme her ne kadar azlık olup nihâyetü'l-emr üç dört bin neferden ibâret olsalar dahi bedâvetlerine nazaran mukâbele için yirmi bin adama muhtâcdır. İbtidâ yirmi bin adamın dil-hâhları üzere idâresi pek müşkildir. İdâre kaydına düşülse hem katî çok hazine telefini mücib hem etrâfa zulm ve ta'addiyi müstevcibdir. Azıcık dil-hâhlarınca olmasa ve yahud tahminlerinden ziyade hasbe'l-iktizâ bir mahâlde tevkif olunsalar derhal isyan ve kaza ve kurâyı tahrîb ederek firâr

ederler. Taşrada olan âyân ve eşrâfa dahi ihâle bir hata-yı mahzdır. Zîrâ bâlâda zikr olunan esbâba mebnî âyân ve eşrâfda evâ'il gibi Bazarcık voyvodası Kavonoszâde Ahmet Ağa ve Selanikli Evronoszâde Büyük Yusuf Bey ve Burusalı Cizyedarzâde Hüseyin Ağa gibi devlet bendeliğiyle iftihâr eder mütediyyin ve muktedir kimesne kalmayıp ekserî zulm ve tuğyân ve tegalüb ve isyâna mâ'il olduklarından başka taşrada terbiye olan adamların kalplerinde ale'l-umûm bir iddia vardır ki bu emlak ve akar bize babalarımızdan dedelerimizden kalmışiken bizim mülkümüzde devlet niçün keyfe mâ-yeşâ' tasarruf eder diye canları sıkılır ve bu maddeyi oldukça âkil olanları ketm edip serbestçe olanlar bayâğı ikrâr eder ve dâimâ memur oldukları husûsatda kendü matlûblarını tervîce sa'y ile devlet maslahatını düşünmezler.

Ve tahammülünden ziyâde akrânlarına ve sâ'ir nâsa mükâbereye mecbûl olduklarından kendü kurenâlarından gayri nâsın cümlesini tenfir etmek âdet-i kabihalarından olmak mülâbesesiyle birbirlerini dahi çeke-meyip birinin memur olduğu maslahatı diğeri bozmağa çalışır ve bu âna gelince gerek derk eylediğimiz vakitte ve gerek tevârihde görülen vakâyi'de bu makuleden biri bir emr-i cesîme memur olup devlete yarar bir iş gördükleri mesbûk değildir. Hatta içlerinden birer münâsebetle vezîr olanlar dahi ba'zı muhârebâtta ednâ mertebe iş gördükleri var ise dahi bir emr-i cesîme muvaffak oldukları yoktur. Karîbü'l-ahdde Manâstırlı Zaimzâde Mustafa Paşa ve Zihneli Hasan Paşa ve Selanikli Hazinedarzâde Mustafa Paşa ki âyânlıklarında kimi akıl ile kimi insâf ile müstehir iken vezâretlerinde ettikleri fezâhatlar ta'dâd olursa her birinin hâli başkaca birer risâle olabilir zikr olunan mahâzîr der-kâr idüğü teslîm olunur ise işbu fesâdın def'i dahi zuhûru gibi tedrîce muhtâc olur.

İbtidâ vezâret dedikleri rütbe yavaş yavaş derece-i evveline iblâğ olunmak bu dahi erbâbına verilmekle az vâkifte kendi kendine hâsıl olur. Sâniyen zuhûr-ı Devlet-i Osmâniye'den beri nâmdâr olan vüzerâ bütün tevârih tettebbu' olursa ta'dâd olunacak üç zümreye münhâsırdır. Derece-i evvelde olanlar rikâb-ı hümâyûnda terbiye olup mehâbet-i mülûk kalbinde müstakarr ve hidemât-ı devlette bulunmağa taşranın ve İstanbul'un oldukça ahvâline vâkîf vezîrzâdeler ve ağavâttır. Derece-i sâniyede olanlar müddet-i medîd vüzerâyaya mukârenet ve hizmetle terbiye olup silâhdârlık ve kethüdâlık hizmetlerinde bulunmuş olan Osmanlılardır. Derece-i sâli-sede Enderûn-ı Hümâyûnda terbiye olanlardır ki bu zikr olunan üç züm-

reden hâric gerek küttâb ve gerek yeniçeri ocaklısı ve gerek askeri zümresinden delîl ve tüfenkci ve levend ağaları ve taşrada olan âyân ve eşrâftan bir tarihte bir işe yarar vezîr zuhûr ettiği mesbûk değildir. Küttâbda var ise dahi nâdir zuhûr ettiğinden pek ağavâta uyamaz. Zîrâ küttâb zümresi [za'yîfü'l kalb olmağla.....derkârdır]* bu zikir olunan üç zümreden akl-ı mahkeme sâhibi olub idâre-i vezârete ve tedbîr-i mülke kâdir bulunmaz ise dahi oldukça âkil olanları intihâb olunup ol-vechle vezâret verildiği sûrette hiç bir fâidesi olmaz ise bunlardan asla ziyân melhûz olmayıp hasbe'l-iktizâ Devlet-i Aliyye tarafından azl ile ve yahud vech-i âhar ile tevbih olunsalar isyanları gâ'ilesi çekilmez ve bundan bir kaç fâide dahi der-kârdır ki vehle-i ûlâda bir ednâ şey gibi görünüp bir kaç seneden sonra anlanur. Zümrat-ı mezkûre rütbe-i vâlâ-yı vezâretle be-kâm olmağa başlayıp bunlardan hâric biri bir münasebetle vezârete sevk olursa evliyâyı umûr “o makule adama vezâret verilmenin ne münâsebeti var Devlet-i Aliyye'ye ne hizmeti sebkât etdi ki vezâret gibi bir mertebe-i aliyyeye nâ'il olsun” diye cevâb verildikçe bundan sonra vezâret bu üç zümrenin âkil ve erşedine tahsîs olunduğu halkın zihninde takarrür edip erbâbı olanlara gittikçe bir heves ve şevk hâsıl olmağa başlayıp herkes hâlince vezârete lâyük harekâtı tahsîl etmelerine sebep olur. Zîrâ fi'l-asl cem'î hademe-i Devlet-i Aliyye'ye matlab-ı a'lâ olan vezâret yirmi otuz seneden beri zikir olunân esbâba mebnî müttehemlik gibi olduğundan cem'î nâs inzivâ tarafına meyl edip merâtib tahsîlini hulyâlarında dahi kurmaz oldular. Bu sûret ise gittikçe himmete fütûr vereceğinden başka müddet-i medîde devlette müstahdem olanlar külliyetlü îrâd ve mücevherât cem'îyle bir kûşe-i râhata çekilmenin tarîkini arıyorlar ki gerek cem' ettikleri mal ve gerek hâsıl ettiği tecrübesi ne Devlet-i Aliyye'nin ve ne âhar kimesnenin işine yaramayıp cin zabt etmiş dahme gibi kalıyor. Zikir olunan evsâfla mevsûf olup vezârete şâyân olan gerçe nedret üzeredir. Lakin bunun dahi sır ve sebebi yine her zümrenin istihdâmda ehliyeti aranmayıp nâ-ehl eline geçtiğinden herkes heves-kâr olmayıp âkil olanlar râhat ve inzivâ tarîkını izzet ve ikbâl ve tahsîl-i şân ve şöhet ile îfâ-yı nîk-nâm etmeğe tercihe başladılar. O mertebeye reside oldu ki vezâret ve hidemât-ı sâirede istihdâm olunmağa lâyük adam bulmak pek müşkil oldu. Evâ'ilde ricâl-i devlet ve vüzerâ-yı sâhib-i servetten biri ecel mev'ûdiyla fevt oldukça

* Metinde eksik olan yer silik olduğu için okunamamıştır.

cem'î emvâlî cânib-i mîrîden zabt olunup ıyâl ü evlâdı hâ'ib ve hâsır kalarak bu makule zevât evlâdlarını tarîk-i ulemâya idhâle heves edip şimdi bu evânda bu makule kibârın emvâlîni külliyyen zabta ta'addî olunmayıp lâyıkı vechiyle ıyâl ü evlâdına geçinecek verilir iken o adât-i kabîha halkın zihninde kaldığından sekbânbaşılara varınca her zümre kendi oğullarını tarîk-i tadrîse koyup tahsîl-i emel tahsîl-i ilm ve ma'ârifeye mâni' olarak o tarîkde dahi bulunan erbâb-ı isti'dâdın himmetlerine fütûr îrâs ederek erbâb-ı ilme nedret geldiğinden başka bu kadar kişizâde ve erbâb-ı dirâyetden her hizmetde istihdâma kâbil oldukça îrâd sâhibi çelebiler mahbûs gibi tarîk-i ulemâda kalıp pederinin bulunduğu hizmette günün ihdâsıyla tahaddüs eden ba'zı ahvâle vukûfu var ise dahi ulemâ tarîkinde bulunduğundan kimesne kendüden sormayıp hemyân-ı kitmande serbeste kalıyor ve kendüleri dahi müderris olduk diyerek züll-ı ta'allüme tâb-âver olamayıp fakat bir satranç öğrenmekle kâni' olduklarında tarîklerinde dahi mu'azzez olamıyorlar. Beri tarafta dahi gerek aklâmda ve gerek hidemât-i sâirede istihdâma lâyıık adam bunun için bulunmayıp bir alay esâfil-i nâs istihdâm olunarak bir sûrete resîde olmuş ki bir tarafta Devlet-i Aliyye'ye Arabî yahud Fârisî ibare ile bir nâme ve tahrîrat gelse Bâbîâlî'de ibaresiyle tercümeğe kâdir kimesne kalmamış zîrâ tahsîl-i ma'âş kaydı tahsîl-i hünere o makule esâfil indinde ercahdır. Bundan sonra bu maddeye ihtimâm olunup belki hâlâ müderris olanlardan beş on kadar isti'dâd-ı tâmmeye sâhibi olanlarının tarîkleri tebdîl olunup ve fi-mâba'd iki tarîke dahi mûcib-i züll olmamak için ağazâdeleri ale'l-husûs yeniçeri ağası ve sâir ocak ağaları evlâdlarını isti'dâdına göre kapıcıbaşı ve yahud silahşor ve küttâbzâdeleri hâce ederek gittikçe istihdâma şâyân devlet nimetiyle perverde olmuş hademe tezâyüd bulup ve bu makuleler adem-i irtikâb ve insâf ve sadâkate dahi âher nâsa râcih oldukları mücerredir. Bu vechile iki tarafta dahi sene be sene istihdâma şâyân adam çoğalmağa başlayıp tarafeynin izzet ve şânını mûcib olur.

Her ne kadar sadeden hâric ise dahi vezâret zikr olunan zümreye tahsîs olunmağa teşvîk ve îgrâ için ma'lûm-ı çâkerânem olan mevâddan birini beyâna ictisar olunur. Kâ'im-makâm-ı esbak Eğribozlu sâbık Bekir Paşa hazretleri Rumeli vâlisi iken makarr-ı vülât olan Manâstır'a yirmi saat mesafede vâki' Köprülü Kazası'nda Kadı Molla ve Ali Ağa-zâde Emin Ağa nâmında iki mütehayyız adamları Köprülü Kazası'na iştirâken âyân edip on beş kîse akçe almış idi. Senesi tamamında yine âyânlıkları ibka

olunmak vakti geldikde merkurmandan Emin Ağa otuz kîse akçe arz edip yalnız kendü âyân olmak üzere istid'â eyledikte müşârünileyh bu vechile cevâb verdiler ki Emin bize vereceği otuz kîseyi beherhâl kazâya tevzi ve tahsîl edecektir. Hasımı Kadı Molla'nın eline ser-rişte girip ahâlîyi tahrîk ile kazânın nizâmı bozulur. Ben dahi devlet indinde on beş kîse için medhûl olurum bunlar olmasa dahi [.....derkardır deyip otuz kîseyi] kabul etmeyip yine merkurmanı iştirâken âyân etmişti. Ba'dehu merhûm Selanikli Hazinedar-zâde Mustafa Paşa Rumeli'ye gelir iken merkur Emin bu emelini müşârünileyhe arz eyledikte Emin'den otuz kîse alıp âyân nâsb ve Kadı Molla'yı tutup kayd-ı bend ile Manâstır'a götürüp tecrîm etmek için bir müddet haps ve ba'dehu Ohri Kalesi'ne kalebend etmişti. Merkur Kadı Molla o müzâyakayı görünce akçe vermeğe râzı olup on beş kîse akçe verip vilâyetine gitmek şartıyla ıtlâk olundu. Merkur refîki olan Emin'den ahz-ı sâr için Köprülü'ye varıp o günlerde daha müşâriünleyh Mustafa Paşa hazretleri Vidin cânibine memur olduklarında gereği gibi fırsat bulup kazâ ahâlîsini tahrîk ile bin beş yüz kadar adam başına cem' ve Köprülü Hanı'na kapanıp bir ihtilâl-i azime verdi ki Manâstır vücûhundan Za'im-zâde Ahmed Bey ve Üsküb Nâzırı müteveffâ Hüseyin Ağa bizzât varıp yine iştirâken âyân olmağa ırzâ edince otuz kırk gün Köprülü ahâlîsi fırınlarda etmek bulamayıp mürûr ü ubûr eden hademe-i devlet ve sâ'ir kimesneler yirmi otuz gün mürûr ü ubûr etmek mümteni' oldu. Tamam ber vech-i iştirâk işlerini rû'yete başlayıp kazâ asûde olduktan sonra merkur Emin yine tek durmayıp Üsküb Nâzırı Hüseyin Ağa tarafına ilticâ ile yine yalnız âyân olmak tahsîline düşüp sızıldısız idare edeceğine Üsküb Nâzırı mûmâileyh kefil olmak üzere Vidin cânibine Mustafa Paşa'ya tekrar tahrîr eylediler. Müşâriünleyh Mustafa Paşa dahi kazanın o mertebe ihtilâlini görmüş iken akçeye dayanamayıp Üsküb Nâzırı Hüseyin Ağa kefil olur ise ve bize dahi kırk kîse akçe pîşîn verip ve mukaddem Vidin tertibatı için asker ve zâhire bedeli olmak üzere tevzi' olunan akçemizi bir haftada tahsîl eder ise ve hâkimlere mahkûm olup kazanın tahammülü bu kadar diye î'lâm ve mahzar ettirmeğe müte'ahhid olur ise buyuruldusunu veresin diye kâ'im-makâmlığa yazdığı mektûbu re'yü'l-ayn gördüm ve çâr ü nâ-çâr merkûm Emin bu vechle ta'ahhüd edip yirmi bin gurûşun bir mikdârını verip bâkısını dahi tahsîl sevdasında iken hele müşâriünleyh Rumeli'den azl ile yerine Hakkı Paşa Hazretleri teşrîf buyurulup râbîta verildi. Lâkin merkur Emin'e buyu-

ruldu verildiği günden Hakkı Paşa Hazretleri'nin Edirne'ye teşriflerine kadar üç ay Köprülü Kazası'nda olan hâsârat altmış bin gürüşü tecâvüz eder. İşte Devlet-i Aliyye hademesinden olan vüzerâ ile âyânlıktan vezîr olanların farkı berâ-yı cüz'ide bu kadardır. Umûr-ı cesîmeye memur olduklarında ne kadar fark ettiği bundan kıyas olunur.

İhtilâl-i merkumenin def'i için vakit vakit hert tarîke teşebbüs olunup gâh fi'l-cümle teskîn olmak için re'y verilerek ve gâh oldukça muktedir olan vüzerâyâ re'sen ihâle olunarak ve gah âyânların re'yine takvîz olunarak cümlesi tecrübe olunup bu sûretler kârgir olmadığı anlandı. Bunun def'i şu vechile lâyh-i hâtır-ı çâkeri olur ki ibtidâ Rumeli'de olan vüzerâdan Devlet-i Aliyye'de terbiye olunmayıp âyânlıktan ve yahud askerî tâifesi sergerdelerinden olan vüzerânın ber-vech-i suhûlet def'iyle Rumeli'de Arnavudluk'dan maadâ Derbendât hâricinde olan Çirmen ve Köstendil sancaklarına varınca cem'î eyalât ve sancaklar bâlâda mezkûr evsâf-ı hasene ile mevsûf olup padişahların imâm-ı müslimîn olduklarını bilir ve hilâfında olanlar indullah dahi merdûd ve magzûb olduğunu anlar vüzerâdan farazâ sadr-ı sabık İzzet Paşa ve ka'im-makâm-ı esbâk Derviş Abdullah Paşa ve Mustafa Paşa Kethüdâsı Van'lı Mehmed Paşa ve bunlar emsâli vüzerâyâ tevcîh olunup bu ahvâle uymayan vüzerâdan Belgrad Muhafızı Mustafa Paşa'nın def'i serhâdde olup haylice de muktedir olduğundan cümleden akdem olmağla gerek müşârünileyh ve gerek emsâli ve gerek âyân ve eşrâfdan fesâdatdan ictinâb lâzım olanlar tevhiş olunmamak için ser-rişte verilmeyip fakat vüzerâ-yı müşârünileyhimden nisbetle çok mâliyesi olan birine ibtidâ Belgrad tevcîh olunup bir hüsn-i sûretle Mustafa Paşa def' olunmak ve müşârünileyh Mustafa Paşa'nın ve Gürcü Osman Paşa'nın ber-vech-i suhûlet def'ine dahi çâre der-kâr olup hin-i iktizâda arz ve beyân olunur. Sâniyen vüzerâyı öteden beri zulme mecbûr eden idâre-i dâ'ire gâ'ilesi olup Osmanlı zümresini idâre sâir ecnâs-ı askerinin üç katına muhtac olmakla bir müddetten beri vüzerâ Arnavud sekbân istihdâmını eylediklerinden zabtına muktedir olamayıp zuhûr eden gunâgûn fesâdatın ve tadrîcle Devlet-i Aliyye'ye asker ve hademe husûsunda fevt gelmeği mûcib olmak için farazâ evvel be evvel Belgrad her kime tevcîh olunur ise ma'iyetinde beraber bulunup anın re'iyle hareket ederek üç sene gezip sonra yine İstanbul'a gelmek şartıyla Levend Çiftliği ve Üsküdar ocaklarından sağ kol ve sol itibârıyla yüzer neferden ikiyüz nefer Bostani Tüfenkçisi verilip asâkir-i merkume İstanbul'da ol-

dukları vakitte verilen ulûfeleri yine Devlet-i Aliyye tarafından vakt ü zamanıyla irsâl olunup vezîr tarafından dahi her nefere mâhiye beşer ve yahud onar gurûş ulûfe ve mikdâr-ı kîfâye tayin verilip Arnavud sekbânı istihdâm olunmamak ve Belgrad'ın tahammülüne nazaran nihayet altmış neferden ziyâde Enderûn ağası ve elli neferden ziyâde delîl istihdâm olunmayıp sâir tatar ve karakullukçular dahi bu tertîbe tatbîk olunmak. Râbian olur olmaz kimesne Devlet-i Aliyye ile vüzerâ beyninde olan esrâra vâkîf olmasın zeminiyle Devlet-i Aliyye'de nev'ummâ istihdâm olunmaya müsta'id olup tecrübe sâhibi olmayan hâcegân efendilerden biri fermân ile divân kâtibi nasb ve tayin olunup vezîr tarafından mûmâileyhe bin gurûş mâhiyye verilip sâir avâidât-ı mu'tâde verilmemek ve belki bi'l-iktizâ ba'zularının kethüdâları dahi bu minvâl üzere olmak ve sâir eyâlât ve elviyenin dahi tertîbi bu kıyas ile kiminin noksan kiminin ziyâde olarak bu vechile tanzîm olunmakta bir kaç fâ'ide mülâhaza olunur. Evvelâ vüzerâ divân kâtibi nâmıyla tahrîratının me'âli anlanmaz bir alay lâ-yuflihûna mecbûr olup esrârına vâkîf etmemiş olur. Sâniyen devlet tarafından o makule müsta'id adamlar taşra ahvâline vukuf ve ıtılâ' hâsıl edip vaktiyle devlette istihdâm olunmağa kâbiliyet tahsîl eder ve bi'l-iktizâ bir orduda bulunsa oldukça asker ahvâline vâkîf bulunup sırf vehime te-ba'iyet ile halka helecân vermez. Sâlisen hizmetinde olduğu vezîrin harekâtından devlete muzırr bir şey his olunur ise hafîce mûmâileyhden tashîhi kâbil olabilir ve her vezîrin yanında bulunan birer semtin ahvâline vâkîf olarak gittikçe Devlet-i Aliyye'de tecrübe sâhibi adam çoğalır ve bu sûret hâcegân zümresinin her birine hâline göre bir maaş olup oldukça geçinmelerine ve vaktiyle devlet hizmetlerinde istihdâm olunmalarına bir sebep olmakla bilâ-istihkâk mansıb olmak için hücûmları gâ'ilesinden evliyâ-yı umûr fi'l-cümle kurtulur. Bostanî Tüfenkçisi askerinin dahi bu sûret refte refte tezâyüdünü mûcib olur. Zîrâ sekbân gâ'ilesi ber-taraf olup inşaallah gitdikçe delîl ve tüfekçi ocaklarına dahi inkırâz gelmeğe başladıkça taşrada olan esâfil-i nâsdan serseri gürûhunun kârlarına kesâd gelmeğe başlayıp hâh ü na-hâh Bostancı Tüfenkçisi yazılmağa mecbûriyetlerini mûcib olur ve Tüfenkçilerin dahi üç sene bir vezîrin maiyetinde durup ba'dehû İstanbul'a avdet edenlerine vaktin tahammülü kadar birer mikdâr ulûfe zamm ve ba'zı kisve ve edevâtlarında imtiyazlarını mûcib-i iltifât olunarak bir serbestlik hâsıl olmağa başlayıp Tüfenkçilik arzusu İstanbul hovardalarına sirâyet ile gittikçe kesret gelmeğe yüz tutukça

eskiyip nizâmları muhtell olan ocakların bârından bir mikdâr halâs olunur. Belki inşâallah bütün bütün kurtulunur ve her bir vezîrin bulunduğu mahalın iktizâsına göre maiyetine neferâtıyla üçer beşer top ve ba'zılarına birer ikişer orta topçu tayin olunup hin-i iktizâda yanında bulunmağla kuvvetini mûcib olur. Bu tertîb ile her vezîr mansıbına vardıkta ibtidâ her ne kadar tertîb-i cezaya şayân iseler dahi kimesneyi tevhiş etmemek için âyân ve eşrâfına hüsn-i iltifatla celbine sa'y etmek ve bu makule tertîb-i cezâsı derece-i vücûbda olan âyân ve sâirlerinin her vezîre bu vesâyâ ile defteri verilip tamam fırsat-ı kâmileşi düşmedikçe asla ser-rişte verilmemek.

Ve gerek İstanbul'dan taşraya ve gerek bir kazadan bir kazaya gidenlere her ne maslahat için gider ve her ne zümreden olur ise olsun sâ'iler ve tatarlar Frenk yasakçıları kendü çiftliğine gidenlere varınca isim ve şöretleriyle tezkire verilmedikçe mürûrlarına ruhsat verilmemek işbu mürûr tezkiresi maddesi katı çok fesâdın def'ini mûcib olmağla bu madde ibtidâ Rumili Valiliği'yle bi'l-muhâbere nâsın kalbinde yer etmek için i'zâm olunup ricâl-i devletden merâtib kat' etmiş bir zât mahsûs bu emre memur olup İstanbul'dan memuriyetle çıkan mübâşirine filan zümreden filan ağa ve efendi şu kadar nefer etbâ'ıyla filan mahalle memuren i'zâm olmağla mürûrunda mümâna'at olunmaya diye mübâşirine ve sâir memurîne ve yolcuya birer memhûr tezkire verip kal'a kapılarında ve her bir kazâda dahi birer münasib haseki ve yahud sâir ecnâsdan tahammülüne göre birer adam memur olup mürûr eden kapıcıbaşı olur ise dahi tezkiresine bakıp etbâ'ından tezkire mücebince noksan ve ziyâdesini suale me'zûn olmak ve devlet hademesinden maadâya kefil alınmadıkça tezkire verilmemek ve kapılardan yevmiye her kim gider ise ve ne mahale gider ise ve her kim gelir ise akşam akşam defteri memur olan zâta her kapıdan verilip ve sâir şühur ve kasabâtda dahi bu ihtimâm dâ'imâ bilâ-fütûr riayet olunmak bu maddeye dikkat olunduğu sûrette İstanbul ve Boğaziçi'nde olan simitçi ve dalyancı ve bozacı makuleleri bahar geldikde birbirleriyle mukâvele ederek çıkıp İstanbul civarında haydutluk edip biraz tevâtür bularak avcıbaşı yahud bostancıbaşı memur oldukda yine kaçıp İstanbul'a gelmeği edemez olurlar. Zîrâ o makuleler kendüye kefil bulup tezkire tahsîl etmek taşrada ve İstanbul'da müşkil olur ve bu husûs evâmir ile Memâlik-i Mahruse'ye i'lan olunduktan sonra her kim olur ise olsun tezkiresiz tutulur ise ve tezkire vermeğe memur olan bu bahane ile bir kimesneden bir akçe alıp ya-

hud aher vechile rencide ettiği duyulur ise bilâ-âmân cezâsı tertîb olunmak ve Bahr-i Sefîd ve Siyâh Boğazları'na dahi birer mu'temed-i aliyye kimesneler bu madde için tayin olunmak Çirmen Sancağı dahi bir muktedir vezîre tevcih olup şimdilik Rumeli Valisi ötede olmak mülâsebesiyle ol-havâlide lüzûmu olmayıp Sevâhil-i Bahr-i Siyâh Muhâfızı nâmıyla Ah-yolu ve yahud Misivri taraflarında oturmak kezâlik hükkâm-ı şer'in dahi tiz elden nizâmı mümkün olamamağla kibâr-ı ulemâdan kendüyü akçe ile itma' mümkün olmayan bir zâtın uhdesine bu madde resmen ihâle olup selâtin-i i'zâm ve vüzerâ ve ricâl-i devlet taraflarından asla ricâ ve şefa'at ve kelime-i tayyibe girmeyerek kendüleri oldukça münsaf ve mütedeyyin ve fıkıh ve ferâize âşinâ fukarâ-yı müderrisîn ve kuzâttan biraz kimesneler intihâb edip şimdilik mâhiyeleri terakki ve tiz elden vâreste olarak gerek civar-ı saltanatta ve gerek Rumeli'nin sâir cesîm kazâlarına birer nâib irsâl olup ve hâllerine gereği gibi vâkîf olunmadıkça olur olmaz şikâyetle azl olunmamak ve cümle kazalara bu vechile iltizâm güççe olmağla civârlarında olan ufak kazaların kuzzât ve nüvvâbına devlet tarafından bâlâda zikr olunduğu üzere tayin olunan nüvvâb nezâret edip hüsn ü kubhu onlardan sûal olunmak bu madde pek dikkat ve i'tinâ olunacak bir maddedir ki on beş seneden beri taşralarda kimesne hakkına destres olmak vâki' olduğu var ise dahi tesadüf kâbil[in]den olup mürâfa'a sûreti bayağı terk olunmak derecesine vâsıl olmuştur ve buna dair hezâr mevâdd re'yu'l-ayn meşhûdum olmuştur ki asıldan bir zamanda ve bir diyârda vukû'ı mesbûk değildir ve bundan pek çok fesâd hâsıl olduğundan başka zımnında müteşebbis-i ezyâl-i mutaharrası olduğumuz şeri'ati maâz-Allahü Teâlâ tahkîr çıkup hakkımızda gayret-i ilâhînin zuhûruyla adem-i tevfiğe sebep olabilir ve yavaş yavaş Üsküb Nezareti ve Edirne Cizyedârlığı ve Filibe Nezareti ve bunlar emsâli cesîm iltizâmlar dahi yerliye ve Leskovikli Arnavudlara tahsîs olunmayıp İstanbul'da yerli yurtlu ağa denilmeğe şayân zu'emâ ve mültezimin ve hassa hasekilerinden mücerreb ve münsaf adamlar arayıp dikkat ederek o makulelere yine sâbıkı malına noksan gelmemek üzere verilerek iktidar ve servet ve nüfuz-ı kelâm yavaş yavaş devlet hademesi eline geçmeğe sebep olup mehâbet-i saltanat yine taşraya sirâyete başlar ve şimdilik bu kadarca sene ber-vech-i dikkat maslahat-ı mahsûsaya tatbîk garazını girmeyerek rabita verilse her vezîr ve hükkâm ve voyvoda bi'l-ittifâk buldukları kazanın hâline dikkat ve ahâlisine olduğu mertebe şefkat ve kasabasına hendek ve şeranbol ile mehmâ-emken resânet verip

eşkiyâ hüçûm eder ise civarda olanlar cümlesi devlet taraftarları bulunmak mülâsebesiyle birbirlerine i'ânet ederek müdafâ' edip asla eşkiyânın üzerlerine varılmaksızın bir sene de kuvvet-i eşkiyâya za'af-ı küllî geleceği âşikâr ve iki seneye kadar külliye ber-taraf olacağı bedidârdır. Zîrâ eşkiyâ zümresi bir mahâle tecemmu' ettiğinde elbette akvât-ı yevmiyelerini fikir ederek ondan sonra gidecekleri mahali dahi tasmîm ederler. Etrâf ve eknâfda kendülere bir sığınp ilticâ edecek kimesne olmadığından ve mürûr tezkiresiz kimesne gezemediğinden birbirleriyle muhâbere ve şehirlerden havâdis teccessüs ve malzeme tedâriki mümteni' olup refte refte perişân olmaları mahâl-i iştibâh değildir ve avn ü inâyet-i Bârî ile bu madde bertaraf olmak emâreleri zuhûr edip mehmâ-emken Rumeli ahâlî ve fukarâsının eli başına değmeğe başladıkda vüzerânın dahi asla zulme muhtâc olmaksızın dâ'irelerini ve kendülerini idare edip ve Rumeli ve Bosna ve Mora gibi eyaletlerde üçer sene oturan vüzerânın hazinelerinde biner kîse akçe cem' olmak üzere îrâdlarının dahi iki vechile çâresi mülâhaza olunmuştur ki hin-i iktizâda arz olunur.

Ve bundan sonra etrâfta olan âyân ve eşrâftan ve sekene ve serhadât-tan ve Arnavud paşalarından biri isyân etmek lâzım gelir ise vehle-i ûlâda olur olmaz kimesnenin sözüyle izhâr-ı gazab olunmayıp hasbe'z-zarûre izhâr-ı gazab olunmak lâzım geldikde dahi etrâfiyla mülâhaza ve mutâlaa olunarak bir kere üzerine varıldıktan sonra zımnında her ne kadar mahâzîr zuhûr eder ise dahi kahr u tedmîri müyesser olmadıkça bir daha afvı sadedi lisâna alınmamak zîrâ bu makule mevâdda etrâf ve civarında olan erbâb-ı iktidâr hezâr-ı tekellûf ile celb olunup oldukça hizmete yarar iken magzûb olan kimesne afv olunup biraz daha ruhsat verilerek iltîfât olundukça mukaddem devlet tarafına meyl ile hizmet edenlere hasm olub tasalluta başlıyor ve biz dahi tesâhüb etmeyerek biçâre mutazarrır olup bir vakitten sonra yine merkum hakkında izhâr-ı gazab olundukta etrafta olanların celbi mümkün olamayıp devlete taraftar görünse dahi hasma hafice i'âneye mecbûr oluyor ve bâlâda zikr olunân tertib üzere vüzerâ tenkîh olunup kaffe-i hükkâm ve zabitan-ı devlet bendeleri olmak mülâsebesiyle hasbe'l-iktizâ bir hasm zuhûr etse hakkından gelinmek kolay olur. Zîrâ Kara Mahmud üzerine varıp Bekir Paşa'nın bozulması ve Pasbanoğlu üzerine varıp Kaptan Paşa hazretlerinin bir iş görememesi ancak ma'iyetlerinde olan tuğyâna mâ'il vüzerâ ve mîrîmiranların türlü türlü vâki' olan hıyânetlerinden olup yoksa hasmın kuvvet ve iktidârla-

rından ve yahud müşarünileyhimânın tekâsüllerinden ve adem-i iktidârlarından olmadığı vukûfu olanların cümlesine ma'lûmdur.

Tiz elden deflerinin çâresi için sual olundukta yazılan

Eşkiyâ-yı merkûmenin tiz elden def'i mümkün olamaz zîrâ külliyeTLü asker ve akçeye ve mevcûd olan vüzerâdan oldukça bir ehvencesi intihâb olunıp anın uhdesine ihâle olunmak ve yahud umûmen Rumeli de bulunan vüzerâ ve sâir rü'esâ memur kılınmak ve yahud eşkiyânın cümlesine birden re'y ve âmân verilmek sûretlerinden biri ihtiyâr olunmağa muhtâc ve münhâsırdır. Müstakillen bir vezîre ihâle olunmak ve yahud mazanne-i iktidâr ve sadakat olanlar umûmen memur kılınmak sûretleri kârgir olmadığı bi'd-def'at tecrübe olundu ve mevcûd olan gerek vüzerâ ve gerek sâirleri bu eşkiyâ maddesini kendülere me'kel ittihâz etmişlerdir. Eşkiyâ-yı merkûme cüz'ice olsun bir sadme görüp kendüleri tâlib olmaksızın size re'y ve âmân verelim demek dahi maâz-Allahü Teâlâ Devlet-i Aliyye'ye züllü mücib olacağından başka düvel-i nâsârâ ile olan musâlahalar gibi biraz şurût teklîf edecekleri bedidâr ve ez-cümle Halil Paşa'ya bir eyalet-i cesîme verilmeği şart kılacakları gün gibi âşikârdır. Sonra merkum dahi bir vâhiye-i vahyâ olup maslahat bir kat dahi su'ûbet kesb eder ve bu makule şekâvete mecbûl ve mecbûr tavâ'if -i bî-su'ûr bu suret fukarânın rahat ve âsâyişi için ihtiyâr olunduğunu idrâk edemeyip Devlet-i Aliyye'nin adem-i iktidârına haml ile bu madde elli seneye kadar nâsın kulağında kalıp çokluğa darı saçılmaz ittifak olunduktan sonra devlet dahi başa çıkamıyor bak dağlılar ne sûret kesb etti. Başımıza bir belâ olup bundan sonra şurû' olunacak maslahatın cümlesini tas'ibe sebep olur ve bu ihtilâlin güya def'i mümteni' gibi telâş ve izhâr-ı acz ve fütûr etmek galebe-i vehimedendir. Yoksa lehü'l-hamd ve'l-minne Sultan Hâmîd Han merhûm hazretlerinin devriyle mühimmat ve top ve cephâne ve oldukça asâkir-i mürettebe cihetleriyle Devlet-i Aliyye'nin şimdiki iktidârı muvâzene olursa elli kat ziyâdedir. Zîrâ her bir tertîbin es'ab olan ibtidâ'sıdır. Teksîr ve tervîci ibtidâ'sına nazaran pek esheldir ve taşranın ancak ihtilâline sebep rü'esâ ve memurînin bîgâne olduklarından neş'et eder yoksa adem-i iktidârdan değildir. Ancak uzadıkça ta'affün ederek iktidârimıza dahi hâlel vereceği anlanmağa başlıyor. Zirâ Arnavudlar ile Dağlı ve sâir eşkiyâ beyninde bir iki seneden beri bir mülayemetçik his olunmağa başladı ve karibü'l-ahdde ol-tarafa sirâyetle Arnavudluk dahi muhtell olacağı benzer. Bu cihetler mülâhaza olundukça bu maddenin def'inde iktizâ eden tedabire hemen şurû' olunmak derece-i vucûba resîde

olduğu her ne kadar bedîhi ve bâhir ise dahi bir müddetden beri bozulmuş olan madde pek de birden bire râbîta bulamayacağı müsellemdir. Ancak şu kadar var ki eşkıyânın taşra memâlikde olan ibâdullahı tahrîb ile ettikleri habâsetin definden evvel İstanbul'a tekarrüb etmeleri İstanbul'da biraz erâcife bâdi oluyor ki (eşkıyânın taşra memâlikte olan) katî çok fesâda mü'eddî olabilir tîz elden şu civar-ı saltanattan te'bîd ile bir mikdâr intifâ'si için hemân evvel-be-evvel murûr tezkiresi maddesinden bed' ile diğer kâğıdta muharrer evsâf-ı hasene ile mevsûf zevâtdan nisbetle kuvve-i mâliyyesi olanlardan üç adam intihâb olunup ve iktizâ eder ise devlet tarafından dahi birer mikdâr i'ane olunarak rûtbe-i vâlâ-yı vezâretle ikisine birer münâsib sancak tevcih ve kapılarını tertîb-i ma'hûd üzere Levend Çiftliği ve Üsküdar Bostancı Tüfenkçilerinden tanzîm ettikten sonra biri Ahyolu tarafına ve biri Gelibolu tarafına ve biri Köstendil Sancağı'yla nefsi Köstendil'e gönderilse bu tertîb asıldan eşkıyânın ve Rumeli ahâlîsinin hâtırlarına hutûr etmiş bir madde olmadığından Devlet-i Aliyye Fransız gâ'ilesini ber-taraf eyledi şimdi bize bir ihtimâmlı hücum edecekler mülâhazası zihinlerini yavaş yavaş tahdîş etmeğe başlayıp birer ikişer re'y istemek semtine düşmeğe başlayacakları mahall-i şüphe değildir ve zikr olunan vüzerânın her birine tavsiye olunur ki kendü etbâ'ları ve âyân ve eşraf beyninde vakit vakit münâsebet düşürüp Devlet-i Aliyye'nin bu maddeye bu def'a pek ihtimâmı var şu kadar nüfûs telef olmaksan ise şu herifler bâri istîmân etseler gibi sözler ile ve aralık aralık devlet tarafından müşârünileyhimin memuriyetlerine dâir mesâlih zımnında giden evamirin sebkine be-gâyet ihtimâm olunup buna dâir hakimâne ba'zı ta'bir derc olunarak ve dâimâ verilen evâmirde tenâkuzdan ictinâb olunarak ve olur olmaz mevâdda fermân verilmeyip verildiği hâlde maslahat zımnında olan evâmir dahi bu usûle tatbîk olunarak verilmekte pek çok fevâid vardır. Bu fermân maddesi ise zannıma göre hiç işten addolunmuyor. Zîrâ ba'zı evâmirde ale'l-husûs Hacı İbrahim Efendi hazretlerinin defterdârlıktan infisâlinden sonra defterdâr kapısında yazılan evâmirde ba'zı ta'birât-ı na-ber câ ve ba'zı galatâd-ı bî-ma'nâ görürüm ki bir def'a varıp taşrayı ifsâd ettikten sonra tekrar o fesâd İstanbul'un dahi ba'zı nizâmına hâle verir. Galiba fermânların battâlları olan yazılar ve tezkireler defterdâr efendiler hazerâtının hiç manzûrları olmuyor ve vüzerâ-yı müşârünleyhim erkân-ı saltanattan ma'dûd olup vezâretleri ancak şanlarını terfi' için karîha-i şâhânedan zuhûr edip kendülerini def için olmadığı bi'z-zât şevketlü efendimiz huzur-ı hümâyûnlarında kendü-

lerine tefhîm ve ba'zı kelimât-ı calibü'l-kulûb ile tekrîm buyurup bu vec-hile mu'azzez ve mükerrem irsâl olunsalar tiz elden şu havâliden teb'id ve bi'inâyetillahi Teâlâ evvel-bahâra kadar her tarafta olan eşkiyânın kuvve-tine çok za'af gelir ancak Devlet-i Aliyye'nin bu eşkiyâ maddesinde derdest olan tedabir ve tertibatı ne vechiledir ve hâlâ Rumeli Vâlisi olan Hakkı Paşa hazretlerinin eşkiyâyı istûmâna tâlib etmek fikir ve mülâhazası der-kâr olup ona dair tedabir ve tertîbe şurû' etmiş midir ve etvar ve hareketâtı Devlet-i Aliyye'nin rızâ ve irâdesine mutâbık mıdır ve tatbîke sa'y eylediği anlanur mu ve bunu tiz elden bir mikdâr teskîn ve itfâya kâdir midir, ma'lûm-ı çâkerânem olmadığından kullarına bu tertîb hoş görünür ki sadr-ı sabık İzzet Mehmet Paşa hazretlerinin bir mikdâr tam'a ve mizâcında müdâhane ve durûğ-ı maslahat-ı âmîze meyl olduğundan umûr-ı cesîmeyi idârede ihâtası kâfi değil ise dahi meşrebinde bî-hûde sefk-i damâya meyl olmayıp haylicede umûr-âşina olduğu cihetle nâsı tevhiş etmemek ve akrânına nispetle kadimü'z-zaman ve arz-ı vakârı mahfûz saderetten münfasıl bir vezîr olduğu cihetle müşârünleyhin tefevvukunu ve hükmünü kabul âyân ve eşrâfa değil akrânı olan vüzerâyâ dahi girân gelmeyeceği mülâhazalarına zâhib olarak Rumeli'nin dahi tertîb-i mezkûr üzere müşârünileyh hazretlerine tevcihiyle Edirne'ye irsâl olunması ercahdır. Ancak tertîb-i mezkûru emzice-i nâs kabul eder mi sûali vârid olur ise mukaddem tertîb olunan ecnâs-ı askeriyenin türlü türlü kıyafetleri ale'l-husûs ba'zılarının kîsesinden akçe çıkmağı mûcib olan İrâd-ı Cedîd ve zâhire tertîbi kabul ettirildikten sonra bu dahi kabul ettirilir. Ancak hiç kıyl u kâl olmasın deniyor ise mümkün olamaz zîrâ asla kimesneye zararı olmayıp Devlet-i Aliyye'ye küllî fâ'idesi âşikâr olan Tersane ve Sefayin Nizâmı ve Hendeshâne ve Baruthâne tanzîm olunduktâ kudemâ-yı lâ-yuflihun yek-zaban ittifak subhânallah Frenklere taklîd etmeğe başladılar asıldan kal'alari bu kalyonlarla mı feth etmişler ve hendeseyle mi almışlar diye hezâr bî-ma'na hâlt etmişler idi. Ondan ne zarar olur. Ahâd-ı nâsın tefevvûh ettikleri kelimât-ı bî-tâ'il ca'ca'-ı tahun gibi abes olup ondan bir fitne ve hâsâr tekevvünü alimallah mülâhaza edecek nesne değildir. Zîrâ nâs hazret-i İsa vaktinden beri kimesneyi beğenmiş değildir. Sülâle-i Osmâniyye'de imtidâd-ı saltanâtı sebebiyle Sultan Süleyman merhûm kadar devleti tanzîm etmiş yokiken her bir kanûnu vaz' edip her sınıfın kıyâfetini bir şekle koydukça bir sene kıyl u kâli tükenmeyip süfehâsı bayağı istihzâ' etmişler iken bildiği gibi tanzîm ve tekmi'l edip ne kadar fütühâta mazhar oldukları ma'lûmdur. Devlet-i Aliyye dahi

ibtidâ Nizâm-ı Cedid'e şurû' olunduğu esnada sebât etmeyip bunları ilga etmek lâzım geleydi bu kadar mühimmât ve tertibâta muvaffak olamayacaklarından başka bu Mısır maddesi dahi bitmek muhâl idi. Lâkin bu tertîb her ne kadar ehven görünüyor ise dahi iyice mülâhaza ve etrâfiyla müzâkere olunup bir kavî esas tertib olunmağa muhtacdır ki sonra mahzûru zuhûr etmeyip eder ise dahi def'inin çâresi tedârük olunmuş bulunsun ve bu madde ba'zılarına muzırr olup kendü nizâmlarını iltizâm için ba'zı karaltı göstermeleri melhûz olduğundan başka taşrada olan erbâb-ı iktidâr bu tertîbden zinhâr ve zinhâr haberdâr olup tas'ibe sebep olmamaları için umûm üzere meşveret câ'iz olmayıp tamam karar buluncaya dek ricâl-i saltanâttan fakat Hacı İbrahim Efendi ve Kethüda İbrahim Efendi ve tarîk-i ulemâ'dan fakat Münib Efendi hazerâtı beyinde nihayet dört beş adamdan ziyâde kimesne vâkif olmaksızın etrâfiyla müzâkere ve karar verildikten sonra iktizâsına göre ifâdesi lâzım olanlara ve bu tertîbe dâhil olacak vüzerâyâ ifâde olunmak dahi lâzıme-i maslahattandır.

“A MEMORANDUM ON RE-ORGANIZATION OF CENTRAL STRUCTURE AND RUMELIA
DURING THE REIGN OF SELİM III”

Abstract

Memoranda which are problem oriented texts and present certain solutions within themselves are texts expressing the mentality of their era. They put forward certain problems and suggest solutions for them in accordance with their writing aim. So their importance are undeniable for historians for an accurate reading of the period concerned. The Period of Selim III is rich in such works. The memorandum which is the subject matter of this study was written upon the request of Selim III for memoranda as solution to Dağlı revolt which put the Empire into a difficult position. Return to “Kanun-ı Kadim” is no more then a motivating spiritual power in the period when the “Nizam-ı Cedid” was in practice. However it is a fact that in some texts presented to Selim III problems are handled with a traditional view and when problems were encountered old discourses and prescriptions were highlighted rather than rational solutions. The memorandum studied fits into the second category and the concept of “Kanun-ı Kadim” is imprinted in almost all sentences. In this study the memorandum which seems to be a product of traditionalist mentality will be surveyed and its determinations, solution suggestions and discrepancies will be put forth.

Keywords

Ottoman Empire, Dagli Revolts, Rumelia, Vizierate, Professor, Judge, Notable.

Siyaset, İdeoloji ve Müzecilik:

II. MEŞRUTİYET’TE EVKAF-I İSLÂMÎYYE MÜZESİ

*Mustafa GÖLEÇ**

ÖZET

Evkaf-ı İslâmiye Müzesi, askeri ve arkeolojik kökenlere sahip Osmanlı-Türk müzeciliğinin gelişiminde özgün bir yere sahiptir. Müzeciliğin kendi evriminden ziyade imparatorluğun iç siyasi tartışmalarının, II. Meşrutiyet döneminin politik, ideolojik ve hatta pedagojik tercihlerinin bir ürünü olarak doğmuştur. Batı müzeciliğinin antik çağ ilgisine karşı ortaya çıkan refleksin aşılması ile dönemin hâkim siyasal eğilimleri, Osmanlı Devleti'nin kendi geçmişine referans veren Türk ve İslâm eserleri koleksiyonlarını içeren bir müze tasarısını mümkün kılmıştır. Bu süreçte İslâm, politik bir meşrutiyet aracı olarak görünürlük kazanırken, “dinsel” nesnelerin müze gibi modern ve seküler bir sergileme pratiğine konu olması iç çelişkiler barındırmıştır. Dönemin süreli yayınlarında Evkaf-ı İslâmiye Müzesi müzecilik açısından değil siyasi ve ideolojik değeri açısından tanıtılmış ve tartışılmıştır. Müze kâh hars ve medeniyet ayrımının ortasına konulmuş, kâh Doğu-Batı karşıtlığı ya da benzerliği tezlerinin ölçütü olmuştur. Burada vücut bulanın bizatihi Türk ruhu olduğu savunulmuştur. Müze koleksiyonları tasvir edilirken, Osmanlı Devleti ve toplumunun ait olduğu kültür dairesi vurgulanmıştır. Müzenin açılışı, açılış töreninin padişahın cülus yıldönümüne tesadüf ettirilmesi, açılış törenine katılanların siyasi kimlikleri, katkı sağlayanlara verilen taltif ve nişanlar, açılış ertesinde müze ile işbirliği halinde çalışacak kurumların özellikle de eğitim kurumlarının açılması üzerinde durulmaya değer bahislerdir. Savaş sırasında bile müzenin politik gündemin bir konusu olması müzeye atfedilen siyasi ve ideolojik anlamın ispatıdır. Müttefik ülkelerden ya da kaybedilme tehdidi altındaki vilayetlerden müzeye getirilen eserler bunun göstergesidir. II. Meşrutiyet yıllarında önce bir tasavvur sonra bir pratik olarak Evkaf-ı İslâmiye Müzesi, müzecilik ve siyasal iklim münasebetlerinin çarpıcı bir örneğidir.

Anahtar Kelimeler

Osmanlı Müzeciliği, Evkaf-ı İslâmiye Müzesi, II. Meşrutiyet.

Eski ve yeni arasındaki geçişlerin, değişimin hız kazandığı II. Meşrutiyet dönemi, yeni kurumların teşekkül ettiği ve bu kurumların döneme özgü fikri gerilim ve yönelimleri aksettirdikleri bir zaman dilimidir. Bu

* Yard. Doç. Dr., Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Medeniyetler İttifakı Enstitüsü
mgolec@fsm.edu.tr

dönemde teşekkül eden Evkaf Müzesi, Türk müzecilik ve vakıf tarihine olduğu kadar genel olarak II. Meşrutiyet dönemine de yeni bakış açıları vaat etmektedir. Bu yazıda, Osmanlı müzeciliğinin Batı arkeoloji ve müzeciliğinin Osmanlı coğrafyasına duyduğu iştaha karşı korumacı bir refleksin ürünü olan birikimi üzerinde, II. Meşrutiyet dönemindeki “Millî-İslâmî” nitelikte bir müze arayışı ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır. Evkaf-ı İslâmîye Müzesi’nin kuruluş süreci anlatılarak, müzenin fiziki özellikleri ile müzede sergilenen eserler değerlendirilecektir.

Osmanlı Devleti’nde Batılı manada müzeciliğin “kısa” tarihine bakıldığında Batı’dan çok farklı bir seyir izlediği görülmekte ve ilk defa askerî temelde teşekkül eden bir müze ile karşılaşılmaktadır. Tophane Müşiri Fethi Ahmet Paşa tarafından Aya İrini’de kurulan “ilk müze”de toplanan bir “esliha-i atıka” koleksiyonudur. Bu tarihten sonra Osmanlı müzeciliği bir kısmı başarılı olan yeni müze tasarıları ile (Yeniçeri Müzesi, Topçu Müzesi, Orman ve Maadin ve Ziraat Müzesi, Tabii İlimler Müzesi, Ticaret Müzesi gibi) mecrasını aramıştır. Ancak XIX. yüzyılın ikinci yarısındaki gelişmeler arkeoloji müzeciliğini bariz bir şekilde öne çıkarmıştır.

Batı’da Rönesans ile başlayan antik çağ ilgisinde, arkeoloji ilminin sunduğu yeni imkânlarla, bu yüzyılda adeta bir patlama yaşanmıştır. Buna paralel olarak müzeciliğin başlıca nesnesi de arkeolojik buluntular olmuştur. Asya, Avrupa ve Afrika’da topraklara sahip ve eski dünya üzerindeki en büyük siyasi güç olan Osmanlı Devleti’nin, XIX. yüzyıl arkeolojisinin bütün dünyadaki başlıca ilgi merkezlerinden birisi olarak bu gelişmelerden etkilenmesi tabiidir. Eski Yunan, Ege ve Akdeniz medeniyetleri ile Mezopotamya medeniyetleri başta olmak üzere pek çok antik medeniyetin izleri bu coğrafyada aranırken, bulunan eserlerin bir kısmı çeşitli yasal ve kurumsal düzenlemelerle yurtdışına çıkmaktan kurtarılmıştır. Bunun sonucu olarak başlangıçta askeri bir nitelikte teşekkül eden Müze-i Hümayun, bilhassa Osman Hamdi Bey’in müdürlüğü sırasında arkeolojik kazıların çok artması ve bu kazılarda çıkan buluntuların sergilenmesi ile tam anlamıyla bir arkeoloji müzesi kimliği kazanmıştır.

Osmanlı müzeciliğinin arkeoloji merkezli teşekkül etmesinin siyasal anlamı aynı dönemde Batı müzeciliğindeki gelişmelerle örtüşmemektedir. Londra, Paris ve bilahare Berlin’in arkeoloji ve müzecilik alanındaki etkinlikleri bütünüyle emperyalist siyasetlerinin bir parçası iken (arkeoloji-

diplomasi ilişkileri son derece giriftti; arkeolog, asar-ı atika araştırmacısı ve koleksiyonerlerin pek çoğu diplomat kimliği taşıyordu) İstanbul'daki Müze-i Hümayun ve çevresindeki arkeolojik etkinlik bunun tam karşısı olarak refleksif ve anti-empyralist bir niteliktedir. Batılı büyük güçlerin Kuzey Afrika, Ortadoğu yahut Batı Anadolu'daki arkeolojik etkinlikleri ile burarlarda siyasal ve ekonomik varlık arayışları denk düşerken, Osmanlı Devleti hem adeta bu bölgelerdeki "varlığını" korumak hem de arkeolojik zenginliklerin bir biçimde yurtdışına çıkarılmasının önüne geçmek gibi bir gaye gütmektedir. Dolayısıyla Osmanlı'da arkeoloji müzeciliğini, kuruluşu evresinde, ideoloji(ler) değil, uluslararası siyaset bağlamında okumak daha anlamlıdır.

İmparatorluğun iç siyaseti (ideolojik tartışmalar) ile müzecilik arasındaki daha doğrudan bir ilişki ise ancak İslâm eserlerinin bir müzede toplanıp teşhir edilmesi fikri ile söz konusu olmuştur. Çünkü bu eserler arkeolojik koleksiyonlardan farklı olarak hem Osmanlı Devleti'nin kendi geçmişine hem de bugününe göndermelerde bulunmaktadır.¹ Hem devlet hem de halk kitleleri nezdinde, İslâm eserleri dinsel olduğu kadar politik ve ideolojik anlamlar taşımaktadır.

Öte yandan İslâm eserlerinin antik buluntulardan ayrı olarak derlenip teşhir edilmesi ile dönemin siyasal tercihleri arasındaki ilişki o kadar da basit ve berrak bir ilişki değildir. İslâm'ın siyasal bir referans olma vasfının belirginlik kazanmasının müzecilik gibi alanları da etkilemesi beklenebilir; ancak İslâmi eserlerin müze nesnelere dönüştürülmeleri ortaya paradoksal bir durum çıkarmaktadır. Doğal mekânları olan mabetlerden ya da türbelerden teşhir gibi "modern" bir maksatla alınmaları bu esere atfedilen dinsel anlamı yok sayıp onlara mesela estetik gibi daha seküler değerler yüklemek demektir.² Bu eserlerin birer müze nesnesi olması konusunda

¹ Wendy M. K. Shaw, *Osmanlı Müzeciliği*, İstanbul 2004, s. 244.

² İslâm'ın arkeoloji, müzecilik ve daha genelde tarih politikalarındaki belirleyici konumu sonraki yüzyılda örneğin Mısır ve İran gibi ülkelerde gerçekleşen siyasal değişim ve dönüşümlere çok daha açık bir duyarlılık göstermiştir. Bruce Trigger'ın belirttiği gibi uluşu ve laik politikalar geçerli olduğunda bu ülkelerde İslâm öncesi zamanların ihtişamı önemle vurgulanırken, pan-İslâmik politikalar egemen olduğunda İslâmi dönem lehine olmak üzere İslâm öncesi zamanlar tarih anlatılarında önemsizleştirilmiştir. Bu konuda bkz. Bruce Trigger, "Alternative Archaeologies: Nationalist, Colonialist, Imperialist", *Man*, New Series, XIX/3, September 1984, s. 358-360. "Üç tarz-ı si-

dinsel ve politik yaklaşımlar arasındaki gerilim İslâm eserleri müzesi için koleksiyonların toplanması, müzenin kurulması ve teşhir edilmesi süreçlerinde zaman zaman kendisini açığa vurmuştur.

İslâm Eserleri Müzesi İçin İlk Girişimler

Osmanlı müzeciliğinde arkeolojinin ağırlığının belirginleşmesi, başka arayışları da beraberinde getirmiştir. Batı müzelerinin pedagojik işlevlerini yerinde gözlemleyen Osmanlı devlet adamı ve münevverleri bu arayışları tetiklemişlerdir. Bunlardan biri olan Viyana Sefiri Sadullah Paşa'nın kaleme aldığı (Mart 1888'de Alman İmparatoru I. Wilhelm'in cenaze törenine katılmıştı) Berlin izlenimlerinde, müzelerin memlekete ettiği hizmetler vurgulanmıştır. Müzelerin, müzelerde sergilenen eski büyük harplere dair büyük tabloların, kahramanlar ve devlet adamları heykellerinin vatanperverlik duygularının yayılmasına vesile olduğuna işaret edilmiş; bizde de büyük devlet adamları ve padişahların heykel ve tablolarının müzeye konmasının yararlı olacağı düşüncesi ifade edilmiştir.³

Bu pedagojik eleştirinin arzu ettiği müzecilik için biraz daha beklemek gerekmiştir. Ama son tahlilde siyasal iklimden bağımsız bir müzecilik düşünmek de mümkün değildir. İslâm'ın bir politik meşruiyet aracı olarak görünürlüğünün arttığı⁴ Sultan II. Abdülhamid döneminde bir yandan Müze-i Hümâyun bir arkeoloji müzesi olarak vücut bulurken, öte yandan

yaset" arasında kararsızlıklar içindeki bir İmparatorlukta durumun daha karmaşık olması ise tabiidir. Ne var ki devlet özellikle de yabancıların arkeolojik kazıları sözkonusu olduğunda "ahkâm-ı din-i İslâm"a riayete hassasiyet göstermiştir. Mesela mukaddes mekânlarda kazı ruhsatı taleplerini kararlılıkla reddetmiştir.

³ Ali Akyıldız, *Sürgün Sefir Sadullah Paşa*, İstanbul, 2011 s. 217. Sadullah Paşa şöyle demektedir: "... Biz de mahza Hamdi Bey'in himmet-i müşkülât-ber-endâzânesiyle vücûda gelen müzede her biri bir millet-i muazzama için sermâye-i mübâhat olacak vekâyi-i hayriye-i sabıkamızı musavver büyük tabloları ve meselâ Sokollular, Köprülüler, Barbaroslar, Reşid Paşalar gibi eâzım-ı ricâl-i devletin ve Hudâvendigârlar, Sultan Mehmedler, Yavuz Sultan Selimler, Selim-i Sâlisler, Mahmûd-ı Sâniler gibi taht-ı saltanata şeref veren padişahların heykellerini vaz'-ı mevki-i teşhîr ve ihtirâm etmek lâbüddür..." (Mehmed Galib Bey, *Sadullah Paşa Yahud Mezardan Nidâ*, haz. Nazir Akalın, İstanbul 2003, s. 124).

⁴ Selim Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji-II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, İstanbul 2007.

da âsâr-ı İslâmiyyeyi sergilemek üzere ayrı bir müze teşkil edilmesi fikri doğmuştur.

Öncelikle Müze-i Hümâyün bünyesinde İslâm eserlerine münhasır bir seksiyon oluşturulmasına karar verilmiş ve bunun için müzenin fiziki şartlarında bazı düzenlemelere gidilmiştir. 8 Eylül 1893 tarihli bir belgede Müze-i Hümâyün Dairesi'nde Sanayi-i Nefise-i İslâmiyye kısmının açılmasının kararlaştırılmış bulunduğu, buraya gönderilecek esere mahsus olmak üzere imal ettirilecek camekân ve kürsü tutarı olarak otuz bin kuruş sarf edileceği bildirilmektedir. Maarif Nezareti yakın dönemde müze gelirlerindeki artışları gerekçe göstererek bu meblağın müze bütçesinden ödenmesini istemiştir.⁵

Müzede İslâmi eserler için ayrı bir bölüm teşkil edilmesi fikrinin ilk uygulanma biçimi cami ve türbelerden halı, seccade, kürsü gibi teşhire değer bulunan tarihi sanat eserlerinin müzeye getirilmesidir. Konuyla ilgili olarak Müze-i Hümâyün ve Maarif Nezareti ile bu eserlerden mesul Evkaf Nezareti arasında yazışmalar yapılmıştır. Mesela 1 Ağustos 1893 tarihinde Evkaf ve Maarif Nezaretlerine yazılan bir sadaret tezkiresinde İzmit Sancığı'nda Kemaller Karyesi Camii'nde bulunan ve tarihi eser vasfındaki iki seccadenin Müze-i Hümâyün'a verilerek yerlerine iki yeni seccadenin alınması konu edilmektedir.⁶ 22 Haziran 1904 tarihinde yine Evkaf ve Maarif Nezaretlerine yazılan bir başka sadaret tezkiresi Selanik'teki Ayasofya Camii'nde bulunan kürsünün Müze-i Hümâyün'a nakli hakkındadır.⁷

Bu gibi işlemlerde müzeye getirilen bir eski eserin mukabilinde yenilerinin ilgili yerlere verilmesi yoluna gidiliyordu. Genellikle camilerdeki tarihi halılar ve seccadelerin değiştirilmesi biçiminde cereyan eden bu uygulama zaman zaman yanlış da anlaşılabilir, bir mabetteki bir tarihi esere karşılık o mabedin başka ihtiyaçlarının giderilmesi talep edilebiliyordu. Mayıs 1883'te Maarif Nezareti, Aydın Vilayeti ve Müze-i Hümâyün'un Bergama'da hükümet konağının üst tarafındaki caminin duvarında bulunan oymalı ve resimli âsâr-ı atıkanın taşınmasına dair yazışmaları bu du-

⁵ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF.MKT.), 180/3.

⁶ BOA, Bâbıâli Evrak Odası (BEO), 249/18624. Bu konuda Evkaf Nezareti'nin bir yazısı için bkz. BOA, Şûra-yı Devlet Belgeleri (ŞD), 126/4.

⁷ BOA, BEO, 2355/176566.

rumun ilginç bir örneğidir. Aydın Vilayeti, nezarete caminin bir geliri olmadığından ilgili taşın tamir masrafları karşılığında verilmesi mealinde görüş bildirmiştir. Müze-i Hümayun Müdür Vekili cevaben bu gibi hayır eserlerinden olan camiler ve medreselerin imar ve âbâd edilmesinin Evkaf Nezareti'nin sorumluluk alanına girdiğini, söz konusu taşın zaten müzeye ait olduğunu ve bu taş mukabilinde masraf namıyla para vermenin usule uygun olamayacağını yazmıştır.⁸

Bu kendi iç gerilimleri olan bir süreçti. Dini bir metanın, dini olmayan seküler bir sergileme pratiğinin nesnesi olması kolayca kabullenilen bir uygulama olmadı. Cami veya türbe ile müze farklı anlam dünyalarının ürünleriydi ve bu müesseselerin birinden diğerine eser nakli zaman zaman rahatsızlıklar doğurdu. Mesela Sultanahmet Camii'nde bulunan ve müzeye istenen üç seccade, ilgili kurumlar arasında sonuçsuz kalan uzun yazışmalara konu olmuştur.⁹ Bir taraf bu eserlerin kullanım değerlerinin olmadığını ancak teşhir değerlerinin olduğunu savunurken, muhatap tarafın aynı eserlere yüklediği anlam daha farklıdır. Bir kullanım değeri olmadığı kabul edilse de, esere teşhir değerine mukabil dini bir değer ve anlam atfetmektedir.

Osmanlı coğrafyasının dört bir tarafında arkeolojik kazıların yoğunlaştığı XIX. yüzyılın son çeyreğinde, Müze-i Hümayun'a bu kazılardan antik

⁸ BOA, MF.MKT, 80/90. Bu meselenin burada kalmadığı daha geç tarihli yazışmalara da konu olduğu arşiv belgelerinden takip edilebilmektedir. 27 Haziran 1888 tarihinde Evkaf Nazırı imzasıyla Maarif Nezareti'ne yazılan bir yazıda Bergama'da çok harap bir halde bulunan Kurşunlu Camii duvarından çıkarılarak Müze-i Hümayun'a vaz olunmak üzere Dersaadet'e naklolunan âsâr-ı atıkadan bir kıta mermer mukabilinde mezkûr caminin tamiratına sarf olunmak üzere farklı tarihlerde yazılan tezkirelerle talep olunan on beş bin kuruşun henüz irsâl olunmadığının anlaşıldığı bildirilmektedir. Söz konusu tamiratın icrası zımında mezkûr meblağın bu kere de Aydın Vilâyeti'nden ısrarla talep olunduğu ifade edilmekte, "serîan irsâli" istenilmektedir (BOA, MF.MKT, 99/50).

⁹ 8 Ekim 1893'te Yıldız Sarayı'na yazılan bir sadaret tezkiresinde Müze-i Hümayun'un talebi ve Evkaf Nezareti'nin bu husustaki görüşü aktarılmıştır (BOA, Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı [Y.A.HUS], 281/90). Uzunca bir zaman sonra, 23 Mayıs 1895'te Maarif ve Evkaf Nezaretlerine Sultanahmet Camii'nde bulunan eski ve kullanılamaz durumdaki eski eser vasfını haiz üç seccadenin müzeye terk edilemeyeceği bildirilmiştir. Talep eski seccadeler camiye ait kadim şeyler olduğundan bunların oradan çıkarılarak müzeye verilmesinin caiz olmadığı gerekçesiyle reddedilmiştir (BOA, BEO, 628/47087).

eser akışı sürerken, bir yandan da çok sayıda İslâmi eser müzeye gönderilmektedir. Bu gibi eserlerin sayılarının artması üzerine, Türk ve İslâm eserlerini sergilemek üzere ayrı bir müze şubesi açılması gündeme geldi. Nitekim 23 Eylül 1894 tarihinde saraya sunulan bir sadaret tezkiresi, “Sanayi-i Atıka-i İslâmiye” eserleri için Müze-i Hümâyun’da bir şube açılması hakkındadır. Belgede, müzenin dâhili nizamnamesinin ikinci maddesine göre İslâm eserleri için Müze-i Hümâyun’da hususi bir şubenin bulunması lâzım geldiği belirtilmektedir. Ayrıca “mamulât ve mensucat-ı kadîme-i İslâmiye’den” olarak derlenip toplanan eserlerin böyle bir şubenin kurulması için yeterli olduğu ifade edilmektedir.¹⁰

Bu ilk girişimlerin ardından, Çinili Köşk Müze-i Hümâyun’un İslâm Eserleri Bölümü olarak düzenlenmiştir. Eser sayısındaki artışlar dolayısıyla müzenin çeşitli tarihlerdeki genişletilme çalışmaları sırasında İslâmî eserlerin durumu da zaman zaman gündeme gelmiştir.¹¹

1900’lerin başından itibaren Müze-i Hümâyun adına yapılan bazı kazıların antik dönemin yanı sıra İslâmî dönemi de içermesi müzedeki İslâm eserleri koleksiyonunu büyüten bir başka faktör olmuştur. Mesela Haydar Bey ve Makridi Bey 1905 ve 1907 senelerinde Rakka’da Abbasiler dönemi kalıntıları üzerinde sathî hafriyatlar yapmıştır. Burada ayrıca yerli Araplar tarafından kaçak kazılar yapıldığı tespiti üzerine bu kazılarda bulunan eserler müsadere edilmiştir.¹²

¹⁰ Bunlarla beraber girişimin mali boyutları hakkında da bilgilere yer verilmiştir. Mezkûr şubenin yirmi yedi bin yedi yüz kuruşla inşası ve bu meblağdan on iki bin iki yüz kuruşunun Maarif Nezareti’nin 310 senesi inşaat tertibinden ve kalan sekiz bin beş yüz kuruşun 309 senesi muhassasatında yazılı olan Müze-i Hümâyun Daire-i Cedidesi inşaatı tertibi bakiyesinden sarf ve mahsup edilmesi bildirilmiştir. 26 Eylül 1894 tarihli bir irade ile bu talepler kabul edilmiştir (BOA, İrade Maarif (İ.MF), 1312 Ra/4). Ayrıca bkz. BOA, BEO, 485/36342.

¹¹ Nitekim 11 Mart 1907 tarihli bir iradede, inşası bitmek üzere olan Müze-i Hümâyun’un yeni dairesinin camekân ve kaidelerinin imali ile bir kısım İslâmî eserlerin Çinili Köşk’ten yeni daireye ve eski dairelerin birinde geçici olarak bulunanların da Çinili Köşk’e nakli için sarfı gereken meblağ konu edilmektedir (BOA, İ.MF, 1325 M/5).

¹² Aziz Ogan, “Âsar-ı Atıka Nizamnâmesi ve 1874’ten İtibaren Resmî Ruhsat ile Yapılan Hafriyat - 4”, *Yeni Türk*, VI/67, Temmuz 1938, s. 246.

Müzecilikte “Milli” Arayışlar ve Evkaf-ı İslâmiye Müzesi

II. Meşrutiyet döneminde, sayıları artan ve konuları çeşitlenen müzeler arasında, İslâmî vakıf eserlerini toplayan bir müze kurulması fikri ortaya çıkmıştır. Bu fikre, tıpkı arkeolojik eserler gibi İslâmî eserlerin de antika kabul edilerek vakıf binalarından, camilerden, tekkelerden, türbelerden vs. çalınmaya başlanması ivme kazandırmıştır. Bu dönemde kurulan müzelerin ve genel olarak II. Meşrutiyet müzeciliğinin hem koleksiyonların kamuya ait olması anlamında hem de halka açık ve dönük olmaları bağlamında “toplumsal” karakterine işaret edilmiştir.¹³ Evkaf-ı İslâmiye Müzesi gibi bir müessesenin kurulması ise daha “ideolojik” bir gerekçeler manzumesine dayanır. Bu müzenin kurulmasının ardındaki ideolojik motivasyonu Ziya Gökalp’in şu satırlarında bulmak mümkündür:

“Hamdi Bey müzesinin ilmî, medenî ve beynelmilel kıymetleri gayet yüksek olabilir; fakat harsî ve millî kıymeti öteki kıymetlerine nisbetle çok aşağıdır. Hattâ bu itibarla, Evkaf müzesindeki eşyanın hemen cümlesi Türk harsına mensup eserler olduğu için, bu müze evvelkinden daha kıymetli görülebilir.”¹⁴

Gökalp’in satırları dikkate değerdir. Öncelikle Müze-i Hümâyun’u “Hamdi Bey müzesi” olarak tanımlamaktadır. Böylelikle ne kurucu unsur olarak Osmanlı saltanatı ve hanedanına gönderme yapan ilk adı (Hümâyun) kullanılmakta ne de daha teknik düzeyde bir adlandırma ile Arkeoloji Müzesi adı tercih edilmektedir. Gökalp ilim, medeniyet ve uluslararası önem açılarından müzenin kıymetini kabul ve takdir ederken millî kıymetinin aşağıda olduğunu söylemektedir. İkinci olarak Gökalp Evkaf Müzesi’ndeki eşyanın “hemen cümlesi”nin “Türk harsına mensup eserler” olduğunu söylemektedir ki bu eserlerin çoğu Anadolu’dan olsa da Osmanlı coğrafyasının dört bir yanından getirildiği düşünüldüğünde Gökalp’in “Türk harsı”ndan kastı daha iyi anlaşılmaktadır.

¹³ Burçak Madran, “II. Meşrutiyet’in Toplumsal Müzeleri”, *II. Meşrutiyet’i Yeniden Düşünmek* (der. Ferdan Ergut), İstanbul, 2010, s. 181-202. Burada özellikle Polis Müzesi ve Sıhhiye Müzesi örnekleri üzerinde durulmuştur.

¹⁴ Ziya Gökalp, “Millî Tesanüdü Kuvvetlendirmek”, *Türkçülüğün Esasları*, Ankara 1950, s. 69.

Bu müzenin kuruluşunun ardında yatan fikrî saikleri ele veren yazısında Ahmed Süreyya Bey öncelikle Batılı bir kavram ve müessese olmakla beraber müzenin “âsâr-ı kadîmeyi muhafaza etmek” işlevi açısından Batı'ya özgü olmadığını iddia eder. Ona göre bizde de bu eserleri korumak için “XIX. asırda Avrupa'da teessüs eden müze usullerine pek benzememekle beraber şayan-ı dikkat olan” usuller var olagelmıştır. Türbeler, kütüphaneler ve mabetler görünür işlevlerinin ötesinde eski eserleri hıfzeden kurumlardır. Türbeler “yalnız merhum ve merhumelerin bekçisi zannedilmemeli, onların metrukâtının da bir hâfızı addedilmelidir”.¹⁵ Türbe içlerinde bulunan sandukalar, sarık, sorguç, şal, kemer gibi eşyaların yanı sıra tespihler, rahleler, Kur'an-ı Kerimler, dolap içlerinde saklı entari, cübbe, çedik, pabuç gibi özel eşyalar bu yolla korunmuşlardır. Kütüphanelerde kitapların yanı sıra orijinal yazmalar ve vâkıfın kıymetli eşyaları saklanmaktadır. Camiler çok sayıda ve çeşitli kadim eserin umuma açık olmaları hasebi ile daha riskli de olsa korundukları mekânlardır. Buradaki salt bir koruma pratiği değil, gerektiğinde kullanılmak; ancak üzerinden seneler geçtikten sonra yalnızca teşhir olunmak şeklindeki bir uygulamadır.

Müzecilik faaliyetlerinin o güne dek yaklaşık yarım asır boyunca Batılı bir bilginin ve müessesenin ithali biçiminde yürütüldüğü düşünülürse, Ahmed Süreyya Bey'in yaklaşımı oldukça dikkat çekicidir ve bu “millici” bakış, tıpkı Gökalp'in ifadeleri gibi, II. Meşrutiyet döneminin genel ideolojik atmosferi içinde daha anlamlı durmaktadır. Bu bakış eski eserlerin hem “bize özgü” kadim korunma biçimlerini önemsemekte hem de “edvâr-ı âhirede, bu hususi ve adetleri pek çok olan ‘müze’leri hüsn-i muhafaza etmek pek müşkildi”¹⁶ diyerek modern ihtiyaçları dikkate almaktadır.

Ahmed Süreyya Bey'in yazısı, Evkaf-ı İslâmiyye Müzesi'nin Türk müzeciliğinin geldiği noktada nerede durduğu sorusunu, bu müzeyi mevcut diğer belli başlı müzelerle karşılaştırarak cevaplamaktadır. Ahmed Süreyya Bey Topkapı Sarayı'nda bulunup ancak hususi olarak ziyaret edilebilen Hazine-i Hümayun'un eski bir Osmanlı müzesi addedilebileceğini söyler. Bununla beraber Hazine-i Hümayun, padişahın yahut sarayın bir mahfazası durumundadır. Muhteviyatı tarihi ve sanatsal olmaktan ziyade pahası ile

¹⁵ Ahmed Süreyya, “Evkaf-ı İslâmiyye Müzesi”, *İslâm Mecmuası*, IV/56, Dersaadet, Matbaa-yı Osmaniye, 15 Cemaziyelahir 1336, s. 1112-1113.

¹⁶ *a.g.m.*, s. 1113.

ağır basmaktadır. Eserlerin iyi tasnif edilmemiş olması da buranın bir müze olarak kıymetini azaltmaktadır.¹⁷

Burada iki temel eleştiri dile getirilmektedir: Birincisi politik mahiyette olup Hazine-i Hümayun koleksiyonlarının saray ya da padişaha münhasır kalmasına dönüktür ve bu yüzden alt metinde milli ve toplumsal bir karşılığının olmadığı ima edilmektedir. İkinci eleştiri ise daha teknik bir düzeyde olup hem bu eserlerin umumun ziyaretine açık olmadığına hem de modern müzeciliğin gerekleri doğrultusunda tasnif edilmediğine işaret eder. Müze-i Hümayun'un "en muazzam bir müzemiz" olduğunu kabul eden Ahmed Süreyya Bey, bu müzenin yalnızca Osmanlı memleketleri üzerinde mazide yerleşmiş ve yaşamış olan Mısır, Keldan, Asur, Fenike, Yunan ve İran medeniyetlerinin eserlerini topladığını söyler. Müze-i Askeri ise ona göre "pek hususi bir hüviyeti haiz"dir. Evkaf-ı İslâmiyye Müzesi ise "Türk ruhunu yaşatan, hayat-ı milliyeyi temsil eden âsârı arz etmek suretiyle ananevi bir şekil ve hüviyeti iktisap etmiştir". Kaynakların doğru kullanılması ve iyi tasnif edilmesi durumunda "bu müzenin en iyi ve hayırlı bir müessesemiz olacağında şüphe yoktur."¹⁸

Ahmet Süreyya Bey ile Ziya Gökalp'in metinlerinin kavuştukları nokta Türklük ve millilik kavramlarına vurgudur. Her iki metin de evvelki müzeciliğin beynelmilel hüviyeti ve saltanat kurumuna olan bağlılığına eleştirel bir mesafe koymaktadır. Sultan II. Abdülhamid döneminde müze bünyesinde İslâm eserlerinin toplanması faaliyetinin ötesinde, artık Gökalp'in ifadesi ile "Türk harsının", Ahmet Süreyya Bey'in ifadesiyle de "Türk ruhunun" temsil edildiği bir müze bahis konusudur. Çünkü İslâm'ın politik meşruiyet aracı olarak kullanımının yoğunlaştığı II. Abdülhamid devrinden farklı olarak, Türklük vurgusunun giderek arttığı bir millilik söylemi II. Meşrutiyet dönemine damgasını vurmuştur.

Evkaf-ı İslâmiyye Müzesi kurulması teşebbüsleri fiilen 1910'da başlamıştır. Bu tarihte müze ile ilgili bir talimatname hazırlanmıştır.¹⁹ Aslında çok daha erken tarihli belgelerde böyle bir müzenin işaretleri görülmekte-

¹⁷ *a.g.m.*, s. 1116.

¹⁸ *a.g.m.*, s. 1116.

¹⁹ Erdem Yücel, "Türk ve İslâm Eserleri Müzesinin Kuruluş Talimatnâmesi", *Türk Kültürü*, Sayı 191, 1978, s. 691-698.

dir. Öyle ki Evkaf İdaresi namına bir müze tesis edileceği bilgisi taşrada dahi yankısını bulmuştur. Mesela 1907 yılı sonunda Hüdavendigâr Vilâyeti'ne Bursa'daki camiler ve türbelerden bazısında mevcut olan kıymetli Mushaflar ve levhalar ile halı ve seccade gibi tarihi eserlerinin layığıyla korunmaları için Evkaf İdaresi'nce bir müze kurulacağı bildirilmiştir. Bu gibi eserlerin bir süre Vilâyet Maarif İdaresi'ne ait müze şubelerinde muhafaza edilmesine karar verilmiştir.²⁰ Aynı şekilde 1909 yılı sonuna doğru Sadaret, Maarif Nezareti'nden, İstanbul ile taşradaki camilerde ve mescitlerde bulunan sanat eserlerinin korunması için Evkaf tarafından teşkiline karar verilen müze inşa edilinceye dek Müze-i Hümâyun bünyesindeki Çinili Köşk'ün bu eserlere tahsisini istemiştir.²¹

Uzun süren tasarı ve hazırlıklardan sonra Meclis-i Vükelâ nihayet 13 Ağustos 1911 tarihinde aldığı bir kararla, Süleymaniye İmaret binasının (Darüzziyafe) Evkaf Müzesi olarak tamiri için Evkaf-ı Hümâyun Nezareti'ne yetki vermiştir.²² Evkaf Nazırı Hayri Efendi'nin öncülüğünde, İhtifalci Mehmed Ziya,²³ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, Reşat Fuat, İsmet, Armenak ve Ahmed Hakkı Beylerden müteşekkil bir komisyon, ülkenin dört bir yanından tarihî kıymeti haiz vakıf eserlerini toplama çabasına girişmiştir. Bu çalışmalar 1911-1914 yılları arasında yoğun bir şekilde sürmüştür. Ahmed Süreyya Bey bu çalışmaları şöyle tavsif etmiştir:

“...türbe, cami, tekke, kütüphane gibi müessesattan nadide, kıymetdâr, tarihî âsârı cem ve tasnif etmek üzere bir heyet teşkil edildi. Ve taşranın uzak yerlerinde bulunanları için de evkaf memurlarına havale edilmek suretiyle hummalı bir say neticesinde âsâr-ı atika merkeze celb edilebildi. Unutulmuş veya kıymeti anlaşıl-

²⁰ BOA, BEO, 3204/240300.

²¹ BOA, BEO, 3663/274719; 3685/276305.

²² BOA, Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV), 155/37. İki gün sonra, 15 Ağustos'ta Sadaret'ten Divan-ı Muhasebat'a yazılan bir yazıda lağvedilen Süleymaniye İmaret binasının Evkaf Müzesi olmak üzere tadil ve tamir edileceği bildirilmiş ve bu çalışmaların maliyeti hakkında bilgi verilmiştir (BOA, BEO, 3928/294571).

²³ Mehmet Ziya bu görevi ile ilgili olarak “Evkaf-ı İslâmiyye Müzesi'nin Müessislerinden Ve Meclis İdaresi Azasından Mehmet Ziya” imzasıyla ve “Evkaf-ı İslâmiyye Müzesi'ne İthaf” üst başlığıyla makaleler yayınlamıştır (Mehmet Ziya, “Medeniyet-i İslâmiyye - Nakış Ve Minyatür”, *Büyük Mecmua*, Sayı 15, 13 Teşrinisani 1919, s. 237-238).

mamış asarın keşif ve izhârı hususunda bazı ecnebi antika tacirlerinin hizmet ve muavenetleri sebk etmiş idi. İşte cem ve iddihâr edilen âsâr, Süleymaniye Cami-i şerifi karşısında ihzar olunmuş olan eski imarete (Evkaf-ı İslâmiyye Müzesi) namıyla yerleştirildi.”²⁴

Bu çalışmalar sürerken, müze resmen açılmadan müzenin idari ve bürokratik kadroları da teşekkül etmeye başladı. 20 Temmuz 1912 tarihli Evkaf Nezareti Nizamnamesi’nde Evkaf-ı Hümâyün Nezareti Teşkilatı bünyesinde Evkaf-ı İslâmiyye Müzesi Müdüriyetine de yer verilmiş, müdüriyetin nadir ve eski İslâm sanatı eserlerinin toplanıp muhafaza edilmesine vazifeli olduğu belirtilmişti.²⁵ Bu aşamada müdüriyetin vazifelerinin yalnızca derleme ve koruma ile sınırlı tutulması, henüz sergilemeden söz edilmemesi olağandı.

17 Haziran 1913 tarihinde göreve gelen Said Halim Paşa Hükümeti’nin programında da İslâm ve Osmanlı sanatının güzide örneklerinin hem muhafaza edilmesi hem de bunların ilim ve sanat ehlinin nazar-ı dikkatine sunulması gayesiyle bir Evkaf-ı İslâmiyye Müzesi kurulduğu belirtilmişti.²⁶ Bu tarihten kısa bir süre sonra, 30 Haziran 1913 tarihli bir irade ile Evkaf-ı İslâmiyye Müzesi Müdürlüğü’ne Hakkı Bey tayin edildi. Hakkı Bey Posta

²⁴ Ahmed Süreyya, *a.g.m.*, s. 1113-1114. Müzenin açılışından kısa bir süre önce yapılan çalışmaların basına nasıl yansıdığı için bkz. “Haftalık Havadis”, *Halka Doğru*, Sene 1, Sayı 47, 27 Şubat 1329, s. 375-376. Şöyle denilmektedir: “Şimdiye kadar bakımsızlıktan çürüyen birçok nefis ve sanatkârane yazılmış kitapları Evkaf Nezareti toplamaya başlamıştır. Bunlarla bir müze teşkil edecek ve dedelerimizin sade kılıçla değil kalemle de ne bedialar yaptıklarını bugünün tembel evlatlarına gösterecektir. Geçenlerde bu kabilden olan ve Laleli Camii’nde şimdiye kadar saklanan ulu Türk hakanlarından Mahmud-ı Gaznevi’nin methiyesi Acem lisanının kaynağı addedilen *Şehname-Şah Methiyesi*’ni bir Acem çalmak istemişti. Fiyatur denilen ince nakışlarını oymuştu şimdi bulundu. Gazetelere bakılırsa sârık-ı Acem mecnun imiş.”

²⁵ Seyit Ali Kahraman, *Evkaf-ı Hümâyün Nezâreti*, İstanbul 2006, s. 20 ve 155-156. Nizamnamede Evkaf-ı İslâmiyye Müzesi Müdiriyeti’nin bir müdür ile lüzumu kadar ke-tebe ve hademeden mürekkebe olduğu da ifade edilmektedir. 2 Şubat 1914 tarihinde yapılan bir değişiklikle ilgili maddeye “müzenin bir de Meclis-i İdâresi mevcut olduğu” ibaresi eklenmiştir (*a.g.e.*, s. 162).

²⁶ İhsan Güneş, “II. Meşrutiyet Dönemi Hükümet Programları (1908-1918)”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı 1, 1990, s. 257.

ve Telgraf ve Telefon Nezareti Hukuk Müşavirliği'nde bulunmuş olup aynı zamanda eski Canik mebusuydu.²⁷

Bu epeyce uzun süren hazırlıkların ardından Türk ve İslâm eserlerini içine alan ve bin iki yüz yirmi beş parçalık bir koleksiyondan oluşan Evkaf-ı İslâmiyye Müzesi 27 Nisan 1914 tarihinde Süleymaniye Camii'nin imarethanesinde açılmıştır.²⁸ Açılış günü için seçilen tarih tesadüfî bir tarih değildir. Evkaf Nezareti'nden 22 Nisan 1914 tarihinde Şûrâ-yı Devlet'e yazılan bir yazıda Evkaf-ı İslâmiyye Müzesi'nin resmi açılışının "Cülûs-ı Humâyûn-ı Cenâb-ı Pâdişâhî'ye" tesadüf eden Nisan'ın on dördüncü Pazartesi günü yapılacağı bildirilmiştir.²⁹ Bu aslında kısa müzecilik tarihimizin rutin bir uygulaması olup, Müze-i Hümâyûn'un farklı tarihlerde farklı binalarının açılışlarının da böyle özel günlere denk getirilmesi yoluna gidilmişti. Esasen bu tip kamusal binaların açılışları, Abdülhamid döneminin saat kulelerinde olduğu gibi, bilinçli olarak böyle özel günlere tesadüf ettirilmekteydi. Padişaha ve genelde saltanat kurumuna bir jestti ve hep yapılırdı.

Müzenin açılışına, şeref misafiri olarak, Veliht Yusuf İzzettin Efendi katılmıştır. Açılışa katılanlar içindeki diğer tanınmış simalar arasında Hamdi Bey, Besim Ömer Paşa, Sadrazam Said Halim Paşa, Şeyhülislâm Ürgüplü Hayri Efendi, Ahmet Rasim Bey ve yabancı diplomatlar da bulunuyordu.³⁰ Açılışa hanedandan sembolik denilebilecek bir katılımın olması, İttihatçı hükümetin ise en üst düzeyde katılımı anlamlıdır.

²⁷ BOA, İrade Evkaf (İ.EV), 1331 B/08. Hakkı Bey bu görevini 16 Mart 1919 tarihine kadar sürdürmüş, ondan sonra da Mimar-zade Ali Bey, Ressam Ali Sami (Boyar) Bey, Ahmet Ziya Bey ve İbnülemin Mahmut Kemal (İnal) Bey bu vazifeyi deruhte etmişlerdir.

²⁸ Şu kaynakta müzenin açılış tarihi olarak 14 Nisan 1914 tarihi verilse de bu hatalı bir bilgidir (Zahir Güvemli-Can Kerametli, *Türk ve İslâm Eserleri Müzesi*, İstanbul 1974, s. 7). Bu hatanın nedeni Rumi Takvim ve Miladi Takvim arasındaki farklılıktan kaynaklanmaktadır. Bir sonraki dipnotta yer verilen belgede müzenin Nisan'ın on dördünde pazartesi günü açılacağı ifade edilmektedir. Bu tarih Hicri 1 Cemaziyelahir 1332 Pazartesi gününe tekabül etmektedir. Rumi 14 Nisan 1330, Miladi takvimde ise 27 Nisan 1914 tarihine karşılık gelmektedir.

²⁹ BOA, ŞD, 200/22.

³⁰ Erdem Yücel, "Türk-İslâm Eserleri Müzesi", *Sanat Dünyamız*, Yıl 7, Sayı 20, Eylül 1980, s. 25-26.

İttihat ve Terakki iktidarının birbiri ardında patlak veren savaşlar dolayısıyla olağanüstü yıllara denk gelmesi, İttihatçıların müzecilik alanında yapmak istediklerini gerçekleştirmelerine fırsat vermemiştir; ama fiilen Evkaf Müzesi'nin açılışında kendini ortaya koyan ilgileri siyasal programlarına dahi yansımıştır. Nitekim İttihat ve Terakki'nin 1333 (1917) kongresinde siyasal programında yapılması istenen değişiklik konularından biri de “Milli Müze, Etnografi (Kavmiyet) Müzesi, Milli Hazine-i Evrak, Milli Kütüphane-i Vesaik ve Milli Asarîatika Müzesi ve Muhafaza-i Abidat müesseselerini teşkil ve idare etmek ve kıymet-i milliye ve tarihiyesi olan kütüp, âsâr ve masnuatın harice ihracını men eylemek üzere bir Âsâr-ı Milliye Müdüriyet-i Umumiyesi teşkilinin hükümete teklifi”dir.³¹

Müze-i Hümâyun'un kuruluşunu müteakip Sanayi-i Nefise Mektebi'nin açılışı gibi; Evkaf-ı İslâmiyye Müzesi'nin kuruluşunu da bu müzeye bağlı olarak, Medrese-i Hattatîn'in teşekkülü takip etmiştir.³² Bu durum II. Meşrutiyet döneminde müzenin bir eğitim aracı işlevini kazanmasına referans verilerek anlaşılabilir.³³ Açılıştan sonraki günlerde müzenin kuruluş aşamasında gösterdikleri yararlılıklardan ötürü emeği geçenlerin başlıcalarının çeşitli nişanlarla taltif edilmesi gündeme gelmiştir. Taltif edilenler müzenin idare meclisi üyeleri, müze müdürü ve müzenin inşaat ve tamiratında yararlılık gösterenlerdi.³⁴ Atiyyenin yerini taltif ve nişanın aldığı on

³¹ 21 Eylül 1333 tarihli Tanin'den nakleden: Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler / II. Meşrutiyet Dönemi*, İstanbul 1984, s. 122.

³² Seracettin Şahin, *Türk ve İslâm Eserleri Müzesi-Emevilerden Osmanlılara 13 Asırlık İhtişam*, İstanbul

2009, s. 13.

³³ II. Meşrutiyet ve erken Cumhuriyet dönemlerinde müzelere atfedilen pedagojik işlevler ve müze-egitim ilişkileri hakkında bkz. Faruk Öztürk, “Türk Eğitim Düşüncesi Tarihinde ‘Müze’ Kavramının Düşünsel Temelleri Satı Bey ve İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu Örneği”, *Müzecilikte Yeni Yaklaşımlar-Küreselleşme ve Yerelleşme*, İstanbul 2000, s. 187-200.

³⁴ 7 Temmuz 1914 tarihli bir irade ile Evkaf-ı İslâmiyye Müzesi İdare Meclisi üyelerinden İsmet ve Ermenak beylere tebdilen İkinci Rütbeden Osmânî ve Ziyâ Bey'e müceddeden Üçüncü Rütbeden Mecîdî ve Kemâl ve Müze Müdürü Hakkı Beylere müceddeden Üçüncü Rütbeden birer kıta Osmânî ve Evkaf Nezareti İnşaat ve Tamirat Umum Müdür Muavini Talat Bey'e müceddeden Üçüncü Rütbeden Mecîdî nişanları verilmiştir (BOA, İrade Taltifat [İ.TAL], 1332 Ş/36). 8 Temmuz 1914 tarihli bir diğer irade-i seniye ile de Evkaf-ı İslâmiyye Müzesi İdare Meclisi Reisi Reşat Fuat Bey'e Birinci Rütbeden Maarif Nişanı verilmiştir. İradede Reşat Fuat Beyefendi'nin mezkûr

dokuzuncu yüzyılda bu nişanlar, rutinden kabul edilebilirse de devletin İslâmi eserleri bünyesinde toplayan hususi bir müze kurulması işini önemseddiğini gösterir.

I. Dünya Savaşı çıktığında burada toplanan esere verilen kıymet o raddede ki, daha savaşın başlangıcında her ihtimal düşünülerek bazı kıymetli eserlerin İstanbul dışına çıkarılması kabilinden tedbirler düşünülmüştür. Evkaf-ı Hümâyün Nazırı imzasıyla 27 Aralık 1914 tarihinde Konya Vilâyeti'ne yazılan bir yazıda şöyle denilmektedir:

“Her hâl ü ihtimale karşı Evkaf-ı İslâmiyye Müzesi'ndeki âsâr-ı kıymet-dârdan bazıları Konya'da münasip ve emin bir mahalde hıfz olunmak üzere memur-ı mahsusa tevdiân derdest-i irsal bulunmuştur. Tensip buyrulacak bir yerde bunların sûret-i mütemincede hıfzettirilmesi mütemennâdır...”³⁵

Nitekim büyük savaşın sonu yaklaşırken, imparatorluğun kaybetme riski ile karşı karşıya kaldığı bölgelerdeki tarihî önemi haiz eserlerin İstanbul'a getirilmesi yoluna gidilmiştir. Örneğin Şam'daki Emevi Camii'nde bulunan bazı eserler 1917 senesinde Evkaf Müzesi'ne getirilmiştir. Konu ile ilgili olarak Şeyhülislâm ve Evkaf-ı Hümâyün Nazır Vekili Musa Kazım Efendi, 25 Şubat 1917 tarihinde Suriye Vilâyeti'ne bir yazı yazmış; Emevi Camii mahzeninde bulunan sandık ve çuvaların nakliyesinin zorluğundan haberdar olduğunu ancak bu eserlerin uzun süre orada bırakılmasının caiz olamayacağını belirtmiştir. Şeyhülislâm, sandıkların ve çuvaların açılmasını ve birkaç postada Evkaf-ı İslâmiyye Müzesi'ne gönderilmesini talep etmiştir. Aynı hususta Dördüncü Ordu Kumandanlığı'ndan da hususi yardım rica olunmuştur.³⁶

Savaş döneminin özel şartları altında İstanbul'a yalnızca kaybedilme riski olan bölgelerden değil aynı zamanda müttefik ülke kütüphane ve müzelerinden de İslâm eserleri getirilmesi yolunda çalışmalar yürütülmüştür. Mesela Bükreş kütüphane ve müzelerindeki İslâm ve Osmanlı eserlerinin getirilmesi hakkındaki 3 Ocak 1917 tarihli Meclis-i Vükelâ kararında Bul-

müzenin vücuda getirilmesi için uzun müddet tettebbuat ve tetkikatta bulunduğu; âsâr-ı nefise-i İslâmiyenin cem ve tasnifinde tecrübe ve mesaisinden istifade edildiği beyan edilmiştir (BOA, İ.TAL, 1332 Ş/37).

³⁵ BOA, Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi Belgeleri (DH.ŞFR), 48/177.

³⁶ BOA, DH.ŞFR, 73/73.

gar İlimler Akademisi'nin Bükreş'e özel heyetler göndereceği ve oradaki ilmi müesseselerde araştırmalar yaptıracağı bildirilmektedir. Bu heyetlerin Bükreş kütüphane ve müzelerinde Bulgarlığa ait eski eserleri "ahz u temel-lük eylemeleri" düşünülmektedir. Bu müesseselerdeki İslâm ve Osmanlı eserlerinin de alınması için heyetler teşkil edilerek gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Bu hususta ihtisas sahibi olan Müze Müdürü Halil, Sanayi-i Nefise muallimlerinden Âsım ve Karargâh-ı Umumi'de memur Yüzbaşı Ahmed Refik Beylerden oluşan bir heyet kurulmuştur. Heyetin gidiş ve dönüş masraflarının karşılanması talebi Meclis-i Vükelâ tarafından yerinde görülmüştür.³⁷

Savaş şartlarında, hatta kesin yenilginin ufukta görüldüğü bir zaman-da bile Evkaf-ı İslâmiye Müzesi'ne gösterilen ihtimam ve koleksiyonların zenginleştirilmesi çabaları, bu müzenin II. Meşrutiyet döneminin politik ve ideolojik yönelimlerinin ürünü olan sembol müesseselerden birisi kabul edilebileceğini göstermektedir.

Müzenin Fiziki Özellikleri

Evkaf-ı İslâmiye Müzesi'nin fiziki özelliklerine ilişkin üç bilgi kay-nağı mevcuttur. Birincisi Ahmed Süreyya Bey'in müzeyi ayrıntılı tasviri; diğeri müzeden o dönemde alınmış fotoğraflar ve üçüncüsü de müzenin 1939'da basılan rehberi olup bu yayın da geriye dönük bir okuma ile müze-nin kuruluşundaki fiziki özelliklerine dair bir fikir vermektedir.

Ahmed Süreyya Bey Evkaf Müzesi için Süleymaniye İmaretî binasının seçilmesini "mücevherle mahfaza arasında bir hüsn-i tesadüf" olarak tavsif eder.³⁸ Burada sergilenecek eserlerin niteliği ile imaret binasının ve külliye-nin nitelikleri örtüşmektedir. Yine onun anlatımına göre müze dört koğuştan ibaret olup bu koğuşların en büyüğü murakkaata (güzel yazı örnekleri), bir tanesi cihazlara ve diğeri ikisi de sanduka ve evâniye (kapkacak) tahsis edilmiştir. Halılar koğuştan duvarlarında, mahkukat da (oyma eserler) dehliz-lerde teşhir olunmuştur.

³⁷ BOA, MV, 205/44.

³⁸ Ahmed Süreyya, *a.g.m.*, s. 1114. Aynı dönemden bir başka gözlemci, İhsan Şerif Bey de "Evkaf Müzesi zarfıyla ve mazrufuyla cidden bir hazinedir" der (İhsan Şerif, "Ev-kaf-ı İslâmiye Müzesi", *Tedrisat Mecmuası*, Sene IV, Sayı 26, 15 Haziran 1330, s. 288).

Ahmed Süreyya Bey bu genel tasniften sonra müzede sergilenen malzemeye ilişkin daha ayrıntılı bilgiler verir. Mesela halılar içinde Yıldırım Bayezid asrı gibi ilk Osmanlı halıcılığının yadigarlarının bulunduğu işaret eder. Bunların, bilhassa Hicri IX. ve X. asırlarda ciddi gelişme kaydeden halıcılığımızın en güzel ve “milli” örneklerini içerdiğinin altı çizilir. Evâni içinde fener, buhurdan gibi seçme Selçuk, Mısır, Osmanlı eserleri vardır. Sandukalar arasında Selçuklu dönemi eserlerinden üç sanduka yazıları ve tezyinatı dolayısıyla övülür. Cihazlar başlığı altında şehzadelerin ve sultanların elbiseleri, pabuçları ve sarıkları gibi eşyalar sayılarak “Osmanlı kumaşlarından mamul olmaları itibariyle buradaki parçalar cidden tarih-i sanayimizin mühim vesikalarıdır” denilir.³⁹ Murakkaat kısmı da müzenin en zengin ve büyük kısmı olarak zikredilir. Burada Arap, Acem, Türk hat ve tezhip eserleri vardır. Bu koğuşun bir kısmı da Acem ve Türk ressamlarının eserleri olan minyatürlere tahsis olunmuştur. Görüldüğü üzere müzenin fiziki tasviri yapılırken bir kültür dairesi çizilmekte; Selçuk, Mısır, Osmanlı, Acem, Türk bu dairenin unsurları olarak sayılmaktadır.

1939 tarihli müze rehberi Ahmet Süreyya Bey’in verdiği bilgileri büyük ölçüde tekrar etse de, geçen süre içinde bir kısım değişiklikler meydana gelmiş olduğunu da ele verir. Rehber evvela müze mekânının bizatihi bir tarih ve sanat eseri olduğuna dikkat çeker. İmarethanenin büyük kapısından müzeye girildiği, müze binasının yol seviyesinden biraz aşağıda kalmış olduğu ve bahçedeki fiskiyeli havuzu Sinan zamanından kalma büyük çınarların gölgelediği aktarılır.⁴⁰ Rehberde, Ahmet Süreyya Bey’in dört koğuştan ibaret olduğunu söylediği müze, beş salonda tasnif edilir.

Müze, hiç şüphesiz, koleksiyonundaki eserler kadar imarethane binası ile de bir sergi nesnesidir. Nitekim müze rehberinde sergilenen eserler arasında zikredilen bazı parçalar, müzeye bilahare getirilmiş koleksiyon parçaları değildir. Mesela avludaki taş değirmen, müzenin imarethane olarak kullanıldığı zamanlardan kalan bir eser olarak tanıtılır.

Bu rehberden, müzede toplanmış eserlerin seçimi ve tasnifine ilişkin de genel bir fikir edinilmektedir. Avluda mezar taşları, meşihat, hastane,

³⁹ Ahmed Süreyya, *a.g.m.*, s. 1114-1115.

⁴⁰ *Türk ve İslâm Eserleri Müzesi Rehberi*, İstanbul 1939.

okul, matbaa gibi kimi resmi binaların ve çeşmelerin kitabeleri bulunmaktadır. Salonlarda ise cami ve türbelerden alınan ve XVI, XVII, XVIII ve XIX. asırlardan kalma halılar; gümüş, piring ve tunçtan mamul kandillik ve şamdanlar, pencere ve kapı kanatları, rahleler, çekmeceler, askılar, secadeler, fenerler, alemler ve oymalı sütunlar; mangal, güğüm, bakraç, ibrik, tas, bakır leğen ve maşrapa benzeri eşyalar; mahfazalar, sandukalar, avizeler, orak parmaklığı, süpürge farası, ateşdan ve buhurdanlar, kilitler ve anahtarlar, kapı tokmakları ve halkaları, musluklar, kevgirler, su mataraları, lobutlar sergilenen nesnelere arasındadır. Malzemelerin çeşitliliği yanı sıra bunların geldikleri yerlerin arz ettiği coğrafi çeşitlilik de dikkat çekmektedir. Üçüncü salonda padişah türbelerinden ve selâtin camilerden gelen eserler; Kâbe örtüleri, padişah tuğraları, minyatürler, hat levhaları, hilyeler, tahtlar, kürsüler, iskemleler, elbise sandıkları, elbiseler, kumaş bohçaları, kumaşlar, yastıklar, kıymetli taşlar ve bunlarla süslü kemerler, hırkalar, gömlekler, takkeler, sarıklar, kavukluklar, serpuşlar, sorguçlar, sanduka örtüleri, keseler, pûşideler, peşkir ve mendiller, asalar, kıymetli taşlardan tesbihler, sofrâ örtüleri, minderler vardır. Dördüncü salon Osmanlı coğrafyasının çeşitli bölgelerinden getirilen halı ve seccadelere tahsis edilmiştir. Beşinci salonda ise Mushaflar, *Şehname*, *Kimya-ı Saadet* gibi bir takım klasik eserler, divanlar, mecmualar, tezkireler, vakfiyeler, vakıf defterleri, ciltler, tezhipler, minyatürler, mühür koleksiyonları, Kâbe toprağı ve Kâbe resimleri, levhalar, yazı takımları, murakkalar ve padişah resimleri yer alır.

Evkaf Müzesi koleksiyonlarına ilişkin aralarından yaklaşık çeyrek asır geçen bu iki anlatım pek çok ortaklığa işaret etse de çok önemli bir ayrılmayı da ele vermektedir. Sergilenen nesnelere büyük ölçüde aynı kaldığı bu iki metinden anlaşılabilir. Fakat aynı koleksiyonun bu iki farklı tarihte iki farklı bağlamda tasnif edildiğini görmek gerekir.⁴¹ Ahmet Süreyya Bey'in 1918 tarihli metninde sergilenen eserlerin birkaç üst başlıkta

⁴¹ Aynı nesnelere farklı zaman dilimlerinde farklı sergilenme ve farklı algılanmasıyla "müzede anlamın her an yeniden kurulduğu"na dair ilginç bir metin için bkz. Halil Nalçaoğlu, "Modern Toplumda Sergileme Felsefesi ve Müzeler", *Müze Eğitimi Seminerleri* (haz. Bekir Onur), Antalya 2003, s. 45 vd. Nalçaoğlu bir Kurtuluş Savaşı Müzesi'nin ya da Yunanistan'da "Küçük Asya Felaketi"ni anlatan bir müze ya da serginin ne kadar farklı bağlamlara oturabileceğine işaret etmektedir.

sınıflandırılıp bunların ait oldukları “kültür dairelerinin” güçlü bir şekilde vurgulanması; 1939 tarihli rehberde ise bu vurgunun kaybolup koleksiyondaki parçaların daha teknik bir dökümünün verilmesiyle yetinilmesi aynı nesnelerin bu iki dönemde oturtuldukları farklı bağlamları ortaya koymaktadır.

Politik, ekonomik, ideolojik ve entelektüel bir iktidar nesnesi olarak müzeler zamanlarının siyasal iklimlerinden bağımsız düşünülemez kurumlardır. Osmanlı-Türk tarihinin pek çok açıdan en çarpıcı kırılma noktalarından biri olarak kabul edilebilecek olan II. Meşrutiyet dönemi için Evkaf Müzesi gerek tasavvur aşaması, gerek hazırlık aşaması, gerek açılışı ve gerekse de koleksiyonları ve sergileme mantığı açısından dikkate değer bir önemi haizdir. Her birinde zamanın politik ve ideolojik tercihlerinin ve bunların değişimlerinin yansımaları gözlemlenebilmektedir. Cumhuriyet döneminde de varlığını sürdüreceği olan bu kurumun yönetiminden işleyişine ve hatta adındaki değişime kadar pek çok hususiyeti onu zamana tutulmuş bir ayna olarak görmeye yetse de bu dönem hem kaynaklarının hem de problemlerinin farklılığı dolayısıyla bir başka çalışmanın konusudur.

“Politics, Ideology and Museology:
AWQAF-I İSLÂMÎ MUSEUM IN THE SECOND CONSTITUTIONAL ERA”

Abstract

Awqaf-i İslami Museum, had a distinct location in the development of the Ottoman - Turkish museums which had military and archaeological origins. It was born as a product of the Second Constitutional Era's political, ideological and even pedagogic choices, from the empire's own internal political debate rather than evolution of the museology. Overcoming the reflexes raised against the Western museums' interest of antiquity and the dominant political trends of the period, made it possible to design a museum containing a collection of Turkish and Islamic art with reference to own history of the Ottoman Empire. In this process, Islam is used as a tool of political legitimacy gained visibility. On the other hand, "religious" objects' being subject to a modern and secular exhibition practice in a museum had internal inconsistencies. In the periodicals of the period, Awqaf-i İslami Museum has been introduced and discussed in terms of its political and ideological value, instead of museology. Museum has been located sometimes in the middle of the distinction between culture and civilization and sometimes become the criteria of the contrast or similarity theses between the East and the West. It has been argued that Turkish culture or Turkish spirit has embodied here. In discussing the museum collections, culture circle that Ottoman State and the society belongs is emphasized. The opening ceremony of the museum coincided with the anniversary of the sultan's ascendancy to the throne, political identities of the participants of the opening ceremony, rewards and medals given to museum's contributors, new institutions especially the educational institutions to work cooperatively with the museum are among the subjects worth mentioning. Even during the war, the museum was a topic on the political agenda. This is the proof of ideological meanings attributed to the museum. The works brought to the museum from the allied countries or from the provinces under threat of being lost are indicative of this. First as an imagination and then as a practice, Awqaf-i -İslami Museum in the years of the Second Constitutional Monarchy is a striking example of relations between the museology and the political climate.

Keywords

Ottoman Museology, Awqaf -i İslami Museum, II. Constitutional Era.

YUNUS EMRE DİVÂNI'NIN YENİ BİR NÜSHASI VE YUNUS'UN YAYIMLANMAMIŞ ŞİİRLERİ

*M. Fatih KÖKSAL**

ÖZET

Türk tasavvuf edebiyatının en önemli simalarından olan Yunus Emre, duru Türkçesi, samimi üslûbu ve coşkun lirizmiyle her dönemde halkın gözdesi olmuş, onun şiirleri dilden dile okunarak bugüne ulaşmıştır. Geniş kitlelerin teveccühünün yanı sıra edebiyat araştırmacılarının da ilgi odağı hâline gelen Yunus'un gerek Risâletü'n-nushiyye'si gerekse Divân'ı üzerine pek çok çalışma yapılmıştır. Yunus Emre Divânı, Cumhuriyet öncesi ve sonrasında defalarca yayımlanmıştır. Yunus Emre'ye ait şiirlerin basılı Divân nüshalarında bulunanlardan daha fazla olduğuna kuşku yoktur. Bunlar arasında, her nasılsa Divân'a girememiş, şiir mecmuaları ve cönklerin yaprakları arasında günümüze kadar gelmiş olanlar da vardır. Bundan başka, tespit edilemeyen Divân nüshalarında da farklı şiirlerin bulunduğu muhakkaktır.

Bu yazıda, yeni bulunan bir Yunus Emre Divânı nüshası tanıtılarak bu nüshada bulunduğu hâlde bugüne kadar yapılan Divân neşirlerinde yer almayan bazı şiirlerin metinlerine yer verilmiştir. Şahsî kütüphanemizde bulunan söz konusu Divân nüshasında Yunus Emre'ye ait toplam 174 şiir bulunmaktadır. Bu 174 şiirin 17'si gerek Yunus Emre Divânı neşirlerinde, gerekse diğer Yunus'lara ait olduğu kaydıyla yayımlanan şiirler arasında bulunmamaktadır. Bu yazıda, bahsedilen şiirlerin metinlerine yer verilmiş ve bu şiirlerin Yunus Emre'ye aidiyeti meselesi dipnot açıklamalarında vuzuha kavuşturulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Yunus Emre, Divân, Yunus Emre Divânı, Türk tasavvuf edebiyatı..

Büyük Türk mutasavvıfı Yûnus Emre, pek çok bakımdan diğer şairlerden ayrılan, öne çıkan ve farklılıkları olan bir değerimizdir. Üzerine çok araştırma ve yayın yapılan Türk şairlerinin başında yer almasının sebebi de budur. Yûnus'un şöhreti Anadolu sınırlarını taşımış, hususiyile Balkanlar olmak üzere Türk dünyasının pek çok yerine ulaşmıştır. Tesirleri-

* Prof. Dr., Ahi Evran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.
mfkoksal@gmail.com

nin çağıyla sınırlı kalmaması, devirler, ülkeler, hanedanlar, rejimler aşan olağanüstü bir teselsül halkasıyla günümüze kadar taşınması da Yûnus'un büyüklüğünü gösteren önemli işaretlerdendir. Günümüzde hâlâ camilerde, muhtelif dinî toplantılarda, dost meclislerinde, yaran sohbetlerinde, kadınların gezmelerinde onun ilâhileri okunmakta, şiirleri dilden dile, nesilden nesile geleceğe taşınmaktadır.

“Yapılan bunca çalışmaya rağmen Yûnus Emre, büyüklüğü nispetinde araştırılmış mıdır?” sorusunun cevabı, bilim dünyasının ülkemizdeki genel görünümüyle doğru orantılıdır, diyebiliriz. Yapılanların yeterli olduğunu söylemek zordur. Hele Batı'nın en büyük şair ve yazarları üzerine yapılan yayınlarla bizim Yûnus Emre çalışmaları kıyaslandığında çok çok gerilerde olduğumuz açıkça görülecektir. Bu, elbette sadece Yûnus Emre çalışmalarına mahsus bir hâl değildir. Devletin eğitim, kültür ve bilim politikaları, bilimsel çalışmaların devlet ve toplum katındaki önem ve değeri, diğer konularda olduğu gibi bu hususta da önemli bir belirleyici olarak görünmektedir.

Yunus Emre Dîvânı, Arap harfleriyle Dîvân-ı Âşık Yûnus, Dîvân-ı Âşık Yûnus Emre ve Yûnus Emre Dîvânı adları altında, çoğu birbirinin aynı olmak üzere yedi kere basılmıştır (Özege 1979: 5/2099). Harf inkılâbından sonra da Yunus Emre Dîvânı neşirleri devam etmiştir. Bunlar arasında -araştırma ürünü olarak- kronolojik sırayla Burhan Ümit Toprak (1933), Abdülbaki Gölpınarlı (1943), Faruk Kadri Timurtaş (1972) ve Mustafa Tatçı (1990) tarafından yapılan neşirler sayılabilir.

Arap harfli Türkçe matbu Dîvânlardan günümüze doğru gelindikçe yapılan her neşirde şiir sayısının tedricî olarak arttığı gözlenmektedir. Nitekim Yûnus Emre Dîvânı üzerine yapılan neşirlerde en çok şiir doktora tezini de (1990c) bu konuda yapan Mustafa Tatçı'nın neşirlerinde bulunmaktadır. Tatçı'nın ilk defa Kültür Bakanlığı Yayınları arasından çıkan Yûnus Emre Dîvânı'nda 415, Kültür Bakanlığı e-kitap projesi çerçevesinde internet ortamında bulunan neşrine göre (<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10663,metinpdf.pdf?0>) ise toplam 417 manzume bulunmaktadır.

Tarihe mal olmuş şahsiyetlere ait yeni bilgi ve belgelere, bulgulara her an için ulaşmak mümkündür. Genel manada bu böyle olduğu gibi şair ve yazarlarla eserlerine dair durum da aynıdır. Pek çok eski şairin yeni şiirleri, bilinmeyen eserleri gün yüzüne çıkarılmış ve çıkarılmaktadır. Bu yazının

konusunu da Yûnus Emre Dîvânı'nın yeni bulunan bir nüshası ve bu nüshadaki neşredilmemiş şiirler oluşturmaktadır.

Bu girişten sonra bu yazıya konu olan şiirler hakkındaki tespit ve kanaatlerimize geçelim. Aşağıda tam metni transkribe edilen bu şiirler, şahsî kütüphanemizdeki yazmalar arasında Yz. 304-D 25 numarada kayıtlı Yûnus Emre Dîvânı'nda bulunmaktadır. Dîvân'da Yûnus Emre'ye ait toplam 174 şiir mevcuttur. Bunların 141'i Yûnus, 12'si Miskîn Yûnus, 10'u Âşık Yûnus, 10'u Yûnus Emre, biri Dervîş Yûnus mahlasıyla kaleme alınmıştır.¹ Nüshada ayrıca, diğer mutasavvîf şairlerden de önemli sayıda manzume mevcuttur. Diğer şairler arasında Azîz Mahmûd Hüdâyî 18 manzumeyle en başta gelmektedir. Kaygusuz Abdâl'in ve Nûrî'nin üçer² adet şiirinin bulunduğu nüshada Şemsî ve Şemseddîn mahlaslarıyla yazılmış birer şiir ve yine Şeyyad Hamza, Şa'bân, Kemal Ümmî, İmamoglu, Şeyhülislâm Yahyâ ve Gafûrî'nin birer manzumesi yer almaktadır. Bunlardan başka Kemal Paşazâde'ye ait "Pend-i Kemâl Paşazâde" başlıklı ve şairin Dîvân'ında yer almayan 17 beyitlik mesnevi tarzında yazılmış bir manzume de mevcuttur. Bu durumda elimizdeki yazmada Yûnus'a ait 174 şiirin yanı sıra başka şairlerin de toplam 32 adet şiiri bulunmakta, altı adet şiiri tespit edilemeyen (mahlassız) şiirle birlikte nüshadaki şiir yekûnu 212'ye ulaşmaktadır.

¹ Yûnus'un mahlasları meselesi hâlâ ortak kanaate varılamamış bir husustur. Dervîş Yûnus, Âşık Yûnus, Miskîn Yûnus... gibi Yûnus adının başına gelen sıfatları -Âşık Ömer gibi- mahlas mı addedeceğiz, yoksa Yûnus'u mahlas, diğerlerini sıfat olarak mı kabul edeceğiz? Bize göre Yûnus Emre, şiirlerinde sadece Yûnus ve Yûnus Emre mahlaslarını kullanmıştır. Birkaç şiirindeki Emrem Yûnus'u da bu çerçevede telakki etmeliyiz. Nitekim Mustafa Tatçı neşrinde yedisi "Yûnus Miskîn" şeklinde olmak üzere mahlas beytinde / dörtlüğünde geçen 45 Miskîn Yûnus vardır. Fakat burada asıl sorun şudur: "Âşık Yûnus, Dervîş Yûnus" gibi tamlamaları mahlas kabul ettiğimiz takdirde Dîvân'daki bu Miskîn Yunus'ları, biri "Yûnus-ı Bîçâre" olarak geçen sekiz adet Bîçâre Yûnus'u hatta iki adet Zaîf Yûnus'u da mahlas kabul etmemek için bir gerekçe kalmaz. Mustafa Tatçı da bu tereddütten olsa gerek bazı şiirlerde "Miskîn Yûnus", bazılarında "miskîn Yûnus" imlâsını kullanmıştır. Gölpinarlı da bu konuda "*Yunus birçok şiirinde adına 'miskîn' sıfatını takmadır, bazı şiirlerinde de 'biçâre' sıfatını görüyoruz. Bunları adına ekleyen şair pekâlâ 'âşık' sıfatını da ekleyebilir, 'dervîş' sıfatını da...*" demektedir (1961: 127) ki bizim de kanaatimiz aynı yöndedir.

² Nûrî mahlaslı şiirlerden biri Abdulahad Nûrî'nin Dîvân'ında da mevcuttur. Diğer ikisi başka bir Nûrî'ye ait olabileceği gibi Abdulahad Nûrî'nin Dîvân'ında bulunmayan şiirleri de olabilir.

Bu durumda nüshayı başka şairlerin de şiirlerinin bulunması hasebiyle bir şiir mecmuası addetmek mümkünse de Yûnus Emre Dîvânı olarak kabul etmek daha doğru olacaktır. Zira bir dîvânda başka şairlerin de yer yer şiirlerinin bulunması, -özellikle mutasavvıf şairlerin dîvânlarında olmak üzere- sıkça karşılaşılan bir durumdur. Dîvân'ın başında şairin “Bir avuç toprağa bunca kıl u kâl / Neye gerek iy Kerîm-i öu'l-celâl” beytiyle biten mesnevi tarzında yazdığı münâcâtının son dokuz beyti bulunmaktadır. Yani nüshanın baş tarafında eksiklik olduğu anlaşılmaktadır. Gerek münâcâtın gelenek içinde bulunması gereken yeri, gerekse nazım şeklinin farklı oluşundan dolayı aslı 28 beyit olan bu şiirin muhtemelen ilk şiir olduğunu, yani baştan eksikliğin bir yaprak olduğunu tahmin ediyoruz.³ Söz konusu nüshada şiirlerin sıralanışında belli bir tertip yoktur; diğer bir deyişle bu yazma, gayrı mürettep bir Yûnus Dîvânı nüshasıdır.

Nüshada mevcut Yûnus şiirlerinin 157 adedi yayımlanan Yûnus Emre Dîvânı baskılarında mevcut şiirlerdir. 17 adedi ise bu neşirlerin hiçbirinde yer almamaktadır.

Nüsha tavsifi: 150x105mm, 110x70 mm ölçülerinde, 60 yaprak, 15 satır, mahlas beyitleri dışındaki beyitler çift sütun hâlinde yazılmış. Sırtı sonradan tamir görmüş üst deffenin üçte biri kadarı yırtılmış kahverengi kaba bir meşin cilt içinde, suyollu, muhtelif fligranlı (üç hilâl, AB harf ve tavuskuşu) kalın, hemen her sayfasının özellikle üst kenarları okumaya fazla engel teşkil etmeyecek şekilde nem lekeli, kirli beyaz kâğıda, siyah mürekkeple ve talik hatla yazılmıştır. Baştan -muhtemelen bir yaprak- eksik olan nüshanın ayakların takibinden arada eksik varak bulunmadığı ve eserin son sayfasında (60b) şiir bulunmamasına nazaran sondan da eksiksiz olduğu anlaşılmaktadır. 11a sayfasının alt tarafından kabaca kazınmış “Alî” yazılı bir mühür mevcuttur. Ketebe kaydı mevcut değildir. Dolayısıyla nüshanın müstensihî ve istinsah tarihi tespit edilememiştir. Ancak kâğıt, yazı, cilt vb fizikî durumuna bakarak ama özellikle de şiirleri bulunan diğer şairlerin ölüm tarihlerine nazaran bu dîvân nüshasının XVII. yüzyılda istinsah edildiği kanaatini taşıyoruz.

³ Timurtaş neşrinde bu şiir bizdeki nüsha gibi “Bir avuç toprağa bunca kıl u kâl / Neye gerek iy Kerîm-i öu'l-celâl” beytiyle bitmektedir ve şiirin tamamı 22 beyittir (Timurtaş 1972: 231-232). Tatçı neşrinde ise 28 beyit tutarındaki bu manzumede bu beyitten sonra üç beyit daha vardır (Tatçı 1990a: 412-413).

Burada şiiri bulunan şairlerden İmamoğlu mahlaslı şair hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Şa'bân mahlaslı şairin ise -nüshadaki Aziz Mahmûd Hüdâyî'nin şiirlerinin çokluğuna nazaran- Hüdâyî Dergâhı zakirbaşısı olup Hüdâyî'nin şiirlerini besteleyen ve kendisi de şair olan Şa'bân (ö. 1650)⁴ olması gerekir. Zaten Şeyh Şa'bân-ı Velî hariç Şa'bân mahlaslı başka da şair bilinmemektedir Birbiri ardına Şemsî ve Şemsüddîn mahlaslarıyla kaydedilmiş şiirlerin sahibi muhtemelen aynı kişidir. Ancak bu şairlerin kimliği tespit edilememiştir. Diğer şairlerin ve ölüm tarihleri ve/ya yaşadıkları yüzyıllar şöyledir:

Şeyyâd Hamza: 14. yy

Kaygusuz Abdal: 14-15. yy.

Kemâl Ümmî: ö. 1475

Kemal Paşa-zâde: ö. 1534

Şeyhülislâm Yahyâ: ö. 1644

Abdulahad Nûrî: ö. 1651

Aziz Mahmûd Hüdâyî: ö. 1651

Gafûrî: ö. 1667

Burada neşredeceğimiz 17 adet şiirin çoğunun Yûnus Emre'ye aidiyeti tereddüde mahal olmayacak derecede açıktır. Bazıları ise Yûnus'un alışkın olduğumuz dili, edası ve anlam derinliğinden uzaktır. Bununla birlikte bu şiirler için de "Yûnus'un değildir" demek iddialı bir yaklaşım olur. Bu şiirlerin hangileri olduğu, metin notlarında gerekçeleriyle birlikte izah edilmiştir. Kısmen o notlarda da serdedildiği üzere bu türden şiirlere dair bakışımızın birkaç dayanağı vardır:

- 1) İfade tarzı, üslûp özellikleri, kelime kadrosu, işlenen mevzu vb. hususlarda tereddütlü olduğumuz şiirler, dış yapı özellikleri bakımından Yûnus'un tercihleriyle örtüşmektedir.
- 2) Yûnus'un şiirlerinde çoğunlukla var olan derinliği yakalayamayan, bir dervişten ziyade vaiz ağzından söylenen manzumelere Yûnus Emre Dîvânı'nda da rastlanır.

⁴ İsmail Kara, "Şaban", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, 8. Cilt, Dergâh Yay., İstanbul 1982, s. 82.

- 3) Bu tür manzumelerin Yûnus'un anlık hassasiyetleriyle söylenmiş olabileceği gibi ilk dönemlerinde yazılmış olması da düşünülebilir.
- 4) Yine bu tür manzumelerin bir bölümünün Yûnus'a aitken bazı beyit veya dörtlüklerin başka şairlerden aktarılması, yani bazı şiirlerin kısmen Yûnus'a ait olması da söz konusu olabilir.
- 5) Aslında Yûnus Emre'ye ait bazı şiirlerin geçen zaman içerisinde okurlar ve müstensihlerce anlaşılacak için kendi döneminin diline çevrildiği de yazmaların takibinden anlaşılır.⁵ Yani gerçekte Yûnus'a ait bir şiirin geçen zaman sürecince aslının kaybolması ve devrin ihtiyaçlarına göre farklı bir çehreye bürünerek tahrif edilmesi de söz konusu olabilir. Demek ki "kelime kadrosu" da tek başına bir belirleyici kabul edilemez.
- 6) Burada neşredilen 17 şiirin şiir mecmuaları veya cönklerde değil, müstakil bir Yûnus Emre Dîvânı nüshasında bulunması da şiirleri değerlendirirken öncelikle "Neden Yûnus'a ait olsun?" değil, "Neden Yûnus'a ait olmasın?" sorusunu sormamızı gerektirir.

Bütün bunlarla birlikte buradaki şiirlerin bazılarının Yûnus Emre'ye mal edilmiş olması, yani aslında başkaları tarafından yazılıp şu veya bu şekilde Yûnus mahlasıyla bu Dîvân nüshasına girmiş olması da ihtimal dâhilindedir. Bununla birlikte elimizdeki nüshada bulunan yayımlanmamış Yûnus şiirlerinin hepsini neşretmenin faydadan hâli olmayacağı kanaatine vardık. Netice olarak "vallâhu a'lem bi's-savâb" demek herhâlde en doğrusu olacaktır.⁶

⁵ Bu konuda bkz. Gölpinarlı 1961: 117-118.

⁶ Yûnus Emre Dîvânı üzerinde yayın çalışmalarının devam ettiğini bildiğim değerli meslektaşım Prof. Dr. Orhan Kemal Tavukçu'nun "Yûnus Şiirlerini Ayırt Etmeye Yönelik Bazı Tespitler" başlıklı makalesiyle (2004) yine bu konudaki yayımlanmamış tebliğlerinin (2009a, 2009b) ve doğrudan bu şiirler üzerine yaptığı kişisel değerlendirmelerinin makaleye kayda değer katkıları oldu. Keza Tavukçu gibi Yûnus Emre Dîvânı'nı yeniden yayımlama çalışması içinde olan bir diğer değerli meslektaşım Prof. Dr. Hüseyin Akkaya'nın da bu yazının son şeklini almasında önemli payı vardır. Her ikisine de teşekkür ediyorum.

METİN***-1-⁷**

-
- * 1. Şiir metinlerinin sıralanışında yayına esas olan Dîvân nüshasındaki sıra gözetildi ve 17 şiir buna göre numaralandırıldı.
 2. Dîvân nüshasında şiirlerin hepsi beyit şeklinde olduğu için, kafiye gereği dörtlük şeklinde de yazılması mümkün olanlar da dâhil olmak üzere bütün şiirler beyit düzeline yazıldı.
 3. Metinlerde, doğrudan şiirle ilgili olan açıklamalar (vezin kusurları, imlâ hataları vb.) dipnotlarda; şiirlerin Yûnus Emre'ye aidiyetine dair, başka bir deyişle muhtevaya ait kanaatlerimiz ise son notlarda ifade edildi. "Açıklama" şeklinde verilen bu görüş ve tespitlerde dip notu yerine son notun tercih edilmesinin esas sebebi, notların hem sayıca çok hem de uzun oluşlarıdır.
 4. Her şiirin başında nüshadaki sayfa numarası ve vezni gösterildi. Her beytin başına beyit numarası verildi.
 5. Metinlerde alt çizgiyle () birleştirilmiş kelimeler, vezin gereği tek hece okunması gereken ünlü ulamalarını, italik karakterde dizili harfler ise zihafı heceleri ve medli olduğu hâlde med yapılmayan heceleri gösterir (Bkz. Köksal 2012: 63-82).
 6. Bazı aparatlarda meselâ "ıapuya: ıapuyı, nüsha." benzeri notlar mevcuttur. İlk kelime bizim -vezin, mana vb. sebeplerle yapılan- tasarrufumuzu, (:) işaretinden sonra o kelimenin yayınımıza esas olan Dîvân nüshasındaki -bize göre yanlış istinsah edilmiş- şekli gösterir. Virgül işaretinden sonraki "nüsha" ibaresi ise anlaşılacağı üzere ikinci kelimenin "nüsha"daki şekline işaret eder.
 7. Metinlerin dipnotlarında ve son notlarda Yûnus Emre Dîvânı, Dîvân vb. ifadelerle kastedilen Dîvân metni Mustafa Tatçı tarafından hazırlanmış olup Kültür Bakanlığı tarafından e-kitap olarak internet ortamında yayınlanan neşirdir (<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10663,metinpdf.pdf?0> Erişim tarihi: 07.01.2014) Makale boyunca atıf yapılan bütün manzume ve beyit / dörtlük numaraları da bu yayından yapılan alıntılardır.
- ⁷ Dîvân nüshasının ilk parçası olan bu manzumenin dört beyti (4, 6, 7 ve 8. beyitler) bazı nüsha farklılıklarıyla birlikte Tatçı neşrinde de bulunmaktadır. Bu şiiri "yayımlanmamış şiirler"den bâhis bu makaleye alıp almamakta tereddütlerimiz oldu. Ancak bu nüshada altı beyit tamamen farklı olduğu için almayı uygun gördük. Aynı beyitlerin değişik şiirlerde müştereken yer almasının Yûnus Dîvânı'nda başka örnekleri de vardır. Kaldı ki Tatçı neşrinde bu şiir için anlama tesir eden bir nüsha farkının gösterilmemiş olması (Tatçı 1990a: 158) da bunun farklı bir şiir olduğunu teyit eder mahiyettedir.

Vezin bakımından sorunsuz olan bu şiir kayda değer kafiye kusurları barındırmaktadır. Tatçı neşrindeki söz konusu metinde de aynı / benzer kafiye kusurları vardır. Bu durum, şiirin zamanla müstensihler elinde değişime uğramasından veya başkalarına ait beyitlerin şiire dâhil edilmesinden kaynaklanmış olabileceği gibi Yûnus'un dilin-

Vezin: 14'lü hece ölçüsü

- 1a 1 Kimseler iremedi sırrına dervîşlerüñ
Degmeler varamadı yirine dervîşlerüñ
- 2 Şerî'ati tutdılar tarîqati_ unıtdılar
Đalâlete batdılar münkiri dervîşlerüñ
- 3 Görüñ Resûl'e n'itdi Şafî Âdem'i gitdi
Âhîr 'Uşâme yitdi serveri dervîşlerüñ
- 4 Resûl ağdı Mi'râc'a dîdâr gösterdi hoca
Gör e gör e ne yüce meydânı dervîşlerüñ⁸
- 5 Üveys yirinde tırdı 'arşa na'lin şavurdi
Muhammed anda gördi seyrini dervîşlerüñ
- 6 Resûl eydür yâ Kayyûm anlar nicesi kavim
Sır denizinde şodum gönlini dervîşlerüñ⁹
- 7 Resûl geldi tapuya¹⁰ elin urdı kapuya
Şordılar kimsin diyü miskîni dervîşlerüñ¹¹

den çıkan şeklin böyle olması ihtimalini de göz ardı etmemek gerekir. Zira Dîvân'da buna benzer kafiye kusurları görülen çok sayıda şiir mevcuttur. Fakat genel olarak kelime kadrosu, muhteva ve eda olarak şiirin Yûnus'a ait olduğu rahatlıkla söylenebilir. Dört beyti Tatçı neşrinde kullanılan üç nüshada daha bulunan bu şiirin Yûnus'a aidiyeti hususunda -aşağıdaki diğer şiirler için yapılacak olan- "açıklama"lara gerek görülmedi.

⁸ Tatçı neşri 149. manzumede de bulunan bu beyit şu şekildedir:

Resûl ağdı Mi'râc'a nazar eyledi hoca
Görün görün kim niçe vafını dervîşlerün (149/3)

⁹ Tatçı neşri 149. manzumede de bulunan bu beyit şu şekildedir:

Resûl eydür iy Kayyûm bunlar 'acâyib kavim
Sır denizi kılmuşsın gönlini dervîşlerün (149/7)

¹⁰ tapuya: tapuyı, nüsha.

¹¹ Tatçı neşrinde bu beyit şu şekildedir:

Resûl indi tapuya elin urdı kapuya
Didiler kimsin ana miskîni dervîşlerün (149/5)

- 8 Resûl girdi içeri dervîşler turdı öri
Ol sâ'at didâr gördi bâtını dervîşlerün¹²
- 9 Çalap eydür bunlara ne şoru var ne perde
Kudret eliyle açdum gözini dervîşlerün
- 10 Yûnus söyle sözüni toprak eyle yüzünü
Fâş eyleme 'âleme râzını dervîşlerün

-2-ⁱ

Ve zin: 8 + 8 = 16'lı hece ölçüsü

- 3a 1 Eglen[i]mez [iy] yârenlerⁱⁱ 'aceb derdümⁱⁱⁱ vardır benim
Mecnûn^{iv} olmuş dir görenler 'aceb derdüm vardır benim
- 2 Derdine düşdüm Mevlâ'nuñ âvâresiyem sevdânuñ
Talgası artdı deryânuñ^v 'aceb derdüm vardır benim
- 3 Bu deryânuñ mevci çağlar hasret cigercigim tağlar
Hâlümüz bilenler^{vi} ağlar 'aceb derdüm vardır benim
- 4 Ben bir toğrı yâr^{vii} isterem bülbülem^{viii} gülzâr isterem
Manşûr oldum dâr isterem^{ix} 'aceb derdüm vardır benim
- 5 'Âşık olan 'âr eylemez^x derd olmayan zâr eylemez
Heķimler tîmâr eylemez^{xi} 'aceb derdüm vardır benim
- 6 Hey dostlar uyuñ sözüme bakmañ nâ-merdüñ yüzine
Uyku mı gelür gözüme 'aceb derdüm vardır benim
- 7 Yûnus kaynayup çoşalı^{xii} mevc urup taşra taşalı
Şeyhinden ayru düşeli 'aceb derdüm vardır benim

¹² Tatçı neşrinde bu beyit şu şekildedir:

Resûl girdi içeri yârenler turdı öri
'Âşıklar didâr gördi visâlin dervîşlerün (149/6)

-3.^{xiii}**Vezi:** - - . / . - - - / - - . / . - - -

- 4a 1 Yanmağa iver cânım pervâne miyem bilmem
Zencîre düşer gönlüm dîvâne miyem bilmem
- 2 Esrâr-ı ğam-ı ‘ışkuñ sînemde nihân oldı
Qalbümde hüzünüm vardur vîrâne miyem bilmem¹³
- 3 Hüm-hâne-i vahdetde içdüm yine peymâne^{xiv}
Yâ hû diyüben döndüm mestâne miyem bilmem
- 4 Hep yansun içüm taşum aqsun sel¹⁴ olup yaşum^{xv}
Meydâna kodum başum merdâne miyem bilmem
- 5 Qapuñda Yûnus gibi var nice biñ hizmetkâr
Görmedi gözüm dîdâr bigâne miyem bilmem

-4.¹⁵**Vezi:** - - . - / - . - / - - . - / - . -¹⁶

- 18a 1 ‘Āşık mıdur ol kişi kim nāmûs u ‘ârı var^{xvi}
Eyü adın^{xvii} şaķınan ‘ışkdan ne haberi var
- 2 ‘Āşık aña diyeler^{xviii} cân vire cefâ ala
Şatı anuñ cânına vallâh hoş bāzârı^{xix} var

¹³ Mısranın vezni kusurlu.

¹⁴ sel: seyl, nüsha. Aslı “seyl” olan bu kelimeyi Yunus’un Türkçe söylenişiyile -ki bugün de böyle söyleriz- “sel” olarak okuduğu vezinden anlaşılmaktadır. Bu yüzden bu kelimeyi nüshadaki imlâsının (seyl) yerine böyle almayı yeğledik.

¹⁵ Bu şiir, Dîvân’daki 26. şiire vezin ve kafiye olarak benziyorsa da başka bir şiirdir. Söz konusu manzumede bu beyte lafzen de çok benzeyen bir beyit vardır:

Tek ben degilem ‘âşık ol ma’şûk nazarında
‘İşk yolına cân fidi benüm gibi sâd-hezâr (26/6)

¹⁶ Şu mısralarda vezin kusurludur: 2/1, 3/1, 3/2.

- 3 Her kim 'ışk kadehinden bir cur'a içdi-y-ise
Ne 'aql u bili aña ki esrükdür humarı var
- 4 Dil bağladı cân gönül¹⁷ ma'sûka^{xx} didârına^{xxi}
Ma'sûkına cân fedâ benüm gibi şad hezâr¹⁸

26a

-5-

Ve zin: - - - / - - - / - - - / - - - ^{xxii}

- 1 Dostu taleb idenlere^{xxiii} gelün benden şoruñ diyem
Dört yaña çevre (.....)¹⁹ Hâkķ'ı sende görüñ diyem^{xxiv}
- 2 Kallâşlık itmek yolında tâ ki maķşûd hâşıl ola
Himmet kuşagın kuşanup^{xxv} dost iline^{xxvi} varuñ diyem
- 3 Dostuñ iline varsañuz ol dost yüzini^{xxvii} görseñüz
Hâş baķçaya bir girseñüz dost gülini derüñ^{xxviii} diyem
- 4 İsrâfîl şûrı urıcaķ^{xxix} ölüler yirden tırıcaķ
Feriştelere[i] çağıram halkı dosta sürün diyem
- 5 Münker ü nekir sinüme girüp su'âl kıılır-ısa
Tıram yapuşam bunlara dostdan haber virüñ diyem^{xxx}
- 6 Ferişteler gelicegez baña su'âl şorıcegez
Ben dost[um] ile söyleşem siz e girü tıruñ diyem^{xxxi}
- 7 Şeyhüm Tabtuķ kâpusına yüz urayum tıpusına^{xxxii}
Yünus Emre'nüñ cânına 'ışk odını^{xxxiii} uruñ diyem^{xxxiv}

¹⁷ cân gönül: cânum gönülüm, nüsha

¹⁸ Nüşhada bu şiirin devamında şairin başka bir şiirinden (Bkz. Dîvân 39. şiir) buraya nakledildiği anlaşılan şu iki beyit bulunmaktadır:

Qoyup naķş u nigârı naķş-ıla kılma zînhâr
Naķş-ıla yola giren 'âķıbet dünyâ sever

Dünyâyı sen bırak elden dünyâ hicâb bu yolda
Biz nebîden velîden öyle işitdik haber

¹⁹ Buradaki kelime okunamadı.

-6-

Veziin: 8+8= 16'lı hece ölçüsü²⁰

- 27a 1 Sen cānuñı cānāna vir bī-cāna cān gerek-ise^{xxxv}
Nefsūñ ārzūsın terk eyle saña cānān gerek-ise
- 2 'Işka ikrār ider-iseñ āhır saña mürşid ola^{xxxvi}
Var benligüñi²¹ terk eyle^{xxxvii} saña ĩmān gerek-ise
- 3 Nefsüñe aldanup alma er etegin^{xxxviii} elden oma^{xxxix}
'Iş-ıla sen seyr ide gör saña seyrān^{xl} gerek-ise
- 4 Göñülñ evini^{xli} yuğıl cānuñ gözini uyargıl
'Işla göñüller ele al beyt-i Ramān gerek-ise
- 5 Gökler²² üzre feristeher Allāh'ı tesbīh iderler
Sen dahı bu 'ıa ar ol ulı sulān gerek-ise
- 6 Yūnus eydür^{xlii} ben o yüzden ezelden 'ı-ıla geldüm
apduğuna secde eyle Ha dīvānı gerek-ise^{xliii}

-7-

Veziin: / /²³

- 27a 1 Zihī^{xliiv} kim cānlara cāndur 'āriflik
Göñül içinde sulāndur 'āriflik
- 2 Ne yazmaq oımaq Ha'dan hidāyet
Anun-çün biñde bir cāndur 'āriflik

²⁰ Şiirin bazı mısraları *müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün* kalıbına da uymaktadır.

²¹ benligüñi: benliğini, nüsha.

²² Gökler: Göñül, nüsha.

²³ Şu mısralarda vezin kusuru vardır: 3/1, 4/1, 6/1.

- 3 Degme bahrî ʔalup gevher bulımaz
Zîrâ deryâ-yı ‘ummândur^{xlv} ‘âriflik
- 4 Yetmiş²⁴ iki dille bir olamazsañ^{xlvi}
Bu yolda saña bühtândur ‘âriflik
- 5 Benî Âdem’e bu Hâk’dan naşîbdür
Ki hayvânlarda gümândur (?)²⁵ ‘âriflik^{xlvii}
- 6 Erün erligine mürşidlik delîl
Hâk’uñ varlıgna²⁶ bürhândur ‘âriflik
- 7 Yûnus sen^{xlviii} yol içinde²⁷ guşsa yime
Başuñ üstinde sây-bândur ‘âriflik

-8-^{xlix}

Vezin: - - - / - - - / - - - / - - -²⁸

- 31b 1 Biz kamu ışk kullarıyuz ışkdur bizüm sultânımız
‘Işk elinden ölür isek ‘ışka helâldür¹ ʔanımız²⁹
- 2 Ne ʔışadur ne güzedür³⁰ ne meylümüz hûb yüzedür
Dâ’imâ şolmaz tâzedür bu bezm-i gülsitânımız³¹
- 3 ʔalmaduğ dünyâ âline barmağ banmaduğ balına
Girdük erenler^{li} yolına der-dest olup³² imânımız

²⁴ Bu kelime vezni aksatmaktadır.

²⁵ Bu kelimenin okunuşundan emin olunamadı.

²⁶ “varlıgına” kelimesi vezin gereği bu şekilde okundu.

²⁷ sen yol içinde: yol içinde sen, nüsha.

²⁸ Şu mısraların vezni kusurludur: 1/2, 3/1, 4/1, 7/2.

²⁹ Mısranın vezni kusurlu.

³⁰ Bu ibareyi vezin ve anlam bakımından “Ne ʔışadur, ne gözedür” şeklinde okumak da mümkündür ancak “ʔışadur” kelimesi nüshada açıkça (قیسه در) şeklinde yazıldığı için bu şekilde okuduk.

³¹ Bu ibareyi “bizim gülsitânımız” şeklinde okumak da mümkün ve makul ise de vezin böyle okumayı gerektirmektedir.

³² olup: oldı, nüsha.

- 4 Feryādum çıkar ün gibi akar yaşum Ceyhūn gibi
Leylā ile Mecnūn gibi^{lii} söyleniser destānumuz
- 5 Dilüm bülbül^{liii} olup öter^{liv} yanar şu yüregüm düter
Her lahza tāze gül biter ma‘mūr olur bostānumuz
- 6 Kim buldı dermān ecele gitse gerek her kim gele
Biz de giderüz ol ile gitmekdedür kerbānumuz
- 7 ‘Āşık Yūnus eydür nice dostdur o³³ kim gözin açā
Bir dem ola gele geçe bu yalancı devrānumuz

-9-

Ve zin: 7+7= 14’lü hece ölçüsü

- 32a 1 Yine ben âşık oldum yine ben bendekine
Gayrı kimesne degül cān-ıla tendekine³⁴
- 2 ‘Āşıkam gözüm görmez kimse nişānum virmez
Bu ‘aceb elüm irmez^{lv} kendi kendimdekine^{lvi}
- 3 Ben direm derdüm bitsün derdüme dermān yitsün
Taşradāğ³⁵ merhem n’itsün içerü _öykendekine
- 4 Gönlüm melül açılmaz ne idügi³⁶ seçilmez
Düşdüm kıaldum geçilmez ‘ār nāmūs³⁷ hendegine^{lvii}
- 5 Miskīn Yūnus gel imdi terk eylegil benligi³⁸
Kõğıl bu ḥabīs şey’i sendeki bendeki ne^{lviii}

³³ dostdur o: dost oldur, nüsha.

³⁴ İmlā ve anlam olarak bu kelimeyi “tende gine” şeklinde okumak da mümkündür.

³⁵ Taşradāğ: Taşradağı, nüsha. Kelime vezin gereği bu şekilde okundu.

³⁶ idügi: idigi, nüsha.

³⁷ ‘ār nāmūs: ‘ār u nāmūs, nüsha.

³⁸ Terk eylegil benligi: Benligi terk eylegil, nüsha.

-10-^{lix}**Vezin:** 8+8= 16'lı hece ölçüsü

- 37b 1 Ey Allāh'um benüm hālüm kimse bilmez sen bilürsin
Benüm hālüm saña ma'lüm kimse bilmez sen bilürsin
- 2 Gelmişleri gelecegi çoğmışları çoğacağı
Kim ölüp kim kalacağı kimse bilmez sen bilürsin
- 3 Çarh çevrilüp devrân döner mevt şarâbın içer kınar
Ya bu yirde kimler kıonar kimse bilmez sen bilürsin
- 4 İblîs şeytân durmuş baķar aña uyan yoldan şapar
Ya kıyâmet ne gün kıpar kimse bilmez sen bilürsin
- 5 Oķudum ismüñ virdini öğrendüm dînüñ şartını
'Âşık Yünus'uñ derdini kimse bilmez sen bilürsin

-11-**Vezin:** 8+8= 16'lı hece ölçüsü

- 38a 1 Sulţānum^{lx} senüñ yoluña yana yana^{lxi} kül olayum
'İlm-i tevĥîd olan yerde şoĥbetlerde^{lxii} bile_ olayum
- 2 Şoĥbetlerde olsam günde³⁹ Ĥaķķ'uñ maĥabbeti cānda
Şu ĥalkuñ nesi var bende uşlı_ olayum deli_ olayum
- 3 Göñlümi bek bağlayayum añduđumca ağlayayum
Bulanayum çağlayayum taşķun aķan sel olayum^{lxiii}

³⁹ “günde” kelimesi burada “her gün” anlamında (Dilçin 1983: 103) kullanılmış olabilir. Dîvân'da da bu anlamda iki yerde (56/6, 318/4) kullanılmıştır. Ancak beytin kafiye sistemine ve müstensihthen kaynaklanan çok sayıda imlâ hatasında nazaran “günde” kelimesinin aslında “gûyende” olması ve mısranın da ilk iki kelime arasına vezin gereği ulama yapılarak “Şoĥbetlerde_olsam gûyende” olarak okunması da makul görünmektedir.

- 4 Seni gerek-ise saña^{lxiv} kul iseñ Allâh[1] añ a
Bir mürşid bulıvir baña^{lxv} apusunda kul olayum
- 5 oñuz ‘Âşık Yûnus tütsün dürlü cefaları yutsun
Şeyhüm baña himmet itsün tâze_ılmış gül olayum^{lxvi}

-12-^{lxvii}

Vezi: - - - - / - . - - / - - - - / - - - . -⁴⁰

- 40b 1 Bir arĩbsin bu dünyâda aqla gözüm var yan yüri^{lxviii}
Derdüñ dahı olsun cânda aqla gözüm var yan yüri
- 2 Dünyâ kime kıldı vefâ işi güci cevı [ü] cefâ
anı Muhammed Muştafâ aqla gözüm var yan yüri^{lxix}
- 3 Ebü Bekir oldur velî Peyamberüñ toğrı yârı
anı ‘Ömer ‘Oâmân ‘Alĩ^{lxx} aqla gözüm var yan yüri
- 4 Anlar cihâna geldiler aqladılar [hem] güldiler
Gitdiler hıç almadılar aqla gözüm var yan yüri
- 5 Bir gün evüñ vırân olur hem cigerüñ biryân olur
toprak döşek yorgan olur aqla gözüm var yan yüri^{lxxi}
- 6 Miskĩn Yûnus söyler sözün hemân kendü bilür özin^{lxxii}
urma gönül güzin yazın aqla gözüm var yan yüri

-13-^{lxxiii}

Vezi: 8+8= 16’lı hece ölçüsü

- 40b 1 Nişânı vardur sözinde Allâh ile⁴¹ olanlaruñ^{lxxiv}
a nürü^{lxxv} vardur yüzinde Allâh ile olanlaruñ

⁴⁰ Şu mısralarda vezin kusurludur: 1/1, 1/2, 4/2, 6/1.

⁴¹ sözinde Allâh ile: Allâh ile sözinde, nüsha.

- 2 Vardur bir gizli sırları tā ‘arşa çıkar elleri
Halkdan gizlidür yerleri Allāh ile olanlaruñ
- 3 Be hey^{lxxvi} ‘āşıklar şādıklar Hāḡ dīdārına^{lxxvii} lāyıklar
Ne bilsün ḡālin ayıklar Allāh ile olanlaruñ
- 4 Bize tā‘n iden münkirler ider mi ma‘nā fikirler
Ne bilsün ḡālini körler Allāh ile olanlaruñ
- 5 Yūnus Emre’m kıılır zārı Hāḡ nazarıdır nazarı
Hāḡḡ-ıla olur bāzārı^{lxxviii} Allāh ile olanlaruñ

-14-^{lxxix}

Ve zin: 8+8= 16’lı hece ölçüsü⁴²

- 41a 1 Aşḡdan esrük olanların esrükliḡi gitmez cānum^{lxxx}
Girçeḡ āşık olan kişī^{lxxxı} ölüyüben yitmez cānum
- 2 Bu uyuyup yatanlaruñ bu ḡaflete batanlaruñ
Bu küfr-ile bitenleruñ hiç imānı artmaz cānum^{lxxxii}
- 3 Artura gör imānuñı şād eylegil sen cānuñı
Sil gönülden gümānuñı inkār eyü olmaz cānum
- 5 İnkārları elden bıraḡ dimegil sen yaḡın ıraḡ
Ol-durur kim toḡḡolu Hāḡ^{lxxxiii} ansuz nesne bitmez cānum
- 5 Āḡır ölüm dur[ur] işüñ hem ‘amelüñdür yoldaşuñ
Anañ atan ḡarındaşuñ senüñ-ile gitmez cānum
- 6 Kim ki gele bu cihāna gele giçe yana yana^{lxxxiv}
Ecel irişecek cāna çe kişini (?)⁴³ ḡuymaz cānum

⁴² Şiirin bazı mısraları *müstef’ülün müstef’ülün müstef’ülün müstef’ülün* kalıbına da uymaktadır.

⁴³ Kelime metinde böyle görünmekle birlikte anlam bizi pek tatmin etmemektedir.

- 7 Yūnus uzatma sözüñi toprağa urğıl yüzüñi^{lxxxv}
 Toprağa düşmeyen dāne bil ki girü bitmez cānum^{lxxxvi}

-15-

Ve zin: 8+8= 16'lı hece ölçüsü⁴⁴

- 41b 1 Dervîş olan kişilerin^{lxxxvii} hāşā gönli büyük ola
 Qamulardan alçaq gerek^{lxxxviii} andan Haq'a lâyıq ola
- 2 Evvel duta şerī'āt[i]^{lxxxix} gözede farzı sünneti
 İde şabr u kanā'ati^{xc} māsivādan⁴⁵ ırağ ola
- 3 Andan giçe tarīkate^{xc} bil bağlaya^{xcii} ol hizmete
 Nazarında reyhān bite yüzi şuyı⁴⁶ gülzār ola
- 4 Andan giçe haqīkate dünyāyı ardına ata
 Qarışa cümle millete her biriyle bal yağ ola^{xciii}
- 5 Yūnus eydür^{xciv} ol er qanı kendi-y-ile 'aql u cānı
 İşidenler gerek anı görmeklige müştāk ola^{xcv}

-16-

Ve zin: 8+8= 16'lı hece ölçüsü

- 42a 1 Ne 'ilmüm var ne tā'atüm^{xcvi} şöyle [bir] bī-çāreyin ben^{xcvii}
 Hasret bağrum yāreledi ucdan uca yāreyin ben
- 2 A benüm bağrum pāresi gitmez gönülüm āvāresi
 Arturup zaḥmum yāresi derde merhem urayın ben

⁴⁴ Şiirin bazı mısraları *müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün* kalıbına da uymaktadır.

⁴⁵ māsivādan: mesāvīden, nüsha.

⁴⁶ yüzi şuyı: yeri şuyı, nüsha.

- 3 Bu derde dermân bulunmaz^{xcviii} ‘âşıkun kadri bilinmez
Hâkîk’a toğrı yol varamaz şeyhe çok yalvarayın ben
- 4 Şeyhsüz işlerimüz bitmez şeyhsüz kimse yola gitmez
Kimse beni kabûl itmez şöyle yüzi karayın ben
- 5 Uyalum şeyhün sözine baçalum ol hûb yüzine
Şimdi ayağı tozına kara yüzüm süreyin ben
- 6 Yûnus Emre’m söyler özden erenler yolın gözeden
Kaldır niķābun[1] yüzden cemālünî göreyin ben

51b

-17-

Vezi: 7+7= 14’lü hece ölçüsü

- 1 Gönül gönüle yitmez gönülsüz nesne^{xcix} bitmez
Emek çekme cāhile çürük tohumdur bitmez^c
- 2 Yağmur taşā kār itmez taşdan hod nesne bitmez
Cāhilün bağı taşdur^{ci} bu ma’niden işitmez
- 3 Ben yügrük ata bindüm erün etegin aldum^{cii}
Erün işi mürvetdür⁴⁷ yolda koyuban gitmez
- 4 İçünde od’un yok mı ya oçunuñ eksük mi
Nazar kıldum^{ciii} bacaña öerrece tütün tütmez^{civ}
- 5 Yûnus gönül sūd⁴⁸ gerek bişürmege od gerek^{cv}
Bilir-iseñ şevķ sūdi çalsañ tamuzlık tütmez

⁴⁷ Aslı “mürüvvet” olan kelime vezin gereği bu şekilde okundu.

⁴⁸ gönül sūd: gönülsüz, nüsha.

“A NEW COPY OF THE DIWAN OF YUNUS EMRE AND UNPUBLISHED POEMS
OF YUNUS”

Abstract

Yunus Emre, who is one of the most important personalities of Turkish Sufi literature has been the favorite of the people in each period with his clear Turkish, hearty wording and ardent lyricism; his poems have reached today through reading in different languages. As well as the kind regard of the broad masses Yunus poems became the focus of attention by literary researchers, many studies have been done on both his Diwan and Risaletü'n-nushiyye. The Diwan of Yunus Emre has been published many times before and after the Republic. There is no doubt that Yunus Emre's poems are more higher than found in the printed copies of the Diwan. Among these poems, somehow those which did not take place in the Diwan, have also come up today in the leaves of mejmuahs and conks. Furthermore, it is certain that there are also different poems in undiscovered copies of the Diwan.

In this paper, a recently found copy of Yunus Emre's Diwan is introduced and some poem texts, which are not included in the publications of the Diwan but included in this copy are given place. The said Diwan copy which is in our personal library comes in a total of 174 poems of Yunus Emre. 17 out of in these 174 poems are found neither in the published Diwans of Yunus Emre nor among the poems which are claimed to belong to other Yunuses. In this paper, text of the said poems have been given place and the issue whether these poems belong to Yunus Emre or not is attempted to be clarified in footnotes.

Keywords

Yunus Emre, Diwan, Yunus Emre's Diwan, Turkish sufi literature.

SON NOTLAR

- ⁱ Açıklama 1: Bu şiir de şekil özellikleri bakımından Yûnus'un mütekerrire musammat tarzında yazılmış (dörtlük düzenine de uyarlanabilecek) şiirlerle aynı yapıdadır. Şiir, Tatçı neşrinde dörtlükler hâlinde verilen 22 şiirle (88, 98, 123, 160, 184, 218, 219, 238, 272, 275, 277, 314, 315, 322, 343, 347, 373, 381, 384, 404, 405 ve 413 numaralı şiirler) hem vezin, hem kafiye yapısı (musammat: aBaB, cccB...) bakımından aynıdır. Buradaki şiirlerden 10, 12, 13, numaralı şiirler de aynı kafiye düzenindedir. Yunus Emre Divanı'ndaki manzumelerin çoğu da bu formatta yazılmıştır.
- ⁱⁱ Açıklama 2: “İy yârenler” ve “yârenler” hitabı Yûnus'un başvurduğu hitap şekillerindedir. Dîvân'da 65, 66, 225, 300, 390 numaralı şiirlerde bu görülmektedir.
- ⁱⁱⁱ Açıklama 3: “Aceb derd” tabiri Dîvan'da da bir yerde geçer: “Sataşdum bir 'aceb derde” 184/12.
- ^{iv} Açıklama 4: Mecnûn mazmunu Yûnus'un sıklıkla başvurduğu bir metafordur. Dîvân'da 25 yerde geçmektedir.

- ^v Açıklama 5: “Yûnus şiirlerinde bazı kavramların ve bunları simgeleyen kelimelerin / kelime gruplarının sıklıkla kullanıldığını, edebî sanatlar yapılırken bu unsurların mana arka plânlarından, çağrışımlarından -genellikle aynı tarzda- yararlanıldığını görmekteyiz. Dîvân’da bu şekilde kullanım sıklığı gösteren unsurlardan bir tanesi de “deniz” kavramıdır. Yûnus, şiirlerinde bu kavramı su damlası seviyesinden alarak pınar-ırmak-göl-deniz (bahr-deryâ) ve nihayetinde umman boyutunda sıkça ve benzer çağrışımlarla kullanmıştır. (Tavukçu 2004: 74; Tavukçu 2013a)”
- ^{vi} Açıklama 6: “hâlümüz(i) bil-”, “hâlümüz(i) sor-” şeklinde kullanım için bkz. 92/5, 184/13, 231/2, 231/7, 297/3, 374/9.
- ^{vii} Açıklama 7: “doğru yâr” (toğrı yâr – toğru yâr) kavramı Yûnus’un sıkça kullandığı söz kalıplarındandır. Bkz. 51/2, 300/5, 398/10, 413/9.
- ^{viii} Açıklama 8: “Bülbül” metaforu da Yûnus’un çok kullandığı kavramlardandır. Dîvân’da yaklaşık 70 yerde geçmektedir.
- ^{ix} Açıklama 9: “Yûnus’un şiirlerindeki hâkim nazariyelerden vahdet-i vücûd, bu anlayışın önde gelen temsilcilerinden Hallâc-ı Mansur üzerinden dile getirilir.” Tavukçu 2013a; Tavukçu 2013b. Yûnus, Mansûr’u Dîvân’ında birkaç yerde zikretmiştir: Bkz. 56/11, 185/7, 187/9, 191/13, 406/5, 408/5.
- ^x Açıklama 10: Âşık olanın “âr ve namus” kaydından geçmesi gerektiği düşüncesi Yûnus’ta çok görülür. Birkaç örnek:
- ‘Âr-nâmusı bıraktım
Külümü suya atdım
Dervîşlige el katdım
Allah görelüm n’eyler (72/10)
- Dosta bilişene irsem dostun yolına yürisem
‘Ârıla nâmûsı kosam dervîş olubilsem dervîş (123/5)
- Anun gibi dîn ulusu hâc öpdi çaldı nâkûsı
Sen dahı bırak nâmûsı nefsün itini oda yak (130/6)
- Yine Yûnus başdan çıkıp ‘âr u nâmûsı yıkup
‘Âşıklarun cur’asından ulu kadeh içdi yine (312/8)
- ^{xi} Açıklama 11: “Hekîmin tumar etmesi” (iyileştirmesi) yine Dîvân’da görülen benzetme unsurlarındandır:
- İşkuna düşen ‘âşık derdüne yanar her dem
Vaslundur ana dermân *hekîm ne tîmâr itsün* (232/2)
- Bu çeşniyi tadana bu gevheri yudana
Derdüne düşen câna *hekîm ne tîmâr itsün* (232/5)
- ^{xii} Açıklama 12: Yûnus, Dîvânı’nda vecd ve coşku hâli genellikle “kaynamak” fiiliyle anlatılmıştır:
- ‘İşkdur kudret körüğü *kaynadur* ‘âşıkları
Niçe kapdan geçürür andan gümüşe benzer (66/6)

Her kim ‘ışka sataşdı ol dem *kaynadı* taşdı
 Kim delü dir kim uslu dört yanında turmuşlar (68/3)
 ‘İşksuzlara göynür özüm anuñçün fâş olur râzum
 Göricegiz ‘âşıkları *kaynar* içüm taşum benüm (204/2)
 Dünyâya çok gelüp gitdüm erenler etegin tutdum
 Kudret ünini işitdüm *kaynayuban* cûşa geldüm (224/2)
 Mülk-i fenâdan geçeyin ol dost iline uçayın
 Talayın ‘ışk ‘ummânına denizlerin *kaynadayın* (283/2)
 Gâfil olma ‘ömr geçdi bir niçe yılun aşdı
 ‘İşkdur *kaynadı* taşdı buldum bulmadum dime (336/2)
 Şâhum senün ‘ışkun odı düşdi gönül deryâsına
 ‘Aceblemen *kaynayuban* ma’rifetler bitdüğini (401/2)

^{xiii} Açıklama 13: Şiir, Yûnus’un sıkça kullandığı “musammat gazel” formunda yazılmıştır. Dîvân’da bu kalıpta yazılmış üç şiir daha mevcuttur (Tatçı 1990b: 56). Abdulahad Nûrî’nin de bu şiirle aynı vezinde ve redifte bir manzumesi vardır (Bkz. Akkaya 2003: 300). İlk beytinin (Yanmağdan uşanmazam pervâne miyem bilmem / Hiç şoñumu şaymazam dîvâne miyem bilmem) kelime kadrosu olarak da benzemesi dışında diğer beyitler tamamen farklıdır. Nûrî’nin Yûnus’u tanzir etmiş olması mümkündür.

^{xiv} Açıklama 14: Yunus şiirlerinde “Elest meclisi” doğrudan veya mazmun düzeyinde sıkça yer alan bir unsurdur.

^{xv} Açıklama 15: “Yunus şiirlerinde tabiat unsurları (bulutlar, dağlar, yağmur, sel halinde akan nehirler vs.), çiftçilikle ilgili unsurlar (*göğ ekin, salkım salkım, üzüm, erik, ceviz* vs.), hayvancılık ve Türklüğün binlerce yıldır sürdürdüğü yaylak-kışlak hayatına dair unsurlar (*İndük Rûm’ı kışladuk çok hayr u şer işledük / Uş bahâr geldi girü göçdük el-hamdüli’llâh*) farklı yönleriyle ele alınarak teşbih ve istiare gibi sanatlara malzeme yapılır.” Tavukçu 2013a; Tavukçu 2013b.

^{xvi} Bkz. Açıklama 10.

^{xvii} Açıklama 16: “eyü addan sakınmak” (şöhretten, makamdan ferâgat, iyi anılmak gibi bir kaygı gütmemek) ve bu manaya gelen “eyü ad” kavramı da Yûnus şiirinin belirleyici söyleyiş kalıplarındandır:

Zâhirüm *eyü adda* gönlüm fâsid tâ’atda
 Bulunmaya Bagdâd’da bencileyin bir ‘ayyâr (41/3)
 Taşum biliş içüm yâd dilüm hoş gönlüm mürted
 Yavuz işe *eyü ad* böyle fitne kanda var (41/4)
 Yûnus eydür ol melâmet şeyhligi ‘âşıklığa sat
 ‘Âşık da n’ister *eyü ad* bed-nâmı hoşdur ‘âşıkun (146/7)
 Yûnus miskîn mestânesin sen seni gör ko bunları
 Dünyâda riyâlu dirlik kişiye *eyü ad* degül (154/6)
 ‘İzzet ü erkân eyü ad ‘ışk yolına noksân durur
 Ben n’iderem *eyü adı* çün terbiyet ‘ışkdan yirem (209/4)

^{xviii} Açıklama 17: “Âşık” kavramıyla “âşıklık”ı tanımlamak, âşıklığın ne olduğunu ve ne olmadığını bildirmek Yunus şiiirinin muhteva çerçevesini belirleyen önemli özelliklerdendir. Dîvân’ın pek çok şiiirinde gerçek âşığın vasıfları hususunda örnek bulmak mümkündür. Meselâ bkz. 1/4, 1/8, 2/2, 3/7, 3/10, 3/12, 17/1, 17/2, 39/8, 44/8, 47/3, 56/1, 59/1, 4, 66/7, 70/7...

^{xix} Açıklama 18: ‘Pazar’ Yunus’un sık kullandığı kavramlardır. Dîvânda genellikle Tanrı ile ilişki (alış-veriş) manasına; bazen de dünya / dünya işleri (“*Aşk oduna düşüp yanam sük u bazar nemdür benim*”) manasına gelecek şekilde ele alınır. Bkz. Tavukçu 2013a; Tavukçu 2013b. Buradakine benzer ifadelere Dîvân’dan birkaç örnek:

Ol kıyâmet bâzârında her bir kula baş kayısı
Yünus sen ‘âşıklarila hiç görmeyesin kıyâmet (17/8)

Cân u gönül ‘akl u fehim nisâr olsun ma’sûkaya
Pes ‘âşıkun andan ayru dahı ne mülk ü mâlı var (32)

Işk bâzârıdır bu cânlar satılır
Sataram cânımı hiç kimse almaz (113/5)

Dünyâ cefâsın almak sonucu vefâyımış
Cefâyı virübenin seni satın aldum ben (280/7)

^{xx} Açıklama 19: Normalde “ma’sûk” olarak kullanılan “sevgili” kavramı Yunus’a özgü bir biçimde, müennes şekliyle “ma’sûka” kelimesi ile karşılanmıştır. Bkz. Tavukçu 2004: 78-79.

^{xxi} Bkz. Açıklama 9.

^{xxii} Açıklama 20: Yunus’un en çok kullandığı aruz kalıbıdır. Dîvân’daki şiiirlerin yaklaşık 1/5’i (95 şiiir) bu kalıpla yazılmıştır (Bkz. Tatçı 1990b: 55). Fakat Yunus’un özellikle bu kalıpta yazılan ve çoğu da musammat gazel tarzında olan şiiirlerinde vezin aksaklığı sık görülmekte hatta bazı mısralar aruzdan çok heceyle yazılmış algısı uyandıracak derecede kusurlar içermektedir. Şu mısralarda vezin kusurludur: 1/1, 1/2,, 2/1, 4/1, 4/2, 7/1, 7/2.

^{xxiii} Açıklama 21: Yunus dilinde “dost” Allah’tır. Dost kelimesi Dîvân’da yüzlerce yerde geçer. Vahdet-i vücüt inancının temsil edildiği bu beyitte de aynı anlamda kullanılmıştır.

^{xxiv} Bkz. Açıklama 21.

^{xxv} Açıklama 22: Bugün muhtemelen Kırşehir-Aksaray sınırındaki Ulupınar kasabasında yatmakta olan Yunus Emre, Ahilerle yakın ilişki içerisinde yaşamış olmalıdır. Zira hem buradaki “kuşak kuşanmak” ifadesi, hem de Ahmet Yesevi’den adapte ettiği “Bana seni gerek seni” nakaratını muhteva manzumesinde (“Sûfilere sohbet gerek / *Ahilere âhret gerek / Mecnûn’lara Leylâ gerek / Bana seni gerek seni*”) Yesevi’nin ifadelerinden farklı olarak “Ahiler”e yer vermesi bu ilgiye işaret etmektedir. Tavukçu 2013a; Tavukçu 2013b. Dîvân’daki şu beyit -kısmen lafız olarak da- bu beyitteki düşüncüyü yansıtmaktadır:

‘Işk kuşagın kuşangıl dostun yolını vargıl
Mücâhede çekersen müşâhade idesin (242/3)

^{xxvi} Açıklama 23: “dost ili”: Dîvân’da bu tamlama birkaç yerde mevcuttur: 93/6, 139/4, 160/6, 175/2, 283/2, 329/3, 404/9.

^{xxvii} Açıklama 24: “dost yüzi” bir kalıp ifade olarak Dîvân’da onlarca kez tekrar edilir: 4/3, 7/1, 20/1-5, 26/3, 55/5, 73/4, 75/3, 104/9, 128/1, 135/1-3-7, 135/16, 171/1, 187/, 191/1, 214/2, 242/2-14-15, 255/4, 259/1-4-5-7, 275/6, 308/2, 337/5, 360/2, 394/4, 401/7, 408/1.

^{xxviii} Açıklama 25: “Dost gülünü dermek”:

Her ki bu dünyâdan geçer ‘ışk kadehin tolu içer
‘İşka cânun saçu saçar *dost gülünü diren* kişi (372/4)

^{xxix} Açıklama 26: Dîvân’da İsrâfil’in sura üflemesi (Sûrı urması) sıkça geçer. Buradakiyle aynı söyleyişin örnekleri de vardır:

İsrâfil sûrın uracak mahlûkât turugelicek
Senün ününden artuk hiç kulagum işitmeye (3/8)

İsrâfil sûrın uracak cümle mahlûk uyanıcak
Sori hisâb sorılıcak ‘Arab dili lisân gerek (138/2)

İsrâfil sûrın uracak her bir sûret nefsum diye
Ben anmayam hiç Yûnus’ı Tapduk gele ol dem dile (317/10)

^{xxx} Açıklama 27: Dîvân’daki şu beyitler aynı düşüncenin lafzen farklılaşmış ifadesidir:

‘Azrâil gelmez cânuma sorucu gelmez sinüme
Bular benden ne sorısar anı sorduran ben oldum (176/3)

Yûnus yoldan ırmasun yüksek yirde turmasun
Sinle Sirât görmesün sevdüğü didârisa (299/8)

^{xxxi} Açıklama 28: 3-5. beyitler anlamca birbirini bütünler şekilde devam etmektedir. Bu beyitte olduğu gibi “Yûnus’un manzumelerinde, vahdet-i vücud nazariyesinin bir yansıması olarak, şair Allah ile birlikte olduğunu, onunla arasına Cebrail dâhil kimse- nin giremeyeceğini, arada tercümana ihtiyaç olmadığını ifade eden onlarca ibare vardır. Burada da aynı tarzda üst perdeden bir söylem karşımıza çıkmaktadır. Bu durum Yûnus’un üslubunun öne çıkan taraflarındandır.” Tavukçu 2013a; Tavukçu 2013b.

^{xxxii} Açıklama 29: “Makam, huzur, nezd, ön” anlamlarındaki “tapu”, Yûnus’un çok kullandığı kelimelerdendir. Dîvân’da bu beyte benzer söyleyişler de vardır:

Ol sultân *kapusunda* ol Hazret *tapusunda*
‘Âşıklarun ılduzu her dem çavuşa benzer (66/4)

Resûl indi *tapuya* elin urdı *kapuya*
Didiler kimsin ana miskini dervişlerün (149/5)

Yûnus Hakk’a kıldı *tapu* Hak Yûnus’a açdı *kapu*
Bâki devlet benim imiş ben kul iken sultân oldum (176/7)

Tapdug’un *tapusunda* kul olduk *kapusunda*
Yûnus miskin çiğidük bişdük el-hamdüli’llâh (292/8)

^{xxxiii} Açıklama 30: “ışık odı” kavramı Yûnus’un en çok kullandığı teşbihlerdendir. Bkz. 10/3, 50/3, 67/3, 144/8, 146/1-2, 170/7, 186/3, 196/9, 214/6, 226/7, 294/1-3-5-8, 307/6, 326/2, 327/5, 329/1, 371/1-8, 403/7, 416/1-2.

^{xxxiv} Açıklama 31: Yunus Emre ve Yesevi’yi aynı çizgide birleştiren hususlardan biri de mürşid (şeyh, eren, er vs.) kavramıdır. Dîvân’da “uygun bir mürşid bulmak, ona hizmet etmek, onun kapısında kul olmak, onun himmetine mazhar olmak” gibi birçok düşünce bu kavram etrafında ele alınır. “Mürşid” Yunus’un dünyasında önemli bir meseledir. Bu yüzden bazen kelime oyunları ile mürşid olarak “Taptuk”u da zikreder. Bazen de mürşidin bizatîhi “aşk” olacağını söyler. Tavukçu 2013a; Tavukçu 2013b.

^{xxxv} Açıklama 32: Dîvân’daki benzer söyleyişler:

İy gönül bize kerem kıl bile seyrân idelüm
Cân u tenden geçübün gel ‘azm-i cânân idelüm (200/1)

Sen cânundan geçmedin cânân arzû kılursın
Bildin zünnâr kesmedin îmân arzû kılursın (255/1)

İy bi-çâre Yûnus hemân
Dost yolına gerek kurbân
Vir cânunı iste cânân
Gel yanalum dostlarıyla (322/6)

Eşkere kıldum bugün pinhânımı
Cân virüben buldum ol cânânımı (389/1)

^{xxxvi} Bkz. Açıklama 31.

^{xxxvii} Açıklama 33: “Benliği terk etmek” düşüncesi dostta kavuşmanın temel şartıdır ve Dîvân’da pek çok yerde bu düşünce görülür. Bkz. 4/7, 56/4, 84/4, 142/2, 151/4, 201/27, 213/5, 252/5, 369/1.

^{xxxviii} Açıklama 34: “Er eteğin(i) tutmak”. Bkz. 166/5, 309/1, 325/2. “Etek tutmak” tabiri Yûnus Dîvânı’nda aynı anlama gelmek üzere “erenler eteğin tutmak”, “evliya eteğin tutmak”, “pîrlere eteğin tutmak”, “ulular eteğin tutmak” gibi değişik şekillerde de geçmektedir.

^{xxxix} Açıklama 35: Dîvân’daki şu beyit hem lafız, hem eda, hem de kısmen de olsa mana itibarıyla bu beyti çağrıştırmaktadır:

Yûnus imdi bildüm dime miskînlige(i) elden koma
Kimde miskînlük varısa Hak dîdârın ol görîser (63: 7)

^{xl} Açıklama 36: “seyr” ve “seyrân” kavramları da Yûnus’un “seyr ü sülûk”u ifade etmek üzere çokça kullandığı kavramlardır. Bkz. 46/3, 118/6, 150/3, 118/12, 177/3, 195/6, 200/1, 201/7, 253/5, 255/2, 282/4, 295/19, 332/4, 372/11.

^{xli} Açıklama 37: “Gönül evi” terkibi Dîvân’da 93/1 ve 295/5’de de geçmektedir.

Zinhâr gönül evinde tutma yavuz endişe
Biregüçün kuyı kazan ‘âkıbet kendü düşe (293/1)

Evvel kapu şerî’at geçse andan tarîkat
Gönül evi ma’rifet ‘ışık hakikat içinde (295/5)

^{xlii} Açıklama 38: Yûnus şiirlerinin belirleyici üslûp özelliklerinden biri de “hitap” tarzıdır. Hemen bütün şiirlerinde tecrit sanatını kullanarak kendisini üçüncü şahıs gibi göstermesi, özellikle de “Yûnus eydür” hitabı dikkat çeker. Dîvân’da bu beyitte olduğu gibi “Yûnus eydür” şeklinde seslenilen 19 şiir mevcuttur.

^{xliii} Bkz. Açıklama 28.

^{xliv} Açıklama 39: “Ne hoş, ne güzel” anlamındaki “zihî” kelimesi Dîvân’da 17 yerde geçmekte, iki şiir de (318, 411) burada olduğu gibi “zihî” ile başlamaktadır.

^{xlv} Bkz. Açıklama 5.

^{xlvi} Açıklama 40: “Yetmiş iki dil” ibaresi Dîvân’da da birkaç yerde geçer:

Degülem kâl ü kilde yâ *yitmiş iki dilde*

Yad yok bana bu ilde anda bilişüp geldüm (181/2)

Yaratdı *yitmiş iki diürlü dili*

Arada üstün kodı müsülmânı (379/3)

Yitmiş iki dil seçdi aramıza söz düşdi

Ol bakışı biz bakduk yirmedik ‘âm u hâsı (382/4)

^{xlvii} Açıklama 41: “Aşksız / gönülsüz insan hayvandır” gibi ifadelerle karşımıza çıkan aşksız insanın insan olmadığı, kör olduğu, bunların arif olamayacağı, sırrı anlayamayacağı vs. anlayışı, Yunus şiirlerini ayırt etmekte kullanılabilir özelliklerdendir. Tavukçu 2013a; Tavukçu 2013b.

^{xlviii} Açıklama 42: Hitapların üslûp belirlemesindeki öneminde değinmiştik (Bkz. Açıklama 37). Bu beyitteki “Yûnus sen... (seni, senün...)” söyleyişi de mahlas beyitlerinin ortak söz kalıplarından biridir. Dîvân’da 39 yerde bu kullanımın olması dikkat çekicidir: 3/13, 4/8, 7/9, 8/6, 11/8, 17/8, 35/7, 36/7...

^{xlix} Açıklama 43: Bu şiir, Abdülbaki Gölpınarlı’nın kendisinde bulunan bir mecmuada Âşık Paşa’ya ait olarak görünmektedir (Yunus Emre ve Tasavvuf, s. 333). Gölpınarlı’nın neşrettiği bu şiirin mahlas beytinde “Âşık Yûnus” yerine “Âşık Paşa’m” yazılmaktadır. Âşık Paşa’nın Yûnus Emre’den çok etkilendiği malumdur. Âşık Paşa’yla Yunus’un karışan başka şiirleri de vardır (Msl. Bkz. Tan, 2012: 11-17). Âşık Paşa ve eserleriyle yakından ilgilenmiş biri olarak bu şiirin gerek kelime kadrosu, genel üslûp bakımından Âşık Paşa’dan ziyade Yûnus tarzında olduğunu ifade etmek gerekir. Nitekim aşağıda bu kanaatimizi teyit edici unsurlar sunulacaktır.

ⁱ Açıklama 44: “Kanın helâl olması” Yûnus Dîvânı’nda iki yerde buradaki söyleyişe benzer şekilde geçer:

‘İşk Yûnus’ı eyledi lâl Yûnus *kamı* ‘ışka *helâl*

Kon varın itsün pâyimâl görmesün ayrılduğunu (390/5)

Helâl kıldı ma’sûka ‘âşık kendü *kamı*

Ma’sûk nakşından okur her ‘âşık Kur’ân’ını (398/1)

ⁱⁱ Açıklama 45: “erenler” kelimesi iki şairin şiirlerini ayırmada önemli bir ölçüt olarak kullanılabilir. Bu kelime Yûnus Dîvânı’nda tam 66 yerde geçerken Âşık Paşa’nın 10600 beyitlik Garîb-nâme’sinde sadece 21 yerde geçer

(<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10669,garib-namepdf.pdf?0> Erişim tarihi: 07.01.2014). Eşdeğer şiirler olması hasebiyle mukayesenin daha anlamlı olacağı Âşık Paşa'nın gazellerinde ise "erenler" kelimesi bir kez bile geçmemektedir.

ⁱⁱⁱ Açıklama 46: "Leylâ vü Mecnûn" motifi Yûnus'ta en çok görülen benzetmeliklerden-
dir: 40/4, 46/6, 71/11, 90/5, 95/4...

ⁱⁱⁱ Açıklama 47: "bûlbûl" kelimesi Yûnus Dîvânı'nda 70 defa geçerken Dîvân'ın yaklaşık 10 katı hacmindeki Garîb-nâme'de sadece 24 yerde geçmektedir. Öyle ki Garîb-nâme'nin 8. bâbındaki "Gül-Bûlbûl" kıssasının anlatıldığı bölüme gelene kadar "bûlbûl" kelimesi hiç geçmez. Garîb-nâme'de bûlbûl kelimesinin ilk geçişi ancak 6010. beyittedir. Keza Elif-nâme de dâhil olmak üzere Âşık Paşa'nın diğer şiirlerinde de bûlbûl yok denecek kadar az geçer.

^{liv} Açıklama 48: "Bûlbûl olup ötmek" tabiri Yûnus Dîvânı'nda da aynen burada kullanıldığı gibi kalıp ifade olarak birkaç yerde geçer:

Hûrilerle bile yatan Uçmak kokusuna batan
Anda *bûlbûl olup öten* bunda zinâ kılmayandır (99/6)

Bûlbûl olubam ötem gönül olam cânlar ütem
Başımı elümde tutam yoluna varam yürüyem (213/3)

Halvetlerde meşgûl olam dâim açılam gül olam
Dost bâğında *bûlbûl olam ötem* hey dost diyü diyü (291/3)

^{lv} Açıklama 49: "eli ırmemek" deyimini, Dîvân'da aynen buradaki gibi "elüm irmez" şeklinde üç yerde daha geçer (104/4, 270/2, 329/4).

^{lvi} Açıklama 50: Dîvân'daki şu beyit manen de lafzen de bu beyitle örtüşmektedir:

Cümle göz anı gözler kimse yok nişân virür
Gören kim görmeyen kim kalduk müşkil içinde (305/3)

^{lvii} Bkz. Açıklama 10.

^{lviii} Bkz. Açıklama 28.

^{lix} Açıklama 51: Bu şiir şekil bakımından Dîvân'daki mütekerrir musammat tarzındaki şiirlerle uyuşmaktadır (Bkz. Açıklama 1). Teknik olarak kusursuz olmakla birlikte eda ve muhteva olarak Yûnus'a aidiyeti hususunda tereddüt doğuran bir şiirdir. Ne var ki Yûnus'un buna benzer şiirleri Dîvân'da da yok değildir. Nitekim Dîvân'daki 272, 275, 384 numaralı şiirler de hem mevzu, hem eda ve hem de şekil bakımından bu şiirden farklı değildir. Her üç şiirin de ilk dörtlüklerini vermekle yetinelim:

Anup kıyâmet günini
Ağlaşalum ol gün için
Ol gün melâmet günidür
Ağlaşalum ol gün için (271/1)

Yokdur bende 'amel tâ'at
Ben n'ideyüm n'eyleyeyin
Kopıcak rûz-ı kıyâmet
Ben n'ideyüm n'eyleyeyin (275/1)

‘Ömrüm beni sen aldadun
 Âh n’ideyin ‘ömrüm seni
 Beni deprenimez kodun
 Âh n’ideyin ‘ömrüm seni (384/1)

- ^{lx} Açıklama 52: “Sultân” da Yûnus’un çok kullandığı kelimelerdendir. Kimi yerlerde gerçek anlamında kullanmakla beraber genellikle sultandan maksadı “Allah”tır. Dîvân’da üç yerde de (114/4, 226/7, 397/9) burada olduğu gibi doğrudan doğruya “sultânüm” şeklinde hitap edilmektedir.
- ^{lxi} Açıklama 53: “yana yana” ikilemesi Dîvân’da altı yerde geçer. Şu beyitte de buradaki gibi “yana yana kül olmak” şeklinde geçmektedir:
Yana yana kül oluban sen ma’şukanun yolına
 Günde bin kez yanarısam dostdan yüzüm dönmez benüm (226/3)
- ^{lxii} Açıklama 54: “Sohbet” kavramı Yûnus’un sık kullandığı kelimelerdendir. Özellikle evliya sohbeti, erenler sohbeti gibi tamlamalarla olmak üzere 24 yerde geçmektedir.
- ^{lxiii} Bkz. Açıklama 15.
- ^{lxiv} Açıklama 55: Yunus şiirlerini ayırmakta önemli bir ölçüt olarak kullanabileceğimiz bu gramatikal yapı [(sen + i = şahıs zamiri + nesne eki) + gerek] bilindiği kadarıyla sadece Yunus’un şiirlerinden birinde “*Bana seni gerek seni*” ifadesinde karşımıza çıkmaktadır. Bkz. Tavukçu 2013a; Tavukçu 2013b.
- ^{lxv} Bkz. Açıklama 31.
- ^{lxvi} Açıklama 56: “tâze açılmış gül” benzetmesi Yûnus Dîvânı’nda iki yerde daha geçer:
Yûnus er nazarında tâze güller açılmış
 Sen gerçek bülbülisen nazarda ötmek gerek (141/6)
- Bizüm ilün bağçeleri turmaz öter bülbülleri*
Açılmış tâze gülleri gülistânüm solmaz benüm (226/6)
- ^{lxvii} Bkz. Açıklama 1.
- ^{lxviii} Açıklama 57: “Git derdine yan” anlamında kullanılan “yan yûri” ibaresi Dîvân’da bir yerde geçer:
Var derdile yan yûri dermâna irişince
 ‘İşkıla kullik eyle sultâna irişince (309/1)
- ^{lxix} Açıklama 58: Aşağıdaki beyitle bu beyit arasında hem eda, hem lafız, hem mana benzerliği bariz şekilde görülmektedir:
Kam Muhammed Mustafâ hüküm itdi Kâf’dan Kâf’a
Dünye kime kıldı vefâ aldanuban kalanı gör
- ^{lxx} Açıklama 59: Dîvân’da da dört halifenin isimlerinin sayıldığı beyitler ve dörtlükler vardır. Bkz. 31/3, 86/5, 396/7.
- ^{lxxi} Açıklama 60: Bu beyit Dîvân’daki şu dörtlüğü çok andırıyor:
 Ol gün katı efgân ola
 İrkek dişi ‘uryân ola

Cümle ciger biryân ola
Ağlaşalum ol gün için

^{lxxii} Açıklama 61: Dîvân'da da bu beyittekine benzer söyleyişler vardır:
Yûnus sana tutdı yüzün unıtdı cümle kendözin
Cümle sana söyler sözün sensün söz söyleden bana (8/6)

Miskîn Yûnus söyler sözi kan yaşıla toldı gözi
Bilmeyen ne bilsün bizi bilenlere selâm olsun (231/9)

^{lxxiii} Açıklama 62: Bkz. Açıklama 1. Gerek kelime kadrosu, gerek anlam derinliği ve gerekse eda bakımından bu şiirin Yûnus Emre'ye ait olmama ihtimali söz konusudur. Ancak özellikle son beyit Yûnus şiirinin bütün karakteristik özelliklerini taşımaktadır. Mahlasın, Dîvân'daki 12. şiirde bu şiirdeki gibi "Yûnus Emre'm" olarak geçmesi ve son iki beyit ve özellikle son beyit, şiirin Yûnus'a ait olması ihtimalini güçlendiriyor. Bu durumda şiir Yûnus'un "Açıklama 51"de örneklerini verdiğimiz Dîvân'ında da bulunan şiirlerinden olabileceği gibi bir kısmı Yûnus'a ait olmak üzere başka bir şiirle karıştırılarak buraya aktarılmış olması ihtimali de mümkün olabilir. Bir başka ihtimal de şairin ilk dönemlerine ait şiirlerinden olmasıdır.

^{lxxiv} Açıklama 63: Dîvân'daki benzer ifadeler:

'Âşık olanun nişâni vardur
Melâmet olur bellü beyânı (353/6)

'Âşıkam diyen cânların nişâni vardur anların
Eti teni arı olur hem palâs olur tonları (415/5)

^{lxxv} Açıklama 64: "Hak nûru" tamlaması Dîvân'da da birkaç yerde geçer: 196/11, 302/11, 352/1.

^{lxxvi} Açıklama 65: "be hey" hitabı Yûnus'un sıkça başvurduğu hitaplardan olmamakla birlikte Dîvân'da şu beyitlerde mevcuttur: 99/8, 414/3 ve 414/4

^{lxxvii} Açıklama 66: "Hak didârı" tamlaması da Dîvân'da yedi yerde geçer: 36/4, 63/7, 293/5, 322/3, 325/7, 335/11, 375/8.

^{lxxviii} Bkz. Açıklama 18.

^{lxxix} Açıklama 67: Bu şiir bazı yönleriyle Yûnus'a ait oluşu intibainı verirken bazı yönleriyle de Yûnus üslûbundan ayrı düşmektedir. Yûnus'a aidiyeti ihtimalini güçlendiren hususlara açıklamalarda işaret edildi. Ancak, özellikle redifin (cânüm) Yûnus'un hitap tarzına benzemediğini ifade etmek gerekir.

^{lxxx} Açıklama 68: "Aşk esrûkliği= aşk sarhoşluğu" Yûnus'un başka şiirlerinde de vardır. Mesela bkz. 4/5, 47/6, 118/2, 165/7, 202/9. Bu beyitlerde / dörtlüklerde kastedilen, Yûnus şiirlerinin önemli temalarından olan "elest bezmi"nin esrikliğidir.

^{lxxxi} Açıklama 69: Burada da Yûnus'un gerçek bir dervişin nasıl olması gerektiğine dair düşünceleri söz konusudur ve ideal tipin adı burada "gırçek âşık" tır. Dîvân'da da "gırçek / gırçek âşık" birçok yerde geçer: 39/8, 56/1, 93/7, 131/3, 158/6, 219/5, 254/2, 372/11, 377/1, 2, 3, 402/5, 408/5, 408/7, 410/1. Şu iki beyitte ise tıpkı burada olduğu gibi "Gırçek 'âşık olan kişi" şeklindedir:

Girçek ‘âşık olan kişi anmaya dünyâ-âhiret
‘Âşık degüldür ol kişi yüriye ‘izzeti kova (2/2)

Şol kim sorar dost kanda durur kanda dirisen andadır
Ma’şûkıla seyrândadır *girçek ‘âşık olan kişi* (372/11)

^{lxxxiii} Açıklama 70: Mısra başı tekrarları Yûnus üslûbunun belirleyici özelliklerindedir. Buradaki “bu” sıfatlarının kullanımı da bu türdendir.

^{lxxxiii} Açıklama 71: Divân’daki şu beyitler, hem söyleyiş, hem mana ve hem de lafız olarak bu beyte çok yakın görünmektedir:

İstemegil Hak’ı irak gönüldedir Hak’a turak
Sen senliğin elden bırak tenden içerü cândadır (54/2)

Dünyâyı elden bırak olmagıl Hak’dan irak
Ser-mâye kendüs’olmuş varlıklar yuyanlara (331/4)

^{lxxxiv} Bkz. Açıklama 52.

^{lxxxv} Açıklama 72. Dîvân’dan buradakine benzer bir söyleyiş:

Yûnus Emre kendözün *topraga ırgıl yüzün*
Ma’şûkaya yaraşur bir miskînlîğim vardır (51/7)

^{lxxxvi} Bkz. Açıklama 13.

^{lxxxvii} Açıklama 73: Yunus Dîvânı’ndaki şiirlerin önemli bir çoğunluğu, burada olduğu gibi bir dervişin nasıl olması veya olmaması gerektiği yolundadır.

^{lxxxviii} Açıklama 74: Dîvân’da benzer bir beyit şöyledir:

Korkarısan sen Tamu’dan (gel) *alçak olgıl kamudan*
Ol günü ince köpriden (bil) kamular geçmek gerek (137/5)

^{lxxxix} Açıklama 75: Buradan itibaren tasavvufta “dört kapı” olarak ifade edilen şeriat, tarikat, hakikat ve marifet kademelerinden ilk üçü birer dörtlükle anlatılmıştır ki, bu unsurlar Yûnus’ta çokça zikredilir (bkz. Tavukçu 2004: 65).

^{xc} Açıklama 76: Bu şiirde olduğu gibi Dîvân’da yine dervişliğin anlatıldığı bir şiirde aynı düşünce benzer bir söyleyişle şöyle dile getirilmiştir:

Çeke sabr u kanâ’atı tâze-kârlık ide katı
Bu yola vireler iti bu yola yüz tutmak gerek

^{xcı} Açıklama 77: Dîvân’da benzer bir ifade:

İkincisi tarikat kulluga bil bağlaya
Yolı togrı varanı yarlıgaya hocası (301/3)

^{xcii} Bkz. Açıklama 22.

^{xciii} Açıklama 78: “Bal-yağ” metaforu Yûnus Dîvânı’nda dört yerde geçer: 55/4, 57/5, 102/2, 166/6.

^{xciv} Bkz. Açıklama 38.

^{xcv} Açıklama 79: Dîvân’daki şu beyit hem mana, hem lafız olarak bu beyti andırmaktadır:

Dînün îmânun varısa hor görmegil dervîşleri
Cümle ‘âlem müştâk durur görmeklige dervîşleri (374/1)

^{xvii} Açıklama 80: İlmin, bilginin tek başına bir değeri olmadığı, amelle ve özellikle de “gönül”le birleşmediği zaman bir faydası olamayacağı düşüncesinden hareketle bilgisizlikle, ümmilikle tefahür, Yûnus’ta çok görülür. Zira bilgi, mutlak varlık olan Allah’a ulaşma yolunda bir perde kabul edilir. Dîvân’da bu düşünce pek çok kere dile getirilmiştir. Aşağıdaki beyitte de -bir bölümü aynen olmak üzere- aynı bakış açısı mevcuttur:

*Ne ‘ilmüm var ne tâ’atüm ne gücüm var ne tâkatüm
Meger kıla ‘inâyetün yüzümüzi ak Çalab’um (186/6)*

^{xviii} Açıklama 81: Yûnus, Dîvân’da pek çok kere kendisini burada olduğu gibi “bî-çâre” olarak ifade eder. Bkz. Dîvân 71/ 11, 213/6, 229/5, 246/5, 250/5, 277/5, 285/5, 289/8, 404/9, 413/9 . Hatta öyle ki bu kullanımlarda “bî-çâre” kelimesi Miskin Yûnus, Âşık Yûnus, Dervîş Yûnus... gibi isminin başına iliştirilmiş, kalıplaşmış bir sıfat gibidir (69/1, 93/7, 81/7, 95/13, 123/7, 125/7, 130/9, 258/5, 322/6, 325/7, 343/8, 404/7. Nitekim aşağıdaki dörtlüğün bu beyitle hem lafız, hem mana bakımından benzerliği açıktır:

*Ben Yûnus-ı bî-çâreyem
Başdan ayaga yâreyem
Dost ilinde âvâreyem
Gel gör beni ‘ışk n’eyledi (404/9)*

^{xix} Açıklama 82: Bu şiir, Yûnus’un şeyhe tabiiyetin önem ve değerini anlattığı diğer şiirleriyle tamamen aynı muhtevadadır.

^{xx} Açıklama 83: Dîvân’da yüzlerce yerde geçen “gönül” ile 40 defa geçen “nesne”, Yûnus’un lugatında kelime sıklığı en fazla olan kelimeler arasındadır.

^{xxi} Açıklama 84: “Cehl” ve “câhiller” meselesi Yûnus Emre’nin temel dertlerindedir. Dîvân’ında onlarca defa cahillere söz anlatmanın zorluğundan, onların anlayışsızlığından ve onlar için çekilen emeğin nafiye olduğundan söz eder.

^{xxii} Açıklama 85: Dîvân’da iki yerde “bağır” taşına benzetilmektedir:

*Ben toprak oldum yoluna sen aşuru gözedürsün
Şu karşuma göğüs gerüp taş bağrılı taglar mısın (270/4)*

*Namâz kılmayana sen müsülmândur dimegil
Hergiz müsülmân olmaz bagrı dönmişdür taşa (341/6)*

^{xxiii} Bkz. Açıklama 34.

^{xxiv} Açıklama 86: “Nazar kılmak” fiili de Yûnus’ta sıkça geçer: 12/6, 24/3, 28/1, 29/10...

^{xxv} Açıklama 87: Yûnus’a göre aşk ateştir (od), maşukun âhı, diğer bir deyişle aşkın teza-hürleri de o odun dumanıdır (tütün). Tütün âşıklığın nişanesidir. İçinde od olmayanın tütünü de çıkmaz. Dîvân’da da bu düşünce birkaç yerde ifade edilir:

*‘İşkun odı yüregümde yandugına ‘âlem tanuk
Kanda bir od yanarısı nişânı var dütüm tüter (78/2)*

*Devlet durur ol kişiye yanarısı ‘ışk odına
Acı tütünü çıkıcak aydın olısar bu hâne (284/5)*

İçümde yanar ‘ışk *odı* gönlümde anun hasadı
‘İşk *odının tütünü*nden Yûnus’un benzi sarara (307/6)

Ne kim senün cevrunile geçürmişem ben günümü
‘İşkun *odı* çıkarısar ‘Arş’a degin *dütünü*mi (409/1)

^{cv} Açıklama 88: Gerçek Hak yolunu ve tasavvufu anlatma gayesinde olan Yûnus, hâliyle “gerek” kelimesine sıkça başvurmuştur. Bu kelimeyi kullanması hususunda Dîvân’da “gerek” redifli sekiz şiir olduğunu söylememiz kifayet edecektir. Nitekim burada da Dîvân’dakilere benzer surette gönlünü “süt”e benzetmektedir.

FİRDEVSİ-İ RÛMÎ'NİN SÜLEYMÂNNÂMESİ'NDE İKİLEMELER

*Asuman AKAY AHMED**

ÖZET

Bu makalede XV. yüzyıl sonu XVI. yüzyıl başlarında yaşamış olan Firdevsî (Firdevsî-i Rûmî, Firdevsî-i Tavîl)'nin kısaca hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmiş ve Süleymanname'nin 81.cildinde ki ikilemeler incelenmiştir. Süleymânnâme-i Kebîr Firdevsî-i Rûmî tarafından yazılmış olup Süleyman Peygamber'in hayatını ve menkıbelerini anlatan ansiklopedik mahiyette bir eserdir. Eser ayrıca doğu mitolojisi, diğer peygamber kıssaları, tarih, hikmet, hendese, nücum, coğrafya ve tıbaa ait çeşitli konuları içerir. Anlatımı sade, ilgi çekici ve canlı üslup taşımaktadır. Eserlerindeki akıcılığı sahip olduğu zengin söz varlığı sağlamaktadır. Süleymânnâme'nin ele aldığımız 81. cildinde yer alan ikilemeler, dönemine ait kelime ve kalıplaşmış yapıları hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlar.

Anahtar Kelimeler

Firdevsî-i Rûmî, hayatı, eserleri, Süleymânnâme, ikilemeler..

1. Giriş

Eski Anadolu Türkçesi Oğuz grubunun (Batı Türkçesi) XIII.-XV. yüzyıllar arasında, Anadolu coğrafyasında meydana getirilen edebî eserlerinin dilidir. Oğuz boylarının, Anadolu'nun fethinden sonra buraya gelip yerleşmesiyle bu sahada XIII. yüzyıldan itibaren Oğuz ağız özelliklerine göre şekillenen bir yazı dili eski Anadolu Türkçesi özelliklerini oluşturmuştur.

Anadolu Selçuklularının son devirlerini, beylikler dönemini ve imparatorluk öncesi Osmanlı devrini içine alan eski Anadolu Türkçesinde yabancı unsurların fazla karışmadığı sade bir Türkçe kullanılmıştır. Bu dönemdeki eserlerde Arapça ve Farsça unsurlar yer almaktadır; ancak bunla-

* Doç. Dr., Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü.
asuman.akay@marmara.edu.tr

rın oranı pek fazla değildir, Türkçedeki sadelik XV. yüzyıldan sonra kaybolmuştur. Eski Anadolu Türkçesi döneminde gerek Arapça ve Farsçadan yapılan tercüme eserler, gerekse telif eserler zengin ve çeşitli dil malzemesi ve kültürel değerler bırakması açısından önemlidir.

Eski Anadolu Türkçesi döneminde eserlerini veren Firdevsî-i Rûmî yahut Firdevsî-i Tavîl (Uzun Firdevsi) diye tanınan Firdevsî, XV. asrın son yarısı ile XVI. asrın başlarında, Fatih Sultan Mehmed, Sultan II. Bayezid ve Yavuz Sultan Selim zamanında yaşamıştır.

Firdevsî-i Rûmî'nin eserleri arasında en önemlisi olan *Süleymân-nâme*'de anlatıma zenginlik, akıcılık katan ses ve söz tekrarlarına bolca yer verilmiştir. Kalıplaşmış yapı olarak kabul edilen ikilemeler de eserde önemli ölçüdedir.

İkilemeler; anlatımı etkileyici kılma, istenen kavrama derinlik kazandırma, vurgulanan noktaya ilgi çekme amacıyla aynı kökten kelimelerin tekrarı, eş veya yakın anlamlı ya da karşıt anlamlı kelimelerin metinde yan yana veya birbirine yakın yerlerde kullanılması sonucunda oluşmuş; ifade paralelliği ile ortaya çıkan yapılar zamanla işlenmiş ve kalıplaşmıştır. Bu çalışmada ikilemeler, taşıdıkları bu özellikleriyle *Süleymân-nâme*'nin 81. cildinde köken ve anlam bilgisi bakımından incelenmiştir.

2. Firdevsî-i Rûmî'nin Eserleri ve Edebî Kişiliği

Firdevsî-i Rûmî telif ve tercüme çok sayıda eser bırakan bir müelliftir. Çeşitli konularda ve türlerde verdiği kitapları şunlardır:

Hayat u Memât veya Hayatnâme, Silahşornâme (Müsellahnâme), Şatranç-nâme-i Kebîr, Kutbnâme, Teşhîsü'l-insân, Da'vânâme-i Firdevsî, Münâzara-i Seyf ü Kalem, Firâsetnâme, Hakîkatnâme (TuHFetü'l-Hâdî/ Hakâyknâme veya Hadîkatü'l-Hâkayık), Tecnîsât-ı Süleymân, Tâli'-i Mevlûd-ı Kebîr, Hadîs-i Ah-sen, Kur'an-ı Kerîm'den Tefe'üle Dâir Risâle (Hazâ el-Kitâbü Fâlü Kur'an-ı Azîm), Terceme-i Câmeşûynâme, Süleymân-nâme vü Belkısname, Süleymân-nâme-i Kebîr.

Firdevsî bildiği, duyduğu, öğrendiği her şeyi yazmak eğiliminde olan bir müelliftir. Kendisinin en büyük ve en uzun eseri olan *Süleymân-nâme*'de ve diğer eserlerinde yaşadığı dönemle ilgili çeşitli bilgiler, dinî inançlar,

Doğu mitolojisi, peygamber kıssaları, savaş taktikleri ve hayatın çeşitli yönlerine dair geniş malumat bulunmaktadır.

Firdevsî'yi devrinin sanatkârları arasında farklı bir noktaya taşıyan önemli bir özelliği de dil yönünden eserlerinin son derecede zengin ve kapsamlı olmasıdır. Eserlerinde özellikle nesir olanlarda sade ve halk söyleyişine yakın bir dil kullanmıştır. Eserlerinde Arapça, Farsça kelimeleri kullanmasının yanında bilinçli olarak Türkçe kelimelere ağırlık vermesi bilinen bir özelliğidir. İbrahim Olgun, Firdevsî'nin kullandığı kelimelerle ilgili sadece bunların yalnız Anadolu bölgesinde konuşulan kelimeler olmadığını belirtmiş, ayrıca Karahanlı ve Uygur döneminden pek çok izler taşıdığını, özellikle bazı kelimelerin ise sadece *Dîvânü Lügâti't-Türk*'te veya Karahanlı döneminde yazılan *Kur'an* tercümelerinde bulunabildiğini belirtmiştir.¹ Firdevsî eserlerinde öğretici ve kıssadan hisse almaya yönelik bir anlatım tarzı tercih etmiştir.

3. Süleymân-nâme-i Kebîr

Firdevsî'nin tüm yaşamını doldurması ve üç padişahın saltanat yıllarını içine alması sebebiyle çok önemli olan *Süleymân-nâme*'si, kaleme alındığı zamana kadar Anadolu'da kendi türünün kapsam ve içerik yönünden en hacimli olanıdır. Eserin yazılmaya başladığı tarih konusunda araştırmacılar ihtilaflıdır. Latîfî'nin, *Süleymân-nâme*'nin II. Bayezid'in emriyle yazılmaya başladığını "Sultân Bâyezid emriyle *Süleymân-nâme*'yi nâm-ı şerifine nazm u nesr üzre cem' idüp"² şeklinde ifade ettiği yargıyı M. Fuad Köprülü'nün³ de kabul ettiğini Gülnaz Genç belirtir.⁴ Buna karşın, *Süleymân-nâme*'nin 81. cildinin 25^b varağındaki "...ibtidâen altı cild kitâb te'lîf idüp merhum Sultân Muhammed Hân-ı Gâziye teslim itdüm." cümlesine dayanarak ese-

¹ İbrahim Olgun, *Uzun Firdevi ve Türkçeciliği* (Ömer Asım Aksoy Armağanı), Ankara 1978, s. 193-194.

² Latîfî, *Tezkire*, Süleymaniye Kütüphanesi, İzmirli İsmail Hakkı, nu. 3225/1.

³ M. Fuad Köprülü, "Firdevsî", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1964, IV, s. 650.

⁴ Gülnaz Genç, *Firdevsî-i Rûmî, Süleymân-nâme (25 ve 26. ciltler) Giriş-Metin-Sözlük* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1995, s. 12.

rin Fatih Sultan Mehmed döneminde yazılmaya başlandığı tarafımızdan ifade edilmiştir.⁵

Süleymânnâme üzerinde ilk doktora çalışmasını yapan Ata Çatıkkaş, eserin 1-5. ciltlerinin Fatih döneminde, 6-80. ciltlerinin II. Bayezid zamanında ve 81. cildinin de Yavuz Selim döneminde kaleme alındığını belirtir. Fatma Büyükkarcı da aynı görüşü teyit eder.⁶ Bu hacimli eserin yazımı da uzun yıllar sürmüştür.

Muhteva yönünden oldukça geniş bir çerçeveye sahip olan *Süleymânnâme*, Süleyman Peygamber etrafında şekillenmiş olan tüm hikâye, kıssa, olay ve rivayetleri ele almasının yanı sıra doğu mitolojisi, diğer peygamber kıssaları, satranç taktikleri, tarih, hikmet, felsefe, hendese, geometri, ahlâk ve tıbbâ ait konuları da içerir. Dili oldukça basit olan eser, manzum ve mensur karışık olarak yazılmıştır. Eserin cüz sayısı tartışmalıdır. Hasan Çelebi ve Beyânî'nin⁷ 380 cüz olarak belirttiği rakamı Bursalı Tahir 360 cüz olarak belirtir.⁸

4. Süleymânnâme'nin 81. Cildindeki İkilemeler

Türkçede kelime tekrarlarının, pekiştirmelerin, aynı kökten kelimelerin yan yana kullanılmasının nedenini Şinasi Tekin, Türkçenin eklemeli yapısından kaynaklandığını ifade etmektedir.⁹ İkilemeyi anlatım gücünü artırmak, anlamı pekiştirmek, kavramı zenginleştirmek amacıyla, aynı sözcüğün tekrar edilmesi veya anlamları birbirine yakın yahut karşıt olan ya da sesleri birbirini andıran iki sözcüğün yan yana kullanılması şeklinde tanımlayan Vecihe Hatipoğlu da bu kavramın Osmanlı Türkçesinde atf-ı

⁵ Asuman Akay, *Firdevsî: Süleymân-nâme (44. cilt) Metin ve Fülleri Üzerine İnceleme* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1990, s. XIV.

⁶ M. Atâ Çatıkkaş, *Türk Firdevsî-i Rûmî Süleymannâme-i Kebir*, Türk Dil Kurumu, Ankara 2009, s. 13; Fatma Büyükkarcı, *Firdevsî-i Tavîl ve Da'vet-nâme'si*, Cambridge Mass.: Harvard Üniversitesi Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, 1995, s. 2-3.

⁷ Beyânî, *Tezkire*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, T.Y. nu. 2568; Hasan Çelebi, *Tezkire*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hüsrev Paşa, nu. 488.

⁸ Bursalı Mehmed Tahir Bey, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1972, II, s. 106.

⁹ Şinasi Tekin, "Uygur Edebiyatının Meseleleri", *Türk Kültürü Araştırmaları*, Ankara 1965, II, s. 1-2.

tefsirî; Fransızcada redouplement, hendiadyoin; İngilizcede reduplication dual, hendiadyses; Almancada verdoppellung, zwillingsformen, hendiadyoin terimleriyle karşılandığını ifade etmiştir. Hendiadyoin kelimesinin anlamı, hen bir, dia yoluyla, aracıyla, dyoin (iki yoluyla bir), yani iki kavramı kullanarak tek bir kavram anlatma olarak tanımlanmıştır.¹⁰

Kaşgarlı Mahmud *Divanü Lügati't-Türk*'te, "Oğuzların dili incedir. Türklerin birisi asıl ve kök öbürüsü takıntı olmak üzere çift olarak kullandıkları her bir ismin ve fiilin Oğuzlar takıntı olanını kullanırlar. Hâlbuki öbür Türkler bunu tek olarak söylemezler. Söz gelimi, Türkler bir şeyi kattıkları zaman kattı kardı, derler. Burada kök olan kattı'dır. Kardı kelimesi takıntıdır. Oğuzlar bir şeyi bir şeyle karıştırdıkları zaman kardı deyip asıl olanı bırakırlar." diye belirterek ikilemelerin Türk dilindeki yerini vurgulamaktadır.¹¹

Türkçede ikilemelerin işlevi geniştir; anlamı vurgulamak, düşünceyi pekiştirmek, ifadeyi zenginleştirmek üzere kullanılırken oluşturduğu ses ahengi dile akıcılık ve söz dizimine özel anlam yüklemektedir. "Türkçe ikileme konusu ele alınmadan yapı bakımından aydınlatılamaz."¹² cümlesi; anlamda zenginlik ve kavram inceliği elde etmek için türlü yönlerden bir-biriyle ilgili iki veya daha fazla kelimenin kalıplaşması, Türkçe anlatıma yaratıcılık kazandıracığı gerçeğini vurgular.

İkilemeler konusunu incelemek üzere ele aldığımız *Süleymânnâme-i Kebîr*'in 81. cildi, Fatih Millet Kütüphanesi, Tarih, 317 numarada kayıtlıdır. Eser manzum ve mensur karışık olarak yazılmıştır.¹³ Yukarıda daha

¹⁰ Vecihe Hatipoğlu, *Türk Dilinde İkileme*, TDK Yayınları, Ankara 1981, s. 9; Mehmet Ali Ağakay, "Türkçede Kelime Koşmaları", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Ankara 1954, s. 97.

¹¹ Besim Atalay, *Divanü Lûgat-it- Türk Tercemesi*, TDK Yayınları, Ankara 2006, I, s. 432.

¹² Vecihe Hatipoğlu, a.g.e., s. 9.

¹³ Asuman Akay, *Firdevsî: Süleymân-nâme (44. cilt) Metin ve Füller Üzerine İnceleme* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1990, s. XIV; İlhamı Jafarova, *Firdevsî-i Rûmî'nin, Süleymânnâme Yazmasının (81. Cilt, 54b-82a, 28 bk) Bilimsel Yayını ve Üzerinde Dil İncelemeleri*, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2003, s. VII; İbrahim Köz, *Firdevsî-i Rûmî'nin Süleymânnâme Yazmasının (81. Cilt, 7a-54b, 28 bk) Bilimsel Yayını ve Üzerinde Dil İncelemeleri*, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2004, s. VII.

önce belirtildiği üzere, *Süleymânnâme*'nin 81. cildinin 25^b varağındaki "...ibtidâen altı cild kitâb te'lîf idüp merhum Sultân Muhammed Hân-ı Gâziye teslim itdüm." cümlesine dayanarak eserin Fatih Sultan Mehmed döneminde yazılmaya başlandığının tespiti açısından 81. cildin önemini vurgulamak gerekir.

Süleymânnâme-i Kebîr'de art arda gelen paralel, sade cümlelerin yarattığı ahenk metne özel semantik ifade kazandırmaktadır. Paralelizm örneklerinin daha çok görüldüğü atasözleri, deyimler, dualar gibi kalıplaşmış ifadelerden olan ikilemeler *Süleymânnâme-i Kebîr*'in 81. cildinde incelendi ve bu çalışmaya konu oldu.

Anlam bilgisi açısından *Süleymânnâme*'de ikilemeler; aynı adın tekrarıyla kurulu ikilemeler, eş ve yakın anlamlı adın tekrarıyla kurulu ikilemeler, karşıt anlamlı adın tekrarıyla kurulu ikilemeler şeklinde incelenmiştir.

Süleymânnâme'de ikilemeler köken bilgisi bakımından araştırıldığında; Türkçe, Arapça ve Farsça kökenlerine göre ele alınmıştır.

4.1. Köken Bakımından İkilemeler

Kalıplaşmış yapılar olarak tanımlanan ikilemeyi oluşturan kelimeler köken yapısı açısından; Türkçe-Türkçe İkilemeler, Arapça-Türkçe İkilemeler, Türkçe-Farsça İkilemeler, Farsça-Türkçe İkilemeler, Arapça-Arapça İkilemeler, Arapça-Farsça İkilemeler, Farsça-Arapça İkilemeler, Farsça-Farsça İkilemeler, Arapça-Farsça-Türkçe İkilemeler başlıkları altında ele alınmıştır.

4.1.1. Türkçe-Türkçe İkilemeler

arkasın arkasına: Arkasın arkasına şarup muhkem bend itdiler. 55b/1

baş başa: Süleyman tahtı üzerine kanad kanada çitüp baş başa çatup... 9a/8, 45b/11

başdan başa: Başdan başa bir havz düzdiler. 60b/2

bir bir: Veli bir bir bu köşkler bu seraylar yıkılmış. 80b/19

bir birine: Matlublar bir birine gamz idüp... 57a/6

deve katır: Devesi katırıyla...nısfu'1-leyl içinde götürsünler. 34a/6

dürlü dürlü: Girür dürlü dürlü surete. 47a/2b, 48a/20

düzünüp kuşanup: Başına zerrin tac urınup düzünüp kuşanup... 36a/4

el yüz: Süleyman hükm itdi ki bunlar elin yüzün yuyalar. 10a/13

evlü evin: Evlü evine çıkuban halk-ı Mısır. 44b/8

gelüp gitmek: Atlarını tavileye çeküp...andan soñra gelüp gideler. 34b/3

gice gündüz: Gice gündüz nevbet tutup bekler-idi. 57b/8, 49a/16, 49b/11, 78a/4

gönül göz: Bağladum gönlüm gözüm ol Hâlik'a. 9b/22

kanad kanada: Fevka'l-'ade kanad kanada çatup. 45b/11, 9a/8

kendü kendüye: Belkıs kendü kendüye eyitti. 57b/10, 59b/4, 61b/4

kıçın kıçın: Kıçın kıçın girü gitdi. 7b/14

öñden ü soña: Hakk'ı bilen Hak'dan ayru olmaz öñden ü soña. 52a/5

sag u esen: İlçinüñ Seba memleketine sag u esen varduğundan... 37b/4

sagında solında: La'l u cevahirle tonattılar sagında solunda. 37a/12, 61b/19

yaz kış: Yazda ve kışda la-cerem sovuk olur. 38a/21

yilek yilege: Kanad kanada çitüp yilek yilege virüp. 37a/7b, 36a/2,

yir yirin: Bad-ı sarsar gibi esüp yir yirin geçinüp... 8a/3

yiri yurt: Belkıs'a kondukları yiri yurt-ıla götürtmış. 43b/2

yirlü yirinde: Yirlü yirinde kendüleri yatur bileler. 41a/3, 43a/19, 7b/16, 34b/2

yüklü yükün: Yüklü yükün indürdiler çadırılı çadırın tutdılar. 44a/3

4.1.2. Arapça - Türkçe İkilemeler

'akl-ıla us: Akl-ıla us gafil mabaş ki düşmen çerisi geldi. 77a/2

enva' ı dürlü: Aşçılar enva' ı dürlü nefis lokmalar bişürüp... 57a/2

saff u alay: Andan sonra ceng yirine varup saff u alay düzeler. 55b/4, 55b/21, 56a/15

4.1.3. Türkçe-Farsça İkillemeler/Farsça-Türkçe İkillemeler

4.1.3.1. Türkçe-Farsça İkillemeler:

çayır çeman: Bag u bustan yöresinde çayır u çeman...44a/11

çayır u çemen: Konduğu çayır u çemenile müvekkel-i bada hükm idüp... 48a/17

otag çadır: Otag çadırı-y-ıla devesi katırıyla nısfu'l-leyl içinde götürsünler. 34a/6

tag u rag: Tag u ragı kapladı cümle can. 46a/31b

top tüfeng ü zenberek: Top tüfeng ü zenberek atıcılarıñ serhengi... şütür-pây-ıdı. 55b/20

4.1.3.2. Farsça-Türkçe İkillemeler

köy kend: Köy kend ararken... 43a/1

mest ü ayık: Mest ü ayık turdı şadu yirine. 46b/32

4.1.4. Arapça-Arapça İkillemeler

ahmak u sefihe: Ahmak u sefihedür bilmez mi? 52a/21

'akl u idrak: 'Akl u idraki olan Hakk'ı bilür. 54a/31

anı vakt: Anı vakt içinde Belkıs tahtını nazaruña getürelüm didi. 51b/11, 51b/14, 51b/19

'arş u ferş: 'Arş u ferşi kayım iden Halık ol... 36a/4

'aşık ma'suk: 'Aşıkun ahından ma'suku agah idüp...38b/9, 41a/20

bahr u berr: Bahr u berde ne ki var biñ bir ümem... olupdur piş ü kem. 49a/8

bülbül ü dürrac: Bülbül ü dürrac feryadından hezar-destan ötmesinden cigerler çak olur. 35a/5

cevahir¹⁴ ü la'l: Anuñ altunına gümüşüne ve sayir cevahir ü la'lına eminven didi. 52b/11

¹⁴ Arapçada cevâhir kelimesi Farsçadan muarreb bir kelimedir, bk. Şemsettin Sami, *Kâmûs-i Türkî*, "cevâhir" md.

cinn ü can: Sol yañada tutdı sağı cinn ü can. 46a/31

cinn ü ins: Cinn ü insi bende güden ta'ife / Mekke-i kudsi görmeye ne ta'ife. 54a/23

cins cins: Yemeni develer cinsi cinsi birle tavileye çönelüp... 40b/4, 44a/11, 45b/5

dürr ü mercan: Dürr ü mercan kanda var-ısa getirürler. 10b/10

edeb ü erkan: Dahı edeb ve erkan-ıla karşusunda turdılar. 37b/3

ekl ü şürb: Ademi-zaddan gayrı ekl ü şürb iden mahluk... 8b/18

gavga vü galebe: Leşker konacak yirde gavga vü galebe var. 34a/18

gussa vü cefa: Gussa vü cefası evrak-ı eşcar ve a'dad-ı rimal gibi bi-şümardur. 49a/17

hadd u hisab: Hadd u hisabı yok hayl u haşeme bahr u berrün için-den... taşıyup getürenler. 7b/17

hal ü hatır: Görüşdiler hal ü hatır sorışdılar. 35a/12, 57b/4, 48b/7

has u 'am: Yitmiş iki millet itdi şaha alkış has u 'am. 9a/2, 54b/11

haşerat muziyat: Haşerat-ı muziyat çoklıkdur. 38b/14

hayl u haşem: Hayl u haşeme bahr u berrün için-den divan-ı Süleyma-niye gelüp... 7b/1748a/17

Hızr u İlyas: Her seferde Hızr u İlyas şaha olup reh-berün... 11b/3b

hükm hükümet: Süleyman gibi degül dahı ziyadesin hükm hükümet kıla. 51a/4

hüsn ü cemal: Belkıs bir hâfûndı ki hüsn ü cemâl içinde lâ-naẓıre-y-idi. 59a/16

'ıyş u 'işret: Tağtağa-i 'Ayyâr'a hil'at-ı hâş geyürüp şubha 'ıyş u 'işret itdiler. 55a/15

'ifrit ü cinni: Div perri mülhidleri 'ifrit ü cinni hasidleri... 49a/10

ihraz u ikram: İlçiyi dahı ihraz u ikram-ıla odasına göndürdi. 11b/4

ihsan u fazilet: Beglere kullug itmek ihsan u fazilet-den hali degüldür. 10b/8

ihsan u letafet: İhsan u letafetinden ser-cümlesin... bilüp takrir kılup ta'bir itdi. 36a/12

ins ü can: Şeh Süleyman ki ol emir-i ins ü can... 53b/14

‘izzet ü ikram: ‘İzzet ü ikram-ıla ilçi göndürdiler. 11a/21

‘izzet ü istikbâl: ‘İzzet ü istikbâliçün... nerdübānuñ kılçup üç қаде-
mesin aşğa indi. 57b/2

kâl u kîl: Salah-ı şer’e itme kâl u kîl / Hoş salah ‘ilm-ile sen dâd kıl.
54a/26

küfr ü cürm: Ba’zı şehvet şöhreti ve kin ü kibr: Ba’zı gaybet küfr ü
cürm ider kibr. 53b/12b

küfr ü şirk: Küfr ü şirkden el yuyup...11a/9, 36b/31

la’l u cevâhir: La’l u cevâhir getürdüğine utandı. 11a/12, 11a/16,
37a/12

mahbub u matlub: Zeman-ı evvelde hod sen mahbub u matlub sen ta-
lib ragıb-iken. 11b/18

mahbube vü ‘abide: Gördi ki bir mahbûbe vü ‘âbidedür. 58a/12

mahbube vü matlube: Biñden ziyâde ola ki mahbûbe vü matlube ni-
hayeti yok. 58b/12

megarib ü meşarık: Megarib ü meşarık bir günde geçerler. 46b/18,
47a/20

melul u mahzun: Melul u mahzun nazarına karşı oturur. 9a/13

mergûbe vü zahide: Gördi ki bir mergûbe vü zâhidedür. 58a/12

meşarık u megarib: Cinni dem-keşdür ki...meşarık u megaribe geçi-
cidür. 51b/17, 51b/14

milk ü mal: Dahı ne ferman iderseñ milk ü mal... 10b/4, 9b/26, 9b/28

misk ü ‘anber: Ol degirmende dâymâ misk ü ‘anber ögütüridi. 60a/4,
60a/5

muhalif ü münafi: Bu hod peygamberlığa muhalif ü münafidür. 53a/4

naks u zeval: Yir altına girüp naks u zevalda bulunur. 49b/6

şekk ü şübhe: İmdi eyle olsa hiç şekk ü şübhe tutmañuz. 49b/2

şerha şerha: Yar hasretinden ciger kebab idüp şerha şerha tograma-
ga... 45b/16

şeyh ü şüyuh: Asaf şeyh ü şüyuh ol köhne pir. 46a/30

tabl u 'alem: Süleyman Belkîs'i tabl u 'alemile hayl u haşemile kondu-
ğı... 48a/17, 50b/3, 51a/1

talib ü ragıb: Sen mahbub u matlubsen talib ü ragıb-iken dimez
midüñ? 11b/18

vüzera ümera: La'l u cevahirle tonattılar sagında solunda vüzera üme-
ra... 37a/12, 37b/17

zahir ü batın: A'yan-ı memleket ve erkan-ı saltanat cemi'i zahir ü ba-
tın gördiler. 52a/14

zevk u safa: Anuñ zevk u safası vefası zenan ve ebr-i tab-istan gibi na-
payidardur. 49a/16

4.1.5. Arapça-Farsça İkilemeler / Farsça-Arapça İkilemeler

4.1.5.1. Arapça-Farsça İkilemeler

'adl u dad: 'Adl u dadı yarayupdur ademe. 49a/11, 54a/38, 9b/14, 9b/27

'ahd u peyman: İlçile 'ahd u peyman idişüp 'izzet ü ikram-ıla ilçi gön-
dürdiler. 11a/21

'akıl u divane: Çün-ki geldi 'akıl u divane halk / Dünya toldı sıgmadı
divana halk. 46a/29

'akıl u na-dan: Cahil ü belhüm azal hayvan gimi / 'Akıl u na-dan 'aciz
hem kimi. 54a/35

bi-hadd ü bi-şümar: Eger-çi piş-keşlerüm bi-hadd ü bi-şümar-ıdı.
7b/11

cism ü can: Mevt odına 'akıbet cism ü canın yaksa gerek. 50a/21

hayme vü hargah: Hayme vü hargahıyla bar u bünghahıyla bize emr
ider. 48b/15, 34a/6, 34a/19, 35b/16

hayme hargeh: Hayme hargeh tutulup o gice... 34b/1

'ifrit ü div: Böyle diyüp ağlaşur 'ifrit ü div yirle gögüñ arasın tutdı gı-
riv. 49a/18

katar u mehar: Katar u meharlar çekilmiş. 34b/21, 35b/16

leziz ü şirin: Leziz ü şirin ter birle dükkânların zeyn itmişler. 57a/3

muti' ü ferman-ber: İns ü cinn hükmüne muti' ü ferman-berdür.7b/8

subh u şam: Hizmetüñe yüz sürüben subh u şam... 10a/47

yakut u güher: 'Arza kıldı la'l u yakutu güher.36b/18

4.1.5.2. Farsça- Arapça İkilemeler

baht u 'izz: Didi 'akıl kimseyi görmeye hor / Baht u 'izzden olmaya ol ta ki dur. 34a/3

derya-yı 'umman: Yir yüzü derya-yı 'umman olup sil gelüp...39a/19

div ü 'afarit: Süleyman tahtının şevketinden div ü 'afaritün savletinden... 36a/8, 51b/18

div ü cinn: Div ü cinne iltürüben rahtımı. 36b/34, 49a/12, 53b/1, 49a/9

div ü 'ifrit: Cemi'i perriler cinniler ve div ü 'ifritler ayag üzerine kal-kup... 51a/8

div ü recim: Çün ezelden oldı hasid söz deme div ü recim. 48b/1

gevahir cevahir: Deryalardan gevahir cevahir çıkarup... 8b/7

kin ü kibr: Ba'zı şehvet şöhreti vü kin ü kibr: Ba'zı gaybet küfr cürm ider kibr. 53b/12

kös ü nefir: Kös ü nefir çaldurup kerrenay ötdürüp... 37a/10

la'l i mercan: Kızıl altundan la'li mercân-ıla zinet itmiş. 60a/4

la'l u yakut: Gah denizler dibinden la'l u yakut mercan devşürdür. 48b/11

müşg ü 'anber: Müşg ü 'anberden toprağı var. 62a/4

4.1.6. Farsça-Farsça İkilemeler

aheste aheste: Aheste aheste nerm nerm bad-ı saba esüp... 41a/16

araste vü piraste: Araste vü piraste ve her ağaç dalında ve her reyhan budagında kuşlar fasihler hub-avazlar konup oturlar. 62a/8

bag u bağçe: 'Âlî köşkün etrafı bag u bağçe ancılayın bag u bustan u gül-istandır. 62a/3

bag u bustan: Bag u bustan yöresinde çayır u çemen... 44a/11, 35b/11

bag u büstan u gülistan: Bu ‘âlî köşkün vasfı bag u büstan u gül-istandır. 62a/3

bar u büngah: Hayme ü har-gahıla bar u büngahıla götürsünler. 34a/6, 34a/18, 34b/1b,34b/7, 35a/1

bebr ü peleng: Rüstem anı görüp bebr ü pelengleyin añrayup... 56b/5

berna vü pir: Sag taraf insan turur berna vü pir. 46a/30

bi-hadd ü bi-şümar: Eger-çi piş-keşlerüm bi-hadd ü bi-şümar-ıdı. 7b/11

can u dil: Can u dilden emrine ferman hizmetine yüz sürmege rıza virüp... 36a/13

cebe vü cevşen: Bir kaç hisar eri cebe vü cevşen giyüp taşra çıkdılar. 34b/21, 35a/7

çadırlu çadırın: Yüklü yükün indirdiler çadırlu çadırın tutdılar. 44a/3

div ü perri: Hükmine ferman olup div ü perri / Saf tutup itmiş ihata bu yiri. 44a/16,44b/4

esb ü ester: Bag-banlar tolablu tolabına esb ü ester hımarları koşmışlar. 35b/12

feryad u efgan: Söyleyüp feryad u efgan itdiler. 51a/10

gül ü gülistan: Her tarafı bag u bustan gül ü gül-istan... 35b/12

han u hanzade: Solında vü sagında...han u hanzadeler kızları ayagın turmuşlar. 61a/102

har u haşak: Har u haşaklarını arkamuza yükletdürüp... 48b/13, 50a/2, 9a/7

köşk ü taht: Anun manendi köşk ü tahtı hiç bir padişah görmüş degüldür. 60a/6

merd ü merdan: Merd ü merdanlar pulad kürsilerde diz çöküp... 45a/16

mur u mar: Mur u mar gerçi arende ya perende ne ki var. 48b/5b

nam u nişan: Mısır şehrinde nam u nişan yok. 35b/10

nemaz u niyaz: Ol kadar sabr itdi ki Süleyman nemaz u niyazdan farig oldı. 37b/1, 42a/13

naz ü şive: Biñ dürlü naz ü şiveyle fuk'ai bardakların agıza alup... 57a/5

nesrin ü semen: Bag u bustan yöresinde çayır u çemen nesrin ü semen... 44a/11

pare pare: Sünüler pare pare olup...dögüşüp ceng itdiler. 77b/7

piş ü kem: Emrine me'mur olupdur piş ü kem. 49a/8

piş ü pes: Bar u büngah indürilüp piş ü pes. 10a/49, 34b/1

raht u baht: Dil-ber tac u tahtıla raht u bahtı-y-ıla tabl u 'alemiyle...38a/10, 44b/4

rahtıla tahtıla: Rahtıla tahtıla tabl u 'alemi-le hayl u haşemi birle Nil'e götürmüş. 51a/1

ruzi şeb: Kulluk itdürürdi ruzi şeb müdam. 8b/3

serv-kadd u lale-hadd: Serv-kadd u lale-hadd ü münteha. 36b/19

sim ü zer: Kasıduñ geldi getürdi sim ü zer / 'Arza kıldı la'l u yakut u güher. 36b/18

şad u handan: Ademi-zad nesli şad u handan ve şeyatin zürriyatı kur u hacil oldılar. 52a/15

tacı taht: Tacı tahtundan milki rahtuñdan çün-ki subh haber vire... 34a/10, 38a/10, 44b/4b, 34a/10

tir ü keman: Tır ü keman ellerine alup hazır olup turdılar. 56a/2, 56b/19, 45a/15

tig u teber: Toldı yir gök arası tig u teber.37a/7

yar ı can: Pes perişan-dil olup ol yarı can.44b/5

zarı zarı: Bunlarıñ sözün ki şeytan diñledi / İtdi efgan zarı zarı inledi. 49a/19

4.1.7. Arapça-Farsça-Türkçe İkilemeler

katar u mehar u otag: Katar u mehar u otagıla Seba şehrine getürmüşler. 35b/16

4.2. Anlam Bilgisi Bakımından İkilemeler

Anlam bakımından incelenen *Süleymânnâme*'deki ikilemeler; aynı adın tekrarıyla eş anlamlı veya yakın anlamlı ad tekrarıyla, karşıt anlamlı adın tekrarıyla kurulu, genel anlamda söz kalıbı içinde ses ve söz tekrarının oluşturduğu bütünlük hâlinde farklı bir semantik yapı kazanmaktadır.

Anlam bakımından yukarıdaki şekilde ele alınan ikilemeler aynı anlamlı kelime, eş anlamlı veya yakın anlamlı ikileme ya da karşıt anlamlı kelimeler, aynı adın tekrarıyla kurulan ikilemeler; anlamı pekiştirmek, vurgu yaparak daha güçlü yeni bir anlam ortaya koymak düşüncesine hizmet etmektedir.

Süleymânnâme'deki ikilemeleri anlam açısından tasnif ederken eş anlamlı ile yakın anlamlı adlardan oluşan ikilemeleri aynı başlıkta inceledik. Bu konuyla ilgili olarak Doğan Aksan, aynı dilde iki ayrı gösterge tam olarak aynı anlamı taşıyamaz düşüncesini ifade eder.¹⁵ Eş anlamlı öğelerin aslında yakın anlamlı olduğunu belirten Deniz Abik de yukarıda zikredilen ifadeyi teyit etmektedir. Bir dilde “tam eşanlamlılar” ancak yabancı dillerden alınan öğeler ile gerçekleşir derken Doğan Aksan Arapça ve Farsça kelimeleri de kastetmektedir.¹⁶ Dilin tarihî süreci içinde değişen yaşam kültürü kelimelere farklı anlamlar yüklediğinde; kelime ya yeni anlamlar kazanmakta ya da taşıdığı anlam kaybolmaktadır. Böylece değişen anlam başka bir kelimenin taşıdığı göstergeyle çıkışarak eş anlamlı yapı ortaya çıkar.

Ele alınan ikilemeler arasında karşıt (zıt) anlamlı yapılar da bulunmaktadır. Gösterge açısından karşıt görünseler de ortaya koydukları birlik-telik açısından kavram olarak birbirini tamamlamaktadır. Zıt anlamlı birliklerin birliktelik, ikisi bir aradalık ve bütünlük anlamını taşıdığı görülmektedir. *Süleymânnâme*'nin 81. cildindeki ikilemeler anlam bakımından aşağıdaki şekilde incelendi:

¹⁵ Doğan Aksan, *Anlambilim*, Ankara 1998, 78-79; Deniz Abik, “(İsim1+II/IU) (İsim2+II/IU) Kuruluşundaki İkilemeler”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Ankara 2010, s. 1-20

¹⁶ Doğan Aksan, a.g.e., s. 79.

4.2.1. Aynı Adın Tekrarıyla Kurulu Söz Birlikleri

Aheste aheste: Aheste aheste nerm nerm bad-ı saba esüp... 41a/16

arķasın arķasına: Arķasın arķasına Şarup muĥkem bend itdiler. 55b/1

bāĝ u bāĝçe: ‘Alī kōŝkūñ eĥrāfī bāĝ u bāĝçe bāĝ u büstān u gül-istāndur. 62a/3

baş başa: Süleyman tahtı üzerine kanad kanada çatup baş başa çitüp... 9a/8, 45b/11

başdan başa: Başdan başa bir ĥavz düzdiler. 60b/2

bir bir: Veli bir bir bu kōŝkler bu seraylar yıkılmış haraba varmış. 80b/19

bir birine: Ol maĥbüb ťālibleri sergerdān iden maĥlūblar bir birine ĝamz idüp...57a/6

cins cins: Yemeni develer cinsi cinsi birle tavileye çönelüp... 40b/4, 44a/11, 45b/5

dürlü dürlü: Ger-çi girür dürlü dürlü surete. 47a/2b, 48a/20

gevahir cevahir: Deryalardan gevahir cevahir çıkarup... 8b/7

gül ü gülistan: Her tarafı bag u bustan gül ü gül-istan... 35b/12

ĥan u ĥanzāde: Ol ĥadar ĥan u ĥanzādeler ĥızları ayaĝın ĥurmuşlar. 61a/10

kanad kanada: Fenada fevka'l-'ade kanad kanada çatup... 9a/8, 45b/11

kendü kendüye: Pes Belkis kendü kendüye eyitti. 57b/10, 59b/4, 61b/4

kendü kendüyi: Kendü kendüyi Bāri-Ta'ālā'ya ısmarladı. 61b/10

kıçın kıçın: Süleyman nazarında koyup du'a kılıcak kıçın kıçın girü gitdi. 7b/14

nerm nerm: Aheste aheste nerm nerm bad-ı saba esüp...41a/16

pare pare: Süñüler pare pare olup... ceng itdiler. 77b/7

saf saf: Enbiya saf saf salavat getirür. 44b/1b

şerha şerha: Yar hasretinden ciger kebab idüp şerha şerha tograma-ga... 45b/16

şeyh ü şüyuh: Asaf şeyh ü şüyuh ol köhne pir... 46a/30b

yilek yilege: Süleyman tahtı üzerine baş başa çatup yilek yilege virüp... 9a/8

yırlü yirinde: Yırlü yirinde kendüleri yatur bileler. 41a/3, 43a/19

yırlü yirinde: Yırlü yirinde divar nakşı olup sakın tururdu. 7b/16, 34b/2, 36a/4

yir yir: Bad-ı sarsar gibi esüp yir yirin geçinüp... 8a/3

yüklü yükün: Yüklü yükün indirdiler çadırı tutdılar... 44a/3

zarı zarı: İtdi efgan zarı zarı inledi. 49a/19b

4.2.2. Eş Anlamlı veya Yakın Anlamlı Ad Tekrarıyla Kurulu İkillemeler

‘adl u dad: ‘Adl u dadı yarayupdur ademe. 49a/11, 54a/3, 9b/14, 9b/27

ah u vah: ‘Aşıklar görüp ah u vah idüp gögüs kakışırılar. 44a/10

‘ahd u peyman: İlçile ‘ahd u peyman idişüp ‘izzet ü ikram-ıla ilçi göndürdiler. 11a/21

ahmak u sefihe: Ahmak u sefihedür bilmez mi? 52a/21

‘aklıla us: ‘Aklıla us gafil mabaş ki düşmen çerisi geldi. 77a/2

‘akl u idrak: ‘Akl u idraki olan Hakk’ı bilür. 54a/31

altun gümüş: Anuñ altunına gümüşine ve sayir cevahir ü la’lına eminven didi. 52b/11

anı vakt: Anı vakt içinde Belkis tahtını nazaruña getürelüm didi. 51b/11, 51b/14, 51b/19, 51b/8

ârâste vü pîrâste: Arâste vü pîrâste kuşlar faşihler hüb-âvâzlar konup otururlar. 62a/8

‘aşık ma’şuk: ‘Aşıkuñ ahından maşukı agah idüp... 38b/9, 41a/20

ay u gün: Hakkı koyup ay u güne tapmaya... 36a/9

bag u bahçe: Kal’a kapısı önünde bag u bahçeler ucında gavga vü galebe var. 34b/17

bag u bustan: Bag u bustan yöresinde çayır u çemen... 44a/11, 35b/11

bâğ u büstân u gül-istân: Bu ‘âlî köşkün vaşfı bâğ u büstân u gül-istândur. 62a/3

baht u ‘izz: Baht u ‘izzden olmaya ol ta ki dur. 34a/3

bar u büngah: Otaklar çadırlar tutulmuş bar u büngahlar inmiş. 40b/2, 40b/6, 34a/6, 34a/18

bebr ü peleng: Rüstem anı görüp bebr ü pelengleyin añrayup... 56b/5

bi-hadd ü bi-şümar: Eger-çi piş-keşlerüm bi-hadd ü bi-şümar-ıdı. 7b/11

bülbül ü dürrac: Bülbül ü dürrac feryadından... cigerler çak olur. 35a/7

can u dil: Can u dilden emrine ferman hizmetine yüz sürmege rıza... 36a/13

cebe vü cevşen: Bir kaç hisar eri cebe vü cevşen giyüp taşra çıkdılar. 34b/21, 35a/7

cevahir ü la’l: Anuñ altunına gümüşine ve sayir cevahir ü la’lına eminven didi. 52b/11

cinn ü can: Cinn ü can tag u rağı kapladı cümle can. 46a/31

çayır çeman: Bag u bustan yöresinde çayır u çeman...44a/11

çayır u çemen: Konduğı çayır u çemenile müvekkeli-bada hükm idüp... 48a/17

çadırılı çadırın: Yüklü yükün indürdiler çadırılı çadırın tutdılar... 44a/3

dad u imdad: Müddeti dükenmedi dad u imdada devranı tutmadı. 49a/20

derya vü ‘umman: Yir yüzü derya vü ‘umman olup sil gelüp...39a/19

deve katır: Devesi katırıyla cemi’i esbabıla nısfu’l-leyl içinde götür-sünler. 34a/6

div ü ‘afarit: Süleyman tahtınuñ şevketinden div ü ‘afaritüñ savletinden... 36a/8, 51b/18

div ü cin: Div ü cinne iltürüben rahtımı...36b/14, 49a/12, 53b/1

div ü cinni: Div ü cinni hükmüne ferman kamu... 49a/9

div ü ‘ifrit: Div ü ‘ifritler ayag üzerine kalkup... 51a/8

div ü perri: Div ü perri saf tutup itmiş ihata bu yiri. 44a/16, 44b/4, 45a/3

div ü recim: Çün ezelden oldı hasid söz deme div ü recim. 48b/1

dürr ü mercan: Malikleri elümeddür dürr ü mercan kanda var-ısa getirürler.10b/10

edeb ü erkan: Edeb ü erkan-ıla karşusunda turdılar. 37b/3

ekl ü şürb: Ademi-zaddan gayrı ekl ü şürb iden... 8b/18

el yüz: Süleyman hükm itdi ki bunlar elin yüzün yuyalar. 10a/13

envâ' ı dürlü: Aşçılar envâ'ı dürlü nefis loğmalar pişürüp... 57a/2

esb ü ester: Esb ü ester hımarları koşmışlar. 35b/12

evlü evine: Evlü evine çıkuban halk-ı Mısır Kavm-i şahı gözedürler. 44b/8

feryad u efgan: Hükm kılduğın söyleyüp feryad u efgan itdiler. 51a/10

gavga vü galebe: Leşker konacak yirde gavga vü galebe var. 34a/18

göñül göz: Bağladum göñlüm gözüm ol Halik'a. 9b/22

gussa vü cefa: Gussa vü cefası evrak-ı eşcar... gibi bi-şümar dur. 49a/17

hadd u hisab: Bu hadd u hisabı yok. 7b/17

hâl ü hatır: Görüşdiler hâl ü hatır sorışdılar. 35a/12, 57b/4, 48b/7

har u haşak: Har u haşaklarını arkamuza yükletdürüp... 48b/13, 50a/2, 9a/7

hass u 'am: Yitmiş iki millet itdi şaha alkış hass u 'am. 9a/2

haşerat muziyat: Haşerat muziyat çoklıkdir. 38b/14

hayl u haşem: Hayl u haşeme bahr u berrün içinden gelüp... 7b/17

hayme hargeh: Hayme hargeh tutılup o gice pes... 34b/1

hayme vü hargah: Bu gice...hayme vü hargahıla...götürsünler. 34a/6, 34a/19, 35b/1

Hızr u İlyas: Her seferde Hızr u İlyas şaha olup... 11b/3

hükm ü hükümet: Süleyman gibi degül dahı ziyadesin hükm ü hükümet kıla. 51a/4

hüsn ü cemal: Belkîs bir hâfûndı ki hüsn ü cemâl içinde lâ-naẓîre-yidi. 59a/16

'ıyş u 'ışret: Subħa 'ıyş u 'ışret itdiler. 55a/15

'ıfrit ü cinni: 'İfrit ü cinni hasidleri... hallerin hikayet idicek...49a/10

'ıfrit ü div: Aglaşur 'ıfrit ü div yirle gögüñ arasın tutdı gıriv. 49a/18

ihraz u ikram: İlçiyi dahı ihraz u ikram-ıla odasına göndürdi. 11b/4

ihsan u fazilet: Beglere kullug itmek ihsan u faziletten hali degüldür. 10b/8

ihsan u letafet: İtdügi ihsan u letafetinden... ta'bir itdi. 36a/12

ins ü can: Şeh Süleyman ki ol emir-i ins ü can... 53b/14

'ızzet ü ikram: 'İzzet ü ikram-ıla ilçi göndürdiler. 11a/21

'ızzet ü istiķbâl: 'İzzet ü istiķbâl için...üç ķademesin aşığa indi. 57b/2

kal u kil: Key salah-ı şer'e itme kal u kil. 54a/26

katar u mehar: Katar u meharlar çekilmiş. 34b/21, 35b/16

katar u mehar u otag: Katar u mehar u otagıla... Seba şehrine getürmişler. 35b/16

kin ü kibr: Ba'zı şehvet şöhreti vü kin ü kibr... 53b/12

kös ü nefir: Kös ü nefir çaldurup kere-nay ötdürüp... 37a/10

köşk ü taħt: Anuñ mänenđi köşk ü taħtı hiç bir pâdişah görmiş degüldür. 60a/6

kur u hacil: Şeyatin zürriyatı kur u hacil oldılar. 52a/16

küfr cürm: Ba'zı gaybet küfr cürm ider kibr. 53b/12

küfr ü şirk: Küfr ü şirkden el yuyup... 11a/9, 36b/31

la'l u cevahir: La'l u cevahir getürdüğine utandı. 11a/12, 11a/16, 37a/12

la'l i mercan: Ol ķubbenüñ üstinde... la'l i mercân-ıla zînet itmiş. 60a/4

la'l u yakut: Gah deñizler dibinden la'l u yakut mercan devşürdür. 48b/11

lezîz ü şirîn: Lezîz ü şirîn ter birle dükkânların zeyn itmişler. 57a/3

maĥbub u matlub: Maĥbub u matlubsen talib raĥıb-iken dimez midüñ? 11b/18

maĥbübe vü ‘âbide: Bir maĥbübe vü ‘âbide dür. 58/12

maĥbübe vü maṭlübe: Biñden ziyâde ola ki maĥbübe vü maṭlübe. 58b/12

merd ü merdan: Merd ü merdanlar pulad kürsilerde diz çöküp... 45a/16

melul u mahzun: Melul u mahzun nazarına karṣu oturur. 9a/13

merġübe vü zahide: Gördi ki bir merġübe vü zâhidedür. 58a/12

milk ü mal: Dahı ne ferman iderseñ milk ü mal. 10b/4, 9b/26, 9b/28

milki raht: Milki rahtuñdan çün-ki subhhaber vire. 34a/10

misk ü ‘anber: Ol degirmende dâymâ misk ü ‘anber öġütüridi. 60a/4, 60a/5

muhalif ü münafi: Bu hod peygamberlıġa muhalif ü münafidür. 53a/4

mur u mar: İns ü cinn ve raᥫᥫ u tayr ve mur u mar. 48b/5

muti’ ü ferman-ber: İns ü cinn hükmüne muti’ ü ferman-berdür. 7b/8

müşġ ü ‘anber: Müşġ ü ‘anberden topraġı var. 62a/4

nam u nişan: Mısr şehrinden nam u nişan yok. 35b/10

naks u zeval: Güneş... yir altına girüp naks u zevalda bulunur. 49b/6

nâz ü şive: Nâz ü şiveyle fuᥫ’âi bardaġların aġıza alup... 57a/ 5

nemaz niyaz: Süleyman nemazdan niyazdan farig oldı. 37b/1, 42a/13

nesrin ü semen: Baġ u bustan yöresinde çayır u çemen nesrin ü semen... 44a/11

otaklar çadırlar: Otaklar çadırlar tutulmuş bar u büngahlar inmiş. 40b/2,43a/20

otag çadır: Otag çadırı-y-ıla... nısfu’l-leyl içinde ġötürsünler. 34a/6

piş ü pes: Hayme hargeh tutulup o gice pes... 10a/49b, 34b/1b

raht u baht: Dil-ber tac u tahtıla raht u bahtı-y-ıla tabl u ‘alemiyle... 38a/3, 8a/10, 44b/4

raᥫᥫ u tayr ve mur u mar: Raᥫᥫ u tayr ve mur u mar...ne ki var. 48b/5

şaff u âlây: Ceng yirine varup şaff u âlây düzeler. 55b/4, 55b/21, 56a/15

sag u esen: İlçinüñ Seba memleketine sag u esen varduğundan... 37b/4

serv-kadd u lale-hadd: Serv-kadd u lale-hadd ü münteha... 36b/19

sim ü zer: Kasıduñ geldi getürdi sim ü zer. 36b/18

şad u handan: Handan ve şeyatin zürriyatı kur u hacil oldılar. 52a/15

şekk ü şübhe: Şekk ü şübheden ve inkârdan el çeküp müselmân oldı. 59b/10

tabl u ‘alem: Tabl u ‘alemile hayl u haşemile konduğı... 48a/17, 50b/3, 51a/1

tacı taht: Tac ı tahtuñdan milki rahtuñdan...haber vire. 34a/10, 38a/10, 44b/4

tag u rag: Tag u ragı kapladı cümle can. 46a/31b

talib ragıb: Sen talib ragıb-iken dimez midüñ? 11b/18

tig u teber: Oldı yir gök arası tig u teber. 37a/7

tir ü keman: Tir ü kemân ellerine alup... 56a/2, 56b/19, 45a/15

top tüfeng ü zenberek: Altıncı kulle dıvleri top tüfeng ü zenberek atıcılarıñ... 55b/20

vüzera ümera: Sağında solında vüzera ümera... 37a/12, 37b/17

yakut u güher: ‘Arza kıldı la’l u yakut u güher. 36b/18

yar ı can: Pes perişan-dil olup ol yarı can. 44b/5

yiri yurt: Belkis’a kondukları yiri yurt-ıla götürtmış... 43b/2

zevk u safa: Anuñ zevk u safası vefası... na-payidardur. 49a/16

4.2.3. Karşıt Anlamlı Adın Tekrarıyla Kurulu İkilemeler

‘akıl u divane: Çün-ki geldi ‘akıl u divane halk. 46a/29

‘akıl u na-dan: ‘Akıl u na-dan ‘aciz hem kimi. 54a/35

‘arş u ferş: ‘Arş u ferşi kayım iden halık ol... 36a/4

bahr u ber: Bahr u berde ne ki var biñ bir ümem. 49a/8

berna vü pir: Sağ taraf insan turur berna vü pir. 46a/30

cinn ü ins: Cinn ü insi bende güden ta'ife... 54a/23

cism ü can: Mevt odına 'akıbet cism ü canın yaksa gerek... 50a/21

gice gündüz: Gice gündüz nevbet tutup bekler-idi. 57b/8, 49a/16b, 49b/11

ins ü cin: Emr itdi ki ins ü cin melikleri... 45a/8, 58a/9, 59b/18

ins ü cinni: İns ü cinni ü rahş u tayr u mur u mar... 48b/5b, 50a/6, 50a/14, 50b/17

ins ü cinn ü vahş: İns ü cinn ü vahş-ıla tuydı tuyur-ıla hevam. 9a/1

köy kend: Köy kend ararken... 43a/1

megarib ü meşarika: Megarib ü meşarika bir günde geçerler. 46b/18, 47a/20

mest ü ayık: Mest ü ayık turdı şadu yirine. 46b/32

meşarık u megarib: Vücutın götürmeg-ile meşarık u megarib geçicidür. 51b/17, 51b/14

öñden ü soña: Hakk'ı bilen Hak'dan ayru olmaz öñden ü soña. 52a/5

piş ü kem: Emrine me'mur olupdur piş ü kem. 49a/8

ruzi şeb: Kulluk itdürürdi ruzi şeb müdam. 8b/3

sag sol: La'l u cevahirle tonatdılar sagında solunda vüzera ümera... 37a/12

şolında vü şağında: Solında vü şağında han u hanzâdeler kızları ayagın tırmuşlar. 61a/19

subh u şam: Hizmetiñe yüz sürüben subh u şam... 10a/47

yaz kış: Yazda ve kışda la-cirem sovuk olur. 38a/21

yir gök: Toldı yir gök arası tig u teber. 37a/7, 36a/2, 77a/13

zahir ü batın: Erkan-ı saltanat cemi'i zahir ü batın gördiler. 52a/14

5. Sonuç

Eski Anadolu Türkçesi özelliklerini taşıyan *Süleymânnâme* ciltlerinde, Türkçe kelimeler yanında eş anlamlı veya yakın anlamlı, karşıt anlamlı Arapça, Farsça kelimeler kullanılarak gerek ses ve gerekse anlam açısından zenginlik katarak üslûbun canlı ve akıcı olması sağlanmıştır.

Türkçede kelime köklerine getirilen ses uyumuna bağlı heceler, aynı veya benzeri sesleri taşımaktadır. Aynı sesleri taşıyan kelimeler metinde bir arada kullanıldığında bu ses zenginliği, anlamı da güçlendirmektedir. *Süleymânnâme*'de görülen iki veya ikiden fazla kelimeyle kurulu ikilemeler ile benzer seslerin yan yana gelmesiyle istenen ahenk sağlanmıştır.

Araştırmamızın konusu içinde ele alınan *Köken Bakımından İkilemeler* sınıflandırıldığında en fazla sayıda ikileme; *Arapça-Arapça İkilemelerde* olduğu tespit edilmiştir. Çalışmamıza göre:

Türkçe-Türkçe İkilemeler 25, Arapça-Türkçe İkilemeler 3, Türkçe-Farsça İkilemeler 5, Farsça-Türkçe İkilemeler 2, Arapça-Arapça İkilemeler 55, Arapça-Farsça İkilemeler 14, Farsça-Arapça İkilemeler 12, Farsça-Farsça İkilemeler 39, Arapça-Farsça-Türkçe 1 tanedir.

Anlam Bilgisi Bakımından İkilemeler ele alındığında; eserde en fazla *Eş Anlamlı veya Yakın Anlamlı Ad Tekrarıyla Kurulu İkilemeler* yer almaktadır:

Aynı Adın Tekrarıyla Kurulu İkilemeler 27, Eş Anlamlı veya Yakın Anlamlı Ad Tekrarıyla Kurulu İkilemeler 120, Karşıt Anlamlı Adın Tekrarıyla Kurulu İkilemeler 24 tanedir.

Süleymânnâme'deki akıcı, ilgi çeken, ahenkli anlatım; eserde yer alan ses ve söz tekrarları ile zengin söz varlığının sonucudur. Türkçe kelimeler yanında Arapça, Farsça kelimeler; eş anlam veya yakın anlam ve karşıt anlamı ifade etmek üzere bir arada kalıplaşmış olarak ikilemeleri teşkil etmiştir.

“HENDIADYSES IN SULEYMANNAME’S FIRDEVSÎ RUMÎ”

Abstract

This article gives a brief information about the life and the works of Firdevsî (Firdevsî-i Rûmî, Firdevsî-i Tavîl) who has lived within the ends of the 15th till the beginnings of the 16th century and the hendiadydes found in Süleymânnâme's 81st volume have been reviewed. Süleymânnâme-i Kebîr was written by Firdevsî-i Rûmî as a work of an encyclopedic nature narrating the life and tales of Prophet Soliman. In addition, this work features topics about eastern mythologies, tales of other prophets, history, wisdom, geometry, astronomy, geography and medicine. The author uses such a plain, interesting and lively fashion of expression in this work. His rich use of vocabulary facilitates the fluency in his works. The hendiadydes which take place in Süleymânnâme (vol.81) enable us to have some idea about the words and the stereotyped structures of that period.

Keywords

Firdevsî-i Rûmî, his life, his works and Süleymânnâme, hendiadyoins.

RUHSAL HASTALIKLARA DAİR BİR RİSÂLE:

SEVDÂ-YI MERÂKIYYE

Zuhal KÜLTÜRAL*

Aylin KOÇ**

ÖZET

Osmanlı döneminde hastalıkların tedavi yöntemleri üzerine hekimler tarafından ço eser meydana getirilmiştir. Bu eserler, sahip oldukları özellikleri itibarıyla tıp, ecza bilimi gibi disiplinlerin ilgi alanına girmektedir.

Osmanlı dönemi tıp yazmalarında birçok hastalığın teşhis ve tedavisine de verilmektedir. Bu hastalıklardan biri de mâlihulyâ, melankolidir. Hastalık ruhsal bir olarak algılanmış ve çeşitli yollarla tedavi edilmeye çalışılmıştır. Hekimbaşı Ha Mustafa Feyzi tarafından kaleme alınan Sevdâ-yı Merâkiyye de bu tür eserlerden bir t

Bu makale iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümü teşkil eden Giriş bölümünde eserin müellifi, nüshaları ve sevdâ-yı merâkiyye hakkında bilgi verilmiş; ikinci bölümde metin Latin harflerine aktarılmıştır. Çalışmanın sonuna terimler sözlüğü ilave edilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Osmanlı Dönemi tıp metinleri, Hayâtîzâde Mustafa Feyzi, sevdâ-yı merâkiyye, tıp terimleri.

1. Giriş

Eski tıp nazariyesine göre canlıların bütün organları dört hıttan yaratılmıştır. Hıtlar (*kan, balgam, sarı safra ve kara safra/sevdâ*) ve unsurlar (*ateş, hava, su ve toprak*) arasında sıkı bir ilişki vardır. *Ateş*, sıcak ve kuru olan *sarı safraya*; *hava*, sıcak ve yaş olan *kana*; *su*, soğuk ve yaş olan *balgama*; *toprak*, soğuk ve kuru olan *kara safraya* tekabül eder. Bu dört hıttın dengeli bir birleşimi sağlığa delalettir. Hıtlar, miktar veya kalite bakımından bozul-

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. zuhal.kultural@marmara.edu.tr

** Doç. Dr., Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. akoc@marmara.edu.tr

duğunda, denge sarsıldığından hastalık ortaya çıkar.¹ Hıtlardan birinin diğerlerinden fazla olması ise insanların mizacını belirler. Buna göre her insanda dört mizaç vardır: *demevî* (sempatik, sıcakkanlı); *sevdâvî* (melankolik, karamsar); *safravî* (öfkeli, tezcanlı) ve *balgamî* (sakin, tembel).²

Osmanlı dönemi tıp yazmalarında birçok hastalığın teşhis ve tedavisine dair bilgiler verilmektedir. Bu hastalıklardan biri de *sevdâ-yı merâkiyye*dir. Hekimbaşı Hayâtîzâde Mustafa Feyzi tarafından kaleme alınan *Sevdâ-yı Merâkiyye* risâlesinde, kara safra (sevdâ) hıltından kaynaklanan bir rahatsızlık olarak belirtilmiştir. Bu hastalık, *sevdâvî illet* olarak da adlandırılmaktadır. Karın bölgesindeki “merâk” adlı bir zardan dolayı hastalığa “merâki” sıfatı verilmiştir.

Sevdâvî hıltın çeşitleri ve sebep olduğu rahatsızlıklar, Nil Sarı'nın *Osmanlıca Tıp Yazmalarında Mâl-i Hülyâ ve Tedâvisi: XV.-XVIII. yy.* adlı doçentlik tezinde tıp metinlerindeki örnekleriyle ayrıntılı olarak incelenmiştir. Tıp metinlerinde hafakan, mâlihulyâ, yürek çarpıntısı gibi rahatsızlıklar genellikle bölümler hâlinde verilmektedir. Hayâtîzâde Mustafa Feyzi'nin risâlesi ise bu konuyu müstakil olarak ele alması bakımından önem taşımaktadır. Bu bakımdan eserin tam metninin ve söz varlığındaki tıp terimlerinin ortaya konması yararlı olacaktır düşüncesiyle bu çalışma yapılmıştır.

Çalışmada, *Sevdâ-yı Merâkiyye* risâlesinin müellifi Hayâtîzâde Mustafa Feyzi'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmiş, Süleymaniye Kütüphanesi Hamidiye Bölümünde 1025 numarada kayıtlı *Sevdâ-yı Merâkiyye* başlıklı risâle metni Latin harflerine aktarılmış ve metnin terimler sözlüğü hazırlanmıştır.

1.1. Hayâtîzâde Mustafa Feyzi'nin Hayatı ve Eserleri

Hayâtîzâde Mustafa Feyzi (ö. 1103/1692), Osmanlı tıp âlimi ve hekimbaşısıdır. Yahudi asıllı olup, İslâmiyet'i kabul etmeden önceki adı Moche Ben Raphael Abravanel'dir. Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa, onun babası

¹ Nil Sarı, *Osmanlıca Tıp Yazmalarında Mâl-i Hülyâ ve Tedâvisi: XV.-XVIII. yy.*, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Deontoloji Bilim Dalı Yayınlanmamış Doçentlik Tezi, İstanbul 1982, s. 15.

² Ali Haydar Bayat, *Tıp Tarihi*, Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği Yayınları, İstanbul 2010, s. 127.

Hayâtî'den ve diğer Yahudi hekimlerinden tıp eğitimi gördüğünü, öteki hekimler gibi şifâhânedede yetişip medreselerde ilim tahsil etmediğini, ancak bilgisiyle bütün hekimlerden üstün olduğunu, bu özelliğinden dolayı IV. Mehmed'in saltanatının ilk yıllarında Turhan Vâlide Sultan'ın dikkatini çekerek onun vasıtasıyla İslâmiyet'i kabul ettiğini ve az zamanda "etibbâ-i hâssa" arasına girdiğini belirtir. Bir müddet Süleymaniye Tıp Medresesi'nde müderrislikte bulunan Hayâtîzâde, Hekimbaşı Sâlih b. Nasrullah b. Sellûm'un vefatı üzerine 1669'da hekimbaşı olur ve kendisine ayrıca Kudüs-i şerif kadılığı pâyesi verilir. Hekimbaşılıktaki üstün başarısından dolayı "Bukrât-ı zamân, Câlînûs-ı devrân, hükemâ-yı Eflâtun-ı sâni" unvanlarıyla anılan Hayâtîzâde birçok hekim yetiştirmiştir.

Resâilü'l-müşfiye fi'l-emrâzi'l-müşkile başlıklı eseri *Hamse-i Hayâtîzâde* olarak da bilinmektedir. Eserde yer alan risâleler şunlardır: *Risâle-i İlet-i Merâkiyye*, *Risâle-i Sevdâ-yı Merâkiyye*, *Risâle-i Maraz-ı Efrençî (Frengi Risâlesi)*, *Risâle-i Emrâz-ı Pilika*, *Risâle-i Hummâ-yı Redie (Hummâ-yı Vebâiyye)*.³

1.2. Sevdâ-yı Merâkiyye

Kütüphanelerin kataloglarında *Sevdâ-yı Merâkiyye*'nin gerek müstakil gerekse *Resâilü'l-müşfiye fi'l-emrâzi'l-müşkile* hamsesinin içinde pek çok nüshası bulunmaktadır. Bu çalışmada, Süleymaniye Kütüphanesi Hamidiye Bölümünde 1025 demirbaş numarasıyla kayıtlı tam nüsha kullanılmıştır. *Sevdâ-yı Merâkiyye* hamsenin 23b-39a varakları arasında olup, harekesiz ve nesihle yazılmıştır. Ayrıca, Süleymaniye Kütüphanesi Hekimoğlu Bölümünde 573 ve Üsküdar Hacı Selim Ağa Kütüphanesinde 1733 demirbaş numaralarıyla kayıtlı nüshalardan da istifade edilmiştir.

Akıl hastalıkları konusunun ele alındığı *Sevdâ-yı Merâkiyye*, Hayâtîzâde Mustafa Feyzi'nin *Resâilü'l-müşfiye fi'l-emrâzi'l-müşkile* adlı eserinin ikinci risâlesidir. Eser, bir giriş ve yedi bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde; *ilet-i merâkiyye* ile *sevdâ-yı merâkiyye* arasındaki farklar anlatılmaktadır: İç uzuvlar sindirim görevini gereği gibi yapamamaları çeşitli hastalıkların meydana gelmesine sebep olur. Hazımda kusur ve kuv-

³ Nuran Yıldırım, "Hayâtîzâde Mustafa Feyzi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Hayal-Hilâfiyat)*, C. XVII, s. 16-17.

vet-i dâfiâ (dışarı atma gücü)'da zaaf olursa, tabiat fazlalıkları çıkarıp atamaz. Böyle olunca çeşitli hastalıklar meydana gelir ki bunlardan ikisi illet-i merâkiyye ve sevdâ-yı merâkiyyedir. Bu ikisi ayrı birer hastalıktır. Farkları şudur: Sevdâ-yı merâkiyyede hıltların yanması, illet-i merâkiyyedeki ihtiraktan ziyade olur. İlet-i merâkiyyede hastanın aklına sakatlık, karışıklık gelmez. Ama sevdâ-yı merâkiyyeye tutulanların aklına sakatlık, karışıklık gelir, zaman zaman korku ve hezeyan dahi olur. Sevdâ-yı merâkiyye ruh ve beden arasındaki ilişkinin etkili olduğu bir hastalıktır.

Risâlenin birinci, ikinci ve üçüncü bölümünde; sevdâ-yı merâkiyyenin oluşmasında etkili olan organlar, bu organlarda sevdâ (kara safra)'nın oluşmasının sebepleri ve hıltların hararetinin hafif veya şiddetli olması sonucunda ortaya çıkan rahatsızlıklar anlatılmaktadır.

Dördüncü bölümde; bu rahatsızlığın ortaya çıkış sebepleri anlatılmaktadır: Hazmı güç gıdaları tüketmek, sıkıntılı mekanlarda oturmak, hareketsizlik, sürekli okuyup yazmakla meşgul olmak ve vücuttan atılması gereken hıltların atılamaması.

Beşinci bölümde; sevdâ-yı merâkiyyenin belirtileri sıralanmaktadır: Hezeyan etmek, korkulmayacak şeylerden korkmak, kısa süre zarfında gam, keder, ferahlık, sevinç gibi değişken ruh hâlleri içinde olmak, yemeklerden sonra hazımsızlık çekmek, çok tükürmek, karın bölgesinde hararet hissi, bazı hastalarda mide ağrısı, bazen de hem mide hem de sırt ağrısı, hastanın bozuk hıltları istifrağ etmesi, mide gerilmesi, şişkinlik ve mide girişinde şiddetli ağrı, hastanın konuşma güçlüğü çekmesi veya konuşmada pelteklik, yürek bayılması, daralma, hafakan, nefes almada güçlük, başta şiddetli ağrı, kollarda güçsüzlük, uyuşukluk, karıncalanma hissi, hastanın düşmekten korkup sakinleşecek bir yer araması, heyecan gibi.

Altıncı bölümde; hastalığın tedavisi için neler gerektiği, yedinci bölümde ise tedavi için tüketilmesi faydalı olan gıdalar, çeşitli macunlar ve ilaçlar ayrıntılı olarak anlatılmıştır.

2. Metin

[23b/01] Bismillâhi'r-rahmâni'r-rahîm. Elhamdülillâhi Rabbil Âlemîn, ve's-salâvâtü ve's-selâmü [02] 'alâ seyyidinâ Muhammedin ve 'alâ âlihi ve sahbihi ecmaîn ve ba'de. [03] Bu risâleye *Sevdâ-yı Merâkiyye* tesmiye olunup [04] bir mukaddimetü'l-muarefe ve yedi fasıl üzere tertîb olundu: [05] *Fasl-ı evvel*, sevdâ-yı merâkiyyede me'ûf olan a'zâ [06] beyânındadır. *Fasl-ı sâni*, sevdâ-yı merâkiyyenüñ tevellüdi [07] beyânındadır. *Fasl-ı sâlis*, ahlât-ı muhterikanuñ tabî'atı [08] beyânındadır. *Fasl-ı râbi'*, sevdâ-yı merâkiyyenüñ esbâbi [09] beyânındadır. *Fasl-ı hâmis*, sevdâ-yı merâkiyyenüñ 'alâmetleri [10] beyânındadır. *Fasl-ı sâdis*, sevdâ-yı merâkiyyenüñ icmâlen [11] muâlecesi beyânındadır. *Fasl-ı sâbi'*, sevdâ-yı merâkiyye- [12] nüñ mufassalan muâlecesi beyânındadır.

Ma'lûm ola ki [13] *'illet-i merâkiyye ve sevdâ-yı merâkiyye*den her birileri müstakil [24a/01] maraz olduklarını risâle-i ûlâda icmâlen beyân itmiş [02] idük. Lâkin *'illet-i merâkiyye kesîrû'l-vukû'* olup sevdâ-yı [03] merâkiyye bi'n-nisbeten kalîlü'l-vücûd olmagla *'illet-i merâkiyye* [04] risâlesi takdîm olundu. Eger mâbeynlerinde olan farklar- [05] dan su'âl olunursa cevâb virilür ki sevdâ-yı [06] merâkiyyede ahlâtüñ ihtirâkı *'illet-i merâkiyyede olan* [07] ihtirâktan ziyâde olur ve *'illet-i merâkiyyede marîzuñ* [08] 'aklına ihtilâl ve teşvîş 'âriz olmaz. Ammâ sevdâ-yı [09] merâkiyyeye mübtelâ olanların 'aklına ihtilâl ve teşvîş [10] 'âriz olur, ve gâhîce havf ve hezeyân dahî târî [11] olur. Velâkin bu a'râz dâ'imî degüldür. Belki a'zâ-yı [12] bâtınıyyeden kalb ve dimâga buhâr suûd etdiginde zâhir [13] olur.

Fasl-ı evvel; sevdâ-yı merâkiyyede me'ûf olan [14] a'zâ altıdır: Evvelkisi mi'de, ikincisi 'urûk-ı mesârika, [15] üçüncüsü ciger, dördüncüsü cigerde olan tamar ki etibbâ [16] bevâb dirlere, beşincisi talak ve kurbında olan tamarlar, altıncısı [17] şiryân-ı kebîr. Fî'l-hakîka *'illet-i merâkiyyede me'ûf olan* [18] a'zâ-yı bâtınıyyenüñ ekseri sevdâ-yı merâkiyyede dahî [19] me'ûfdur. Lâkin sevdâ-yı merâkiyyede ziyâde âfet-i nefis [24b/01] talakdadur ve her marîzde zikr olunan a'zânüñ [02] cümlesi me'ûf olmak lâzım degüldür. Belki ba'zısı me'ûf [03] olmak maraz-ı mezbûr zuhûrına kâfidür.

Fasl-ı sâni; zikr [04] olunan a'zâda sevdâ-yı merâkiyye mâddesinüñ tevellüd [05] eylediginüñ keyfiyyetini etibbâ bu vechle beyân eylediler ki [06] a'zâ-yı mezbûreye evvelâ sû-i mizâc-ı hâr 'âriz olur. [07] Ba'de mürûr-ı

eyyâm ile ya'nî tedric ile marîzuñ isti'dâdına [08] ve a'zânüñ kâbiliyyetine göre müctemia olan ahlât-ı [09] fâside muhterika olup sevdâya mübeddel olur, didiler [10] ve dahı ma'lûm ola ki sevdâ-yı merâkiyye tevellüd eyledügi [11] mahall 'inde'l-mütekaddimîn üçdür: Evvelkisi nefsi-i kebed, ikincisi [12] cigerde olan bevâb didükleri tamar, üçüncüsü mi'denüñ [13] em'â tarafına giden fem-i tahtânîsidür. İmdi a'zâ-yı [14] mezbûreye sû-i mizâc-ı hâr 'ârız olmagla mültehib olur [15] ve keylûs dahı cigerde muhterik olup sevdâ hâsıl [16] olur, didiler. Ammâ müteahhirinden Senertus sevdâ-yı [17] merâkiyye tevellüd eyledügi mahall nefsi-i talakdur, didi. Zirâ [18] talak makarr-ı sevdâ olmagla ziyâde âfet talakda [19] oldugını müşâhede eyledük, didi. Eger hılt-ı sevdâvî [25a/01] çok olup tihâlûñ tahammülinden ziyâde olursa [02] tabî'at bi-izni Hâlik-hâ birazını 'urûk-ı mesârikaya ve [03] bir mikdârını bevâb didükleri tamara irsâl ider, didi. [04] Ve eger hılt-ı sevdâvî dahı ziyâde olursa cemî' [05] 'urûka kan ile maan nüfûz ider ve marîzuñ sahane- [06] sinde bir kan-ı esvede müşâbih bir kemûdet zâhir olur, [07] didi.

Âgâh olasın ki sevdâ-yı merâkiyyenüñ ekseriyyâ [08] hudûsı talakda âfet ziyâde olmasından 'ârız [09] olmasınüñ sırrını etibbâ iki vechle beyân eylediler: *Vech-i* [10] *evvel*; nefsi-i talakuñ hılt-ı aglebi sevdâ-yı muhterika ve [11] galîze olup ve sû-i mizâc-ı hârrı dahı ziyâde olmagla [12] tihâlûñ ef'âline za'f 'ârız olup sevdâ-yı merâkiyye [13] zuhûrına bâ'is olur, didiler. Husûsâ mi'dede [14] za'f ve kuvve-i hâzımede dahı noksân olıcak olursa [15] mi'dede çig balgam ve ahlât-ı galîze hâsıl olur [16] ve a'zâ-yı bâtiniyye dahı sû-i mizâc-ı hâr ziyâde olmagla [17] ahlât ziyâde muhterik olup hılt-ı sevdâvî ve galîz [18] ve lezc hâsıl olur. Sevdâ-yı merâkiyye hudûsına bâ'is [19] olur, didiler. *Vech-i sâni*; talakuñ sû-i mizâcından [25b/01] ve za'findan nâşi hılt-ı sevdâvî talak kandan [02] kemâ-yenbagî temîz idemeyüp kendüye cezbe kâdir [03] olamadığından ve cezb itdügi sûretde tihâlûñ hazmı [04] dahı sû-i mizâc-ı hâr sebebi ile nâkıs olup kemâ- [05] hüve hakkuha hazm idemedüğünden sevdâ ile gıdâlanicek [06] a'zâya gıdâsını göndermekde 'âciz olup sevdâ [07] dahı talakda terâküm idüp sû-i mizâc-ı hâr sebebi [08] ile muhterik olur, didiler ve ahlât-ı muhterika ziyâde [09] olmagla tabî'at bir mikdârını kendüden tahfif [10] için 'urûk-ı mesârikaya ve lühûm-ı gudediyyeye def [11] itmekle anlarda dahı ahlât müterâkim olup sevdâ-yı [12] merâkiyye 'ârız olmagla sebep olur, didiler. Ve dahı [13] za'f-ı mi'de sebebi ile sevdâ-yı merâkiyye hâdis [14] olmasınüñ vechini dahı etibbâ bu

güne beyân eylediler ki [15] mi'deye sû-i mizâc-ı bârid 'ârız olur. Böyle olacak [16] mi'de kemâ-yenbagî hazma kâdir olamadugundan ahlât-ı [17] galîze ve fâside hâsıl olur. Nitekim risâle-i ûlâda [18] beyân olunmuş idi. Maraz-ı mezbûr hudûsına sebep olur, [19] didiler.

Fasl-ı sâlis; ahlât-ı muhterikanuñ tabî'atında [26a/01] etibbâ ihtilâf eylediler. Ba'zılar ahlât muharrik oldukdan [02] soñra harâret zâyil olur, ahlât-ı muhterika bârid [03] yâbis kalur, didiler. Ammâ Plattor (Platter) nâm tabîb ahlât-ı [04] muhterikada harâretten mâ-'adâ bir mikdâr semmiyyet dahı [05] isbât eyleyüp didi ki eger â'za-yı bâtiniyyede müctemia [06] olan ahlât-ı muhterikada harâret olmayaydı [07] 'alîl gâhîce hiddetli harâret müşâhede eylemez idi. [08] Ve eger bir mikdâr semmiyyet dahı olmayaydı suûd iden [09] ebhireden dimâg müteezzî olmayup 'alîlün 'aklı dâyimâ [10] sahîh olmak lâzım gelür idi ve maa-hazâ sevdâ-yı merâkiyyeye [11] sebep olan ahlâtıñ ihtirâkı ziyâde kavî degüldür. [12] Zîrâ 'alilde hezeyân havf ile maandur. Ve eger ihtirâk [13] ziyâde şedîd olursa sevdâ-yı merâkiyye-i mâniyyeye [14] ya'nî cünûna intikâl etmesinde mütekaddimîn ve müteahhirînün [15] ittifâkları isbât-ı müddeâya delîl-i kavîdür, didiler. Ve [16] cünûna sebep olan ahlâtıñ şiddet-i ihtirâkını marîz- [17] den havfuñ külliyyet ile zâyil olmasından istidlâl [18] eyledi. Ammâ Senertus hekîm tabîb-i mesfûruñ delîlini [19] iki vech ile men' eyleyüp ahlât-ı muhterikanuñ tabî'atı [26b/01] bârid-yâbis olup ve semmiyyet dahı olmamasına zâhib [02] oldu. *Vech-i evvel*; 'alîle cüşâ-yı hâmız 'ârız olmak [03] ve kayy eyledüğünde balgam-ı hâmız zâhir olmak ahlâtıñ bârid [04] olmasına delâlet ider, didi. *Vech-i sâni*; sevdâ-yı [05] merâkiyyede 'ârız olan ihtilâl-i 'akl ve hezeyân ahlât-ı [06] muhterikadan dimâga ebhire-i galîze ve esved suûd [07] idüp rûh-ı nefsanî ve hayvâniyyeye küdüret îrâs [08] eylesin-den lâzım gelür. Ne an ki tabîb-i mezkûr didiği [09] gibi ahlât-ı muhterikada semmiyyet olduğundan degüldür, [10] didi. Ve'l-hâsıl eger sû-i mizâc mi'dede ve cigerde [11] ve talakda maan olur ise sevdâ-yı merâkiyyenün [12] ziyâde şedîd olmasına delâlet ider. Zîrâ kebed ve [13] tihâlde sû-i mizâc-ı hâr ve mi'dede sû-i mizâc-ı bârid [14] olursa mi'dede çig ahlât hâsıl olur. [15] Ciger dahı hâsıl olan ahlât-ı fücceyi kable'l-hazm [16] kendüye cezb ider. Lâkin kebed evvelâ gidânıñ mâyillisini [17] ve rakîkini cezb ider. Ba'de bir mikdâr galîzini cezb [18] ider. Ammâ gidânıñ rakîkinden ziyâde rakîk olanı buhâr [19] olur ve bir mikdâr galîz olanı sû-i mizâc-ı hâr sebebi [27a/01] ile tuzlu hâdd-i hılt olur. Ve eger buhâr dimâga [02] suûd

iderse nezle olur ve eger cümle bedene münteşir [03] olursa veca‘-ı münkalib ‘ârız olur. Ya‘nî bir taraftan [04] taraf-ı âhire nakl edici veca‘ hâsıl olur. Veyâhûd [05] ‘ırk îrâs eyler. Ammâ kebedûn soñra cezb eylediği hılt-ı [06] galîz ‘urûk-ı mesârikaya ve lühûm-ı gudediyyeye mürûr [07] itdüğünde dahı ziyâde gılzet ider. Ve lüzûceti dahı [08] olmagla mahalline yapışur, çeker. Ve asıl olanı dahı [09] sû-i mizâc-ı hâr sebebi ile muhterik olur. Zikr olunan [10] a‘zâda sütte îrâs itmekle sevdâ-yı merâkiyye zuhûrına [11] bâ‘is olur. Ve eger a‘zâ-yı bâtıniyyede müstakırr olan [12] hılt-ı sevdâviyi talak kendüye cezb ider ise [13] nefis-i talakda olan sû-i mizâc-ı hâr sebebi ile maraz-ı [14] mezbûr zuhûrına sâyir esbâbdan ziyâde kavî olur, [15] didiler. Tenebbüh; sevdâ-yı merâkiyyeye müstaid olanları [16] beyân ider. Ma‘lûm ola ki bu ‘illete tabî‘atı kabz üzere [17] olanların isti‘dâdı olmayanlardan ziyâdedür. Kabz [18] üzere olanlar rıfkla telyîn itmek lâzımdur. Ve yigirmi [19] yaşını mütecâviz olanlar olmayanlardan ziyâde müstaidlerdür. [27b/01] Zîrâ yigirmi sinninûn mâ-fevkinde ‘akl ziyâde olmagla [02] infî‘âlât-ı nefsâniyye ziyâde olur ve rutûbet-i asliyye- [03] ye dahı noksân ‘ârız olmagla ‘illet-i mezbûre ‘ârız [04] olmagla isti‘dâd ziyâde olur. Ammâ yigirmi sinninûn [05] mâ-dûnında ‘akla noksân olmagla gumûm hümûm ziyâde [06] olmaz ve et‘ime-i galîze dahı tenâvül olunursa harâret-i [07] garîziyye ziyâde olup ve hareketde ifrât etmekle [08] tabî‘atuñ hazmı gâlib olur, mâdde-i sevdâ-yı merâkiyye münhall [09] olur, didiler.

Fasl-ı râbi‘; sevdâ-yı merâkiyyenûn esbâbı [10] yididür: Evvelkisi ekseriyyâ batîü’l-hazm ve galîz ve lezc olan [11] agdiye isti‘mâl etmedin ‘ârız olur. Meselâ lühûmdan [12] lahm-ı bakar ve geyik ve ceyran ve karaca geyik etleri gibi ve semek [13] envândan mutlak tatlu su balıkları ve denizûn iri [14] balıkları, ve tuzlu balıklar ve tuzlu etler gibi ve su [15] kuşları eti gibi ve sebz ve etden lahana ve bâdincân ve mercûmek [16] gibi ve katı bişmiş yımırta gibi ve miyâh-ı galîze içmek gibi. [17] İkincisi hevâsı sakîl olan emkinede sâkin olmakdur. [18] Üçüncüsü harekât-ı ‘anîfedür. Dördüncüsü ‘adem-i harekâtdur. [19] Beşincisi dâyimâ ders ve ketebe-i ifrât üzere şugl etmekdür. [28a/01] Altıncısı istifrâğı lâzım olan ahlâtuñ ihtibâsıdır. [02] Dem-i hayz, dem-i bevâsîr gibi. Yedincisi gam ve gussadır. [03] Ya‘nî dâyimâ fikr ve gam üzere olmakdur.

Fasl-ı hâmis; [04] sevdâ-yı merâkiyyenûn ‘alâmetleri on altıdur: Evvelkisi [05] hummâsuz hezeyân etmekdür. İkincisi havf olunmayıcak eşyâdan [06] havf etmekdür. Üçüncüsü münkalibü’l-ahvâl olmakdur. Ya‘nî [07]

zamân-ı kalilde gam ve gussa ve ferah ve sürûr 'ârız olmakdur. [08] Dördüncüsü ba'de't-ta'âm hazmda 'usret vâki' olmakdur. [09] Beşincisi çok tükürmekdür. Altıncısı cüşâ-yı hâmız 'ârız [10] olmakdur. Yidincisi a'zâ-yı bâtınıyye etrâfında harâret [11] müşâhede olunmakdur. Sekizincisi ba'zı merzâda veca'-ı [12] mi'de olmakdur. Tokuzuncusu ba'zı merzâda veca'-ı [13] mi'de ile maan arka agrısı, ve mi'denüñ hazmı [14] 'alâ-mâ-yenbagî oldukda a'râz sâkin olur. Eger hazm [15] dürüst olmaz ise ba'de't-ta'âm a'râz yine 'avdet [16] ider. Onuncusu 'alîl çig balgam, çig ta'âm kayy etmekdür [17] ve gâhîce bunlar ile ekşi ve acı hilt-ı fâside kayy [18] etmekdür. On birincisi mi'de gerilmesi ve fem-i mi'dede [19] veca' müşâhede etmekdür ve gâhîce fem-i mi'dede veca'-ı [28b/01] şedîd olmakdur. Bu cümleñüñ esbâbı mi'deye ebhire [02] ve rih suûd etmedendür. On ikincisi 'alîl nutka kâdir [03] olamamakdur ve olduğı takdîrce lisânına rekâket 'ârız [04] olmakdur. Sebebi bogazdan lisânun a'sâbına ebhire-i [05] hâmıza suûd idüp humûzâtı ve kabzı ile a'sâbuñ [06] hareketine mânî olmakdandır. On üçüncüsü yürek bayılması [07] ve tarkınlık ve hafakân 'ârız olmakdur. Sebebi yürece [08] ebhire ve riyâh suûd etmedendür. On dördüncüsü 'usret-i [09] nefes 'ârız olmakdur. Sebebi hicâb-ı hâcize ve ak cigere [10] ebhire ve riyâh suûd etmedendür. On beşincisi başda [11] veca'-ı şedîd olmakdur. Sebebi ebhire ve riyâh şebekeye [12] suûd etmedendür. Ve gâhîce sudâ' bir mertebe şedîd [13] olur ki marîz başını iki şakk oldı zann ider. [14] On altıncısı marîz kollarında hader ve bürüdet müşâhede [15] etmekdür. Gûyâ karınca yürür zann ider ve düşmekden havf [16] eyleyüp sâkin olıcak yir arar ve yürek taralması ve havf [17] ve hezeyân 'ârız olur. Bu cümleñüñ esbâbı oñurga [18] iligi ki etibbâ nuhâ' dirler. Anuñ gâh sol ve gâh sag [19] tarafına ebhire ve riyâh suûd etmesinden 'ârız [29a/01] olur. Ve eger 'alîle 'ırk-ı bârid 'ârız olur ise tabî'at [02] harâret-i garîziyyeye i'ânet etmekle ebhire ve riyâh münhall olup [03] sahane-i 'alîl hâl-i sıhhatine 'avdet ider ve a'râzdan [04] kerb ve falk nâkis olup 'alîlün 'aklı dürüst olur. [05] Gûyâ marîzde aslâ 'illet olmamak zann olunur. [06] Ammâ a'râzdan havf bâkî kalur. 'Alîl sar'a ve sekte [07] 'ârız olması vehmine düşüp yine nevbetüñ zuhûrına [08] bâ'is olur. Hâsıl-ı kelâm a'zâ-yı bâtınıyye me'ûf olmagla [09] müctemia olan ahlât-ı muhterikadan ebhire-i sevdâvîyye [10] suûd ider. Eger dimâga suûd iderse hezeyân ve [11] sihr îrâs eyler ve uyuduğı takdîrce korkunç düşler [12] görür. Ve eger yürece suûd iderse havf îrâs ider. [13] Eger buhâr şerâyîn tarîkinden kalbe suûd iderse bir mertebe [14] yürek sıkılması ve

hafakân ‘ârız olur ki ‘alîl [15] hayâtdan me’yûs olur ve eger kulaguñ a’sâbına suûd [16] iderse tanîn-i ‘azîm vâki’ olur. Hattâ ‘alîl çañ sadâsı [17] ve nehr-i ‘azîm çağıldısı müşâhede eder ve eger tabakât-ı [18] ‘ayna suûd ederse küdüret-i buhâr sebebiyle göz [19] kararması ‘ârız olur. Ve eger ecfân-ı ‘ayna suûd [29b/01] iderse gözlerinin kapaklarını açmak murâd eylese [02] ağır olur ve açmakda zahmet çeker ve dahı ma’lûm ola ki [03] dimâga suûd iden ebhirenûñ mahallinde etibbâ ihtilâf [04] eylediler. Ba’zılar fem-i mi‘deden suûdına zâhib oldılar. [05] Ammâ hekîm Senertus talaga ittisâli ziyâde olan [06] a’zâdan suûd etmesine zâhib olup didi ki [07] bevâb didükleri tamardan ve etrâf-ı tihâlde olan şiryân-ı [08] kebîrden ve bunlaruñ vasıtasıyla olan şerâyîn-i [09] verîdden buhâr suûd etdüğünü müşâhede eyledük, [10] didi. Ammâ fem-i mi‘deden suûdına zâhib olanları [11] dahı inkâr etmem, didi. Âgâh olasın ki bu ‘illetüñ a’râzı [12] bir hâl üzere degüldür. Gâhî sâkin olur ve gâhîce [13] sebab-i bâdîsüz yine zuhûr ider. Münâvebe sûretinde [14] gelür. Husûsâ sebab-i bâdî dahı munzam ola. Meselâ [15] gam ve gussa ve havf ve gazab ve kesret-i şürb-i hamr ve [16] müvellid-i riyâh olan agdiye tenâvül etmek gibi ve tuhme [17] marazı ‘ârız olmak gibi bu sûretlerde ‘ale’l-fevr fem-i [18] marîze yübüset ‘ârız olur. ‘İllet-i mezbûre yine [19] ‘avdet eyler. Hâsıl-ı kelâm bu marazda zikr olunan [30a/01] a’râzuñ hareket ve sükûnı a’zâ-yı batıniyyeden suûd [02] iden ebhire ve riyâhuñ killet ve kesretine ve kuvvet ve za’fına [03] tâbidür. Ebhire ve riyâh münhall oldukda a’râz dahı [04] sâkin olur. Buhâr-ı cedîd suûd etmedikçe zuhûr eylemez. [05] Eger dimâga ve sâir a’zâyâ suûd eden ebhire çok [06] olursa a’râz kavî olur ve geç münhall olur. Ve eger [07] az olursa a’râz dahı serîan zâyil olur. İmdi [08] bu zikr olunan ‘alâmetlerüñ ve a’râzuñ cümlesi bir marazda [09] cem’ olması lâzım degüldür. Ba’zı alâyim ile ‘alilde havf [10] ve hezeyân bulunmak sevdâ-yı merâkiyye teşhîsine kâfidür. [11] Mukaddimetü’l-muarefe bu marazuñ asıl maddesi ikidür: Evvelkisi [12] a’zâ-yı batıniyyeye sû-i mizâc-ı muhtelif ‘ârız olmakdur. [13] İkincisi sû-i mizâc sebebi ile a’zâ-yı batıniyyede ahlât-ı [14] muhterika ve galîze ve yâbise müctemia olmakdur. Pes imdi [15] böyle olıcak ‘ilâc gâyetü’l-gâye güçdür. Zîrâ bu maraza [16] muâlece ezdâd-ı cem’ ve sû-i mizâc-ı muhtelifi rıfıkla [17] ta’dîl etmekden ibârettür. Meselâ mi‘dede olan sû-i [18] mizâc-ı bârid edviye-i hârre iktizâ ider ve cigerde [19] olan sû-i mizâc-ı hâr edviye-i bâride iktizâ ider. [30b/01] Ve ahlât-ı yâbise ve galîze edviye-i mürtba ve mukattaa [02] iktizâ eder. Ve eger edviye-i mürtba viriliyorsa mâhiyyet-i

[03] fazliyye dahı ziyâde olup marazuñ iştîdâdına [04] bâ'is olur. Zîrâ bu maraz ashâbınuñ ekseri dâyimâ [05] tükürmege mübtelâ olmaları ile etibbâ bu maraza sebeb [06] olan ahlât-ı yâbise ve galîze ile maan mâiyyet isbât [07] eylediler. Ve eger sevdâ-yı merâkiyyeye sebeb olan ahlâta [08] hılt-ı safravî karışur ise ihtirâk dahı ziyâde [09] olup sevdâ-yı merâkiyye cünûna intikâl ider, didiler. [10] İntikâl etmesinüñ 'alâmeti budur ki marîz havf-nâk [11] ve gam-nâk iken gazab ile sürûr ve cesâret 'ârız [12] olur, didiler. Ve eger ahlât-ı muhterikadan suûd [13] iden ebhirede bir keyfiyyet-i redîe vâki' olur ise [14] dimâga suûd itdükde ledgâ ile sar'a îrâs eyler. [15] Ve bu 'illet emrâz-ı müzmineden olmagla dimâga za'f [16] târî olmadın nâşî nefsi dimâgda çig ahlât-ı balgamî [17] müctemia olup dimâgda südde hâsıl olmagla sekte [18] zuhûrına bâ'is olur, didiler.

Fasl-ı sâdis; sevdâ-yı [19] merâkiyyenüñ kânûn üzere icmâlen muâlecesi beyânındadır. [31a/01] Ma'lûm ola ki bu marazda a'zâ-yı batıniyyede sû-i mizâc-ı [02] hâr sebebi ile müctemia olan ahlât-ı muhterika ve yâbise [03] ve galîzeden dimâga ve yürege buhâr suûd etmeden [04] 'alîle a'râz-ı redîe 'ârız olur, idi. Nitekim beyân [05] olındı. İmdi evvelâ bu 'illetde zâhir olan a'râzı [06] teskîn etmek lâzımdur. Egerçi kim kuvvâ-yı marîz kavî olduğu [07] takdîrce bilâ-muâlece a'râz sâkin olmak dahı vâki' [08] olur. Velâkin a'zâ-yı batıniyyede müctemia olan ahlât-ı [09] fâside çok zaman müstakırr olmamak için ve tekrâr buhâr [10] suûd etmemek için ahlât-ı galîzeyi rıfkla telyîn [11] ve rakîkini idrâr ile tenkîh etmek lâzımdur. İmdi [12] böyle olıcak bu marazuñ tedbîrinde dört şarta riâyet [13] lâzımdur. Evvelkisi ahlât-ı yâbise ve galîzenüñ yübûsetini [14] edviye-i mürtiba ile tertîb ve galîzini edviye-i mukattaa [15] ile taktî' etmeğdür. İkincisi mesdûd olan mecrâları edviye-i [16] müfettiha ile teftîh ve terkîk itmeğdür. Üçüncüsü ahlât-ı fâside [17] tevlîd idici agdiyeyi terk etmeğdür. Dördüncüsü kalb [18] ve dimâga kuvvet virici edviye isti'mâl etmek gereğdür. [19] Tekrâr buhâr suûd eylemeye.

Fasl-ı sâbi'; sevdâ-yı merâkiyyenüñ [31b/01] tafsilên muâlecesi beyânındadır: Ma'lûm ola ki bu [02] marazda dâyimâ tabî'atı mümkün olduğu mertebe rıfkla telyîn [03] etmek lâzımdur. Zîrâ evvelâ bedeni rıfkla telyîn etmedükçe [04] muâlece te'sîr eylemez. İmdi böyle olıcak bu 'illetde müşhil-i [05] kavî virmek iki vechile câiz degüldür. *Vech-i evvel*; [06] müşhil kavî olduğu takdîrce tahrîk mevâd etmekle [07] hummâ hudûsına bâ'is olur. *Vech-i sâni'*; iştîdâd-ı maraza [08] sebeb olur. Zîrâ mecrâ-yı ûlâda mi'de

ve em'â ve 'urûk-ı [09] mesârikadur. Bu a'zâda ahlât-ı fâside müctemia [10] olmagla mecrâlar mesdûd olmuşdur. Müshil-i kavî verildiği [11] sûretde ahlât-ı fâsideyi a'mâk-ı bedenden 'unf ile [12] cezb idüp zikr olunan mecrâlarda ahlât-ı fâside [13] ziyâde irkilmesine sebep olur ve südde dahı ziyâde [14] olup ahlâtıñ çıkması dahı 'asır olur, ve [15] çıkdığı takdîrce ahlât-ı fâside ile ceyyide maan [16] çıkmak ile kuvvâya za'f îrâs idüp marazuñ iştidâdına [17] belki 'alîlûñ helâkine bâ'is olur. Pes imdi [18] evvelâ bu ihtikânı etmek lâzım. Sıfatı budur: Asıl hatmî [19] hurdelenmiş ola, altı dirhem, tâze döğülmiş besfâyic [32a/01] altı dirhem, ebe gümece, yapışkan, hatmî yaprağı, benefşe [02] yaprağı, yir feslegeni her birinden birer kabza, pâpadya çiçeği [03] yarım kabza, tatlu erik on beş dâne, ma'cûn-ı diyâkâtlikon [04] on dirhem, ayâric-i faykarâ terkîbinden iki dirhem, müshil [05] sükkeri gülbeşeker otuz dirhem, benefşe, pâpadya yağlarından [06] on beş dirhem, mikdâr-ı kifâye suyla tabh olunduktan [07] soñra yüz elli dirhem alup âdet üzere ihtikân [08] eyleyeler ve eger marîzuñ kuvvâsı müsâid ise veyâhûd [09] cigerinde sû-i mizâc-ı hâr ziyâde ise cigeri [10] tervîh içün ve muâlecenüñ tenfizi içün koldan ciger tama- [11] rından kırk veyâ elli dirhem kan alalar ve eger 'illet talakda [12] olup kuvvâ-yı 'alîl müsâid ise sol kolından talak [13] tamarından kırk veyâ elli dirhem kan alalar. Ve bir iki gün [14] istirahatden soñra iktizâ iderse mak'ada dört [15] sülük urmak bu marazda sihr makûlesidür. Ve eger [16] sevdâ-yı merâkiyye ihtibâs-ı dem-i bevâsir sebebi ile [17] hâdis olmuş ise bâlâda zikr olunan gibi koldan [18] kan alınduktan soñra mak'ada sülük urmak vâcibdür. [19] Ve eger sülük mümkün olmaz ise sâfin tamarından [32b/01] minvâl-i mezkûr üzere fasd ideler. Ve eger sevdâ-yı [02] merâkiyye ihtibâs-ı dem-i hayz sebebi ile 'ârız olmuş [03] ise hukne-i mezbûr ile ihtikândan soñra ve dem-i [04] hayzdan pâk olup dört beş gün mürûrından soñra [05] koldan elli veyâ altmış dirhem kan alalar. Ba'dü'l-istirâhat [06] munzicât ve müfettihât isti'mâl ideler. Ve üç dört [07] günde bir ihtikân-ı mezbûrî i'âde etdükten soñra dem-i hayz [08] cârî olmaya altı yedi gün kalarak ayakdan sâfin [09] tamarından dahı altmış veyâ yetmiş dirhem kan alalar. Ve eger sevdâ-yı [10] merâkiyye mi'denüñ za'f-ı hâzimesi sebebi ile târî [11] oldu ise ba'dü'l ihtikân ve'l-fasd rıfka mukayyi' [12] virmek müshil virmekden evlâdur. Zîrâ kable'l-mukayyi' müshil [13] virilürse mi'dede hâsil olan ahlât-ı galîze-i lezceyi [14] a'zâ-yı bâtîniyyeye indürüp süddeleri ziyâde etmekle [15] iştidâd-ı maraza bâ'is olur. Ammâ mukayyiden soñra [16] virilürse mahzûr-ı mezbûr

ber-taraf olur. Mukayyi'-i hafifün [17] sıfatı budur: Turb köki 'usâresinden kırk dirhem, [18] sikencübîn otuz dirhem, fâtirden ziyâdece harâreti [19] var iken defâten içeler. Ve eger bunuñla kayy idemez ise [33a/01] zikr olunan terkibe iki dirhem asârûn-ı sahîh zamm idüp [02] yigirmi dört sâ'at nak' olıduktan soñra minvâl-i mezkûr [03] üzere defâten içile. Ba'de ahlâtun inzâcına mübâşeret [04] ideler. Zîrâ kable'n-nazc ahlât-ı fâside sühûletle [05] ihrâc olunmaz. Ammâ ba'de'l-nazc sühûletle çıkmaga kâbiliyet [06] gelür. Pes imdi böyle olıcak ahlât-ı galîzeyi [07] terkik ve lezc olanını edviye-i mukattaa ile taktî' ve mecrâ- [08] ları edviye-i müfettiha ile teftîh etmek lâzımdur. Velâkin [09] terkik ve taktî' ve teftîh için virilen devâlarda harâret [10] ve yübüset olmak lâzımdur. Lâkin harâret ziyâde olur ise [11] marazuñ iştidâdına bâ'is olur. Zîrâ bu marazuñ muazzam [12] esbâbı harâret ve yübüsetdür. Ammâ terkik ve taktî' [13] ve teftîh için isti'mâl olunan devâlarda bir mikdâr [14] harâret olmak lâzımdur. Binâen-'alâ-zâlik edviye-i mukattaa [15] ve müfettiha isti'mâl olıdukdâ ta'dil için ve harâret [16] ve yübüsetün zararını def' etmek için edviye-i bârideyi [17] ratba zamm eylerler. Meselâ munzicâtdan bu matbûh zikr [18] olunan if'âlün cümlesini câmidür. Sıfatı budur: Hindibâ [19] köki, lisân-ı sevr köki, iskorzonerâ köki, tâze döğilmiş [33b/01] besfâyic, kebere kökinün kabuğı her birinden ikişer dirhem, [02] asârûn köki bir dirhem, ogul otı yaprağı, betonika [03] yaprağı, altun otı, şahtere, tâze bersiyâvşân, [04] kemâderyûs, her birilerinden yarımşar kabza, afsentîn [05] bir kabza, lisân-ı sevr ve benefşe çiçeklerinden ve ağaç kavunu [06] kabuğından ikişer dirhem, anîsûn, râziyâne her birinden [07] birer dirhem, zikr olunan eczâyı üç yüz dirhem mâ-i [08] karâhdâ tabh ve tasfiye itdükden soñra harâreti var [09] iken üç dirhem pâk sinâmeki ve üç dirhem eftimûn-ı [10] Girîdi, ve on dirhem çedirdeksüz kuş üzümü. Bu cümle- [11] yi yigirmi dört sâ'at mâ-i matbûhdâ nak' ideler. [12] Ba'de kırk dirhem misket elması 'usâresinden ve [13] tatlu olmag- için bir mikdâr şeker dahı zamm idüp bu matbûh- [14] dan kırk veyâ elli dirhem 'ale'r-rîk yidi gün mütevâliye [15] içeler. Ve eger marîz zikr olunan matbûhı isti'mâl [16] etmeden istikrâh iderse bu şerbet tabh olunup [17] otuz dirhemini iskorzonerâ suyu ile ezüp [18] yidi gün mütevâliye vireler. Sıfatı budur: Lisân-ı sevr-i [19] bostânî ve berrî 'usârelerinden yüz dirhem misket [34a/01] elması 'usâresi yüz dirhem, ogul otı 'usâre- [02] si yüz elli dirhem. Ba'de 'usâreler tabh ve tasfiye olıduktan [03] soñra mikdâr-ı kifâye şeker ile revâk kıvâmında şerbet [04] idüp is-

ti'mâl ideler. Ba'de gün aşırı evvelâ zikr [05] olunan ihtikânı eyleye. Ba'de bu şerbetden yigirmi veyâ [06] otuz dirhemini lisân-ı sevr suyu ile ezüp yidi gün [07] mütevâliye isti'mâl ideler. Sıfatı budur: Helyûn köki, [08] râziyâne köki, tâze döğülmiş besfâyic, iskorzonerâ [09] köki, hindibâ köki, her birinden sekiz dirhem, kebere köki kabuğu, [10] ılgun agacı yaprağı, her birinden dörder dirhem, ağaç [11] kavunu kabuğu iki dirhem, altun otı, hindibâ-yı bostânî, [12] tâze baldırı kara, her birinden birer kabza, eftîmûn dört [13] dirhem, anîsûn, râziyâne, her birinden birer dirhem, kavun [14] ve karpuz ve hıyâr ve kabak çekirdekleri içlerinin her [15] birinden ikişer dirhem, kuş üzümü yigirmi dirhem. Cümle eczâ [16] bir vakıyye suyla tabh olunup nısfı kalduktan sonra [17] süzilüp içine yüz dirhem misket elması 'usâresi [18] ve şâhtere ve lisân-ı sevr 'usârelerinin her birinden [19] ellişer dirhem alup tasfiye itdükten sonra mikdâr-ı kifâye [34b/01] şeker ile revâk kıvâmında şerbet idüp otuz dirhemini [02] lisân-ı sevr suyu ile ezüp 'ale'r-rîk yidi gün mütevâliye [03] içeler. Bu esnâda iki gün aşırı ihtikân-ı mezbûrî [04] ideler. Ba'de müleyyin-i hafîfi isti'mâl ideler. Sıfatı [05] budur: Amâsiyye erigi otuz dâne, tâze döğülmiş [06] besfâyic altı dirhem, yarım vakıyye mâ-i karâh ile tabh oluna, [07] sülüsânı gidüp, sülüsü kala, ba'de't-tasfiye otuz dirhem [08] gül-i mükerrer veyâhûd sirhişt ile şerbet idüp 'ale'r-rîk [09] def'aten içüp üç sâ'atden sonra ta'âma [10] mübâşeret ideler. Ba'de tekrâr munzicâtdan her kankısı [11] ihtiyâr olunursa iskorzonerâ suyu ile veyâ [12] lisân-ı sevr suyu ile yidi gün mütevâliyen içeler. [13] Ba'de bu müleyyini isti'mâl ideler. Sıfatı budur: Amâsiyye [14] erigi otuz dâne, tâze döğülmiş besfâyic on dirhem, [15] dârçîn yarım dirhem, yarım vakıyye mâ-i karâh ile tabh [16] oluna, sülüsü kala, ba'de't-tasfiye ısıcak iken pâk sinâmekî [17] ve eftîmûn-ı Giridî, her birinden üçer dirhem on iki sâ'at [18] nak' oluna. Ba'de süzüp yigirmi beş dirhem sirhişt zamm [19] idüp def'aten 'ale'r-rîk içüp üç sâ'at mürûrundan [35a/01] sonra ta'âma mübâşeret ideler. Ba'de üç gün [02] istirahatden sonra munzic-ı mezbûrî yidi gün mütevâliyen [03] içüp ba'de bu müşhili vireler. Sıfatı budur: Tâze [04] döğülmiş besfâyic altı dirhem, ağaç kavunu kabuğu iki [05] dirhem, râziyâne tohumu yarım dirhem, anîsûn yarım dirhem, kızıl [06] kuş üzümü on dirhem, yarım vakıyye mâ-i cübni ile [07] cümle eczâyı sülüsü kadarınca tabh idüp süzildükden sonra, [08] ısıcak iken bu eczâları yigirmi dört sâ'at nak' [09] ideler, üç dirhem lisân-ı sevr, ve benefşe çiçeklerinden [10] birer miskâl döğülmiş karanfil dört dâne, dârçîn sülüs [11] dirhem ba'de't-tasfiye

yigirmi beş dirhem sirhişt ile [12] hall idüp, ‘ale’r-rîk def’aten içüp üç sâ’atden [13] soñra ta’âm yiyeler. Hekîm Antona (Anton)’dan menküldür ki [14] bu şerbeti maraz-ı mezkûr için terkîb eyledüm ve nef’ini [15] müşâhe-de eyledüm diyü medh ider idi. Fi’l-hakîka [16] kendüsinden soñra gelen hükemâ tasdik eyleyüp medh [17] eylediler. Zîrâ bu şerbetden inzâc ve taktî’ ve tefîh itmek [18] ve rıfkla telyîn itmek ve sû-i mizâcları ta’dîl itmek [19] mevcûddur. Sıfatı budur: Zûfâ, ogul otı, betonika [35b/01] her birinden birer kabza lisân-ı sevr, hımel otı çiçeği, [02] altun otı, şâhtere, tâze bersiyâvşân her birinden birer [03] kabza hindibâ köki, lisân-ı sevr köki, kebere köki, [04] her birinden yigirmi dörder dirhem, pelin, ağaç kavunu kabuğı [05] her birinden onar dirhem, pâk sinâmekî ve tâze besfâyic, [06] her birinden yigirmişer dirhem, kekik otı ve hurde [07] tîbü’l-râyiha pâpadya çiçeği her birinden ikişer dirhem idhîre, [08] anîsûn, râziyâne tohımı her birinden birer dirhem çekirdeksüz [09] hurde kişniç üzümü otuz dirhem, iki vakıyye suyla [10] tabh olunup nısfı kala ba’de’t-tasfiye misket elması [11] ve gül ve mâyhôş turunc ‘usârelerinüñ her birlerinden [12] ellişer dirhem ve lisân-ı sevr ve şâhtere ‘usârelerinden [13] ba’de’t-tasfiye yüzer dirhem cümle tasfiye olınduktan [14] soñra mikdâr-ı kifâye şeker ile revâk kıvâmı virüp [15] her gün otuz dirhem’in ‘ale’r-rîk lisân-ı sevr ve [16] iskorzonerâ suyu ile isti’mâl ideler ve bu [17] muâleceler arasında istirâhat vâcibdür. Eyyâm-ı istirâhat [18] rey-i tabîbe müfevvidür ve bugünlerde müferrihât-ı mu’tedile [19] ve kalb ve dimâga kuvvet virici edviye isti’mâl [36a/01] lâzımdur. Husûsâ bu ma’cûndan Burusa kestânesi [02] mikdârı her gün ‘ale’r-rîk tenâvül eyleyüp üzerine [03] iki fincân iskorzonerâ suyu içeler. Sıfatı [04] budur: Gülbeşeker, lisân-ı sevr çiçeği hamîresi ve devâü’l-misk [05] her birinden yigirmişer dirhem, diyâsentû ma’cûnından ve fermuz [06] ma’cûnından her birinden on dirhem, meshûk incü ve zümrüd, [07] her birinden on beşer dirhem emlec ve kâbulî, her birinden beşer dâne, [08] meshûk mercân altı dirhem, ‘anber üç dirhem, misk bir dirhem, [09] panzehr-i mârî iki miskâl, altun varakı bir deste bir [10] hoşca hılt idüp tenâvül ideler. Ammâ etibbâ-yı müteahhirînüñ [11] mu’temedlerinden Senertus bu marazda bu şerbeti medh [12] ider idi. Sıfatı budur: Tâze kazınmış ve döğülmüş besfâyic [13] elli dirhem, lisân-ı sevr-i berrî ve bostânî ve ogul otı, [14] her birlerinden bir kabza, topalak, kebere köki, üç ‘usâreden [15] her birlerinden sekiz dirhem hindibâ-yı berrî ve bostânî [16] tohumlarından her birinden yigirmişer dirhem. Cümle eczâyı mikdâr-ı [17] kifâye suyla

tabh etdikden soñra nısfı kala, ba'de't-tasfiye [18] pâk sinâmekî, eftimûn-ı Giridî her birinden on altışar [19] dirhem, misket elması 'usâresi yarım vakıyye. Bu matbûh [36b/01] ısıcak iken sinâmekî, ve eftimûn, mezbûrânı yigirmi dört [02] sâ'at nak' ideler. Ba'de kifâye mikdârda şeker ile şerbet [03] idüp her sabah yigirmişer dirhemini lisân-ı sevr veyâ iskor- [04] zonerâ suyu ile ezüp içeler. Plattor nâm [05] hekîm dahı bu habbı medh ider. Sıfatı budur: Sabr iki [06] dirhem, mürr-i sâfi yarım dirhem, eftimûn bir dirhem, asârûn [07] köki ve çıntıyânâ, her birinden yarım dirhem, çadır uşağı [08] bir dirhem, mi'de-nüvâz tohumı, ve râvend-i çînî her birinden birer [09] buçuk dirhem, sünbül-i hindî, sülüs dirhem çadır uşağını [10] hall-i hamr ile ezeler. Ve cümle eczâyı pelin 'usâresi ile [11] yogurup hablar düzeler ve üç günde bir bu hablardan [12] bir dirhemün sülüsânını isti'mâl ideler. Eger amel eylemez ise [13] bir dirhem dahı câ'izdür. Fi'l-hakîka zikr olunan habbı [14] bu fakîr dahı makûl gördüm. Zîrâ talagında südde [15] olanlara ve emrâz-ı tihâle mübtelâ olanlardan çok [16] kimesneye virdüm. 'Azîm lütfın müşâhede eylediler. Ve bu [17] maraza mübtelâ olanlardan ba'zı merzânun cigerinde [18] ve 'urûk-ı mesârikalarında sû-i mizâc-ı hâr yâbis ziyâde [19] olursa esnâ-yı muâlecede on veyâ on dört gün [37a/01] mütevâliye mâ-i habbın içmek münâsibdür, velâkin hâr ola, [02] bârid olursa mi'deye muzırdur. Husûsâ zikr olunan [03] habdan tenâvül olındığı gün iki sâ'at mürûrından [04] soñra yüz dirhem mâ-i habbın içmek ziyâde münâsibdür. [05] Ve dahı bilmek gerekdür ki bu maraza mübtelâ olanların [06] ba'zısına bir mertebe ziyâde yübûset 'arız olur ki [07] zikr olunan munzicât ve rıfkla 'amel iden eşribeler [08] ve hablar te'sîr eylemez. İmdi bu sûretde munzic şerbetler [09] içildiği evkâtda üç dört günde bir risâlenün [10] evvelinde yazılan hukneyi isti'mâl ideler. Karîben [11] zikr olunan tenâvül olınmazdan bir gün mukaddem [12] ihtikân-ı mezbûrı isti'mâl idüp ertesi [13] gün habbını yiyüp üç sâ'at mürûrından soñra yüz [14] dirhem mâ-i habbın içeler. Ve dahı âgâh olası ki bu [15] 'illetde mi'de me'ûf olmagla çig ahlât müctemia olur [16] idi. Ve ahlât lezce olmagla mi'deye yapışur. [17] Ve galîze olmagla em'â tarafına gitmez. Mi'dede rih [18] hâsıl ider ve temdîd itmekle veca' îrâs ider. Nitekim [19] icmâlen beyân olınmış idi. Bu sûretde ibtidâ-yı risâlede [37b/01] tahrîr olunan mukayyi'-i hafifi virmek lâzımdur ve eger [02] te'sîr eylemez ise bir buçuk dirhem gârikûn ile on [03] iki sâ'at nak' idüp fâtirden ziyâdece harâreti [04] var iken defâten içeler. Velâkin kayyuñ şurûtına [05] riâyet ideler. Meselâ

kayy iden adamuñ sadrı [06] tar olmaya ve suâli olmaya mukaddimâ nefsu'd-dem [07] 'âriz olmuş olmaya. Ve 'usret ile kayy idici- [08] lerden dahı olmaya ve eger zikr olınan muâleceler [09] ile 'illet tenezzül eylemeyüp imtilâ-yı ahlât müşâhede [10] olunursa mukaddemâ zikr olınan râvendli şerbete [11] bir dirhem kurs olunmuş gârikûnı on iki sâ'at [12] nak' idüp defâten vireler. Ve etibbâ-yı müteahhirînüñ [13] mu'temedlerinden Sener-tus hekîm mâlihulyâ merâkı [14] beyânında yalnız afsentîn matbûhını medh ider. [15] Otuz veyâ kırk gün müdâvemet eyleseler fâide-i [16] 'azîme müşâhede iderler, didi. Lâkin fakîr [17] dahı münâsib görürüm velâkin matbûh afsentîn [18] bu eczâ ile maan tabh olunursa gâyetü'l-gâyet ma'kûl [19] görürüm. Sıfatı budur: Afsentîn ki ak pelin dimekle [38a/01] muarref-dür. Bir kabza ılgun agacı kabuğı, on beş [02] dirhem lisân-ı sevr yaprağından bir kabza ve kökinden [03] on dirhem ogul otı, altun otı, her birinden birer [04] kabza mikdâr-ı kifâye suyla tabh olunup nısfı [05] kala her sabâh 'ale'r-rîk iki fincan şeker-i kalîl ile [06] içeler ve yine tabîb-i mesfûrdan menkûldür ki bu [07] 'illetde kebere ve afsentîn kurslarını maan sahk [08] idüp ve edviye-i kalbiyyeden 'anber ma'cûnı veyâhûd [09] müferrih yâkûtı, Mısır veyâ Venedik tiryâk-ı fârûkını [10] sahk olunmuş kebere ve afsentîn kursları ile [11] hılt idüp tekrâr kurs eyleyüp iki dirhem tenâvül [12] etseler veyâhûd gâhîce tiryâk-ı fârûkdan sülüs [13] dirhemi iki dirhem gülbeşekere hılt idüp isti'mâl [14] etseler 'azîm nef'ini müşâhede iderler didi [15] ve dahı bilmek gerekdür ki zikr olınan muâleceler ile [16] 'alîl sıhhat bulmaz ise risâle-i ûlâda mufassalan [17] beyân olınan çilek edviyesine mürâcaat olunur. [18] Bilâ-noksan şartına riâyetden soñra isti'mâl [19] ideler. Zîrâ bu şerbetde ziyâde tefth ve taktî' [38b/01] olınduğundan maada sevdâyı dahı ihrâc eyler. [02] Ammâ sâ'ir edviyede bu ef'âl mevcûd olduğı [03] takdîrce çilek şerbetinden olan hassa gibi degüldür. [04] Bu marazda zâhir olan a'râza risâle-i ûlâda [05] vâki' olan a'râzuñ muâlecesi ile tedbîr olına. [06] Ve esbâb-ı sitte-i zarûriyye dahı ya'niya risâle-i [07] ûlâda tahrîr olınduğı üzere riâyet olunmak lâzımdur [08] ve dahı ma'lûm ola ki bu maraza zikr olınan tedbîrlere [09] icrâ olınduktan soñra çok zaman 'alîl a'zâ-yı [10] batıniyyeye kuvvet virici edviye isti'mâl etmek [11] gerekdür ki maraz tekrâr 'avdet eylemeye. Meselâ bu [12] ma'cûn gibi. Sıfatı budur: İncü, zümrüd, agdâ-yı mercân, [13] kil-i ermeni, cümlesi sahk olına. Ve hurde fil dişi [14] bürâdesi, her birlerinden birer miskâl, diyârudon [15] tozu, tiryâsandalos tozu, kil-i cevâriş tozu, [16] her birlerinden dörder dirhem, betonika, heyyü

fârikûn, [17] her birinden sülüs dirhem, tohm-ı râziyâne, dârçîn, sünbül-i [18] hindî, her birlerinden yarımşar dirhem, tabâşir-i Hindî, [19] her birlerinden yirmişer dirhem, ak sandal, her birinden birer [39a/01] dirhem, hindibâ şarâbı ile ma'cûn idüp 'ale'r-rîk [02] her sabah cevz-i bevâ mikdârı [03] tenâvül eyleyüp üzerine [04] ogul otı suyu ve [05] muattar ağaç [06] kavunu suyu [07] içeler.

SÖZLÜK

‘adem-i harekât: hareketsizlik.

afsentîn: *pelin otu, yavşan otu*; Anadolu’da yirmi kadar türü bilinen ve *veronika* olarak da adlandırılan bir bitki.

agaç kavunu: Akdeniz ülkelerinde yetişen, taç yaprakları mavimsi pembe, küçük bir ağaç ve bu ağacın iri limon görünüşündeki buruşuk kabuklu yeşili.

agdâ-yı mercân: hurdelenmiş mercanın ağda kıvamına getirilmiş hâli (?).

ahlât: eski tıpta insan vücudunu ve mizacını meydana getirdiği ve insan sağlığının bunların dengesine bağlı bulunduğu kabul edilen *kan, balgam, sevda* ve *safra* adı verilen unsurlar.

ahlât-ı fâside: dört sıvıdan birinin bozukluğu.

ahlât-ı fücce: vücutta ansızın, birdenbire meydana gelen zararlı maddeler.

ahlât-ı galîze: (vücuttaki) zararlı maddeler.

ahlât-ı galîze ve fâside: (vücuttaki) bozuk ve zararlı maddeler.

ahlât-ı galîze-i lezc: (vücuttaki) zararlı, yapışkan maddeler.

ahlât-ı muhterika: yanmış, yanık hıtlar, maddeler.

ahlât-ı yâbise: kuru salgılar, maddeler.

ahlât-ı yâbise ve galîze: zararlı ve kuru salgılar.

akciger: göğüs boşluğunda nefes alıp vermeye yarayan, sağlı sollu iki parça hâlinde vücudun en önemli organlarından biri.

ak pelin: *pelin otu*, birleşikgiller familyasından; boş arazilerde kendiliğinden yetişen, çok acı ve keskin kokulu otsu bir bitkidir. Anadolu’da dağlarda doğal olarak bulunan bir *yavşan* türüdür. Halk arasında *acı pelin*, *ak pelin*, *acı yavşan* olarak da bilinir.

ak sandal: beyaz sandal, cinden ağacı.

‘akl: akıl.

‘ale’r-rîk: aç karnına.

‘alîl: hasta, hastalıklı, sakat, illetli.

altun otı: *altınçiçek*, *ölmezçiçek* ve *güveotu* isimleriyle de bilinen, 50-60 cm’ye kadar uzayabilen ve sarı renkte çiçekler açan otsu bir bitki.

altun varakı: dövülerek inceltilmiş, yaprak hâlindeki altın, *varakü’z-zehab*.

Amâsiyye erigi: Amasya erigi.

‘anber: kolay eriyen, bal mumu kıvamında, yandığı zaman parlak bir alev çıkararak, güzel kokulu nesne, amber.

‘anber ma’cûnı: cinsel gücü artırmak için kullanılan, amberden yapılan mâcun.

anîsûn: maydanozgillerden bir yıllık otsu bir bitki, anason.

a'râz-ı redîe: sonu vahim olan hastalıklar.

arka agrısı: sırt ağrısı.

a'sâb: sinirler, sinir lifleri demeti.

asârûn: çeng otu, kedi otu, asaron.

ayak: ayak.

ayâric-i faykarâ: içinde *safran, sakız, balsam, sümbül, tarçın, dâr-ı fülful* gibi eski tıpta kullanılan bitkileri ihtiva eden macun şeklinde hazırlanmış ilaç.

a'zâ: vücudu meydana getiren parçalar, organlar.

a'zâ-yı batıniyye: karın bölgesindeki organlar.

ba'de't-ta'âm: yemekten sonra.

bâdincân: patlıcan.

baldırıkara: eğrelti otu cinsinden, nemli yerlerde, taşlar arasında biten, yapraklarının sapları saça benzer bir bitki.

balgam-ı hâmız: ekşi, asitli balgam.

bârid: soğuk.

bârid-yâbis: soğuk-kuru.

baş: kafa, baş.

batîü'l-hazm: hazımsızlık.

beden: vücut, gövde.

benefşe: menekşe.

bersiyâvşân: baldırıkara, kınulcede.

besfâyic: içinde fındığa benzer ye- mişi olan bir ot kökü.

betonika: *kastran*; bazıları Türkçe *acıkcı*, bazıları *sokluk otu* derler. Lakin Dioskorides'in musavver kitabının dördüncü makalesinin

başında; *kastran* resminde zikredip *jetharoterokon* dahi derler. Mu- tezibil bârid (soğuşu arttıran) manasındadır. Dioskorides, Ru- miler *betoniki* ve *semeranyon* dahi derler deyip el'an kullanılan be- tonikanın tasviri gibi tasvir et- miştir.

bevâb: on iki parmak bağırsağının midenin alt ağzına ulaşmış olan kısmı, *pilor, pylorus*; ciğerde bir damar.

bogaz: boğaz.

buhâr: buğu, buhar, sıvının buğu hâline gelmiş şekli; gıda haz- mından sonra vücutta meydana gelen nem.

Burusa kestânesi: Bursa kestanesi.

bürüdet: soğukluk.

cârî olmak: akmak.

cevâriş: bir tür macun.

ceviz-i bevâ: sıcak iklimlerde çeşitli türleri yetişen, ceviz büyüklü- ğünde bir meyve veren, kıymetli bir bahar olan, tohumları kuv- vetlendirici olarak mide ve kalp şuruplarında kullanılan, tohum- larının yağı ise dıştan sürülen ilaçların terkibine giren küçük hindistan cevizi.

ceyran: çok hızlı koşan, ince bacaklı, gözlerinin güzelliğiyle meşhur bir geyik çeşidi, gazal.

ceyyide: taze, hoş, iyi, saf.

cezb itmek: kendine çekmek; hava ile emerek çekmek.

ciger: akciğerlerle karaciğerin ortak adı.

ciger tamarı: karaciğer toplar damarı.

cüşâ-yı hâmız: ekşilik ve asit fazlalığı.

cünûn: delirme, delilik.

çadır uşağı: *uşak çadırı* da denilen, maydanozgillerden, öz suyu hekimlikte kullanılan, kan ve lenf damarlarını genişletici, ağrı dindirici, mikrop öldürücü hassalara sahip bir bitki.

çıntıyânâ: *centiyane*; halk arasında *kızıl kantaron* denen ateş düşürücü, iştah açıcı, kuvvetlendirici ve uyarıcı hassalarından dolayı hekimlikte ve eczacılıkta kullanılan altın sarısı çiçekli, iri köklü, kokulu bitki.

çig: ekşi, asitli.

çilek: çilek.

çilek şerbeti: çilek şerbeti.

dârçîn: defnegiller familyasından, yapraklarını dökmeyen kokulu bir ağaç ve bu ağacın bahar olarak kullanılan çeşitli hassaları bulunan kokulu kabuğu, tarçın.

dem-i hayz: hayz kanı, aybaşı kanı.

dem-i bevâsîr: kanlı basur.

devâü'l-misk: misk karıştırılmış bir çeşit şekerleme.

dimâg: beyin.

dirhem: okkanın dört yüzde birine eşit eski bir ağırlık ölçüsü birimi.

diyârudon: *zerdeçal*, *karanfil*, *kakule* karışımından meydana getirilen bitkisel ilaç.

diyâsentû ma'cûnı: bir tür macun.

ebegümece: ikiçenekliler sınıfının, ebegümecigiller familyasından, her yerde kendiliğinden yetişen, kökü ve çiçekleri özellikle yumuşatıcı hassaları sebebiyle tıpta kullanılan, kalsiyum, demir, A ve C vitamini taşıyan, yaprakları sebze olarak yenen bir bitki.

ebhire: buğular; *buharın* çoğulu. Metinde, *ebhire-i hâmiıza*, *ebhire-i galîze ve esved*, *ebhire-i sevâvî* şeklinde geçmektedir.

ecfân-ı 'ayn: göz kapakları.

edviye: ilaçlar, devalar.

edviye-i bâride: soğuk devalar.

edviye-i hârre: sıcak devalar.

edviye-i kalbiyye: kalp ilaçları.

edviye-i mukattaa ve müfettiha: sıkıntı giderici, iç açıcı ilaçlar.

edviye-i müfettiha: ferahlatıcı, iç açıcı, sıkıntı giderici ilaçlar.

edviye-i mürtıba ve mukattaa: yumuşatıcı, rahatlatıcı ilaçlar.

eftimûn: sar'a hastalığına faydalı bir bitki; *gelin saçı*.

eftimûn-ı Girîdî: Girit eftimunu.

em'â: bağırsaklar.

emlec: tropik bir ağaç ve bu ağacın kayısı büyüklüğünde, sert yeşilimtrak sarı, çok ekşi, kekremsi meyvesi, *amule*, *helile*.

emrâz-ı müzmine: müzmin hastalıklar.

emrâz-ı tihâl: dalakla ilgili hastalıklar.

eşribe: içecekler.

et'ime-i galîze: et gibi yoğunluğu ve hazmı zor gıdalar.

etibbâ: tabipler, doktorlar.
falk: yarmak, iki parça etmek.
fasd itmek: kan almak, hacamat etmek.
fâtir: gevşeklik, uyuşukluk.
fem: ağız.
fem-i mi'de: yemek borusu ile midenin birleştiği yer, yemek borusunun mideye açılan alt ucu, *cardia*.
fem-i tahtânî: midenin bağırsakla birleştiği yer.
ferah: sevinç, sevinme.
fermuz ma'cûnı: bir tür macun.
fildişi bürâdesi: fildişinin parçalanmış kırıntıları.
galîz: yoğun, kesif.
gam ve gussa: kaygı, endişe, tasa.
gârikûn: katran köpüğü.
geyik: çift parmaklılar takımından, erkeklerinin başında uzun ve çatalı boynuzlar bulunan, geniş getirici, memeli hayvan.
göz kararması: (baş dönmesi, açlık, yorgunluk, uykusuzluk, aşırı heyecan gibi sebeplerle) görüşü bulanma ve baygınlık geçirir gibi olma.
guded: bezler.
gumûm hümûm: dertler tasalar.
gül: gül ağacının güzel kokulu, pek çok çeşidi bulunan çiçeği.
gülbeşeker: gül yaprağından yapılan macun kıvamında tatlı.
gül-i mükerrer: iki defa imbikten geçirilmiş gül suyu.
habb: tane, tohum, çekirdek; hap.

hader: uyuşukluk, sersemlik.
hafakân: yürek sıkıntısı, çarpıntı, afakan.
hamîre: yoğurabilme kıvamında, hamur hâline getirilmiş maddeler.
hâr: sıcaklık, hararet.
harâret: eski tıbbâ göre tabiatta bulunan dört rükün ve esastan biri; sıcaklık, ateş.
harâret-i garîziyye: vücut ısısı, vücudun doğal ısısı.
harekât-ı 'anîfe: sert ve şiddetli hareketler.
hatmî: ebegümecegillerden büyük, yuvarlak, yumuşak yapraklı ve uzun köklü, beyazımsı mor ve pembe çiçekli bir bitki.
havf: korku.
havf-nâk: korkulu.
hazm: sindirim.
helyûn: kuşkonmaz.
heyyû fârikûn: *yara otu, kılıç otu, koyunkıran* adlarıyla da bilinen bir bitki.
hezeyân: korku.
hılt: karışım, besinlerin midede sindirildikten sonra dönüştükleri kan, balgam, safra ve sevdâ maddelerinden her biri.
hılt-ı aaleb: (vücutta) kuvvetli, galip olan hılt.
hılt-ı galîz: vücut tarafından salgılanan bozuk hılt.
hılt-ı safravî: safranın salgıladığı hılt.
hılt-ı sevdâvî: kara safranın salgıladığı hılt.

himel: şerbetçiotu.

hıyâr: kabakgillerden, yaprakları geniş ve parçalı, bir yıllık otsu, sürüngen bitki ve bu bitkinin meşhur meyvesi, salatalık.

hicâb-ı hâciz: diyafram; göğüs ve karın boşluğunu ayıran kas bölme.

hindibâ: kumluk yerlerde kendiliğinden yetişen, yaprakları çiğ olarak yenebilen, bir cinsinin kökü kahveye karıştırılan, kökü ve yaprakları hekimlikte kullanılan *güneyik* de denilen bitki. Metinde, *hindibâ-yı berrî ve bostânî* şeklinde de geçmektedir.

hukne: içinden sıvı geçirerek yıka-
ma; lavman.

hummâ: hastalıkla gelen şiddetli ateş, nöbet; sıtma.

humûzat: ekşilik, kekrelilik.

hurde: parçalanmış, ufalanmış.

hurdelenmek: küçük parçalara ayrıl-
mak, ufalanmak.

ılgun: iki çenekliler familyasından, çiçekleri açık eflatun renkli ve sapsız, yaprakları pul biçiminde, kumlu nehir yataklarında, çorak yerlerde yetişen ufak ağaç, ılgın.

'ırk-ı bârid: soğuk tabiat, soğuk mi-
zaç.

ısıcak: sıcak.

idhîre: andropon schoenanthus.

idrâr: sidik, boşaltma, akıtma.

ihtibâs-ı dem-i hayz: hayz kanı tu-
tukluğu, regl tutukluğu.

ihтікân: kanın bir yere toplanması.

ihtilâl ve teşvîş: karışıklık, karma-
karışık olma.

ihtilâl-i 'akl: akıl bozukluğu.

ihtirâk: yanma.

'illet: hastalık, maraz.

'illet-i merâkiyye: karnın alt kıs-
mında bulunan ve merak adı ve-
rilen bir zardan kaynaklanan has-
talıklar.

imtilâ-yı ahlât: hıtların boşaltımı.

incü: inci.

infi'âlât-ı nefsâniyye: nefse ait her
türlü tessürler, değişiklikler.

iskorzonerâ: birleşikgillerden, ana
yurdu İspanya olan, uzun yap-
raklı, sarı çiçekli, kazık köklü,
sebze olarak yenen, şurubu ve re-
çeli yapılan iki yıllık bitki; *is-
korçina, scorzone*.

istifrâg: kusturma, kusturulma.

istikrâh itmek: tiksirmek.

iştîdâd-ı maraz: belirtilerin birden
artması, hastalığın şiddetlenmesi.

kabakçekirdeği: bal kabağının çe-
kirdeklerinin kurutulmasıyla olu-
şan bir kuru yemiş çeşidi.

kâbulî: birink.

kable'l-hazm: hazımdan önce.

kable'n-nazc: pişmeden önce.

kable'l-mukayyi': kusmadan önce.

kabz: kabızlık, peklik.

kabza: avuç.

kalb: kalp, yürek.

kan: plazma ve kan yuvarlarından
meydana gelen ve damarların
içinde dolaşarak vücut dokularını

besleyen kırmızı renkli sıvı, dem, hun.

kan-ı esved: kirli kan.

karaca: geyikgiller familyasından, geviş getiren, kısa boynuzlu bir av hayvanı.

karanfil: karanfil.

karpuz: karpuz.

kavun: kavun.

kayy etmek: kusmak.

kebed: karaciğer.

kebere: genellikle tropik bölgelerde duvarlarda ve kayalıklarda yetişen, büyük pembe çiçekli, *gebre* veya *kapari* adında nohuttan küçük yemişi olan bodur ağaç.

kekik: ballıbabagillerden, renkli çiçekler açan, çok yıllık, ıtırılı, sü-rüngen bir bitki ve bu bitkinin bahar gibi kullanılan çiçeği.

kelb: köpek.

kemâderyûs: kısacık mahmud otu, dalak otu, yer palamudu adlarıyla da bilinen bitki.

kemûdet: renk değişimi (*kemd*, *ke-med*, *kümdet* kelimelerinden türetilmiş olmalıdır).

kerb: gam, gussa, endişe.

kesret-i şürb-i hamr: çok fazla şarap içme.

keyfiyyet-i redîe: bayağı, aşağı, adi hâl, keyfiyet.

keylûs: besinlerin mide öz suyunda karıştıktan sonra kana karışacak şekilde girdiği hâl, *keymus*, *kimus*.

kızıl kuş üzümü: kızıl kuş üzümü.

kil-i ermeni: eskiden eczacılıkta kullanılan, siyaha çalar kırmızı

renkte, yumuşak ve yağlı bir çamur, bir çeşit kil.

kişniç: kişniş.

kol: insanın omuzundan parmak uçlarına kadar olan organı.

kurs: yuvarlak hap şeklinde ilaç.

kuş üzümü: çok küçük taneli, siyah renkli bir üzüm çeşidi, kuş üzümü.

kuvvâ: güç, kudret, sıhhat, sağlamlık.

kuvve-i hâzime: yenilen şeyleri hazmetme hassası, midenin sindirme gücü.

küdûret: gam, tasa, kaygı.

lahana: turpgillerden, pek çok türü olan, kat kat sarılı yapraklardan ibaret bir sebze.

lahm-ı bakar: sığır eti.

ledgâ: aniden bir acı, ağrı hissetme (özellikle yılan veya akrep sokması).

lezc: yapışma.

lisân-ı sevr: *sığır dili otu*; tüylü çok yıllık ve otsu bir bitki, *öküzdili*. Metinde, *lisân-ı sevr-i berrî ve bostânî* türleri geçmektedir.

lüzûcet: yapışkanlık.

ma'cûn: hamur kıvamına getirilmiş madde, bir grup ilacın genel adı.

ma'cûn-ı diyâkâtlikon: bir tür macun.

mâ-dûn: alt, aşağı derece.

mâ-i karâh: iltihap, irin (*karha*: yara; cemi *kurûh*) (aslı *kurha* olduğu hâlde *karha* şekli yaygındır).

mâ-i cûbn: peynir suyu.

mâ-i hab: ilaç, şurup.

mak'ad: makat.

mâlihulyâ merâkı: mâlihulyâ hastalığı; melankoli.

maraz: hastalık.

marîz: hasta.

matbûh: kaynatılmış, haşlanmış.

me'ûf olmak: hararet olmak, yangı olmak.

merâk: karın bölgesindeki bir zar; geğrek (hipokondr) karnın üst-dış yan bölgesi.

mercân: mercan.

mercümek: mercimek.

merzâ: hastalar.

meshûk: dövülmüş, dövülerek toz veya macun hâline getirilmiş.

me'yûs olmak: hâlınden memnun olmamak, gam ve keder içinde olmak.

mi'de: mide.

mi'de gerilmesi: midede şişkinlik hissetme.

mi'denüñ za'f-ı hâzimesi: hazım güçlüğü; hazımsızlık.

mi'de-nüvâz: maydanoz.

misk: hoş kokulu bir madde, misk.

miskâl: 4.009 veya 4.80 gram karşılığı olarak kabul edilen ağırlık ölçüsü birimi, dirhem in üçte biri.

misket elması: misket elması.

miyâh-ı galîze: zararlı su.

mukayyi': kusturucu.

mukayyi'-i hafif: hafif kusturucu.

munzic: hıltın kıvamını ıslah edici ve olgunlaştırıcı.

müferrih: ferahlatıcı, rahatlatıcı.

mültehib olmak: iltihaplı olmak, iltihaplanmak.

müleyyin-i hafif: yumuşatıcı, yumuşak dışkılama sağlayıcı.

münkâlibü'l-ahvâl: değişken ruh hâlleri.

mürr-i sâfi: *burseraceae* familyasından, çeşitli balsam ağaçlarından elde edilen güzel kokulu reçine sakızı; *mürr ü sâfi*, *mürrisâfi*.

müşhil: bağırsakların çalışmasını sağlayan, kabızlığı giderici, dışkının kolayca dışarıya atılmasına yarayan.

müşhil sükkeri: müşhil şekeri.

müşhil-i kavî: kuvvetli müşhil.

müvellid-i riyâh: gaz yapıcı.

nak' olınmak: sıcak suda haşlanmak.

nefs: bir organın özü, kendisi, ruhu. Metinde, *nefs-i dimâg*, *nefs-i kebed*, *nefs-i talak* şeklinde geçmektedir.

nefsü'd-dem: kan tükürme.

nevbet: nöbet; zaman zaman tekrarlayarak kendini gösteren hastalık belirtisi, kriz, akse. (*halk ağzı* sıtma).

nezle: soğuk algınlığında ortaya çıkan ve burun akması şeklinde kendini gösteren solunum yolları hastalığı; *nevâzil*, *ingin*, *zükâm*.

nuhâ': omurilik, murdar ilik.

ogul otı: *kovan otu*, *melisa* gibi adlarla bilinen bitki.

oñurga iligi: omurga iliği.

panzehr-i mâri: yılan panzehiri.

pâpadya çiçeği: papatya çiçeği.

pâpadya yağı: papatya yağı.

pelin: birleşikgiller familyasından, arazilerde kendiliğinden yetişen acı ve keskin kokulu otsu bir bitki.

rakîk: berrak, saydam.

râvend-i çînî: iki çenekliler sınıfının karabuğdaygiller familyasından hekimlikte kullanılan çok yıllık otsu olan râvend bitkisinin bir türü.

râziyâne: maydanozgiller familyasından, yaprakları iplik biçiminde parçalı, hoş kokulu, baharatlı çok yıllık otsu bir bitki; rezene.

rekâket: pelteklik.

revâk kıvâmı: akıcı, akışkan kıvamda olan.

rıfk: yumuşaklık, yavaşlık, tatlılık.

rîh: yel, ağrı.

riyâh: yeller, ağrılar.

rûh-ı nefşânî ve hayvâniyye: kalpte ve beyinde var olduğu düşünülen ruh.

sabr: *sabırlık otu* ve bu ottan elde edilen tıbbî bir zamk; *sabur*.

sadr: göğüs, yürek.

sâfin tamarı: iç aşık kemiğinden topuğa kadar giden büyük damar.

sahane-i 'alîl: hastanın görünüşü, durumu.

sahk itmek: dövmek, ezmek.

sar'a: tutarık, bayıltıcı, ağız köpürtücü ve çirpındırıcı bir sinir hastalığı; sara.

sebz: yeşil, yeşillik.

sekte: felç, inme.

semek: balık.

semmiyyet: zehirlilik.

sevdâ: insan mizacında bulunduğu farzedilen dört unsurdan biri; kara sevdâ, melankoli.

sevdâ-yı merâkiyye: melankoli, kara sevdâ.

sihir: büyü, efsun, tılsım.

sikencübîn: bal ile sirke şerbeti.

sinâmekî: *sinâ-i Mekkî*'den, baklagillerden, sıcak bölgelerde yetişen, yaprağı müşhil olarak kullanılan, sarı çiçekli, otsu veya ağaçsı bitki.

sin: yaş, ömrün derecesi.

sirhişt: *sirişt*, *cavşir* otu ve bundan elde edilen tıbbî zamk.

su'âl: öksürük.

sudâ': baş ağrısı.

sû-i mizâc: sağlık bozukluğu, mizaç bozukluğu. Metinde, *sû-i mizâc-ı bârid*, *sû-i mizâc-ı hâr*, *sû-i mizâc-ı hâr-yâbis*, *sû-i mizâc-ı muhtelif* şeklinde geçmektedir.

südde: vücudun bir yerinde görülen tutukluk, tıkanıklık.

sülük urmak: bazı hastalıklarda kan emmesi için vücudun belirli yerlerine sülük yapıştırmak.

sülüs: üçte bir.

sülüsân: üçte iki.

sünbül-i hindî: Hint sünbülü, kedi otu.

sürür: sevinç.

şahtere: şahtere otu; 20-60 cm bo-
yunda bir yıllık otsu bir bitki.

şerâyîn: atardamarlar.

şerâyîn-i verîd: *pulmonar ven, venöz arter.*

şerbet: meyve özü, su ve şekerle yapılan tatlı içecek.

şiryân-ı kebîr: büyük, ana atardamar (?).

tabakât-ı ‘ayn: retina.

tabâşir-i Hindî: Hint kamışı.

talak: dalak.

tamar: damar.

tanîn-i ‘azîm: şiddetli cınlama.

tarkınlık: sıkıntı, bunalma.

tatlu erik: tatlı erik.

telyîn etmek: (tabiatı) yumuşatmak, sakinleştirmek.

tihâl: dalak.

tîbü'l-râyiha: güzel kokulu.

tiryâk-ı fârûk: içinde birçok maddeyi ihtiva eden meşhur tiryâk.

topalak: hünnapgillerden bir bitki.

tuhme: mide dolgunluğu.

turb: turp.

turunc: turunç.

tükürmek: tükürük bezlerinden ağza akan ve yutmayı kolaylaştıran salgı.

‘unf: şiddet, sertlik.

‘urûk: damarlar.

‘urûk-ı mesârika: midede yemekten hasıl olan süt gibi beyaz madde (*keylûs*)’yi taşıyan pek ince damarlar.

‘usâre: özsu, sıkılan şeylerden çıkan su.

‘usret: zor, güçlük, zahmet, sıkıntı.

‘usret-i nefes: nefes darlığı.

vakiyye: okka; dört yüz dirhemlik tartı.

veca‘: ağrı.

veca‘-ı mi‘de: mide ağrısı.

veca‘-ı şedîd: şiddetli ağrı.

vehm: kuruntu, vesvese, şüph.

yâbis: kuru.

yâkût: kırmızı, pembe, erguvan vb. renklerde çok değerli bir taş, yakut.

yapışkan: bir veya çok yıllık, yumuşak tüylü ve otsu *parietaria* türlerine verilen genel ad, *bere otu, duvar fesleğeni*.

yir feslegeni: 10-15 cm yükseklikte, bir yıllık ve otsu bir bitki, yer fesleğeni.

yübûset: kuruluk; eski tıba göre tabiatta bulunan dört rükün ve esastan biri.

yürek: kalp, yürek; mide.

yürek bayılması: baygınlık.

yürek sıkılması: iç sıkıntısı.

yürek taralması: iç sıkıntısı.

za‘f: zayıflık.

za‘f-ı mi‘de: mide zayıflığı.

zûfâ: *çördük, zufa* otu.

zümrüd: alüminyum, berilyum silikatı olan yeşil renkte çok değerli taş.

“A TREATISE ON MENTAL DISEASES: SEVDÂ-YI MERÂKİYYE”

Abstract

Extensive research for the treatment of various diseases had been carried out by physicians during the Ottoman Era. The written documents of that research include information relevant to disciplines like medicine or pharmacy but they attract the attention of field linguistics as well.

*Those Ottoman manuscripts provide information about diagnosis and treatment of diseases. One of those diseases that had been investigated during that time is depression. Mental illnesses were perceived, by physicians and people of that time, to be a nuisance. Various methods of treatment were investigated. The manuscript *Sevdâ-yı Merâkîyye* (melancholia) written by Hayâtîzâde Mustafa Feyzi, a physician in the Ottoman Era, is a work of this kind.*

This article consists of two parts: In the first part general information about depression, the writer and the copies of the manuscript is provided. The second part consists of the transcription of the text along with a short glossary that is added on the end.

Keywords

Medical manuscripts of the Ottoman Era, Hayâtîzâde Mustafa Feyzi, sevdâ-yı merâkîyye, medical terms.

GÖSTERGEBİLİM AÇISINDAN ESKİ UYGURCA KUANŞI İM PUSAR*

Murat ELMALI**

ÖZET

Göstergeler, basit mantıkla soyut veya somut şeylerin yerine geçebilen, onları işaret eden gösteren belirti ve tanımlık öğelerdir. Bu anlamda örneğin duman, ateşin; çatık kaşlar, kızgınlığın göstergesi sayılır. Dilbilimci açısından gösterge ise dilin göstergebilimsel dizgesini bulmak, onun sistemine ait unsurları keşfetmektir. Dilbilimin ilk kez bilimler arasında belli bir yer almasında, göstergebilim önemli bir rol oynamıştır. Dilde kelimelerin her birisi gösteren niteliği taşır. Ses ve nesne arasındaki ilgisizlik dünyadaki en iyi gösterenlerin dilde varlığını bize kanıtlar. Dilin gösteren gösterilen ilişkisinde vardığı en yüksek seviye edebî metinlerdir. Bu metinlerde gösterenler vasıtasıyla yazar ulaşmak istediği bazı somut, soyut, duygusal unsurları dile getirmeye çalışır. Son zamanlarda, edebî metinlerin şerhinde dilbilim akımlarını kullanan çalışmalar artmıştır. Her metot, edebî metinlerin farklı yönlerini ortaya koymaktadır. Her yaklaşım tarzı, metin şerhi hususunda okuyuculara ve araştırmacılara farklı bakış açılarıyla bakma imkânını sunmaktadır. Bu çalışmada Eski Uygurca Kuanşı İm Pusar isimli metin göstergebilim açısından incelenmiştir. Göstergebilimsel olarak bir metni inceleyebilmek, o metni kesitlere ayırmakla mümkündür. Kesitleme, metni anlam bloklarına, anlam bölümlerine ayırmaktır. Bu sebeple incelediğimiz hikâye kesitlere ayrılmış ve yüzey yapıda yer-zaman-mekân (uzam) ve kişiler açısından değerlendirilmiştir. Yer, zaman ve kişiler hakkında anlatıda detaylı betimlemeler verilmiştir. Derin yapıda Budizm'e ait birçok göstergenin metinde kendine yer bulduğu görülmüş ve çalışmanın her kesitinde bu göstergelerden çeşitli örnekler verilerek metin göstergebilimsel açıdan ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler

Göstergebilim, gösterge, Eski Uygurca, Kuanşı im pusar.

GİRİŞ

Dili anlamaya ve sesleri birbirinden ayırmaya başlayan insanoglu onları tanımlama ve kalıcı hale getirme gereğini hissetmiştir. Böylece ikincil bir dizge niteliği taşıyan yazı bulunmuştur. Yazının kullanılmaya başlan-

* Bu çalışma, 30 Mayıs–01 Haziran 2013 tarihlerinde “Yıldız Teknik Üniversitesi II. Uluslararası Türk Dilinin ve Edebiyatının Bugünkü Sorunları ve Çözümleri” isimli sempozyumda sunulan bildirinin yeniden gözden geçirilerek genişletilmiş halidir.

** Yard. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dilbilimi Bölümü.

masıyla dil gösterenleri başka bir gösteren sistemiyle kalıcı hale getirilmiştir. Sözlü bildirişim aracı olan dil “yazı” ile görsel ve tek boyutlu bir düzen içinde sunulmaya başlamıştır. “Yazı” uzaktan bildirişim sağlamak, bildirilerin yitip gitmesini önlemek, vb. amaçlarla kullanılan bir düzgü, sözcüğün geniş anlamıyla sezgisel bir anlatım, ikincil bir dizgedir.¹

En genel ve en bilinen tanımıyla “Göstergebilim”, göstergeleri ve gösterge dizgelerini inceleyen bilimdir.² Saussure’e göre dilbilim ilk kez göstergebilim sayesinde bilimler arasında kendine yer bulabilmiştir.³ Saussure dili “Göstergelerden oluşan bir dizge” olarak görmüştür. Dilde karşımıza çıkan her ifade bir gösterge niteliği taşır. Gösterge, gösteren ve gösterilenden oluşmaktadır. Gösterenle gösterilen arasındaki ilişkiler Saussure’e göre çağrışım ilişkileridir ve bu iki öge sürekli olarak birbirini çağrıştırır.⁴ Gösterge, kendisi o şey olmadığı halde o şeyi çağrıştıran bir birimdir. İletişim kurmaya yarar ve anlaşılabilmesi için bazı ön bilgilere sahip olmak gerekir. Göstergebilim, insanların kendilerini ilgilendiren her konuya göstergeler aracılığıyla yaklaştığını varsayar ve bu konuyu inceler.⁵

Edebî metinler, dilin gösteren gösterilen ilişkisinde en yüksek seviyeye ulaştığı metinlerdir. Bu metinlerde gösterenler yani kelimeler vasıtasıyla yazar ulaşmak istediği bazı somut, soyut, duygusal unsurları dile getirmeye çalışır. Bu durum bize aslında bir üst gösterenler dizgesine geçtiğimizi göstermektedir. Kelimeler günlük çağrışımlardan farklı olarak, kültürel, toplumsal, tarihi ve siyasi arka plana dayalı gösterilenleri belirtir. Dolayısıyla bu tür metinleri anlamak bazen oldukça güçtür, çünkü o metnin yazıldığı kültürel ve siyasal ortamı iyi bilmeyi gerektirmektedir.⁶ Edebî metinlerde yapılacak göstergebilim incelemesi metinlerde geçen sembollerin neyi temsil ettiğini bilmeye bağlıdır. Nasıl gösterge için “anlaşılabilmesi ön bilgilere bağlıdır” denmişse, metinlerde geçen üst göstergele-

¹ Berke Vardar, *Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri*, Ankara 1982, s. 59.

² Göstegebilim için *Semiotics, semiology* terimleri de kullanılır.

³ Ferdinand de Saussure (çev. Berke Vardar), *Genel Dilbilim Dersleri*, Ankara 1985, s. 19.

⁴ Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Ankara 1999, s. 34.

⁵ Fatma Erkman Akerson, *Göstergebilime Giriş*, İstanbul 2005, s. 16.

⁶ Mehmet Dursun Erdem, “Göstergebilim (Semiotik) Açısından Rasim Özdenören’in “İt” Hikayesi”, *Turkish Studies -International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, www.turkishstudies.net, Vol. 4/6, Fall 2009, s.123.

rin neyi çağrıştırdığının okur tarafından algılanması göstergebilim incelenmesinde son derece önemlidir. Bu noktada okura büyük iş düşer.

Edebi metinlerde yapılan göstergebilim çalışmaları, çalışmanın merkezine edebi metnin kendisini koymaya çalışır. Edebi metinlerde bir yüzey yapı ve bir de derin yapı vardır. Metnin yüzeysel yapısının derin yapıdaki anlam ilişkileri tarafından nasıl etkilendiğine dikkat edilmesi gerekir.⁷

Son zamanlarda, edebî metinlerin şerhinde dilbilim akımlarını kullanan çalışmalar artmıştır. Her metot, edebî metinlerin farklı yönlerini ortaya koymaktadır. Her yaklaşım tarzı, metin şerhi hususunda okuyuculara ve araştırmacılara farklı bakış açılarıyla bakma imkânını sunmaktadır. Bu çalışmada Eski Uygurca *Kuanşi im Pusar (Ses İşiten İlah)* isimli metin göstergebilim açısından incelenecektir.

Göstergebilim açısından incelemeye aldığımız *Kuanşi im Pusar (Ses İşiten İlah)* hikâyesinde yüzey yapı ve derin yapıda öne çıkan göstergeler ve bu göstergelerin temsil ettiği anlamlar her kesitte uygulanmaya çalışılacaktır.

1. KUANŞI İM PUSAR HİKÂYESİ

Göstergebilimsel inceleme 13. yüzyıldan önce yazıldığı tahmin edilen Budist Uygur hikâyelerinden *Asil Dinin Nilüfer Çiçeği* (Skr. saddharmapuñ-darika-sutra; Uyg. Vap hua ki nom çeçeki atlıg sudur) isimli Mahayana Budizm'ine ait eserin yirmi beşinci bölümü olan *Kuanşi im Pusar* hikâyesinde uygulanmaya çalışılacaktır.⁸ Metnimizin konusu, *Avalokiteşvara* isminde bir Bodhisattvanın ilahi gücünü kullanarak, çeşitli sebeplerle canlı varlıklara yardım etmesi ve canlı varlıkların sıkıntıya düştükleri zaman ona başvurmaları, ona yalvarmalarını içerir.⁹

1.1. Hikâyenin Genel Düzenlenişi

Budist Uygurlardan kalan Buda ve Boddhisattvaların başından geçen olayları anlatan Budist Uygur öyküleri, genel olarak Budizm'i kabul eden

⁷ Aysu Erden, *Kısa Öykü ve Dilbilimsel Eleştiri*, İstanbul 2002, s. 74.

⁸ Şinasi Tekin, *Uygurca Metinler I Kuanşi İm Pusar (Ses İşiten İlah)*, Ankara 1993, s. 3-4.

⁹ Şinasi Tekin, *a.g.e.*, s. 5.

halk topluluklarına dinsel coşku vermek için yazılmıştır. Bu tarz hikâyelerde anlatım son derece açık ve canlıdır. Hikâye belirtisel hikâye özellikleri taşımaktadır. İncelemeye konu aldığımız bu hikâyede, *Alkınçsız közgüzlüg bodıs(a)t(a)v* (Skr. akşayamati-bodisattva)nın Tanrı Buda'ya *Kuanşi im Pular* hakkında yöneltilen sorular ve Tanrı Buda'nın Boddhisattva'ya verdiği cevapları içerir. Genel olarak *Kuanşi im Pular* canlı bir tasvirle sunulur. Yüzlerce yıl önce, kutsal bir varlığın insan zihninde ne olup olmadığını göstermesi açısından son derece ilginç veriler sunmaktadır.

1.2. Hikâyenin Kesitlere Ayrılması

Göstergebilimsel olarak bir metni inceleyebilmek, o metni kesitlere ayırmakla mümkündür. Kesitleme, anlam bölümlerine ayırmaktır. Kesitlemede dikkate alınması gereken dört husus vardır: Zaman, mekân, kişi ve olay. Bu dört unsurdan biri değiştiğinde hikâye de başka kesite geçmiş olur. İncelemeye aldığımız hikâyede kesitlere ayırmada *Akşayamati Bodhisattva'nın Tanrı Buda'ya* sorduğu sorular (kişi unsurunun değişmesi) belirleyici olmuştur.

Hikâye¹⁰, triratna-hikâyenin adı ve kolofon dışında beş kesite ayrılmıştır.

Birinci kesit başlangıç kesitidir. Hikâyeye başlamak için giriş niteliği taşır. Öbür kesitler ise anlatının devamını sağlayan kesitlerdir.

Başlangıçtan dördüncü kesite kadar olan bölüm *Tanrı Buda* ile *Akşayamati Bodhisattva* arasındaki diyaloglara dayanmaktadır. Beşinci kesit *Dünyayı Tutan Bodhisattva'nın* (Skr. Dharanimdhara) güçlenen imanını ifade eden bölümdür.

1.2.1. Triratna-Hikâyenin Adı

(1) *Burkana saygı! Dine saygı! Cemaate saygı!* (2) *Kuanşi im pular'ın her yerde görünüp* (3) *canlı varlıklara fayda sağlaması(ndan bahseden)* [*Asil Dinin Nilüfer Çiçeği'nin*] yirmi beşinci bölümü.¹¹

¹⁰ Üzerinde çalıştığımız metin Şinasi Tekin'in *Uygurca Metinler I- Kuanşi İm Pular (Ses İştien İlah)* isimli eserinden alınmıştır.

¹¹ Şinasi Tekin, *a.g.e.*, s. 19.

1.2.2. Birinci Kesit

Vaktiyle 'Tükenmez gönüllü bodis(a)v(a)t' (Skr. akşayamati) (4) yerinden [kalktı. Sağ omzunu açtıktan ve el-pençe divan durduktan sonra Burkan'a döndü ve şu sözleri söyledi: 'Ey tanrım, Kuanşi im pısar (Skr. avalokiteşvara bodhisattva) bu adı hangi sebepten dolayı taşıyor?' Tanrı Burkan, Tükenmez gönüllü bodhisattva'ya (Skr. akşayamati) karşılık verdi: "Ey asil, ıstırap çeken birçok canlı varlık vardır. (4a) 'Ses işiten' diye adlandırıldı. Böyle (5) dense, asil ... dese. 'İşitmeğe muktedir', (6) demektir. Bu yeryüzündeki ıstırap çeken canlı varlıkların söyleyeceği hiç bir söz yoktur ki (7) kendisi (onu) işitmesin. Onun için bu bodhisattva, (8) Āryāvalokiteşvara diye adlandırılır. Çincesi Kuanşi im (kuan-şi-yin) demektir." Şöyle buyurdu (9): "Asilim, eğer bu yeryüzünde sayısız (10) canlı varlıklar [bulunsa ve] ıstırap çekip, o acıları içinde (10a) Kuanşi im pısar'a sığmıp (adını) anarsa, (10b) bu bodhisattva kendisini andıkları için hemen işitir. [İşitir işitmez] (11) ıstırapları arasına girip (onları) kurtarır. Bu bütün (12) ıstırap çekenler ıstıraplarından böylece kurtulurlar; onun için bu (13) bodhisattva, Kuanşi im diye adlandırılır. Herhangi bir (14) canlı varlık Kuanşi im pısar adını her zaman (15) ansa, geceli gündüzlü (adını) durmadan ansa, o sırada (?) (16) [tesadüfen bunlar] büyük bir ateşe girse, [yalazı bunları, bu bodhisattvanın kudret ve ilahiliği yüzünden yakamaz.] (17) ... Bir denize (ulug suv) girse [ve Kuanşi im pısar adını çağırırsalar] ıslanmaz ve sığ (bir yere) ulaşıp çıkar. Ve yine sayısız (10.000.000) (18) canlı varlıklar, altın gümüş, mücevher, boncuk (ve) (19) paha biçilmez değerli şeyleri aramak için deniz (veya) ırmağa girseler (ve) (20) denizde kara yel çıkıp gemilerini parçalayıp (onları insan yiyen) devlerin (Skr. yakşa) (21) bulunduğu yere, adalarına (yani) ölüm yerine götürse (ve) onların (22) arasında hâkim bir kimse, Kuanşi im pısar adını ansa (23) bütün o canlı varlıklar, denizdeki (insan yiyen) dişi devlerden kurtulur, sağ (24) salim kendi yerlerine varırlar; onun için bu bodhisattva, (25) Kuanşi im pısar diye adlandırılır. Ve yine (26) herhangi bir canlı varlık, beylere karşı suç işlese; (onu) tutup (27) öldürmeği veya (ona) işkence etmeği tasarlasalar, kılıç, bıçak (ve) kırbaçları (28) parça parça olur, ufalanır; hiç fenalık edemezler; (29) kurtulur. Ve yine bu sayısız (30) memleketlerde birçok kötü, (insan yiyen) devler bulunsa; gelip (31) o kimseyi öldürmeği, eziyet etmeği düşünseler, (o kimse) onlara (32-35) karşı Kuanşi im pısar adını tutsa, o kimseye karşı kızgın ve kötü bakışlarla bakamazlar; nerede kaldı ki bu bütün devler, o kimseyi öldürebilirsin veya (ona) türlü zarar ve ziyan

verebilsinler. (36) *Ve yine herhangi bir canlı varlık beylere karşı ağır bir suç işlesin (veya) (37) işlemesin, gene (de) sanık olarak tutulup hapse girse, (38) bağ ve kösteğe vurup ıstrap çekse; bu (39) ıstrabı çerkerken Kuanşi im pular adını ansa, rahmet dileyip (40) yalvarsa o canlı varlık bağ ve köstekten de kurtulur. (41) Ve yine bu sayısız (42) memleketlerde sayısız yol kesiciler toplansa ve (43) bu bir sürü yol kesici arasından, bir çok satıcı yola çıkıp geçmeği düşünseler; korkup (44) sıkıntıya düşseler; yine bu beş yüz satıcıdan bir (45) bilgili (bilür er) kişi, (bir) kervan başı (Skr. sarthavaha), (yani) satıcıların büyüğü, bu birçok satıcıyı (46) başlarında, (onların) kılavuzu olarak birçok mal mülk (47) (ve) ağır yükler ile bu yol kesiciler arasından geçirip götürmeği (48) düşünse, bu çok güç olur. Fakat bu kervanbaşı (Skr. sarthavaha) (yani) (49) satıcıların büyüğü, bu kalabalık satıcılara (50) şöyle dese: ‘Siz hiç biriniz korkmayın! Temiz, duru (51), imanlı gönül ile Kuanşi im pular (52) adını anınız. Bu bodhisattva size korkusuz (53) kurtuluş (buşu) verecektir. Siz hepiniz (adını) andığımız için bu kalabalık (54) yol kesicilerden kurtulursunuz!’ diye söylese, o bütün (55) satıcılar (bu sözleri) işitip hepsi bir ağızdan (bir ses ile): ‘Kuanşi im pular’a saygı!’ diye seslendiklerinde (56) bu bütün satıcılar (57) o kalabalık yol kesicilerden geçer kurtulurlar; (58) onun için (bu bodhisattva) Kuanşi im pular diye adlandırılır. Onun için (59) siz Tükenmez gönüllü bodhisattva (Skr. akşayamati), işte bunu böyle bilin, anlayın ki (60) Kuanşi im pular’ın mesut etme gücü (işte) böyle çok büyüktür. (61) Ve yine herhangi bir canlı varlığın sevmeye hayâsızlığı (62) kuvvetli olur da (ve bu canlı varlık) Kuanşi im pular adını (63) anarsa, bu hayâsızlığı gider, sükûnet bulur. Ve herhangi bir (64) canlı varlığın öfkesi kuvvetlenirse (ve bu canlı varlık da) Kuanşi im pular adını anarsa, (65) öfkesi azalır, gönlü neşeli olur. (66) Bir canlı varlık kötü amelli, kararlı ve bilgisiz gönüllü (67) ise (ve bu canlı varlık da) uzun müddet Kuanşi im pular adını (68) saygıyla anar, (ona) tapınır (ve) uyarırsa, kara gönlündeki bütün karanlık (69) ve bilgisizlik gider, gönüllü parlak ve hâkim olur. Tükenmez gönüllü bodhisattva (70) (Skr. akşayamati), Kuanşi im pular’ın (71) mesut etme gücü (işte) bu kadar büyüktür. Bundan dolayı (72-73) bütün insanların, (onu) geçgündüz unutmamaları için (ona) daima saygı göstermeleri gerektir. Ve yine herhangi bir kadın, (74) (bir) erkek çocuğu dilese, Kuanşi im pular’a saygıyla tapınır, (75) uyar, adını durmadan anarsa, sonunda (76) gönlüne göre güzel, mesut (bir) erkek çocuğu (dünyaya) getirir. (77) Fakat kız çocuğu dilese, yine güzel (bir) kız çocuğu (dünyaya) ge-*

tirir. Çok dürüstlikle hayatını kazanır (78) herkes tarafından sevilir. Herhangi bir kimse (79) *Kuanşi im pusar*'a saygı ve hürmet göstermek, (onu) anmak, (80) (ona) inanmak gibi şeylerde kulluk etmek için gayret etse, o emeği hiç (81) boşa gitmez. Onun için bütün canlı varlıkların hepsinin (82) *Kuanşi im pusar* adını anmaları gerekir. Ve yine (83) *Tükenmez gönüllü bodhisattva* (Skr. *akşayamati*), böyle bilin ki herhangi bir canlı varlık (84) 62 koti kadar (620.000.000) *Ganj ırmağı* içindeki kum sayısınca *bodhisattvalar* adını (85) anmağa, (onlara) tapınmaya çalışsa; ölüm gününe kadar (adını) anıp (86) saygı ve bağlılığı eksiltmese; yiyeceğini içeceğini, giyimini kuşamını, (87) (yastığını) döşөгünü, otuna ilacına kadar her şeyini eksiksiz sunsa, (88) bu iyi amel çok mudur?" *Tükenmez gönüllü bodhisattva* (Skr. *akşayamati*) (89) saygıyla: 'Bu iyi amel pek çoktur, tanrım!' dedi. (90) *Tanrı Burkan* yine şöyle buyurdu: 'Fakat bir de kimse *Kuanşi im pusar* (91) adını yalnız bir defa anarak bir kere tapınıp, saygı gösterip (adını) saygıyla ansa, (92) bu kimsenin iyi ameli önceki kimsenin iyi ameli ile aynıdır. (93) Bu iki kişinin iyi ameli birbirine denk, birbirinden farksızdır. (94) Sayısız devirler boyunca (dini) öğretse de azalmaz (yani amellerin farksız oluşu değişmez), (95) *Kuanşi im pusar* adını andığı sıradaki amelin faydasız (96) işte böyledir.¹²

Birinci kesit başlangıç kesitidir. Kesitlere ayırdığımız öykünün aynı zamanda en uzun bölümüdür. Kesit *Akşayamati Bodhisattva*'nın *Tanrı Burkan*'a, "*Kuanşi im Pusar* bu adı hangi sebepten dolayı taşıyor?" sorusuyla başlamıştır. Bu kesitte *Tanrı Buda*, *Kuanşi İm Pusar*'ı anlatmaya başlamıştır. *Tanrı Buda*, *Kuanşi im Pusar*'ı anlatırken onun adının anılması ve adının anılmasının sonuçları yani *Kuanşi im Pusar*'ın mucizeleri üzerinde durmuştur. Bu soruyu sormadan önce *Tanrı Buda*'ya saygı ve tapınma ifadesi olarak sağ omzunu açıp el pençe divan durmuştur.

Burada göze çarpan en önemli gösterge *Kuanşi im Pusar*'dır. *Kuanşi im Pusar*; Budizm'de, doğru konuşmak; yalandan, nifaktan, küfürden, kaba sözden, abartıdan ve boş konuşmadan uzak durmak anlamındadır. Doğru ve gerçek olmayanı, faydasız olan şeyleri söylememektir. Varlıklara doğru, gerçek, faydalı, sevimli ve olumlu şeylerin söylenmesi gerektiği ifade edilir. Doğru konuşmanın temelinde doğru dinlemek yatar. Budizm'de *Kuanşin* (Uygurcada *Kuanşi im Pusar*) olarak bilinen *Bodhisattva Avalokiteşvara*

¹² Şinasi Tekin, a.g.e., s. 21.

dünyanın acı çığlıklarını duyan ve anlayan demektir ki bu da canlıları doğru anlamak ve onlara doğru karşılık vermek gerektiğini vurgular.¹³

Birinci kesit tamamen bu gösterenin özelliklerinin bazı imgelerle açıklanmasına dayanmaktadır. Bundan sonra gelecek kesitler için alt yapı oluşturulmuştur. *Tanrı Buda, Akşayamati Bodhisattva*'nın sorusuna “*ses işiten, işitmeye muktedir*” cevabını vermektedir. Bu cevap aşağıda da görüleceği gibi tamamen işitme, duyma kavramına dayanan çeşitli olayları dayanmaktadır. Birinci kesitte karşımıza çıkan olaylar zıt kavramlarla sembolleştirilmiştir. *Kuanşi im Pusar* sesleri işiten bir ilahdır, sesini duyduğu kişilere yardım eder ve onları içinde buldukları durumdan kurtarır, dileklerini yerine getirir.

<i>Seslenen Kişilerin içinde buldukları durum</i>	<i>Seslenmeden sonraki durum</i>
Yeryüzünde ıstırap çeken sayısız canlı varlıklar	Istıraptan kurtulma
Büyük bir ateşe giren kişi	Ateşin o kişiye zarar vermemesi
Büyük bir denize giren kişi	Denizde ıslanmaması
Denizde fırtınaya yakalanan kişi	Fırtınadan kurtulması
İnsan yiyen devlerin arasına giren kişi	Devlerden kurtulma
Beylere karşı suç işleyen kişi (bu yüzden işkenceye uğrayacak)	İşkenceye uğramaması
İnsan yiyen devlerin gelip öldüreceği ya da eziyet edeceği kişi	Devlerin ona zarar vermemesi
Suç işlese ya da işlemese bu yüzden hapse giren kişi	Hapisten kurtulması
Sayırsız yol kesicilerin arasında kalan mal sahibi kişi	Yol kesenlerden kurtulması
Çok öfkeli kişi	Öfkesinden kurtulması
Sevme hayâsızlığı kuvvetli olan kişi	Sevme hayâsızlığından kurtulması
Kötü ameli olan bilgisiz ve kararmış gönüllü kişi	İyi amelli ve aydın gönüllü olması
Erkek çocuk dileyen kadın	Erkek çocuk sahibi olması
Kız çocuğu dileyen kadın	Kız çocuk sahibi olması
Kulluk etmek isteyen ve gayret eden kişi	İyi bir kul olması

¹³ Hacer Tokyürek, *Eski Uygur Türkçesinde Budizm ve Manihaizm Terimleri*, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri 2011, s. 47.

Her kim *Kuanşi im Pusar* adını söylerse *Kuanşi im Pusar* bu kişilerin içinde buldukları zor durumdan kurtaracağını, dileklerini yerine getireceğini ifade etmektedir. Metnin bu kesitindeki göstergeler içinde *Kuanşi im Pusar*'a seslenecek olan kişiler betimlenirken on beş varlıktan bahsedilmiş bunlardan onu eziyet, işkence, felaket, korkunç bir durum ile *Kuanşi im Pusar*'a seslenirken sadece beş kişi bu kategori dışında çocuk dileme veya iyi bir kul olma gibi normal sayılabilecek taleple sesini duyurmaktadır. Bu kesitte *Kuanşi im Pusar*'a yönelik olan ilk göstergeler yeryüzü, ateş, su, fırtınadır. İlk bakışta hava-su-toprak-ateş ile adlandırılan temel unsurları hatırlatmaktadır.

Bu göstergeler Eski Uygur Türkçesi metinlerinde *Dört ya da Beş Element* şeklinde karşılaştığımız göstergelerdir (ETü. mahabut “mahābhūta, element”, dört mahabutlug yılanlar “dört mahābhūtalı yılanlar”, dört tilgen “dört tekerlek”, dört uluglar “dört büyükler”, dört uluglar agulug yılanlar “dört büyükler, zehirli yılanlar”, dört yılan “dört yılan”).¹⁴

Toprak, su, ateş ve havadan oluşan dört element ya da dört alan bütün varlıklarda mevcuttur. Dört element rengi ya da şekli oluşturan bir unsur olup yeryüzünü oluşturduğu gibi canlı bedenini de var eder. Toprak katı, su sıvı, ateş ısı, hava ya da rüzgâr devinim ve hareketi ifade eder. Vücuttaki dört elementin uyumsuzluğu sonucunda canlıda dört yüz kırk hastalık belirtisi ortaya çıkar. Ayrıca bu dört unsurun yok olması maddi ölüme neden olur. Dünya da aynı şekildedir. Bu dört elementin yok olmasıyla dünya ortadan kalkar. Aslında dört element fiziksel bedendir. Fiziksel beden anlamındaki *rupa-kaya* ile de aynı anlamda kullanılır. *mahabhuta* terimi *maha* “büyük” ile *bhuta* “gerçek, varlık” sözlerinden oluşur. Erken dönem Budizm’inde dört element ıstırabı anlayan ve acılardan kurtulan anlamındadır. Fiziksel dünyanın bölümlenmesinde de kullanılır. Toprak, su, ateş ve havanın yanı sıra besinci element olarak da “uzay, gökyüzünü” sayabiliriz. Beş element ifadesi *pañcadhatu* terimiyle karşılanır. Zihin ise altıncı elementtir.¹⁵

¹⁴ Hacer Tokyürek, *a.g.e.*, s. 341.

¹⁵ William Edward Soothill-Lewis Hodous, *A Dictionary of Chinese Buddhist Terms*, Ch'eng Wen Publishing Company, Taipei 1975, s. 173a-b.

Beş elementin özellikleri aşağıdaki tablodaki gibidir:¹⁶

<i>Element</i>	<i>Renk</i>	<i>Sembol</i>	<i>Şekil</i>
Toprak	Sarı	Lam	Küp-Kare
Su	Beyaz	Vam	Küre-Daire
Ateş	Kırmızı	Ram	Piramit-kırmızı üçgen
Hava	Yeşil	Yam	Yarı küre-Yarım daire
Uzay	Mavi	Hum	Dünyevi olmayan-damla

Doğüstü varlık olarak insan yiyen **devler (yavlak yek içgek)** çok dikkat çekici bir diğer göstergedir. Metinde dev olarak çevirisi yapılan *yek* “yakşa” göstergesinin fiziksel özelliklerine yönelik bir açıklama yapılmazken bu kesitte onların özelliğinin insan eti yemeleri ve insanlara işkence ediyorum olmalarıdır.

İncelediğimiz metindeki bu gösterge (ETü. *yek* “yakşa”) Eski Uygur Budist metinlerinde çok farklı şekillerde karşımıza çıkar. *yek* “yakşa, Budizm’de insan dışındaki sekiz varlıktan biridir. Budizm’in koruyucuları arasında sayılır. Kendisi Sümeru Dağı’nın zirvesinde oturur ve kuzey yönünün koruyucusudur. Bazı sūtralarda da çirkin ve insanlara büyük acılar çektiren yaratık olarak tanımlanır.¹⁷

İstıraplardan kurtulma yine Budizm’le ilgili önemli bir göstergedir. ETü. *agada* ot “agada ilacı”, *emgeklerintin oz-* “ıstıraptan kurtulmak”, *uçsuz kıdıgsız emgektin oz-* kurtul- “uçsuz bucaksız ıstıraptan kurtulmak” = Skr. *agada* şekilleriyle karşılaştığımız terim, “ıstıraptan kurtulma” anlamındadır.¹⁸ Budizm’in en büyük gayesi canlıları ıstıraplardan kurtarmak ve onları mutlak sükûnete ulaştırmaktır. Terim, her ne kadar ıstıraplardan kurtuluş anlamında olmasa da bütün felaketlerden kurtulmayı ifade eder. *agada* terimi genel olarak sağlıklı ya da panzehir anlamında olup felaketlerden kurtaran ilaç olarak tanımlanır.¹⁹ Elbette bu ilaç da Budizm öğretisidir.²⁰

¹⁶ Hacer Tokyürek, *a.g.e.*, s. 341-343.

¹⁷ Hacer Tokyürek, *a.g.e.*, s. 228.

¹⁸ Soothill-Lewis Hodous, *a.g.e.*, 351a.

¹⁹ Soothill-Lewis Hodous, *a.g.e.*, 225a; 285a.

²⁰ Hacer Tokyürek, *a.g.e.*, s. 55.

Birinci kesitte karşımıza çıkan **deniz** ve **ırmak** göstergeleri önemlidir. *ulug suv* terimi, “ölüm okyanusu, doğum ölüm okyanusu, *samsāra* ya da döngü” olarak ifade edilir. Ayrıca “varlık denizi ya da doğum ölüm denizi” olarak da tanımlanır.²¹

1.2.3. İkinci Kesit

Ve yine Tükenmez gönüllü bodhisattva (97) (Skr. akṣayamati) tanrı Burkan'a şöyle (bir) soru sordu: 'Tanrım, (98) bu Kuanşi im pusar nasıl ve ne gibi usullere, çarelere baş vurarak, bu Jambudvīpa (denen) dünyada (99) yaşayan canlı varlıklara fayda sağlar, (onlara) dini öğretir, (100) baş vurduğu usulleri, çareleri nelerdir acaba?' Tanrı Burkan şöyle buyurdu: 'Tükenmez gönüllü bodhisattva (101) (Skr. akṣayamati) siz (bunu) böyle bilin! Bu dünyadaki (102) canlı varlıklar, burkanların yüzünü görerek kurtulabilecek (103) canlı varlık iseler, Kuanşi im pusar o canlı varlıklara, burkanlar (104) kılığına girerek görünür, (dini) öğretir, kurtarır. Pratyekabuddhaların (105) yüzünü görerek kurtulabilecek canlı varlık iseler, Kuanşi im pusar o canlı varlıklara, (106) pratyekabuddhalar kılığına girerek görünür, (dini) öğretir, kurtarır. Śrāvakaların (107) yüzünü görerek kurtulabilecek canlı varlık iseler, Kuanşi im pusar o canlı varlıklara, (108) śrāvakalar kılığına girerek görünür, (dini) öğretir, kurtarır. Brahma-devanın yüzünü (109) görerek kurtulabilecek canlı varlık iseler, Kuanşi im pusar o canlı varlıklara, brahma-deva kılığına girerek (110) görünür, (dini) öğretir, kurtarır. Indra-devanın yüzünü (111) görerek kurtulabilecek canlı varlık iseler, Kuanşi im pusar o canlı varlıklara, indra-deva (112) kılığına girerek görünür, (dini) öğretir, kurtarır. (113) Iṣvara-devanın yüzünü görerek kurtulabilecek canlı varlık iseler Kuanşi im pusar o (114) canlı varlıklara, Iṣvara-deva kılığına girerek görünür, (dini) öğretir, (115) kurtarır. Maheṣvara, ulu tanrının yüzünü görerek kurtulabilecek canlı varlık (116) iseler, Kuanşi im pusar o canlı varlıklara, Maheṣvara tanrı kılığına girerek görünür, (117) (dini) öğretir, kurtarır. Bu tanrılar yerindeki (Skr. devaloka) ordu kumandanının (Skr. mahasena) (118) yüzünü görerek kurtulabilecek canlı varlık iseler, o canlı varlıklara, (119) mahasena kılığına girerek görünür, (dini) öğretir, kurtarır (120) Vaiṣramana-devanın yüzünü görerek kurtulabilecek canlı varlık iseler, Kuanşi im pusar o (121) canlı varlıklara, vaiṣramana-deva kılığına girerek görünür, (dini) öğretir, kurtarır. (122) Ufak ufak hanların yüzünü görerek kurtulabilecek (123) canlı varlık

²¹ Hacer Tokyürek, *a.g.e.*, s. 462-464.

iseler, *Kuanşi im pusar o canlı varlıklara, ufak ufak hanlar* (124) kılığına girerek görünür, (dini) öğretir, kurtarır. *Şreşthilerin* (125) yüzünü görerek kurtulabilecek canlı varlık iseler, *Kuanşi im pusar o canlı varlıklara,* (126) *şreşthiler kılığına girerek görünür,* (dini) öğretir, kurtarır. (127) *Grihapatinin (igil nomçı törüçi) yüzünü görerek kurtulabilecek canlı varlık iseler,* (128) *Kuanşi im pusar o canlı varlıklara, grihapati kılığına girerek görünür,* (dini) öğretir, (129) kurtarır. *Elçi ve hâkimlerin yüzünü görerek kurtulabilecek canlı varlık* (130) *iseler, Kuanşi im pusar o canlı varlıklara, elçi ve hâkimler kılığına girerek görünür,* (131) (dini) öğretir, kurtarır. *Brahmanların yüzünü görerek kurtulabilecek* (132) *canlı varlık iseler, Kuanşi im pusar o canlı varlıklara, brahmanlar kılığına girerek* (133) *görünür,* (dini) öğretir, kurtarır. *Bhikşu, bhikşuni, upasaka ve upasikalar kılığına girerek görünür,* (136) (dini) öğretir, kurtarır. *Çeşitli meşhur, hâkim, asil, saygı değer* (137) *erkek ve kadınların yüzünü görerek kurtulabilecek canlı varlık iseler, Kuanşi im pusar o* (138) *canlı varlıklara, çeşitli, meşhur, hâkim, asil, saygı değer erkek ve kadınlar* (139) *kılığına girerek görünür,* (dini) öğretir, kurtarır. *Genç oğlan ve genç* (140) *kızların yüzünü görerek kurtulabilecek canlı varlık iseler, Kuanşi im pusar o canlı varlıklara,* (141) *genç oğlan ve genç kızlar kılığına girerek görünür,* (dini) öğretir, kurtarır. (142) *Tarırların (Skr. deva), ejderlerin (Skr. naga) cinlerin (Skr. yakşa), yılan hükümdarlarının (Skr. gandhara), gökteki muzıkacıların (Skr. gandharva), kudretli devlerin (Skr. asura), altın kanatlı efsanevi kuşların (Skr. garuda),* (143) *büyük yılanların (Skr. mahoraga) ve hem insan olan hem de insan olmayanların (Skr. manusy-amanusya) yüzünü görerek kurtulabilecek canlı varlık* (144) *iseler, Kuanşi im pusar o canlı varlıklara, her birine, uygun (birer) kılığa girerek* (145) *görünür,* (dini) öğretir, kurtarır. *Vajrapanilerin yüzünü* (146) *görerek kurtulabilecek canlı varlık iseler, Kuanşi im pusar o canlı varlıklara,* (147) *vajrapaniler kılığına girerek görünür,* (dini) öğretir, kurtarır. (148) *Tükenmez gönüllü bodhisatva (Skr. akşayamati), siz (bunu) böyle bilin, anlayın! Bu Kuanşi im pusar,* (149) *bütün canlı varlıklara, işte bu derece hayat verici, seçkin fedakârlık fazileti ile* (150) *fayda sağlar, (onları) kurtarır. Çeşitli kılıklara girip* (151) *bu sav adlı yer yüzünde yaşayan canlı varlıkları kurtarır, fayda* (152-154) *sağlar. Bu yüzden herkese korkusuz kurtuluş (?) (buşi) verdiği için, canlı varlıkların, durmadan (ona) saygı göstermeleri, tapınmaları, (adını) anmaları gerektir.'*²²

²² Şinasi Tekin, a.g.e., s. 21-23.

Hikâyenin ikinci kesitinde bütün göstergesel unsurlar yine *Kuanşi im Pular*'ın vasıflarına yöneliktir. Bu kesitte birinci kesit gibi *Akşayamati*'nin *Tanrı Buda*'ya “*Kuanşi im Pular*’ın, dini öğretmek için ne gibi usullere, çareler başvurduğu” hakkında sorduğu soruyla başlamaktadır. Bu kesit *Kuanşi im Pular*’ın dini öğretmek için başvurduğu usuller üzerinedir. Bu usul ise kılık değiştirmedir. Bu kesitte kılık değiştirme bir metafor işlevi görmektedir.

Buda ve diğer uhrevi varlıklar, canlılara fayda sağlamak için türlü türlü şekillere girerek yere, zamana, zamanın şartlarına, yaşanılan dünyaya ve canlıların türüne uygun bir şekilde insanları iyiye ve doğruya yönlendirir. Buradaki süreç tıpkı hulûl kavramındaki gibidir. Eski Türkçede *belgürtme et’öz* olarak bilinen ve *tuo türlüg körkle meñizlig et’öz belgürt-* şeklinde kullanılan yapı hulûl ya da don değiştirme ile ifade edilen kavramla neredeyse aynıdır.²³

Çok eskiden beri insanoglunun zihninde yeryüzünde bulunan her cismin, her maddenin bir kuvvetin taşıyıcısı olduğu düşüncesi hâkim olmuştur. Bu cisimler farklı görünseler de, çeşitler arasında esasta yine de bir takım benzerlikler vardır. Bu benzerlikler, aralarında bazı şekil değişikliklerine yol açarlar. Bundan dolayı bir cisim birden fazla görünüşle ortaya çıkabilir; bir insan, hayvan veya bitki yahut bir eşya biçimine girebilir. Fakat bu değişik şekiller geçici olup o cismin asıl mahiyetini değiştirmezler. Değişime uğrayan varlık hangi şekle girerse girsin ruhu ve kimliği değişmez. Değişim sadece şeklen olur. Bu değişim genellikle üstün bir güç tarafından, ya yapılan bir iyiliğe karşılık mükâfat veya kötülüğe ceza olarak gerçekleştirilir.²⁴

Görüldüğü gibi şekil değiştirme ve suret değiştirme arasındaki en önemli fark ilkinde değişikliğin sıradan varlıklarda görülmesine karşın ikincisinde ilahi varlıkların söz konusu olmasıdır. Suret değiştirmede değişiklik ilahi varlığın elindedir fakat şekil değiştirmede değişime uğrayan kişi için her zaman bu söylenemez. Suret değiştirmede dünyayı ve insanlığı kurtarmak için değişiklik gerçekleştirilir. Şekil değiştirmede ise

²³ Murat Elmalı, “Eski Uygur Türkçesi Metinlerinde Metamorfoz”, *Acta Turcica-Çevrimiçi Türkoloji Dergisi*, Yıl: 4, Sayı: 2-1, Temmuz 2012, s. 12-13.

²⁴ Ahmet Yaşar Ocak, *Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri*, İstanbul 1983, s. 154.

böyle yüce bir amaç yoktur. Zaten değişime uğrayan kişinin elinde çoğu zaman değişimi tercih etme imkânı da yoktur. Şekil değiştirme çoğu zaman ödül ve ceza olarak gerçekleştirilir. Dolayısıyla her iki kavram birbirinden farklıdır. Bununla birlikte konuya başka açıdan bakıldığında her iki durumda da bir farklılaşma söz konusudur. Varlığın kendi halinden başka bir hale geçmesi söz konusudur. Öz aynı kalmaktadır. Her ne kadar uhrevi varlıklarda sabit bir fiziki beden söz konusu olmasa da değişim yine fiziksel özellikleri ilgilendirmektedir. Yine her ikisinde de ister bilinçli ister bilinçsiz bir şekilde olsun esas kimliğin saklanması söz konusudur. Yani bir beden değişimi söz konusudur.²⁵

Kuanşi im Pusar da tıpkı diğer kutsal varlıklar gibi yeryüzünde yaşayan çaresiz canlılara türlü türlü yollarla ve çeşit çeşit bedenlerle faydalı olmaya çalışır. Bu dünyadaki canlı varlıklar, kimin yüzünü görünce doğru yolu bulabileceklerse, kurtulabileceklerse *Kuanşi im Pusar*, onlara o canlıların yüzü ile görünür.²⁶

Metamorfoz süreçlerinde *Kuanşi im Pusar* pek çok farklı varlığın bedenine bürünmektedir. Bunların kimisi uhrevi varlıklar, kimisi sıradan varlıklar kimisi de korku duyulan varlıklardır.

Pratyekabuddha, *Kuanşi İm Pusar*'ın bedenine büründüğü kutsal bir varlıktır. Bu varlık ikinci kesitte karşılaşılan diğer bir göstergedir: *pratyekabud* "pratyekabuddha, kendiliğinden aydınlanmış" terimi "tek başına Buddha olmak, kendiliğinden Buddha olmak, yalnız Buddha olmak" anlamında olup Budizm okullarına göre aydınlanmış varlıkların üç türünden biridir. *Pratyekabuddhalar* sebep zincirinin on iki halkasını kavrayan ya da sebep sonuç ilişkilerini doğru olarak anlayan kişilerdir. Onlar öğretmen ya da rehbersiz kendiliğinden aydınlanmayı başaranlardır. Onlar Buda ya da Budist öğretiyi kullanmadan aydınlanırlar. Çünkü onlar olayları dikkatleri sayesinde doğru olarak algıladılar. Böylece kendiliklerinden aydınlanmaya ulaşırlar. Bodhisattvadan farklı olarak diğer canlıların özgürlüğe ulaşmasını düşünmeksizin kendi özgürlüklerini ararlar. Pratyekabuddha'nın sözlük anlamı "bağımsızca aydınlanan kişi" şeklindedir. Bazı Budist okulları Pratyekabuddhalar'ın Buda ve Bodisattvalar gibi her şeyi bilmediklerini, bütün Dharmâ'yı tam olarak öğrenmediklerini iddia eder-

²⁵ Murat Elmalı, *a.g.e.*, s. 12-13.

²⁶ Murat Elmalı, *a.g.e.*, s. 22-24.

ler. Onlar ahlâkî öğretmenlik yaparlar, ama kimseyi aydınlığa ulaştıramazlar. Pratyekabuddhalar jâtakalarda Budizm'in öğretmeni olarak da gösterilirler.²⁷

Bu kesitte yer alan **Şrāvākalar** göstergesi dikkat çekicidir. (Etü. *Şrāvāk* “mürit” = Skr. *śrāvaka*) Terim, “ses duyan, mürit” anlamında kullanılmaktadır. *Şrāvākalar* Buda'nın sesini duyanlar olarak gösterilir ve *Śākyamuni*'nin bütün müritlerini ifade eder. Bu müritlerin liderine *Mahāśrāvaka* denir. Bunlar, üstün canlılar dünyasında yer alırlar.²⁸ Ayrıca bu terim için bilgi dünyası ya da öğrenme dünyası da denir. Bu durum bir kişinin bilgi edinerek ve atalarının ve çağdaşlarının tecrübelerinden faydalanarak kendisini düzeltmesi ve geliştirmesi ile birlikte daha iyi bir canlı olmasıdır. *Şrāvaka*'nın asıl anlamı, dünyevi arzulardan kurtulup özürlüğü ulaşabilmek için dört asil gerçeği ve sekiz gerçek yolu dinlemele-ridir. “Ses işiten, duyan, öğreten” ya da genellikle “mürit, havari” anlam-larında kullanılan bu terim, Budizm ve Jainizm tarafından kullanılır.²⁹

Ejder göstergesi pek çok Eski Uygurca metinde *Cintāmaṇi* (Etü. Çın-tamanı erdini “cintāmaṇi cevheri”) terimini hatırlatmaktadır. *Cintāmaṇi*, “inanılmaz bir taş, felsefe taşı, bütün istekleri yerine getiren tılsımlı inci” anlamında kullanılmaktadır. Bu inci denizde **ejder** kral ya da balık başlı *Makara* ya da Buda'nın kalıntıları tarafından korunmaktadır.³⁰

Virūpākṣa Mahārāja'nın (Etü. Vırypakṣı maharanç “tam gören, virūpākṣa mahārāja”) “Ejder ya da yılan, insan ile yılan arasındaki sihirsiz değişimi simgeler. Budist mitolojide yer alan bu tanrı, Sumeru Dağı'nın batı yönünde oturur ve batıyı korur. Sahip olduğu ilahî göz sayesinde kötülükleri fark eder, kötülerini ya da şeytanları cezalandırır, günahkârları iyi yola getirmeyi amaçlar. Bu tanrı, nagaların “ejderha” putanaların “ruh” hükümdarıdır.” Anlamları **ejder** göstergesi ile yakından ilişkilidir.³¹

Yılan göstergesi de bu kesitte karşılaştığımız diğer bir göstergedir. Budizm'de dört element için dört yılan terimi de kullanılmaktadır. 毒蛇 “*dúshé*” “zehirli yılanlar”, vücudun dört elementi olan toprak, su, ateş ve

²⁷ Hacer Tokyürek, *a.g.e.*, s. 418-419.

²⁸ Soothill-Lewis Hodous, *a.g.e.*, s. 1975: 279b.

²⁹ Hacer Tokyürek, *a.g.e.*, s. 417-418.

³⁰ Hacer Tokyürek, *a.g.e.*, s. 193.

³¹ Hacer Tokyürek, *a.g.e.*, s. 393.

rüzgâr ya da havadır. Bu dört elementin vücutta artması ya da azalması canlılar için tehlikelidir.³² Bu dört element aynı zamanda avatara'yı (Etü. Abandar) da hatırlatmaktadır.

Altın kanatlı efsanevi kuş (talım kara kuş) göstergesi, Skr. *garuda* olarak bilinir. *Garuda* ise Kuzey yönünün hükümdarı *amoghasiddhi Buddha*'nın sembollerinden bir tanesidir. Bu Buda'nın rengi altın rengidir, sol eli sıkılmış, sağ el parmakları göğsüne doğru uzatılmıştır. O, sert bir görünümde oturur, sol eli dizinde, avuç içi yukarıda, terazisi bir çift elmas ya da kılıç, sağ eli takdis içinde dimdik, parmakları açıktır. Diğer sembolü ise bir çift elmas, hecesi ah'tır. Çiçeği mavi-yeşil lotus, elementi hava'dır.³³

1.2.4. Üçüncü Kesit

O zaman Tükenmez gönüllü bodhisattva (Skr. akşayamati) şöyle (155) dedi ve bir de ricada bulundu: 'Tanrım, biz şimdi Kuanşi im pusu'ra' (156) tapınalım. Bundan sonra kendisinin türlü türlü (157) paha biçilmez taşlarla (Skr. 260anta) bezeli gerdanlığını aldı Kuanşi im pusu'ra sundu (158), şöyle dedi: 'Efendim, alın, bu din için verilen sadakadır.' (159) Kuanşi im pusu'ralmağa razı olmadı. Tükenmez gönüllü bodhisattva (160) (Skr. akşayamati) yine ikinci bir defa daha yalvardı: 'Efendim, bize acıma duygunuzu gösterin! (161) Bu sadakamızı alın, fayda (162) sağlayın.' Diye yalvardı. O zaman tanrı Burkan, Kuanşi im pusu'ra (163) şöyle buyurdu: 'Asilim, bu Tükenmez gönüllü bodhisattva (164) (Skr. akşayamati) ile büyük tanrı ve insanlar topluluğuna (165) acıma duygunuzu gösterin, bu sadakasını alın, (onlara) fayda (166) sağlayın'. (Böyle) buyurunca, Kuanşi im pusu'ra, bu sadaka olarak (167) verilmiş olan, değerli taşlarla bezeli gerdanlığı aldı, ikiye böldü. Bir parçasını (168) Prabhütaratna-Burkan'a sundu bir parçasını (da) tanrı Şakyamuni-Burkan'a (169) sundu. (İşte) Kuanşi im pusu'ra, kadar kudretli usullere, çarelere başvurur, (170) bu dünyada kolayca fayda sağlayarak dolaşır..³⁴

Üçüncü kesit yine *Akşayamati*'nin Tanrı Buda'ya seslenmesi ve bir ricada bulunması ile başlamaktadır. Üçüncü kesitte *Akşayamati*'nin imanını güçlendiğini görürüz. Bu kesitte Buda adayı ilk kez *Tanrı Buda* dışında

³² Soothill-Lewis Hodous, *a.g.e.*, s. 265a; Hacer Tokyürek, *a.g.e.*, s. 341-343.

³³ Hacer Tokyürek, *a.g.e.*, s. 93.

³⁴ Şinasi Tekin, *a.g.e.*, s. 23.

ve hikâyenin merkezinde yer alan *Kuanşi im Puser* ile diyalog içindedir. “*Kuanşi im Puser*’a tapınalım” der ve kendisi için değerli olan gerdanlığı dinin bir sadakası olarak *Kuanşi im Puser*’a sunar. Bu ise değerli taşlarla bezeli bir gerdanlıktır. Sadaka aynı zamanda tüm dinlerde karşımıza çıkan bir imgedir. Sadakanın değerli bir gerdanlık olması Buda adayının gönül zenginliğini, *Kuanşi im Puser*’ın da kendisine sunulan bu sadakayı diğer tanrılara sunması onun gönül zenginliğini göstermektedir.

Bu kesitteki en dikkat çekici gösterge **sadaka** göstergesidir. “Bağış, sadaka, cömertlik ya da verme” anlamlarında kullanılan *buşi* terimi ile karşılanan sadaka göstergesi, Bodhisattvaların uygulamaları gerekli olan *altı paramita*’dan ya da *on paramita*’dan biridir. Budizm’de bu terim cömertlik tohumlarının geliştirilmesi şeklindedir. Mükemmellik uygulaması olduğu için *dana-paramita* denir. Cömertliğin en önemli niteliği koşullara bağlanmamaktır. Budist düşüncede, verilmiş olan sadaka, sadaka veren kişinin zihin dönüşümünü ve temizlenmesini yönlendirir. Cömertlik, maddî zenginliğe ve mutluluk içinde yeniden doğuma rehberlik eden bir düşüncedir. Jatakalarda cömertlik övülür. Lotus Sutra’da Şakyamuni altı paramitayı tam olarak uyguladığı için, ayrıca sadakayı dikkatli bir şekilde dağıttığı ve dar gönüllülük etmediği için geçmişteki bütün varlıkların hükümdarı olarak tanımlanmıştır. Budizm’de en iyi bilinen sadaka *nesne sadakası* ve *dharma sadakası*’dır. *Nesne sadakası* olarak yiyecek, kıyafet ve mal sadakası ifade edilirken, *dharma sadakası* olarak da Buda’nın öğretilerinin sadakası belirtilmiştir. Bu ikisine ilaveten bir de korkusuzluk ya da cesaret sadakası vardır. Bir Bodhisattva’nın dana-paramitayı tam olarak uygulayabilmesi için beş türlü davranışı yapması gerekmektedir. Bu beş türlü davranış Buddha-ratna’ya, Dharma-ratna’ya, Sangha-ratna’ya iman, merhametli gönül ile fakirlik ıstırabından kurtaracak mal ya da nesne sadakası, cahillik ıstırabından kurtaracak dharma sadakası, korku ıstırabından kurtaracak korkusuzluk ya da cesaret sadakası vermektir. Sadaka verilecek olan mala mülke bağlanmamaları, seçkinlerin güzel karşılıklarına bağlanmamaları, sonraki dünyadaki karşılıklara bağlanmamalarıdır. Bodhisattvaların bizzat kendilerinin yapmaları gerekli olanlar, mal mülk vermek, güzel söz söylemek, iyiyi huzuru ortaya çıkarmak, aynı doğrultuda olmaktır. Prajña’yı yani bilgiyi istemektir. Bu beş unsur Bodhisattva

tam bir şekilde yaparsa dana-paramita'yı tam ve doğru bir şekilde yapmış olur.³⁵

Kendisine sadaka sunulan **Prabhutaratna-Buddha** (ETü. *eriş erdini burkan* “*bol cevherli Buddha*” = *Skr. prabhūtaratna* = “Bol hazine”) göstergesi bu kesitte görülmektedir. Lotus Sūtra’da Śākyamuni Buddha ile Prabhūtaratna Buddha iki önemli âlim olarak gösterilir.³⁶ Lotus Sūtra’nın on birinci bölümü olan “Hazine Kulesi”ne göre bu Buda doğuda temiz hazine dünyasında yaşar. Henüz Bodhisattva uygulaması yaparken rehin tutulur ve Nirvāṇa’ya girdikten sonra bile Lotus Sūtra’nın doğruluğunu bildirmek için hazine kulesinde görülür. Daha sonra Śākyamuni Buddha, on yönün Buddhalar’ını bir araya topladığı zaman Prabhūtaratna Buddha’yı yanına davet edecek ve bu Buddha’da Śākyamuni’nin yanına oturacaktır.”³⁷

1.2.5. Dördüncü Kesit

O zaman (171) Tükenmez gönüllü bodhisattva (Skr. akṣayamati), (şu) beyitlerle tanrı Burkan’ (172) saygıyla şunu sordu: ‘Ey benim sevimli yüzüm, (173) tanrım, saygıyla bir daha soruyorum. Bu bodhisattva ne (174) için, ne yüzden Kuanşi im pusuş diye adlandırıldı?’ Tanrı (175) Burkan yine beyitlerle şöyle cevap vermek lutfunda bulundu: (176) ‘Siz iyice dinleyin! Bu Kuanşi im pusuş’ın (bodis(a)v(a)t) “dolaşması-m” (177) anlatayım. (Canlı varlıklar için) rahmet dilemesi, (onları kurtaracağım diye) ant içmesi, denizlerden, ırmaklardan (178-179) daha derindir. Sayısız burkanlara tapındığı, (canlı varlıklar için) ant içip rahmet dilediği devirleri saysalar, (sonuç) kavranamaz. (180) Şimdi ben sizlere bir şeyler anlatayım. Adım iştirse, (181) vücudunu görse tasarladığı, saygıyla dilediği şey (yani kurtuluş) boşa gitmez; türlü (182) ıstıraplardan kurtarır; bu dünyadaki bütün canlı varlıkları, (183) dertlerinden, türlü-türlü acılarından ayrı-ayrı kurtarır. (184) Bir kimse (canlı varlıklara) büyü yapıp (onları) zehirlemeği, öldürmeği düşünse de o kimseye (185) saldırır. Sefil, acınacak halde olan, umutsuz ıstırap çeken (186-187) canlı varlıkların sıkıntıları arasına, ana ve babalarından daha iyi girer, kurtarır. (Canlı varlıkları kurtarmak için) usulleri, çareleri, hikmet ve (188) sevabı pek fazla olduğundan tabia-

³⁵ Hacer Tokyürek, *a.g.e.*, s. 240.

³⁶ Soothill-Lewis Hodous, *a.g.e.*, s. 24b.

³⁷ Hacer Tokyürek, *a.g.e.*, s. 123.

tüstü (189) gücünün hududu yoktur. On yönde (yani her yerde) görünür. (190) Kuanşi im pusar'ın ulaşamayacağı hiç bir alem yoktur. Kendisini çağıran (191) sesi hemen işitir. Cehennemlikler (Skr. narakka), açlık çeken ruhlar (Skr. preta) ve hayvanlar (Skr. tiryagyonı) dünyasına (ajun=gati) (192) girer, (onları) acılarından kurtarır. Kuanşi im pusar'ın canlı varlıkları (193) (kurtarmağa) ant içmesi gerçek bir ant içmedir; temiz, berrak bir ant içmedir; (194) geniş bir hikmet (ile teçhiz edilmiş) bir ant içmedir; çok acıyan bir (195) ant içmedir; pek dostça (edgü ögli) bir ant içmedir. (Şöyle söyleyin:) "Ben (196) zavallı, rahmet dilerim. Çok acıyan ant içme bilgisi ile, (197) (Kuanşi im pusar) beni (kurtarmağa) ant içmek ve (bana) iyilik etmek lutfunda bulunsun. Temiz, berrak, acıyan (198) ışığımız Güneş tanrısı gibidir. Hikmeti ışığımız ile (199) canlı varlıkların bütün hepsinin kavrama (gücünü) aydınlatırız. Benim de karanlığımı (yani bilgisizliğimi) (200) aydınlatın (yani gidersin), suçlarımdan (beni) kurtarsın. Bütün (201) dünyada çok bereketli bulutlar yaparsınız. Tanrım (202) siz hoş gibi tatlı yağmur suyunu yağdırır, canlı varlıkların (203) hırs (Skr. kleşa) ateşini söndürürsünüz." Bu bodhisattva tatlı seslidir. (204) brahma-seslidir. Deniz seslidir. Dünyada (205) en üstün seslidir. Bu yüzden durmadan (adımın) anılması (206-207) gerektir. Her anılışında, ıstıraplarımız arasına girmeyecek diye şüphe etmeyin. Kuanşi im pusar tabiatüstü bilgisi ile hepsini görür, (208) bilir. Acıyan gözü (yani bakışı) ile (onları) görür; umutları, dayanakları olur. (209) Türlütürlü amelleri, sevapları denizlerden, ırmaklardan (210) daha derindir. (İşte) yüksek, anlaşılması güç kabiliyetleri budur. (Adını) nerede (211) ansalar hemen orada işitir, onulmaz ıstırapları arasına (212) girer, kurtarır. Bu yüzden canlı varlıkların, (adını) anmaları, (ona) tapınmaları gerektir.³⁸

Dördüncü kesit *Akşayamati* ile *Tanrı Buda* arasında geçer ve diğer kesitlerde olduğu gibi *Akşayamati*'nin *Tanrı Buda*'ya sorduğu soruyla başlar. Bu kesitte sorulan soru birinci kesitte sorulan soru ile benzerdir. "Bu Bodhisattva hangi sebepten *Kuanşi im Pusar* diye adlandırıldı?" sorusunu *Tanrı Buda*'ya sormaktadır. Ancak *Tanrı Buda* birinci kesitte ses işiten özelliğini örneklerirken bu kesitte *Kuanşi im Pusar*'ın dünyada nasıl dolaştığını, canlılar onu çağırmasa bile onun sıkıntıda olanlara yardım etmek için niçin sürekli dolaştığını ve canlılara yardım etmek için ant içmesini anlatmaktadır.

³⁸ Şinasi Tekin, *a.g.e.*, s. 23-24.

Bu bölümde görülen **On Yön** (ETü. *on buluñ yñaklartakı*) göstergesi önemlidir. Terim, on yön anlamında olup evreni ifade eder.³⁹ Bütün evren, bütün fiziksel alan anlamında kullanılan terim özellikle *on yön* yani doğu, batı, kuzey, güney, kuzeydoğu, güneydoğu, kuzeybatı ve güneybatı olan sekiz yön ile yukarı ve aşağı yönlerinden oluşur. Budist yazmalarda evrendeki bütün yönler Buda varlığı olarak gösterilir. On yönün Buddhaları birçok sūtrada yer alır. *On yön* ifadesi geçmiş, şimdi ve gelecekteki varlıklar anlamında olup üç varoluş dönemini de ifade eder. On yönün Budaları üç varoluş zamanını ve uzayın tüm Budalarını içine alır.⁴⁰

Brahma'nınki gibi Derin ve Tınlamalı Ses göstergesinde ise Buda'nın sesi Brahma'ninkine benzetilir. Bu ses çınlayan, kükreyen yankılı mavi bulutlar gibi olan, kükremesinden kulakların yüceldiği, gönlü sevin-direcek iyi Brahma sesidir.⁴¹

1.2.6. Beşinci Kesit

(213) *O zaman Dünyayı tutan bodhisattva (Skr. dharanimdhara) yerinden kalktı, tanrı Burkan'a (214) saygıyla şöyle dedi: 'Herhangi bir canlı varlık, bu Kuanşi im pusar'ın (215) kabiliyetini, büyü gücünü (tabiat üstü bilgi=vidya) ve canlı varlıkları mesut etmesini işitse, adını (216) durmadan ansa; ben ant içerim: o canlı varlığın (217) o iyi amellerinin sonucu (mükâfatı) (Skr. Karma-n) pek çoktur.'*

*Tanrılar tanrısı (Skr. devati-deva) Burkan'ın, Kuanşi im pusar'ın her yere saadet götürme kabiliyetini anlattığını ve büyü gücünü (Skr. vidya) açıkladığını işiten topluluktaki (220) 84.000 canlı varlığın hepsi, anlaşılması (221) güç Burkanlığa (burkan kutı) inandılar.*⁴²

Son kesitte Tanrı Buda'ya hitap eden kişi değişmiştir. Buda'ya hitap eden kişi bu sefer *Tükenmez Gönüllü Bodhisattva* (Akşayamati) değil, *Dünyayı Tutan Bodhisattva* (Dharanimdhara)dır. *Dharanimdhara* yerinden kalkarak tam bir teslimiyet içinde *Kuanşi im Pusar'ın* yeteneklerine, büyü gücüne bütün canlı varlıkların inandığını ve iman ettiğini ifade etmektedir. Bu teslimiyeti gören topluluktaki 84.000 kişi de aynı şekilde Budizm inancına olan imanlarını güçlendirirler.

³⁹ Soothill-Lewis Hodous, *a.g.e.*, s. 426a.

⁴⁰ Soothill-Lewis Hodous, *a.g.e.*, s. 50b; Hacer Tokyürek, *a.g.e.*, s. 93-94.

⁴¹ Hacer Tokyürek, *a.g.e.*, s. 163.

⁴² Şinasi Tekin, *a.g.e.*, s. 24-25.

Bu kesitteki **iman** (ETü. kirtgünç erklig “iman gücü”, süzük kirtgünç köñül “temiz ve imanlı gönül”) göstergesi önemlidir. “İnanç, iman, inanma” anlamlarında kullanılmakla birlikte gören zihnin yeteneği olarak da belirtilir. Kişi iman sayesinde Buda’ya, Triratna’nın temiz faziletine, dünyevi ve insanüstü varlıklara güven duyar. İman, kişinin kendi sezgisi ile elde ettiği iman ile başkalarından duyduğu ve dinlediği iman olmak üzere ikiye ayrılır.⁴³ İman, erken dönem Budizm’inin ve Mahâyâna Budizm’inin temel davranışlarından biridir. İman, beş kökten biri ya da aydınlanmaya yardım eden beş elementten biridir. Bu beş kök iman, gayret, hafıza, yoğunlaşma ve bilgeliktir. Mahâyâna Budizm’inde de imanın önemi vurgulanır. Bir sūtrada “iman kutsallığın yolu ve anasıdır.” denilmektedir. Mahāparinirvāna Sūtra’da ise “Aydınlanmanın sayısız yolu vardır, fakat iman bütün uygulamaları kapsar.” denilmektedir. İman ile ilgili görüşler pek çok şekilde ifade edilebilir. Ancak bütün ifadeler Budizm’de imanın ne kadar önemli olduğunu gösterir. Budizm’de üç şeye yani Tri-ratna’ya iman önemlidir. Bunlar *Buda*, *Dharmā* ve *Sanġa*’dır. Canlı bu üç ratna’ya iman etmek zorundadır. Ayrıca kişi, bu üç unsura inancından dolayı diğer canlılara sadaka verir.⁴⁴

Çokluk bildiren **84. 000 canlı** göstergesi bu kesitte yer alan diğer bir göstergedir. 84. 000 rakamı Eski Uygurca Budist eserlerde oldukça çok karşımıza çıkar:

sekiz tümen tört miñ nızvanılar kop tınlıglarġ örletür emgetir
 “Seksen dört bin *ih̡iras* hep canlıları yakar, ıstırap çektirir.” *sekiz tümen tört miñ nızvanılıġ igler̡iñ* “Seksen dört bin *ih̡irash* hastalıkların.”⁴⁵

İnanişā göre, kral *Aşoka Buda*’nın kalıntılarının üzerine **seksen dört bin** stüpa kurdu muştur. Buda’nın kalıntıları ya da hatırası Orta Asya, Çin ve Japonya gibi yerlerde büyük saygı uyandırmakla birlikte, bu yerlerdeki kalıntılar çok küçük parçalardan başka bir şey değildir. İnsanlar, Buda’nın kalıntılarında yine Buda’nın öğretisinin bulunduğuna inanırlar.⁴⁶

İlk stüpa Şākyamuni Buddha’nın ölümünden sonra küllerinin sekize bölünüp sekiz kutsal yere dağıtıldıktan sonra inşa edilmiştir. MÖ. 3. yüz-

⁴³ Soothill-Lewis Hodous, *a.g.e.*, s. 296a.

⁴⁴ Hacer Tokyürek, *a.g.e.*, s. 241-242.

⁴⁵ Hacer Tokyürek, *a.g.e.*, s. 28.

⁴⁶ Hacer Tokyürek, *a.g.e.*, s. 70.

yılda Maurya hanedanından Budizm'in koruyucusu ve destekçisi olan kral Aşoka, Śākyamuni Buda ile özdeşleşen taş sütunlar ve stūpalar inşa ettirmiştir. Budist mitolojiye göre, Aşoka Buddha'nın küllerini sekize bölmüş ve seksen dört bin yere dağıtarak stūpalar kurdurmuştur.⁴⁷

1.2.7. Triratna

(222) *Burkana saygı! Dine saygı! Cemaate saygı!*⁴⁸

1.2.8. Kollofon

(223) *Ben zavallı, upasaka Drmuruç (Skr. dharmaruci) Şeli'nin isteği üzerine yazdım. Eksikleri (224) (varsa ? bağışlan)sın.*⁴⁹

2. Göstergeler Açısından Hikâyenin Temel Kurucularının İncelenmesi:

Kurguya dayalı metinlerin üç ana kurucu ögesi vardır: Kişi, zaman ve mekân (uzam). Her olayın mutlaka bir yaparı, olayın gerçekleştiği zamanı ve mekânı vardır.

2.1. Kişiler

Tanrı Buda: En yüce mertebedeki Budist ilahdır. Metinde fiziksel ve kişilik özellikleri verilmemiştir. IV. Kesitte sadece “sevimli yüzlüm” hitabı ile seslenilmiştir.

Kuanşi İm Pusar: Hikâyenin merkezinde yer alan karakterdir. Fiziksel özellikleri hakkında metinde ipucu verilmemiştir.

Akşayamati Bodhisattva (Tükenmez önüllü Bodhisattva): Tanrı Buda'ya Kuanşi im Pusar ile ilgili sorular soran kişidir. Hikâyenin yan karakteridir.

Dhrananimdhara (Dünyayı Tutan Bodhisattva): Hikâyenin son bölümünde ortaya çıkan ve Kuanşi im Pusar'ın mucizeleri karşısındaki imanıyla topluluktakilerin Budizm inanıcına olan imanlarını güçlendiren kişidir.

⁴⁷ Hacer Tokyürek, *a.g.e.*, s. 72.

⁴⁸ Şinasi Tekin, *a.g.e.*, s. 25.

⁴⁹ Şinasi Tekin, *a.g.e.* s. 25.

2.2. Z a m a n :

Metinde anlatılanların zamanı hakkında kesin bir bilgi yoktur. Hikâyedeki zaman gösterenlerinin en önemli unsurları zaman zarflarıdır. Ayrıca yüklemelerin kipleri hikâyedeki zaman kavramını anlamamız açısından bazı önemli ipuçlarıdır. Özellikle başlangıç kesitinde yer alan “vaktiyle” zaman zarfı kesin olmayan bir zamana işaret etmiştir. “Her zaman, geceli gündüzlü, durmadan, gece-gündüz” hikâyede karşımıza çıkan diğer zaman zarflarıdır.

2.3. M e k â n (U z a m) :

Hikâyede olan olayları ve kişilerin karakterlerini destekleyen en önemli göstergeler mekâna ait göstergelerdir. Kişilerin bulunduğu mekânlar onların kimliği hakkında bize ipucu verebilir. İncelediğimiz metinde mekâna yönelik açık bir ifade bulunmamaktadır. Buna karşılık başlangıç kesitinde Buda adayının omzunu açık el pençe divan durma göstergeleri bize bir mabet olabileceğine dair ipucu vermektedir. Ayrıca IV. Kesitte *Kuanşi im Pusar*'a sunulan sadakanın kabul edilip diğer tanrılara (Şakyamuni Buda ve Prabhutaratna Buda) da sunulması Budist metinlerde sıkça rastladığımız *teñri yiri* (devaloka)yı hatırlatmaktadır. 2. kesitte Kuanşi im Pusar'ın çeşitli bedenlere bürünerek canlılara fayda sağlaması *çambudvip yir suv* (Skr. jambudvipa) ve *sav athg yir suv*'da (Skr. sahâlokadhâtu) gerçekleşir. Her iki kavramın karşılığı da “Dünya”dır. Yani hikâyede geniş bir mekân söz konusudur.

3. S o n u ç

Dilde yer alan her ifade somut veya somut kavramları karşılayan birer göstergedir. Edebi eserlerin malzemesi dildir ve okurun zihin dünyasında birçok imge ile karşılaşılır. Edebi eserlerde bu gösterge tek bir kavrama işaret etmez, okurun bilgi ve kültür yapısına diğer bir deyişle sahip olduğu ön bilgiye göre daha geniş kavramlara işaret eder.

İncelemeye aldığımız *Kuanşi im Pusar (Ses İştien İlah)* hikâyesi hangi amaçla yazılmış olursa olsun burada esas olan hikâyeyi yorumlamamızdır. Çünkü göstergeler zihin dünyamızda farklı çağrışımlar yapabilir. Her anlatı zaman, mekân, olay ve kişilerle bir yapı kurarken belli noktalara temas eder ve geri kalan kısımları okur tamamlar.

İncelediğimiz hikâye kesitlere ayrılmış ve yüzey yapıda yer-zaman-mekân (uzam) ve kişiler açısından değerlendirilmiştir. Yer, zaman ve kişiler hakkında anlatıda detaylı betimlemeler verilmemiştir.

Derin yapıda Budizm'e ait birçok imge metinde kendine yer bulmuştur. Doğaüstü güç ve varlıklar birçok göstergede görülmektedir. Dev, ejder, yılan, efsanevi kuş gibi göstergeler sadece doğaüstü varlık değil aynı zamanda inanç sistemleri içinde değerlendirilebilecek varlıklardır. Kavrama yapılan birçok gösterge de metinde yer almaktadır ve bunlarda yine Budizm'in inanç sistemi içinde farklı anlamlar kazanmaktadır. Özellikle dört unsur buna bir örnek olarak verilebilir.

İnsanların zihinlerinde yer alan korku imgeleri yine dikkat çekicidir. İnsan yiyen devler ve ejderler gibi olağanüstü varlıklardan korku duymalarının yanında bir tüccarın yol kesen haydutlardan korkması da bir dönemin kültürel arka planını ortaya koyması açısından önemlidir.

“KUANŞI İM PUSAR IN OLD UIGHUR TURKISH ON THE POINT OF SEMIOLOGY”

Abstract

Signs are marks and article items which stand for abstract and concrete things rationally and refer and indicate them. For example in this sense smoke is the sign of fire; beetle-browed is the sign of anger. According to linguists, sign is to find the system of semiotical of language and discover its elements. Semiology is important for Linguistics in taking a certain part among sciences for the first time. It has qualification in signing each of words in language. Irrelevance between sound and object proves us the entity of the best signs in the world. The highest level of language in the relation between signifier and signified is literary texts. In this texts the writer tries to put into words what he/she wants to mention as concrete, abstract and emotional elements by means of signifier (words). Recently, the studies using linguistics movements in detailing literary texts have been increased. Every approach gives readers and researchers opportunity to take a look from different point of view in detailing literary text. In this study the text named Kuanşi im Pusar in Old Uighur is analyzed in terms of semiology. Analyzing a text in semiological is possible by taking to parts. Sectioning is taking the text into meaningful parts. Therefore the analyzed story is disassembled and assessed superficially in terms of location-time-place and characters. Detailed descriptions about location, time and characters are not included in narrative. It is seen that profoundly many signs belonging to Buddhism are situated in and the text is discussed in terms of semiological by giving different examples about these sigs in every part of the work.

Keywords

Semiology, sign, Old Uighur Turkish, Kuanşi im pusar.

BİR *SERGÜZEŞTNAME* YAZISININ SERGÜZEŞTNAME Sİ

*Üzeyir ASLAN**

Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi'nin 26. sayısında H. Yekbaş'ın "16. Asırda Yaşamış Bir Şairin Sergüzeşti: Hindî Mahmud ve Eserleri" adlı makalesi yayımlandı (s. 137-172). Bu makaleye Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim üyelerinden Yard. Doç. Dr. A. Karataş bir tenkit yazdı ve bu yazı 28. sayımızda (s. 181-194) sübjektif olduğunu düşündüğümüz bölümleri tarafımızdan çıkarılarak ve birkaç izah eklemek suretiyle yayımlandı. Bu defa A. Karataş, tenkit yazısını kendisinin editörü olduğu *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*'nin 44. (2013/1) sayısında haddi aşan suçlamalarla birlikte tekrar neşretti. Kendisinin bize yönelik iftira ve suçlamalarına bu yazımızda cevap vereceğiz. Karataş'ın ithamları aşağıda sıralanmıştır:

s. 361: "Bu yazı *Türk Kültürü İncelemeleri* dergisinde yayımlanmak üzere kaleme alındı. Ancak *Dergi*'nin edebiyat editörü Doç. Dr. Üzeyir Aslan akademisyen ahlâkıyla bağdaşmayan bir tavırla yazıyı bizim haberimiz ve rızamız olmadan bir yığın müdahale ile yayımladı (28. sayı, İstanbul 2013, s. 181-194). *Dergi*'nin 'Yayın Esasları'nda 'Editör gönderilen yazılara istediği gibi müdahale edebilir' şeklinde bir madde olmadığına/olamayacağına göre tamamen keyfi bir tutumla ilâve ve çıkarımlarda bulunup bağlamından kopararak yazıyı yayımlamak 'ilmî' bir dergi için herhâlde utanç verici olmalıdır. Jenerikte 'Yazıların her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir' cümlesi bulunmasına rağmen yazıya sansür uygulayan Üzeyir Aslan'ın müdahaleleri ve manipülasyonu yeri geldikçe belirtilecektir. Ancak ana hatlarıyla ifade edecek olursak: 1. Yazımızın başına bir sayfayı bulan indî yorumlarla

* Doç. Dr., M.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (uaslan@marmara.edu.tr)

dolu bir açıklama ilâve edilmiştir. 2. Yazının ana başlıklarından 'Makalenin Yayın Aşamasıyla İlgili Problemler' kısmı tamamen çıkarılmıştır. 3. Bazı paragraflarımız kısmen, bazı cümlelerimiz ise tamamen silinmiştir. 4. Kimi yerlere dipnotlar konularak bize ait olmayan açıklamalar ilâve edilmiştir! 5. Yazımızın içinden birtakım kelime ve ilâveler tırnak içine alınmış ve bunlardan hareketle itham edici satırlar karalanmıştır. Bu skandal sebebiyle mevzubahis yazının tam metnini burada yayımlıyoruz."

A. Karataş bizi "akademisyen ahlakına" sahip olmamakla suçlamaktadır. Karataş'ın yazısına gerekli gördüğümüz yerlerde müdahalelerde bulunduk, zira yer yer ilmî üsluptan uzaklaşıyor, yazısını şahsileştiriyordu. Kendisine sübjektif ve konuyu şahsileştiren ifadelerini çıkaracağımızı söyleseydik yayımlamak istemediğimizi iddia ederek taraf tuttuğumuzu ileri sürebilirdi. Nitekim son yazısında tenkide konu olan makale yazarı H. Yekbaş'ı "cansiperane" savunduğumuzu iddia etmektedir. H. Yekbaş'la makalesinin hakemlik sürecinde ve Karataş'ın tarafımıza gönderdiği e-postadan sonra telefonla görüşme imkânı bulduk, kendisini çalışmalarından tanıyoruz, onun dışında bir muarefemiz yoktur. Ama bildiğimiz kadarıyla A. Karataş, Mayıs 2012'de Sivas'ta düzenlenen sempozyumda H. Yekbaş'la bizzat tanışma fırsatı bulmuş ve sohbet etmişlerdir. Yani, Karataş'ın Hakan Yekbaş ile arasındaki hukuk bizden daha ileridedir.

Editörlüğünü yaptığımız dergide daha önce yayımladığımız H. Yekbaş'ın makalesine A. Karataş tarafından yazılan tenkidi yayımlamak kadar; bu tenkitten yer alan, makale sahibine yönelik şahsî ve garaz mahsulü ifadeleri çıkarmak da ilmî ahlakımız ve nezaket anlayışımızın bir gereğidir. Bu sebeple itidalli bir yolu tercih ettiğimizden en ufak şüphemiz yoktur.

"Editör, gönderilen yazılara istediği gibi müdahale edebilir." şeklinde bir madde yoktur elbette. Ama editör, "özellikle tenkit yazılarında" konunun şahsileşmesine mâni olmak, gereksiz ve faydasız polemiklere girilmesinin önünü kesmek amacıyla gerekli görüyorsa müdahale edebilir, sübjektif bulunduğu değerlendirmeleri çıkarabilir. Karataş, "**keyfi bir tutumla**" ilave ve çıkarmalarda bulunduğumuzu yazıyor. Karataş'ın makalesinden çıkardığımız bölümleri yazımızın son kısmında göstereceğiz. Karataş'ın

ifade ettiği gibi bu çıkarmalar "keyfi" midir, "yazıyı bağlamından kopar"mış mıdır, okuyucunun takdirine bırakıyoruz. İlave ettiğimiz hususlar ise doğrudan yazı ile ilgili değil, süreçle ilgilidir. Karataş, "Manipülasyon" yaptığımızı ileri sürüyor, yazının başında dipnotta bir sayfayı bulan "indî yorumlar"ımızın olduğunu iddia ediyor. Her şeyden önce ilgili dipnotta belirtilen hususların hiçbiri yorum değildir, bizzat Karataş'ın ve H. Yekbaş'ın ifadeleridir. Burada asıl problem olan bir akademisyenin objektif ve ahlakî tavır bir kenara bırakarak meseleyi şahsî davaya dönüştürmesidir. Bu da bize göre Karataş'ın maksadının üzüm yemek olmadığının delilidir.

Ahmet Karataş'ın, " **‘Kıyas-ı enbiyâ peygamber kıssaları demektir.’ gibi sıradan bir cümleye bile dipnot veren müellifin çalışmamızın bu kısmını da görmezden gelmesi manidardır.**" cümlesine, kendi tezine ulaşım meselesiyle alakalı ilave ettiğimiz sözlerimizi de tenkit etmiş: "Üzeyir Aslan buraya dipnot ilâve ederek tezimizin "2012'de kullanıma açıldığını [Aslında kullanıma açık değildir. YÖK'ün tez veritabanında şu açıklamaya yer verilmiştir: "7.12.2014'e kadar kullanımı yazar tarafından kısıtlanmıştır."] H.Yekbaş'ın ise makaleyi Aralık 2011'de gönderdiğini yazmıştır. Üzeyir Aslan'a H. Yekbaş'ın başından beri tezimizden haberdar olduğunu ve tezi Marmara Üniversitesi Merkez Kütüphanesi'ne Aralık 2011'de teslim ederek umumun istifadesi için fotokopi izni verdiğimizi tekrar hatırlatmak isteriz. H. Yekbaş'ın makalesinin Ekim 2012'de yayımlandığını, bu geçen süre zarfında hem çalışmalarımıza hem bize ulaşma imkânı olduğunu da belirtelim. Yazımıza sansür uyguladığı yetmiyormuş gibi verdiğimiz bilgileri de manipüle eden Ü. Aslan akademik çalışmalar için yegâne merciin YÖK Tez Veri Tabanı olmadığını bilmiyor olamaz."

Tekrar etmek istiyoruz. H. Yekbaş, çalışmasını 27.12.2011 tarihinde bize göndermiştir. Yazı ise ancak Ekim 2012'de, 8 ay sonra yayımlanabilmiştir. Bizim buraya ilave ettiğimiz not, Karataş'ın tezinin teslim tarihi ile makalenin elimize ulaştığı tarihin birbirine yakın oluşunu göstermek içindi. Makalenin neşir tarihi esas alınarak yazıdaki bazı hususları değerlendirmenin yanlış olacağını düşünerek böyle bir kaydı ekledik. Karataş'ın "H. Yekbaş başından beri tezimizden haberdar"ı ifadesi ise ne

bizi ne de hakemlerimizi alâkadar eder. Bu ancak kendi aralarındaki bir meseledir.

Ahmet Karataş, “2007’de *Hindî Mahmud Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Kısas-ı Enbiyasının Tenkidli Metni* başlığıyla doktora tez konumuzu belirledik. (...) Anasayfasında “İlâhiyat Fakültelerinde Devam Eden Tezler” veri tabanını oluşturarak yapılmakta olan yüksek lisans-doktora tezlerinin künyelerini yayımlayan ve bu kaydı daima güncelleyen TDV İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) Kütüphanesi’ne tezimizin künyesi yazıldı.” diyor.

Genç araştırmacı, yukarıdaki sözleriyle okuyucularını yanlış bilgilendirmektedir. Bizi ve dolayısıyla hakemlerimizi takip etmemekle itham ettiği İSAM’ın İlahiyat Fakültesi Devam Eden Tezler Katalogu’nda tamamlanmış kaydıyla görünen tez şu şekildedir: “*Türk Edebiyatında Kısas-ı Enbiyâ Türü ve Mahmud Hindî’nin Kısas-ı Enbiyası* / haz. Ahmet Karataş.-- 2011. xiv, 1350 y. ; 28 cm. (Doktora).-- Marmara Üniversitesi İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Türk İslâm Edebiyatı Bilim Dalı (Danışman: Prof. Dr. Hasan Aksoy)”

2007 yılında belirlenen tez konusu, kendisinin ifade ettiği gibi midir yoksa takip edilmesi gerektiğini söylediği veri tabanında yer alan şekliyle midir? Belirlediği -daha doğrusu belirleyemediği- tez konusunu niçin farklı bir ad ile veri tabanına kaydettirmiştir? Anlaşıyor ki Karataş, Hindî’nin *Sergüzeştname*’sini keşf(!) ettikten sonra tezinin planında değişiklik yapmış ve bu değişiklikten ilim âlemini haberdar etmemiş. “Yüksek lisans-doktora tezlerinin künyelerini yayımlayan ve bu kaydı daima güncelleyen TDV İslam Araştırmaları Merkezi”, nedense Ahmet Karataş’ın tezinin adını güncellememiş(!) Bizi ve hakemlerimizi takip etmemekle suçladığı katalogu demek ki kendisi de iyi takip edemiyormuş(!)

Karataş’ın, Mahmud Hindî’nin *Sergüzeştname*’sini keşf(!) ve ilim âlemine tanıtmasıyla alakalı izahlarına bakalım: “**Merhum Âmil Çelebi-oğlu Hocamız Kanuni Sultân Süleyman Devri Türk Edebiyatı** adlı çalışmasının ‘**Mesnevî Edebiyatı**’ bölümünde verdiği örnekler arasında **Hindî Mahmûd’un Sergüzeştname**’sini de saymış ve eserin Edirne Selimiye Kütüphanesi Ahmed Bâdi Efendi Koleksiyonu’nda (nr. 2162) olduğunu belirtmiştir. Ancak, Osmanlı dönemi deniz savaşları, esaret

hikâyeleri gibi konularla ilgili yapılan çalışmalarda Meredith-Owens'ın yazısı referans gösterilerek *Sergüzeştname*'nin kayıp olduğu bilgisi tekrar edilmiştir." "Tezi hazırlama sürecinde yaptığımız hayli yorucu araştırmalar neticesinde *Sergüzeştname*'nin Edirne nüshasına rastlayınca 50 yılı aşkın süredir "kayıp olduğu söylenen eseri ilim dünyasına müjdelemek için 2011'de *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*'nde 'Bir İnebahı Gâzisinin Esâret Hâtıraları: *Sergüzeştname-i Hindî Mahmûd*' başlıklı makaleyi neşrettik."

Âmil Çelebioğlu *Kanuni Sultan Süleyman Devri Türk Edebiyatı* adlı eserinde *Sergüzeştname* nüshasının bulunduğu kütüphaneyi ve numarasını verdiği hâlde nasıl oluyor da Karataş aynı kütüphanede bu nüshaya "biz rastladık" diyebiliyor? A. Çelebioğlu eserinde bizzat kütüphaneyi referans göstererek şöyle demektedir: "Mesnevi tarzındaki *Sergüzeştname-i Hindî Mahmud*, Kanunî veya oğlu Sultan II. Selim zamanına aittir. Dipnot: Edirne, A. Badi, nr. 230/2162." (s. 104.) Karataş, son yazısında bu sorularımıza cevaben şöyle demiş: "Eseri bulma maceramızı yayımlanan çalışmamızda uzun uzadıya anlattık. Kısaca ifâde etmemiz gerekirse Türkiye'deki bütün yazma eser kütüphanelerinin kataloglarını bir çok anahatar kavramdan hareketle (hediyeye, sergüzeşt, firaknâme, firâknâme, hecrnâme, gurbetnâme, hicretnâme, hasbihâl vs...) tararken Edirne Bâdi Ahmed Efendi Kütüphanesi Yazma Eserler Fihristi'nde (fihristin hazırlanma tarihi 28.03.1927) nihayet bu esere rastlamış ve Edirne Selimiye Yazma Eser Kütüphanesi'yle irtibata geçerek eserin online kataloga ilâve edilmesini sağlamıştık. Bütün bu çabalardan sonra doktoramızı tamamlamak üzereyken Âmil Çelebioğlu Hocamızın da Kanunî Sultân Süleymân Devri Türk Edebiyatı adlı eserinde yukarıdaki 'fihristten hareketle' *Sergüzeştname*'yi andığını gördük."

Âmil Çelebioğlu tarafından önce 1988 yılında İngilizce olarak neşredilen¹ ve ardından 1994 yılında Türkçe olarak yayımlanan *Kanuni Sultan Süleyman Devri Türk Edebiyatı* isimli eseri, 16. asır klâsik Türk edebiyatıyla ilgilenen talebelerin ilk elde müracaat edeceği kaynaklar arasındadır.

¹ *The Ottoman Empire in the reign of Süleyman The Magnificent*, ed. Tülay Duran, İstanbul : Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı; The Foundation for Establishing and Promoting Centers for Historical Research and Documentation, 1988, C. 2, s. 61-163 (Hindî'den s. 140'ta bahsedilmektedir).

Çelebioğlu merhumun bilhassa mesnevi sahasında, yazma eser kütüphanelerinde uzun mesailer harcayarak çalışma yaptığı bu sahanın müptedileri tarafından bilinen en celî hakikatlerdendir.² Âmil Beyin bilhassa II. Murad devri mesnevileri üzerinde yaptığı doçentlik çalışması,³ bu tür ilmî çalışmaların usullerini belirleyecek evsafıdır. Ahmet Karataş, eseri keşif(!) muzafferiyetini tescillemek adına, Çelebioğlu'nun **"fihristten hareketle"** bu bilgiyi aktardığını söylemekle **"Hocamız"** ifadesiyle hürmet nümayişi yaptığı Âmil Çelebioğlu'na karşı bu alanın mensubuna yakışmayacak bir tavır takınmaktadır. Âmil Hocayı tanıyan herkes bilir ki çalışmalarında sözünü ettiği eserleri bizzat görmüş ve incelemiştir. O, görmediği, incelemeyeceği eserden görmüş gibi söz etmeyen ilmi olgunluğa sahipti.

Âmil Çelebioğlu merhum tarafından kütüphane adı ve yazma numarası verilen bir eserin uzun uğraşlar sonucunda tespit edilmesi, Ahmet Karataş haricinde hiç kimseyi ilgilendiren bir hadise değildir. Owens'in "kayıp" ifadesi ve Owens'e atıfla kayıp bilgisinin dolaştırılması da sadece ilgili şahısları bağlayan bir durumdur. Karataş'ın "biz bilmiyorduk, fakat falan filan da bilmiyor" demeye çalışması, ilim adına kabul edilebilir bir eksiklik değildir. Bu eserin elli yıldır kayıp olduğu bilgisi hakikat dışıdır. Çelebioğlu, bu bilgiyi bizlerle 1988 yılında paylaşmıştır ki ilim âlemi bu eserin varlığından 25 yıldır haberdardır. Karataş'ın bu bilgi noksanlığını, bu sahanın bütün çalışanlarına izafe etmesi noksanlığını paylaşmaya çalışmaktan öte bir davranış değildir. Bilim adamı nefesine hoş geleni değil doğru olanı söylemesini bilendir.

Çelebioğlu'nun verdiği malumatı göremeyip büyük uğraşlar(!) sonrasında eseri keşfi(!) ve **"Edirne Selimiye Yazma Eser Kütüphanesi'yle irtibata geçerek eserin online kataloga ilâve edilmesini sağla[mak]"** gibi muzafferiyet(!)lerini, talebelerine ya da dostlarına anlatmasında bir beis yoktur. Fakat dergimizin takipçileri için bunlar, yavegûluk mahsulü

² A. Karataş, zannının değil hakikatin peşindeyse merhumu yakından tanıyanlara sormasını tavsiye ederiz, böylece ilmî çalışmaların nasıl yapılması gerektiği hususunu Amil Bey timsalinde öğrenmiş olur.

³ Amil Çelebioğlu, *Türk Mesnevi Edebiyatı 15. yy. Kadar (Sultan II. Murad Devri): 824-855/1421-1451*, İstanbul: Kitabevi, 1999, 411 s.

sözlerden olmaktan öte bir mana ifade etmemektedir. **“Kayıp olduğu söylenen eseri ilim dünyasına müjdelemek için”** ifadesini, “bu müjdeyi, eserin kayıp olduğunu zanneden / yazan şahıslara vermesini” söylemekle iktifa edelim. Son olarak, **“merhum Âmil Çelebioğlu Hocamız”** dediği bir şahsın – talebeliği eserleri vasıtasıyla olmalı(!) – eserlerinden bîhaber ise talebelik imtiyazını ne ile kesp ettiğini merak ediyoruz.

Bizim Karataş’ın makalelerine ilavelerimiz bu iki husustan ibaretti. Bununla beraber, makalede dile getirilen eleştirele iştirak ettiğimize zâhib olunmasın. Doğruluğunda tereddüt ettiğimiz ya da yanlışlığında şüphe etmediğimiz bazı hususlar vardı ki bunlara kendi yorumlarımızı not olarak ilave edebilirdik. Mesela, Karataş’ın **“4. Yekbaş, s. 143’te Hindî Mahmûd’a II. Selim’in “Hindî” mahlasını verme sebebini onun daha önce kullandığı Hamdî mahlasının çok yaygın olarak kullanılmasına bağlamaktadır. Oysa padişahın ona Hindî mahlasını uygun görmesinin sebebi Hindî Mahmûd’un ten renginden (esmer) dolaydır.”** (s. 365) sözlerine iştirak etmemiz mümkün değildir.

Genç araştırmacı makalesinde, şairin kendisine Hindî mahlasının verilmesini, ten rengine istinat etmektedir. Bu mahlas meselesinin, klâsik şiirin kendi ananelerine bigâne kalınarak halledilmesi imkân haricindedir. Mahlasların şairlere, karakteristik özellikleri ya da kendi aidiyetlerini yansıtacak şekilde verildiği bilinmektedir. Mahlas tercihleri ile alâkalı farklı sebeplerden de bahsedilebilir fakat esas temayül böyledir. Şairlerin mahlasları belirlenirken dikkat edilecek en son hususlardan birisi, fizikî vasıflardır. Esmer oluşu sebebiyle bir mahlas tevcihi söz konusu olacaksa muradı hasıl edecek kelimenin Hindî’den ziyade Habeşî, Zengî gibi ifadelerin olması beklenirdi. Hindî kelimesi, bir kavme aidiyeti işaret ettiği gibi kişinin doğduğu / yaşadığı vatana da göstermektedir. Kavmî aidiyet itibariyle bir Müslüman’ın Hindî ismini tehallüs etmesi katiyen mümkün değildir. Çünkü Hindû (nadiren Hindî), kâfir ve ateşperest manalarıyla klasik edebiyatın kelime kadrosunda yerini almıştır. Afyonlu olan yani Hindistanlı olmayan şairin nisbe olarak Hindî’yi alması da mümkün değildir. Karataş’ın yorumunu esas alırsak Hindî’nin bir mahlas değil lâkap olması icap eder. Her ne kadar bazı şairler tevazuları dolayısıyla bu tip mahlasları tercih etseler de bir başkası tarafından verildiğinde “tahkir” manası taşıyacağı aşikârdır.

Mahmud'a Hindî mahlasının veriliş sebebi kuvvetle muhtemel, Sultan Mahmud-ı Gaznevî (ö. 1030) ile aynı ismi taşıması sebebiyledir. Şair'in önceki mahlası olan Hamdî'yi de Mahmud ismine nispetle aldığı ağırlık ihtimaldir. Fakat Hamdî mahlasının, Akşemseddinzade Hamdullah Hamdî (ö. 1508) gibi kudretli bir şair tarafından kullanılması, birçok kişinin bu ismi tahallus etmesi ve mahlasın tefrik edici hususiyeti haiz olması gibi sebeplerle Selîm-i Sâni (ö. 1574) tarafından tağyir edilmek istenmiş ve Mahmud ismine nispetle Hindî mahlası uygun görülmüş olmalıdır. Her ne kadar Sultan Mahmud, Gaznevî nisbesiyle bilinse de on yedi kez sefer düzenlediği Hind kıtasının fatihi olması hasebiyle kendisine Hindî lafzıyla da işaretle bulunmaktadır. Sultan Mahmud'un, Müslümanlar tarafından fethine girilmemiş Hind diyarını darüüslâm hâline getirmesi gibi, şairin de daha önceden zapt edilmemiş mana ülkelerini ele geçirmesi arasında müşabehet kurularak böyle bir mahlas tercih edilmiştir. Zaten:

*Benüm mahlasuma Hindî buyurdu
Ma'ârif ehline serdâr kıldı*

beytiyle bu duruma işaret edilmektedir. Elbette Sultan Selîm'in hangi saiklerle Hamdî mahlasını değiştirdiğini ve Hindî'yi hangi kıstaslara göre belirlediğini, eldeki bilgilerle kat'î surette söylemek mümkün değildir. Biz sadece karinelere hareketle böyle bir yorumda bulunduğumuz ki durumun klasik edebiyat ananeleriyle bu şekilde izah edilmesi daha doğru olur kanaatindeyiz.

“(…) yıllardır dergi yayın kurullarında üyelik ve editörlük yaptığımız için bugünkü şartlarda bu sürecin çeşitli problemleri ihtiva ettiğine şahit olmaktayız. Bunların başında hemen tamamı akademisyenlerden oluşan hakemlerin makaleleri okumaya zaman ayıramamaları gelmektedir. Okuyup değerlendirilmek üzere hakemlere gönderilen makaleler maalesef bazen üzerinde hiç kalem oynatılmadan, sadece değerlendirme sayfasındaki sorulara alelacele yazılmış “evet”lerle geri gönderilmektedir. Bu durum ortaya bu yazının ana konusunu oluşturan Hakan Yekbaş'ın makalesi gibi birçok açıdan problemlili makalelerin de neşrine sebebiyet vermektedir. Öyle değilse, Sayın Yekbaş'ın makalesinin hakemleri “Makale orijinal midir? Temel kaynaklar ve yeni araştırma-

lar yeterince değerlendirilmiş midir?” gibi sorulara nasıl “evet” diye bildiler? Yukarıda sıralandığı üzere makaledeki elli çeşit hatanın hiç olmazsa bir kısmı nasıl olup da fark edilmedi? Metin üzerine kurgulanmış bir makalede müelliften neden metinlerin orijinal nüshası istenmedi? “Metin doğru aktarılmış mıdır?” tarzı bir soruya nasıl olumlu cevap verilebildi?”

Karataş'ın yazısındaki "Makalenin Yayım Aşamasıyla İlgili Problemler" bölümünü tamamıyla çıkardık. Karataş "... Yıllardır dergi yayın kurullarında üyelik ve editörlük yaptığı" için tecrübelerini(!) aktarmış, akademik camia ile ilgili tespit ettiği kimi problemleri dile getirmiştir. Kendisinin de dile getirdiği bu problemlere rağmen "yoğun mesailer" içinde dergilere katkı sağlayan hakemlerimiz, özellikle *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*'nin hakemleri bizim nazarımızda zan altında bırakılmıştır. Karataş'a göre hakemlik yapmak "lütuf değil akademik bir vazifedir, yoğun mesainin bir parçasıdır, ayrıca YÖK'ün yayımladığı akademik terfi kriterlerine göre puana tâbidir."

Evvla, Karataş'a hakemlerimizin çoğunluğunun profesör unvanına sahip bulunduğunu, dolayısıyla terfi için puana muhtaç olmadıklarını hatırlatmak isteriz.

Elbette hakemlik ve jüri üyelikleri, akademik yükümlülüklerin bir parçasıdır, bu hususta kimsenin şüphesi yoktur. Herkes kendisine tevdi edilen vazifeleri layıkıyla yerine getirmekte hem kanuni hem de vicdani olarak mesuliyet sahibidir. Bununla beraber, herkes kendi bilgi birikimi ölçüsünde bir makalenin değerlendirmesini yapabilir. Karataş “**üzerinde dört yıl fiilen çalıştığımız, makale yazdığımız, doktora tezi hazırladığımız**” diyen bir kişi olarak Hakan Yekbaş'ın makalesindeki eksiklik ve hatalara işaret etmektedir. Kendisinin dört yıl çalışarak elde ettiği şeyi, bir hakemden makale raporunda beklemesi insafsızlıktır. Aynı durum kendisinin *Sergüzeştname* ile ilgili makalesi için de geçerlidir.⁴ Kendi ifadelerine bakalım: “**Makale neşredildikten sonra gerek bizden gerek dizgiden kaynaklanan bazı hatalar sonraki çalışmalarımızda düzeltilmiştir.**” Peki, Ahmet Karataş dergi editörünü arayarak nasıl olur da bu kadar hata

⁴ Ahmet Karataş, “Bir İnebahtı Gâzisinin Esâret Hâtıraları: Sergüzeştname-i Hindî Mahmûd”, *Osmanlı Araştırmaları*, S. 37 (İstanbul 2011), s. 17-48.

yaptığım bir makaleyi neşredersiniz diyebilmiş midir? Ya da kendisine tenkit yazmayı düşünmüş müdür? Bu mesele ile alâkalı derginin editörü olarak söyleyeceklerimiz bu kadardır.

Dergimizde Karataş'ın tenkit yazısı neşredildikten sonra, birkaç lisansüstü talebesi bu tartışmaya alâka göstermiş ve bu meselenin fikrî takibini yaparak bahsi geçen eserleri tetkik etmişler. Hatta içlerinden birisi, Karataş'ın doktora çalışmasıyla ilgili, bazı dikkatlerinin olduğunu söyleyerek tenkidî bir değerlendirme yazısı kaleme almak arzusunu izhar etti. Cevap olarak "Ahmet Karataş, yaptığı hataları sonradan fark eden ve kendi hatalarını tashih etme kabiliyetine sahip, genç ve hevesli bir akademisyendir. Makalede yaptığı hatasını tezinde düzelttiği gibi eğer tezinde hatalar var ise bu çalışmayı kitap hâline getirirken tashih edebilir." dedik ve arkadaşımızı kendisi için daha faydalı olabilecek işlere sevk ettik.

Her insan gibi akademisyenler de hata yapabilir. Dikkatsizlik ya da bilgisizlik mahsulü bu hatalar, hata yapan kimsenin yanlışlarını düzeltme gayretini gösterdiği müddetçe affa layıktır. Affedilmeyecek ise hatayı tahfif ve hatada ısrardır. Kendisi hata yapıp sonradan yanlışlıklarını tashih eden bir akademisyenin kendisine gösterdiği toleransı / hoşgörüyü, tenkit ettiği insana da göstermesi "ahlâk"ın ilk kaidesidir.

Biz, bu genç arkadaşımıza ilmin gayret ve sabır gerektiren uzun yolda, Hâfız'ın:

*Gerçi menzil bes hatarnâkest u maksad bes ba'îd
Hiç râhî nîst k' ânâ nîst pâyân gam me-hor⁵*

beytini terennüm ederek yürümesini tavsiye ederiz.

Karataş'ın nazarında "skandal" olan çıkarmalarımız veya ifade yumuşatmalarımız aşağıdadır. Solda Karataş'ın makalesindeki bölümler, sağda ise *Dergimizde* yayımlanan şekli yer almaktadır. Ehl-i izan ve insafın takdirlerine sunuyoruz:

⁵ Her ne kadar menzil çok tehlikeli ve maksad çok uzaksa da sonu olmayan hiçbir yol yoktur, gam yeme.

<i>MÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi-44 (2013/1)</i>	<i>Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi-28</i>
<p>s. 365: Sayın Yekbaş'ın s. 146'da "İcâzet oldu döndük lâle ile / Sitanbul yolını tutduk şitâbân" mısraını okuyanlar Hindî Mahmûd'un İstanbul'a elinde lâlelerle döndüğünü zanneder! Oysa söz konusu mısraın aslı "İcâzet oldu döndük Lala ile" şeklindedir. Hindî Mahmûd'un bahsettiği Lala, II. Selim'in lalası Hüseyin Paşa'dır (v. 980/1572). (dipnot: Bu paragrafın yarısı Ü. Aslan tarafından silinmiştir.)</p>	<p>s. 146'da "İcâzet oldu döndük lâle ile / Sitanbul yolını tutduk şitâbân" mısraının aslı "İcâzet oldu döndük Lala ile" şeklindedir. Hindî Mahmûd'un bahsettiği Lala, II. Selim'in lalası Hüseyin Paşa'dır (v. 980/1572).</p>
<p>s. 366: s. 147'deki "Ki ser-defterde defterdâr Hasan'dur / O ma'zûl ola pîr açalar erkân" beytinde "pîr aç" mak ne demektir? Mısraın doğrusu "O ma'zûl ola yir açalar erkân" olmalıdır. (Dipnot: Bu paragrafa da müdâhele edilmiştir. Ü. Aslan, H. Yekbaş'a sorduğumuz "pîr aç'mak ne demektir?" sorusunu silmiştir. Oysa bu sorunun gâyesi eski metinleri bugünkü harflere anlayarak aktarmanın akademik bir çalışma için elzem olduğunu vurgulamaktır.)</p>	<p>s. 147'deki "Ki ser-defterde defterdâr Hasan'dur / O ma'zûl ola pîr açalar erkân" beytinde ikinci mısraın doğrusu "O ma'zûl ola yir açalar erkân" olmalıdır.</p>
<p>s. 366: s. 149'da "Virüp küffâr bedel lutf ehl-i hünkâr" mısraındaki "ehl-i hünkâr" ibaresi "ehli hünkâr" şeklinde olmalıdır. Sayın Yekbaş, özellikle XV ve XVI. asır metinlerinde <u>izâfet</u> "ى"sinin her zaman yazılmayabildiğini, müstensihlerin bazen bu vazifeyi harekeye yükleyebildiklerini göz önünde bulundurmalıydı. (Dipnot: Bu paragrafın büyük bir bölümü Ü.</p>	<p>s. 149'da "Virüp küffâr bedel lutf ehl-i hünkâr" mısraındaki "ehl-i hünkâr" ibaresi "ehli hünkâr" şeklinde olmalıdır.</p>

Aslan tarafından metinden çıkarılmıştır.) ⁶	
S. 366: Hâlbuki bu beyitlerin Kısas-ı Enbiyâ ile ilgisi yoktur. Hindî burada Sergüzeşt-nâme'sinden bahsetmekte ve bu eserini pâdişaha sunduğunu belirtmektedir. Yekbaş mevzuu anlamadığı gibi, Kısas-ı Enbiyâ ile ilgili verdiği bilgilerin altına bu beyitleri yazarak Kısas-ı Enbiyâ'nın adının Hediye olduğu izlenimini yaratmıştır. (Dipnot: Son cümle Üzeyir Aslan tarafından metinden çıkarılmıştır.)	Hâlbuki bu beyitlerin Kısas-ı Enbiyâ ile ilgisi yoktur. Hindî burada <i>Sergüzeşt-nâme</i> 'sinden bahsetmekte ve bu eserini pâdişaha sunduğunu belirtmektedir.
S. 367: 17. Sayın Yekbaş, s. 152'de Kısas-ı Enbiyâ'nın British nüshasının müstensihinin "Mehemmed" olduğu-	Sayın Yekbaş, s. 152'de <i>Kısas-ı Enbiyâ</i> 'nın British nüshasının müstensihinin "Mehemmed" olduğunu ileri

⁶ Eğer Karataş'ın dediği gibi biz onun yazısına müdahil olmak isteseydik şu notu reddüdsüz bir şekilde ilave edebilirdik: Karataş'ın izafet y'si dediği şey (Acaba izafet kesresiyle mi karıştırıyor?) Farsça yapıdaki tamlamalarda olur, mesela; merd-i Kıbtî tamlaması böyledir, buradaki -I izafet kesresidir. Yazmalarda ekseri bir harfle gösterilmez, ama -y- ile yazıldığı misaller de vardır. Karataş'ın mevzubahis ettiği durum ise farklıdır, buradaki tamlama "lutf ehli" Türkçe yapıda bir tamlama değildir ve tamlanan (ehl) kelimesindeki -I, iyelik ekidir (bu ekin adı iyeliktir). İyelik ekinin yazılmadığı misaller ise nadirattandır. *Sergüzeştname* yazarının kimi ünlüler için harekeyi tercih ederek yazıda göstermediği anlaşılıyor. Karataş, Yekbaş'a "**Dolayısıyla nokta ve harf düşüklüklerinden kaynaklanan hataları fark edip metin tamiri yoluyla beyitlerin anlamını çıkarmak gerekmektedir.**" şeklinde bir tenkidde bulunmaktadır. Keşke başkasına teklif ettiği şeyi kendisi de tatbiki mükterid olsaydı. Karataş'ın tashihinden sonra mısra şu şekildedir: "Virüp küffâr bedel lutf ehli hünkâr". Bu cümlenin öznesi "küffâr" mıdır, yoksa "lutf ehli hünkâr" mıdır, yoksa "lutf ehli hünkâr" aynı zamanda "küffâr" mıdır? Kendisini, suale cevap arama işiyle baş başa bırakırken biz mısraın -mana itibariyle- olması gereken şeklini söyleyelim: "Virüp küffâra bedel lutf ehli hünkâr". Bu beyitte, her iki durumda da vezin aksamaktadır. "Küffâr" kelimesinin aruz veznindeki karşılığı "- - ."dir. "Küffâr" kelimesine, datif eki -A'yı ilave ettiğimizde vezne ilave bir yük getirmemektedir. Bununla beraber vezni ve manayı düşünerek metni tamir de mümkündür: "Virüp vâfir bedel lutf ehli hünkâr". Küffâr kelimesinin "vâfir" kelimesinin yerine yanlışlıkla yazılmış olabileceği ihtimal dairesindedir. Zaten mısradaki "lutf ehli", kanaatimizce yüksek bir bedel ödeme işine râci'dir. Böyle bir tasarrufun imkânını tartışacak ilk kişi ise "**üzerinde dört yıl fiilen çalıştığımız, makale yazdığımız, doktora tezi hazırladığımız**" diyen Ahmet Karataş'tır.

<p>nu ileri sürmektedir. Bunun sebebi son varakın alt kısmındaki sağlı sollu iki kutucukta “Muhammed” isminin yazılmış olmasıdır. “Muhammed” yazılarının hemen üst kısmındaki “Lâilâhe illallâh Muhammedün Resûlullâh” ibâresinden müstensihlin oraya kendi adını değil Hz. Peygamber’in adını yazdığını anlıyoruz. Zaten yazı istifi de hattatların Hz. Peygamber’in ismini yazarken uyguladıkları istif ile aynıdır. Ayrıca, yazma eser kültürüne âşına herkes bilir ki müstensihler -eğer yazacaklarsa- eserin sonuna “fakîr, hakîr, müznib, muhtâc ilâ rahmetillâh...” gibi gayet mütevazı ifadelerle isimlerini karalayiverirler, bu nüshada olduğu gibi kutuların içine sağlı sollu kocaman harflerle yazmazlar. (dipnot: Bu paragrafın yarısı da Üzeyir Aslan tarafından metinden çıkarılmıştır.)</p>	<p>sürmektedir. Bunun sebebi son varakın alt kısmındaki sağlı sollu iki kutucukta “Muhammed” isminin yazılmış olmasıdır. “Muhammed” yazılarının hemen üst kısmındaki “Lâilâhe illallâh Muhammedün Resûlullâh” ibâresinden müstensihlin oraya kendi adını değil Hz. Peygamber’in adını yazdığını anlıyoruz. Zaten yazı istifi de hattatların Hz. Peygamber’in ismini yazarken uyguladıkları istif ile aynıdır.</p>
<p>S. 368: Yekbaş, s. 156’da <i>Sergüzeştname</i> nüshası hakkında bilgi verirken nüshanın sondan eksik olduğunu söylemektedir. Nüsha sadece sondan eksik değildir. Eser dağılmış, varaklar kopmuş, binlerce beyit kaybolmuştur. Nüsha muhtevaya muttali olmayan birileri tarafından özensizce yapıştirilmiştir. Dolayısıyla Hindî’nin belli bir sırayla kaleme aldığı eserde sıralama karışmıştır. Sayın Yekbaş’ın nüshaya da vâkif olmadığı anlaşılmaktadır. (dipnot: Bu cümle Üzeyir Aslan tarafından metinden çıkarılmıştır.)</p>	<p>Yekbaş, s. 156’da <i>Sergüzeştname</i> nüshası hakkında bilgi verirken nüshanın sondan eksik olduğunu söylemektedir. Nüsha sadece sondan eksik değildir. Eser dağılmış, varaklar kopmuş, binlerce beyit kaybolmuştur. Nüsha muhtevaya muttali olmayan birileri tarafından özensizce yapıştirilmiştir. Dolayısıyla Hindî’nin belli bir sırayla kaleme aldığı eserde sıralama karışmıştır.</p>
<p>S. 369: s. 161’de Sayın Yekbaş, Hindî’nin <i>Sergüzeştname</i>’sinde “Vasf-ı âlât-ı Harb” başlıklı bir manzume yazıp burada İnebahtı Savaşı’nda kullanılan silahlardan bahsetmesini “ilginç” bulmaktadır. Oysa Sergü-</p>	<p>s. 161’de Sayın Yekbaş, Hindî’nin <i>Sergüzeştname</i>’sinde “Vasf-ı âlât-ı Harb” başlıklı bir manzume yazıp burada İnebahtı Savaşı’nda kullanılan silahlardan bahsetmesini “ilginç” bulmaktadır. Oysa <i>Sergüzeştname</i></p>

<p>zeştnâme aynı zamanda bir gazavâtnâmedir. Bu sebeble savaşta kullanılan âletlerden bahsetmesinden doğal ne olabilir? Ayrıca şiirin muhtevasını oluşturan ok, yay, mızrak, kılıç, top gibi devrin silahları hangi açılardan “ilginç”tir? (dipnot: Bu cümle Üzeyir Aslan tarafından metinden çıkarılmıştır.)</p>	<p>aynı zamanda bir gazavâtnâmedir. Bu sebeble savaşta kullanılan âletlerden bahsetmesinden doğal ne olabilir?</p>
<p>S. 369: s. 164'teki elifeyede “<i>Te</i> didi tâ erlige yazıldı” şeklinde okunan mısradaki “tâ erlige” ibaresi “tâ ezel ki” şeklinde olmalıdır. Nüshada her ne kadar “ج”nin üstünde nokta yoksa da yukarıda da belirttiğimiz gibi müstensih/müellif bu tarz hataları metin boyunca yapmaktadır. Eğer nüsha müellif hattıysa bunun çetin şartlar altında yazıldığını tahmin etmek zor olmasa gerektir. Dolayısıyla nokta ve harf düşüklüklerinden kaynaklanan hataları fark edip metin tamiri yoluyla beyitlerin anlamını çıkarmak gerekmektedir. Aksi takdirde “<i>Te</i> didi tâ erlige yazıldı” gibi anlamsız mısralar ortaya çıkar! (dipnot: Paragrafın yarısı (son üç cümle) Üzeyir Aslan tarafından metinden çıkarılmıştır.)</p>	<p>s. 164'teki elifeyede “<i>Te</i> didi tâ erlige yazıldı” şeklinde okunan mısradaki “tâ erlige” ibaresi “tâ ezel ki” şeklinde olmalıdır. Nüshada her ne kadar “ج”nin üstünde nokta yoksa da yukarıda da belirttiğimiz gibi müstensih/müellif bu tarz hataları metin boyunca yapmaktadır.</p>
<p>S. 372: 49. Makale baştan sona incelendiğinde Yekbaş'ın Hindî Mahmud'un hayatıyla ilgili verilen bilgilerin çok yetersiz olduğu, Hindî'nin eserlerinde kendisiyle ilgili kullandığı anahtar kavramları doğru okuyamadığı ve bu yüzden de onun hayatını düzgün bir şekilde ortaya koyamadığı görülecektir. (dipnot: Üzeyir Aslan bu paragrafın yarısından fazlasını silmiştir.)</p>	<p>Makale baştan sona incelendiğinde Yekbaş'ın makalesinde Hindî Mahmud'un hayatıyla ilgili verilen bilgilerin çok yetersiz olduğu görülecektir.</p>

S. 372: C) Makalenin Yayın Aşamasıyla İlgili Problemler

Türkiye'nin yüksek öğretim sistemi öteden beri bir yığın problemle uğraşmaktadır. Sınavlar, özlük hakları, öğretim elemanlarının gelir seviyesi, akademik basamaklar, rektörlük seçimleri, yeni üniversiteler, döner sermayeler, kaynak aktarımları, atamalar vs. meseleler arasında akademik faaliyetlerin durumu, akademisyenlerin ilmî yeterliliği, ulusal ve uluslararası bilimsel yayımların nicelik ve niteliği, üniversitemizin dünya üniversiteleri arasındaki konumu gibi esas konuların gereklen mevzular gölgede kalmaktadır. Türkiye'de hemen her üniversitenin, bazı üniversitelerde ise her fakültenin bir veya birkaç dergisi bulunmaktadır. Malum olduğu üzere bir araştırmacı yazısını bilimsel bir dergiye gönderdiğinde Yayın Kurulu toplanarak yazıyı inceler. Hakeme gönderilip gönderilemeyeceğine karar verir. Hakeme gönderilecekse konunun uzmanı en az iki hakeme yazıyı gönderir. Hakemlerden makaleyi tashih etme önerisi gelirse müellif istenen düzeltmeleri yapar ve yazı yayımlanır. Hakemlerin reddettiği bir makale ise yayımlanamaz. Ancak yıllardır dergi yayın kurullarında üyelik ve editörlük yaptığımız için bugünkü şartlarda bu sürecin çeşitli problemleri ihtiva ettiğine şahit olmaktadır. Bunların başında hemen tamamı akademisyenlerden oluşan hakemlerin makaleleri okumaya zaman ayıramamaları gelmektedir. Okuyup değerlendirilmek üzere hakemlere gönderilen makaleler maale-

sef bazen üzerinde hiç kalem oynatılmadan, sadece değerlendirme sayfasındaki sorulara alelacele yazılmış “evet”lerle geri gönderilmektedir. Bu durum ortaya bu yazının ana konusunu oluşturan Hakan Yekbaş’ın makalesi gibi birçok açıdan problemli makalelerin de neşrine sebebiyet vermektedir. Öyle değilse, Sayın Yekbaş’ın makalesinin hakemleri “Makale orijinal midir? Temel kaynaklar ve yeni araştırmalar yeterince değerlendirilmiş midir?” gibi sorulara nasıl “evet” diyebildiler? Yukarıda sıralandığı üzere makaledeki elli çeşit hatanın hiç olmazsa bir kısmı nasıl olup da fark edilmedi? Metin üzerine kurgulanmış bir makalede müelliften neden metinlerin orijinal nüshası istenmedi? “Metin doğru aktarılmış mıdır?” tarzı bir soruya nasıl olumlu cevap verilebildi? (dipnot: Bu bölüm maalesef metinden tamâmen çıkarılmıştır. Üzeyir Aslan buraya yazdığı notta ise “yoğun bir mesai içinde oldukları hâlde zaman ayırıp herhangi bir ücret talep etmeden... rapor yazma zahmetine katlanan...” hakemleri ve hakemlik müessesesini zan altında bıraktığımızı iddia etmektedir! Oysa H. Yekbaş’ın hakemlere gönderildiği söylenen makalesi ortadadır... Ayrıca bizler hakemlik yapmanın bir lütuf değil akademik bir vazife ve “yoğun mesâî”nin bir parçası olduğu kanaatindeyiz. Nitekim YÖK yayımladığı akademik terfi kriterlerinde hakemliği “akademik faaliyet” kapsamında değerlendirmekte ve yapılan hakemliklere puan vermektedir.)

S. 373: Sonuç olarak, üzerinde dört yıl fiilen çalıştığımız, makale yazdığımız, doktora tezi hazırladığımız ve *Sergüzeştname*'sini neşretmek üzere olduğumuzu hem makalede hem de tezde söylediğimiz Hindî Mahmûd ve eserleri ile ilgili yeni bir buluş, farklı ve tam bir nüsha, orijinal bir belge, müellifin hayatına dâir yeni bir ipucu bulmadığı hâlde Hakan Yekbaş'ın bütün emeğimizi hiçe sayarak, görmezden gelerek, üstelik ilk defa kendisinin bu konuyu ele aldığını da birkaç defa söylediği bir makale yazıp bunu neşretmesi bilimsel ahlâkla bağdaşmamaktadır. Yazının başından itibaren ortaya koyduğumuz üzere, makale orijinal olmadığı gibi alanına bir katkı da sağlamamakta, okuma hataları ve bunun doğurduğu bir yığın bilimsel yanlış ve hatalı tespit barındırmaktadır. Makalenin yayımlandığı derginin jenerik sayfasında yer alan "Yazıların her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir" cümlesindeki "sorumluluk" her neyi ifade ediyorsa yazar bu sorumluluğun gereğini yapmak zorundadır. (s. 373, dipnot: Bu sonuç paragrafına da müdahale edilmiş, sadece bir cümle yayımlanmıştır.)

Sonuç olarak, üzerinde dört yıl fiilen çalıştığımız, makale yazdığımız, doktora tezi hazırladığımız ve *Sergüzeştname*'sini neşretmek üzere olduğumuzu hem makalede hem de tezde söylediğimiz Hindî Mahmûd ve eserleri ile ilgili yeni bir buluş, farklı ve tam bir nüsha, orijinal bir belge, müellifin hayatına dâir yeni bir ipucu bulmadığı hâlde Hakan Yekbaş'ın bütün emeğimizi hiçe sayarak, görmezden gelerek bir makale yazıp bunu neşretmesi bilimsel ahlâkla bağdaşmamaktadır.

TÜRK KÜLTÜRÜ İNCELEMELERİ DERGİSİ'NİN YAYIN İLKELERİ

1. Derginin dili Türkçedir. Ancak ana dili Türkçe olmayan araştırmacıların gönderdiği yazılar, İngilizce olmak ve her sayıda bir makaleyi geçmemek şartıyla yayımlanabilir. Yayımlanacak her yazının başında Türkçe, sonunda İngilizce özet ve bunların yanı sıra Türkçe ve İngilizce anahtar kelimeler verilir. Özetler 200 ile 250'şer kelime arasında, anahtar kelimeler ise en fazla 8'er kelime olmalıdır.

2. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* Güz ve Bahar döneminde olmak üzere yılda iki kez yayımlanır.

3. Dergide ilmî makale, tercüme ve kitap eleştirileri yayımlanacaktır. Makaleler daha önce herhangi bir yerde yayımlanmamış, akademik standartlara uygun ve orijinal olmalıdır. İstisnaî durumlar hariç sayfa sayısı 20'yi aşmamalıdır.

4. Dergi, hakemli bir yayındır. Gönderilen yazılar önce konu, sunuş tarzı ve teknik bakımdan Yayın Kurulunca incelenir. Yayımlanmaya uygun bulunanlar konunun uzmanı iki hakeme gönderilir. Hakem raporlarının olumlu olması hâlinde yayımlanır. Raporlardan birinin olumlu diğerinin olumsuz olması hâlinde ise makale üçüncü bir hakeme gönderilir ve onun kararına göre hareket edilir. Hakemler raporlarında bazı hususların düzeltilmesini istemişlerse düzeltmelerin yapılması için makaleler yazara geri gönderilir. Yazar, hakem kararlarına katılmıyor ise sebebini açıklamalıdır.

5. Yazılarda Türk Dil Kurumunun imlâ kılavuzuna uyulması tavsiye edilir. Ancak, netice olarak yazılardaki imlâdan yazarlar sorumludur.

6. Yazılar, basılı üç kopya hâlinde ve disketleriyle gönderilmelidir.

7. Yazılar Macintosh veya IBM uyumlu bilgisayarda MS Word adlı programla, normal metin için *Times* ya da *Times New Roman* fontu, transkripsiyon için *Times*'e dayalı herhangi bir fontla yazılmış olmalıdır. Transkripsiyonda kullanılan font diskete ilâve edilmelidir.

8. Dipnotlarda takip edilecek usuller:

Kitaplarda: Yazar Adı Soyadı, *Kitap Adı*, Basıldığı yer yıl, sayfa.

Örnek: Âmil Çelebioğlu, *Ali Nihad Tarlan*, Ankara 1989, s. 25.

Birden çok cildi olan eserlerde: Yazar Adı Soyadı, *Kitap Adı*, Basıldığı yer yıl, cilt, sayfa.

Örnek: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları*, Ankara 1984, II, 154.

Makalelerde: Yazar Adı Soyadı, "Makale adı", *Dergi Adı* (veya kısaltması), cildi/sayısı, Baskı yeri ve yılı, sayfası.

Örnek: M. Orhan Okay, “Duanın Şiiri”, *Türk Dili*, LI/420, Ankara 1986, 504-511.

Dipnotlarda atıf yapılan eserin ilk geçtiği yerde tam künyesi verilmeli, daha sonraki yerlerde “a.g.e.,” şeklinde; eğer atıf yapılan makale ise “a.g.m.,” olarak kısaltılmalıdır. Yazar ismi iptal edilmemeli en azından baş harfi yazılmalıdır. Kaynaklar dipnotlarda gösterildiği için ayrıca “Kaynakça”ya gerek yoktur. Eğer vermek zorunlu ise, yazar soyadı başa alınır, kitaplarda baskı yerinden önce yayınevi ismi konarak yukarıda belirtilen sistem uygulanır.

Arşiv malzemelerinin kullanımında defter isimleri *italik*, belge tasnifleri ise normal karakter ile dizilmelidir.

9. Yazıların her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.

10. Yazarlar, ad ve soyadları ile birlikte akademik ünvanlarını ve görev yaptıkları kurum adlarını tam olarak belirtmelidirler. Ayrıca, kendileriyle irtibat kurulabilmesi için sürekli adreslerini, telefon numaralarını, varsa belgegeçer numarasını ve elektronik posta adreslerini vermelidirler.

11. Makale, tercüme veya eleştirisi yayımlananlara 25 adet ayrı basım ile bir adet dergi verilir.

12. Basılmayan yazılar iade edilmez.

AUTHOR'S GUIDE

1. The language of the journal is Turkish. However, only one paper in English may be published in each issue, on condition that author's native language is not Turkish. All submissions should include two abstracts, one in Turkish and other in English placed in the beginning and at the end of the papers respectively and also key words in Turkish and English. Abstracts should be composed of 200 to 250 words and key words should not exceed 8 words.

2. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* is published biannually, in Fall and Spring.

3. Scholarly articles, translations and book reviews are published in the journal. Manuscripts submitted for publication should be previously unpublished and original papers written in accordance with the academic standards. They should not normally exceed 20 pages.

4. The journal is a refereed publication. Submitted manuscripts are first evaluated by the Editorial Board in terms of their subjects, presentation styles and technical merits. Appropriate manuscripts are sent to two referees with expertise. If the referees' reports are positive, the manuscript is accepted for publishing. If one of the referees notes a rejection, the article is sent to a third referee and the decision of the last referee is followed. If the referees' reports indicate the need to correct the manuscript in various respects, the paper is sent back to the author to fulfill the required revisions. If the author does not agree with the decisions of the referees he/she must explain the reasons.

5. It is suggested to follow the writing guide of the Turkish Language Association. However, authors are responsible for the acts of writing in the manuscripts.

6. Manuscripts should be submitted by post as three copies and also via e-mail to akyildiz63@yahoo.com.

7. Both Macintosh or IBM file formats are acceptable. Manuscripts should be written in the MS Word program. The normal text shall be typed in Times *or* Times New Roman *font* and transcriptions should be written with any font compatible with *Times*. The font used for transcription should be added to the disc copy.

8. The forms to be followed in the references are as such:

In books: Author's Name & Surname, *Title of the Work*, Printing place & year of publication, pagination. (e.g., Âmil Çelebioğlu, *Ali Nihad Tarlan*, Ankara 1989, s. 25.)

For the multi-volume works: Author's Name & Surname, *Title of the Work*, Printing place & year of publication, volume number, pagination. (e.g., İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları*, Ankara 1984, II, 154.)

In articles: Author's Name & Last name, "Title", *Journal Title* (or its abbreviation), Vol./no, Printing place & year of publication, pagination. (e.g., M. Orhan Okay, "Duanın Şiiri", *Türk Dili*, LI/420, Ankara 1986, 504-511.)

In references, when the work is mentioned for the first time, the citation is fully indicated. When references to the same work follow without interruption, *ibid* is used. When notes to the same work follow after interruption, use the author's surname and a shortened title of the book or article. Author's name or at least initials should be cited. Since the references are given in footnotes, it is not necessary to give them separately. If references are needed to be noted at the end, it should begin with the surname of the authors; in books, printing house comes before the place of printing.

In using archival materials, the name of manuscripts is given in *italic* form; document classifications should be given in normal characters.

9. Authors are held responsible deriving from all kinds of issues with respect to their manuscripts.

10. Authors should exactly indicate their academic titles and place of work together with their names and surnames. For further contacts, authors are asked to give their permanent mailing addresses, e-mail and fax and telephone numbers.

11. Authors whose articles, translations or reviews are published are supplied with a Journal as well as 25 offprints of their papers.

12. Unpublished manuscripts are not returned to authors.